РЕГИОН И МИР

научно-аналитический журнал

том XI, № 1, 2020

Журнал включен
в реестр научных периодических изданий
Высшей аттестационной комиссии Республики Армения и
в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ)

ИПСИЧКР

Общественный институт политических
и социальных исследований
Черноморско-Каспийского региона

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀ

գիտավերլուծական հանդես
հատոր XI, № 1, 2020

REGION AND THE WORLD

scientific-analytical journal
volume XI, № 1, 2020

Սեվծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական
եվ սոցիալական հետազոտությունների հանրային ինստիտուտ
Public Institute of Political and Social Research
of Blacksea-Caspian Region

РЕГИОН И МИР научно-аналитический журнал

Редакционный совет:
Андриасян Л.Г. (главный редактор), Погосян Г.Г. (зам. главного редактора), Царукян Ж.А. (ответственный секретарь), Андриасян Т.Л., Ваградян М.Г., Исагулян Г.С., Манукян С.Ф., Меликсетян А.Ф., Паносян Н.Ж., Саргсян С.Т., Шакарянц С.Э.
Редакционная коллегия:
Аветисян Г.Г. (д.и.н., профессор, Ереванский государственный университет, Армения), Айвазян А.М. (д.п.н., Центр стратегических исследований "Арарат", Армения), Айвазян Н.А. (д.ю.н, профессор, Ереванский государственный университет, Армения), Аллен С. (д.п.н., профессор, Университет им. Дж. Мейсона, США), Багратян Г.А. (д.э.н., профессор, Армянско-Российский университет, Армения), Бостанджян В.Б. (д.э.н., профессор, Ереванский государственный университет, Армения), Григорян Э.Р. (д.ф.н., профессор, Армения), Демоян Г.А. (д.и.н., Армения), Дюбьен А. (Франко-российский аналитический центр "Обсерво", Франция), Егиазарян А.А. (д.э.н., Ереванский государственный экономический университет, Армения), Захаров В.А. (к.и.н., Институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона, Россия), Кожокин Е.М. (д.и.н., профессор, Московский государственный институт международных отношений – университет, Россия), Корнилов А.А. (д.и.н., профессор, Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, Россия), Кочарян Ш.М. (Министерство иностранных дел, Армения), Мелконян А.А. (д.и.н., профессор, академик НАН РА, Институт истории НАН РА, Армения), Надеин-Раевский В.А. (к.ф.н., Институт политических и социальных отношений Черноморско-Каспийского региона, Россия), Пахомов В.Г. (д.ю.н, профессор, Российский государственный социальный университет, Россия), Петросян Г.М. (Нагорно-Карабахская Республика), Решетников Л.П. (к.и.н., председатель наблюдательного совета телекомпании "Царьград", Россия), Романовская В.Б. (д.ю.н., профессор, Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, Россия), Сваранц А.А. (д.п.н., Россия), Шалян Ж. (Центр анализа и прогнозов Министерства иностранных дел, Франция)

Адрес редакции:РА, Ереван, 3 пр. Тиграна Меца, д. 9,
Тел. (+37493) 944440, (+37493) 868797,
Сайт: www.geopolitika.am; эл.почта: blacksea-caspian@mail.ru

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀ գիտավերլուծական հանդես

Խմբագրական խորհուրդ՝
Անդրիասյան Լ.Հ. /գլխավոր խմբագիր/, Պողոսյան Գ.Հ. /գլխ. խմբագրի տեղակալ/, Ծառուկյան Ժ.Ա. /պատասխանատու քարտուղար/, Անդրիասյան Թ.Լ., Վահրադյան Մ.Գ., Իսագուլյան Գ.Ս., Մանուկյան Ս.Ֆ., Մելիքսեթյան Ա.Ֆ., Փանոսյան Ն.Ժ., Սարգսյան Ս.Թ., Շաքարյանց Ս.Է.
Խմբագրական կոլեգիա՝
Ավետիսյան Հ.Գ. /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան, Հայաստան/, Այվազյան Ա.Մ. /ք.գ.դ., «Արարատ» ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոն, Հայաստան/, Այվազյան Ն.Ա. /ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան, Հայաստան/, Ալլեն Ս. /ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Ջ. Մեյսոնի անվ. համալսարան, ԱՄՆ/, Բագրատյան Հ.Ա. /տ.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական համալսարան, Հայաստան/, Բոստանջյան Վ.Բ. /տ.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան, Հայաստան/, Գրիգորյան Է.Ռ. /փ.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայաստան/, Դեմոյան Հ.Ա. /պ.գ.դ., Հայաստան/, Դյուբյեն Ա. /«Օբսեռվո» ֆրանկո-ռուսական վերլուծական կենտրոն, Ֆրանսիա/, Եղիազարյան Ա.Ա. /տ.գ.դ., Երևանի պետական տնտեսագիտական համալսարան, Հայաստան/, Զախարով Վ.Ա. /պ.գ.թ., Սևծով-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական և սոցիալական հետազոտությունների ինստիտուտ, Ռուսաստան/, Կոժոկին Ե.Մ. /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Միջազգային հարաբերությունների Մոսկովյան պետական ինստիտուտ-համալսարան, Ռուսաստան/, Կորնիլով Ա.Ա. /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Ն.Ի. Լոբաչևսկու անվ. Նիժնի Նովգորոդի պետական համալսարան, Ռուսաստան/, Քոչարյան Շ.Մ. /Արտաքին գործերի նախարարություն, Հայաստան/, Մելքոնյան Ա.Ա. /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ, Հայաստան/, Նադեին-Ռաևսկի Վ.Ա. /փ.գ.թ., Սևծով-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական և սոցիալական հետազոտությունների ինստիտուտ, Ռուսաստան/, Պախոմով Վ.Գ. /ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Ռուսաստանի պետական սոցիալական համալսարան, Ռուսաստան/, Պետրոսյան Գ.Մ. /Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն/, Ռեշետնիկով Լ.Պ. /պ.գ.թ., «Ցարգրադ» հեռուստաընկերության դիտորդական խորհրդի նախագահ, Ռուսաստան/, Ռոմանովսկայա Վ.Բ. /ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Ն.Ի. Լոբաչևսկու անվ. Նիժնի Նովգորոդի պետական համալսարան, Ռուսաստան/,Սվարանց Ա.Ա. /ք.գ.դ., Ռուսաստան/, Շալյան Ժ. /Արտաքին գործերի նախարարության Վերլուծության և կանխատեսման կենտրոն, Ֆրանսիա/

Խմբագրության հասցեն՝ ՀՀ, Երևան, Տիգրան Մեծի 3-րդ նրբ, տ. 9
Հեռ. (+37493) 944440, (+37493) 868797,
Կայք՝ www.geopolitika.am, էլ.փոստ՝ blacksea-caspian@mail.ru

Editorial council:
Andriasyan L.H. **(**Editor-in-chief), Poghosyan G.H. (Vice-editor), Tsarukyan J.A. (Responsible secretary), Andriasyan T.L., Vahradyan M.G., Isagulyan G.S., Manukyan S.F., Meliksetyan A.F., Panosyan N.J., Sargsyan S.T., Shakaryants S.E.

Editorial team:
Avetisyan H.G. (Doctor of Historical Sciences, professor, Yerevan State University, Armenia), Ayvazyan A.M. (Doctor of Political Sciences, Center of Strategic Research "Ararat", Armenia), Ayvazyan N. A. (Doctor of Law, Professor, Yerevan State University, Armenia), Allen S. (Doctor of Political Sciences, professor, George Mayson University, USA), Bagratyan H.A. (Doctor of Economic Sciences, professor, Armenian-Russian University, Armenia), Bostanjyan V.B. (Doctor of Economic Sciences, Professor, Yerevan State University, Armenia), Grigoryan E.R. (Doctor of Philosophical Sciences, professor, Armenia), Demoyan H.A. (Doctor of Historical Sciences, Armenia), Dubien A. (Observatoire franco-russe, France), Eghiazaryan A.A. (Doctor of Economic Sciences, Yerevan State Economic University, Armenia), Zakharov V.A. (Candidate of Historical Sciences, Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region, Russia), Kojokin E.M. (Doctor of Historical Sciences, professor, MGIMO-University, Russia), Kornilov A.A. (Doctor of Historical Sciences, professor, Lobachevsky University of Nijny Novgorod, Russia), Kocharyan Sh.M. (Ministry of Foreign Affairs, Armenia), Melkonyan A.A. (Doctor of Historical Sciences, professor, Academician of NAA RA, Institute of History, Armenia), Nadein-Raevsky V.A. (candidate of Philosophical Sciences, Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region, Russia), Pakhomov V.G. (Doctor of Law, professor, Russian State Social University, Russia), Petrosyan G.M. (Nagorno-Karabakh Rebublic), Reshetnikov L.P. (Candidate of Historical Sciences, Chairman of the Supervisory Board of "Tsargrad" TV Station, Russia), Romanovskaya V.B. (Doctor of Law, professor, Lobachevsky University of Nijny Novgorod, Russia), Svarants A.A. (Doctor of Political Sciences, Russia), Chaliand G. (Center for Analysis and Forecasts of the Ministry of Foreign Affairs, France)

Adress: RA, Yerevan, 3rd line of Tigran Mets, 9
Phone: (+37493) 944440, (+37493) 868797,
*Website**:** geopolitika.am; e-mail: blacksea-caspian@mail.ru*

Для перепечатки или перевода опубликованных в журнале материалов необходимо разрешение редакции. Публикуемые материалы могут не отражать точку зрения редакции. Публикации платные.

ПОЛИТИКА

Innovations in the Middle East Strategy Of the Prime Minister Benjamin Netanyahu of Israel, 2009-2013

Kornilov A.A.
Doctor of Sciences (World History), Professor, Head , Chair of Regional Studies of Foreign Countries and Local History, National Research Lobachevsky State University of Nizhny Novgorod (Nizhny Novgorod, Russia)
kornilov@imomi.unn.ru

Keywords: strategy, foreign policy, national security, global cyber power, Palestinian-Israeli conflict, Bar-Ilan speech

Իսրայելի վարչապետ Բենյամին Նեթանյահուի նորարարությունները մերձավորարևելյան ռազմավարությունում

Կորնիլով Ա.Ա.
պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Ն.Ի. Լոբաչևսկու անվան Նիժնի Նովգորոդի ազգային հետազոտական պետական համալսարան (Նիժնի Նովգորոդ, Ռուսաստան)
kornilov@imomi.unn.ru

Ամփոփում՝ Հոդվածում քննարկվում է Մերձավորարևելյան տարածաշրջանում Իսրայել պետության քաղաքականության ռազմավարության հիմնական ուղղությունները 2009-2013 թթ. ժամանակաշրջանում: Հետազոտված են Բ. Նեթանյահուի կառավարության ռազմավարության նորարարական մոտեցումները՝ կապված Թել-Ավիվի էներգետիկ քաղաքականության, անօրինական ներգաղթի հիմնախնդրի լուծման ու երկրի կիբերնետիկ անվտանգության ապահովման հետ: Վերլուծված է Բ. Նեթանյահուի դիրքորոշումը պաղեստինա-իսրայելական հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ: Կատարված է եզրակացություն Իսրայել պետությունը ուժի միջազգային նոր բևեռի վերածման հեռանկարի մասին:
Վճռորոշ բառեր՝ մերձավորարևելյան ռազմավարություն, պաղեստինա-իսրայելական կարգավորում, նորարարություններ, Իսրայելի էներգետիկ քաղաքականություն, կիբերնետիկ անվտանգություն

Инновации в ближневосточной стратегии премьер-министра Израиля Биньямина Нетаньяху (2009-2013 гг.)

Корнилов А.А.
д. и. н, профессор, заведующий кафедрой зарубежного регионоведения и локальной истории Нижегородский национальный исследовательский государственный университет им. Н.И. Лобачевского (Нижний Новгород, Россия)
kornilov@imomi.unn.ru

Резюме: В статье рассматриваются основные направления стратегии политики Государства Израиль в ближневосточном регионе в период с 2009 по 2013 г. Изучаются инновационные подходы стратегии правительства Б. Нетаньяху, связанные с энергетической политикой Тель-Авива, решением проблемы нелегальной иммиграции и обеспечением кибернетической безопасности страны. Анализируется позиция Б. Нетаньяху в отношении урегулирования палестино-израильского конфликта. Делается вывод о перспективах превращения Государства Израиль в новый международный полюс силы.
Ключевые слова: ближневосточная стратегия, израильско-палестинское урегулирование, инновации, энергетическая политика Израиля, кибернетическая безопасность.

Contemporary Middle East has experienced major shifts and dramatic upheavals contributing to the increasing turbulence of international relations. The State of Israel's leadership as well as Israeli think-tanks tend to react to the changes taking place in the strategic environment. Reaction of the Jewish State has taken place simultaneously in strategy and tactics of foreign policy and preparedness of the

Israel's Defence Forces. It should be noted that Israel has traditionally interconnected spheres of foreign policy and national security in one conceptual notion which in Hebrew means *huts va-bitahon* (security and international affairs).

In 2009-2013, Prime Minister Benjamin Netanyahu of Israel, a politician with many years of decision-making process, building government coalition and anti-terrorism expertise behind, a patron of think-tanks and researchers forums proposed an impressive amount of innovative ideas related to the foreign and security policy strategy.

Three important national decisions

In 2010, Israeli Cabinet of Ministers adopted three very important decisions which are of strategic nature. They pretended to drive the Israeli society modernization and were addressed, at least two of them, to the Middle East area in general. The first decision proposed to construc a gigantic barrier consisting of a fence and other devices of warning along the Israeli-Egyptian border. The project was designed to prevent crime like hostile terrorist activity, drug smuggling, the smuggling of goods from the South-West, massive illegal infiltrations and human trafficking. One of the purposes of the barrier plan was to prevent increase of the non-Jewish residents and to preserve Jewish character of the state.

The national plan to bring the best brains to Israel became the second decision of 2010 in Israel. The idea was to invite and to assist outstanding Jewish researchers, scientists and technicians from overseas to create high-tech products in Israel. The plan would considerably improve the situation in the Israeli institutions of higher education, increase the number of skilful workers in the economy and help the country to become a center for excellence in the world. As Prime Minister Netanyahu noted,

"We have an opportunity to bring in scientists and technicians due to the relatively good situation of the State of Israel and the less beneficial situation in other places. This is an important core of know-how for growth and advancement in Israel…"[1].

The third decision of the Cabinet approved a new draft law for planning and construction procedures in Israel. This reformist decision was to simplify bureaucratic process that the Israeli contractors usually overcome[2].

A Bid for a Global Cyber Power

In 2011 the National Internet Defense Taskforce was created by the decision of the Israeli Cabinet. "The main responsibility of the taskforce will be to expand the state's ability to defend vital infrastructure networks against cybernetic terrorist attacks perpetrated by foreign countries and terrorist elements," Prime Minister's Office said in the statement[3]. Doing so, the Taskforce was to cooperate with both state and private companies in order to defend cyber space of the country from the hackers attacks and, that is more important, to help Israel to stand as a cyber-power of the world.

On 9 June of the same year Prime Minister Netanyahu delivered a very important speech at Tel Aviv University devoted to the cyber space world competition. He openly told of the Israel's ambition to become a global cyber power:

"We must become a significant force in the global cyber arena. We must do this not only because it is important for our security – which is the subject of today's discussion – but because it is important for positioning Israel as a leading country in the 21st century. That is why we are making plans, although this field is not a precise one, one might even call it very conceptual. However, we must enter this field in a very clear manner. At first, we must allow for changes, which will happen, but we must become a global cyber power"[4].

The Government of Israel defined the three main areas in the cyber action. The first is security; the second is industry in the private sector; and the third is academia, specifically science. In the first area the country meets with a problem of detecting a source, time and place of cyber attack on the vital infrastructure. Cyber threat probably remained the most difficult thing to be dealt with. In the industry area Israel will foster private companies to produce effective and adaptive systems of cyber-defense. Addressing academic area the Israeli state assisted to advance the higher education system to the world best standards of knowledge and science. It also supported the most talented researchers from the best universities of the world to come to Israel and to lead the country to a new era of development.

Two years passed and in 2013 when the next Netanyahu-led coalition was in power, the Cabinet

[1]Cabinet Approves National Plan to "Bring Minds" to Israel. 14.03.2010/ Prime Minister's Office// URL: www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Spokesman/Pages/spokebrain140310.aspx (Date of access: 17.12.2019)

[2] Cabinet Approves Three Important Decisions for the Future of the State of Israel 14.03.2010/ Prime Minister's Office// URL: www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Spokesman/Pages/spokehistoric140310.aspx (Date of access: 16.12.2019)

[3] Y. Lappin. Prime Minister announces new cyber defense taskforce// The Jerusalem Post. 05/18/2011.

[4]Divrei rosh ha-memshalah ba-kenes lokhemet cyber ba-universitet tel'-aviv.09.06.2011/ Misrad rosh ha-memshala// URL: www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechcyber090611.aspx (Date of access: 18.12.2019)

returned to the idea of speedy development in the cyber field. Speaking at the Yuval Ne'eman Workshop for Science, Technology and Security on 9 June 2013[5], Prime Minister declared of the success his country moved forward in the cyber competition.

According to Netanyahu, cyber is an international problem and national solution cannot do the job. Israel is open to solve the issue internationally. Secondly, Israel is a global power in cyber, Premier said. Israel is among the first five cyber global powers in the world. It is because of some factors which are, among the others, abundant innovation, technological capabilities, entrepreneurship, optimal cooperation of business and state. And, what can be interesting to the Middle Eastern countries and beyond, Israel wants to export its cyber capabilities. There are limitations, limitation on security grounds and property rights, but Israel is being preparing to become a world center of the cyber products export. The ambition of Israel to join world's best Cyber Powers ranks seemed to be obvious.

Natural Gas as a Source of Israel's International Power

Prime Minister and his team of experts also prepared strategic decisions on energy aimed to build a modern economy and to conquer a stable position in the changing Middle East. The first step in this direction was made in 2010 when the cabinet decided to form an inter-ministerial team to work out a long-term plan to reduce Israel's dependence on petroleum[6]. The team headed by National Economic Council Chairman Prof. Eugene Kandel included directors-general of the involved ministries and would cooperate with a committee of the Israeli professors formed especially to this end by the Israeli Academy of Sciences and Humanities President Prof. Menachem Yaari. The team was asked to consider such incentives to private business and academia which could spur investment in developing alternatives to petroleum. To discover alternatives for petroleum means for Israel to become a country independent of petroleum supplying countries including some countries of the area as well as of oil prices in the world markets. Such independence would give Israel a considerable amount of diplomatic and economic maneuver in the Middle East and elsewhere.

February of 2012 showed another event in changing energy policy of Israel. The committee on advancing the natural gas sector in Israel was appointed by Prime Minister after confirmed reports of major offshore gas discovery in Israel[7]. The decision reflected the policy vision of Netanyahu government to export gas to the Asian countries and to promote beneficial ties with various countries of the area and around the world. No doubt, this policy also went in accordance with the strategy of reducing petroleum dependence. The decision on the gas sector development was followed by visit of Prime Minister Netanyahu to the Cyprus, the first visit of the Israeli Premier to the Greek Cyprus, to hold negotiations on cooperation in the field of natural gas and joint exploitation of resources. After that there were reports of the IDF plans to adapt its naval doctrine and preparedness to protect the Israeli offshore gas platforms in the Mediterranean Sea[8].

The 2009 Bar-Ilan Speech as Starting Point of the Netanyahu's Road to Peace

The Arab-Israeli conflict has still served as a barrier to a successful development of the Middle East. Israel is not an exclusion of the rule in this sense. That is why every Prime Minister of the Jewish state has proposed his own version of the Israeli approach to the conflict resolution. Netanyahu who experienced 1996-1999 periods of hard negotiations and failures with the Palestinians and with the U.S. Administration of Bill Clinton had very many experts to talk to, various options of the conflict solution to study and interesting thoughts to discuss with his analytical team. As a result, the famous Bar-Ilan speech of 2009 emerged. On 14 June 2009 Prime Minister delivered a foreign policy speech at the Begin-Sadat Center for Strategic Studies of Bar-Ilan University, Israel[9]. This

[5] Prime Minister Benjamin Netanyahu's Remarks at Yuval Ne'eman Workshop for Science, Technology and Security. 6.9.2013/ Prime Minister's Office// URL: www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechcyber090613.aspx (Date of access: 16.12.2019)

[6] Reducing Israeli Dependence on Petroleum-Based Fuels in Transportation/ Prime Minister's Office// URL: www.pmo.gov.il/English/PrimeMinistersOffice/DivisionsAndAuthorities/OilFree/Documents/GovernmentResolution5327.pdf (Date of access: 15.12.2019)

[7] PM Netanyahu Appoints Committee to Advance the Natural Gas Sector in Israel. 19.02.2012/ Prime Minister's Office// URL: www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Spokesman/Pages/spokeGas190212.aspx (Date of access: 15.12.2019)

[8] PM Netanyahu to Meet with Cyprus President Christofias in Nicosia. 15.02.2012/ Israel Ministry of Foreign Affairs// URL: www.mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2012/Pages/PM_Netanyahu_Nicosia_15-Feb-2012.aspx (Date of access: 19.12.2019); Navy charged with protecting gas fields from attacks. By Reuters/ The Jerusalem Post. 04/01/2013// URL: www.jpost.com/Defense/Navy-charged-with-protecting-gas-fields-from-attacks-308331 (Date of access: 15.12.2019); Israel, Cyprus gas finds spur Mediterranean race. By BLOOMBERG// The Jerusalem Post. 04/19/2012.

[9] Neum rosh ha-memshalah ba-merkaz begin-sadat ba-universitet bar-ilan. 14.06.2009/ Misrad rosh ha-memshalah//

presentation became the position of right-center Netanyahu government on the Palestinian-Israeli conflict.

Netanyahu defined three main challenges of international relations Israel met with. The Iranian threat was called the first challenge as, according to Premier, this Islamic Republic tried to acquire atomic bomb while its President Ahmadinejad openly spoke of threats to annihilate the Jewish state. The global economic crisis stood on the second place of challenge and the Israeli government did all the best to stabilize the economy. However, the third challenge, advancement of peace, gained a considerable attention in the region.

Addressing to the Arab states Netanyahu proposed the idea of "economic peace" that meant concluding and accomplishment of beneficial economic agreements. Economy would come first and would be followed by an intensive political dialogue, negotiations and peace accords. Regarding a peace with the Palestinians, Netanyahu rolled out five principles, if not conditions, of future co-existing with the Palestinian Autonomy having to become a Palestinian state.

1. The PA must recognize the State of Israel as the national state of Jewish people. The PLO and other partners usually recognized Israel de facto as a reality of the Middle East. Netanyahu at the Bar-Ilan University demanded the recognition for many years, if not centuries, to come. In 2018, following this initiative Knesset of Israel adopted *Basic Law: Israel - the Nation State of the Jewish People*. The Law that sparked angry protests among the Arab population of the country and in the Middle East determined, in particular: "that the Land of Israel is the historical homeland of the Jewish people; the State of Israel is the nation state of the Jewish People"[10].

2. Future Palestinian state will be demilitarized. "In order to achieve peace, we must ensure that Palestinians will not be able to import missiles into their territory, to field an army, to close their airspace to us, or to make pacts with the likes of Hezbollah and Iran. On this point as well, there is wide consensus within Israel*",* Prime Minster said. No military alliances, no arms smuggling to the Palestinian territories, political neutrality in the area. In other words, Israel proposed a very limited sovereignty to a Palestinian state. And explanation of this condition can be found in that the matter of security has been perceived by the Israelis so critical that all the other issues are of the second priority.

3. Jerusalem remains the united capital of the State of Israel with religious freedom for all faiths. Also, this is a traditional requirement of Israeli governments and diplomacy in negotiations with Palestinian and Arab delegations. We've seen how much U.S President Trump helped Israel when he recognized Jerusalem as capital of the State of Israel in 2017.

4. Existing Jewish settlements in the West Bank of Jordan River remain to be. They will not be uprooted. Israel has no plans to build new settlements or to expropriate additional land for existing settlements. Settlers are citizens of Israel, an integral part of Israeli society. That was what Prime Minister Netanyahu said and what was greeted in the Jewish settlements.

5. Problem of the Palestinian refugees must be solved outside Israel's borders. Netanyahu believed that international investment and goodwill could assist to solve the issue permanently. Note that this principle is connected with the first one. Any massive influx of the Palestinian refugees would change Jewish character of the State of Israel. That is why it was and it is today extremely important for Netanyahu government an unconditional Palestinian recognition of Israel as the national home and state for Jews.

In October, 2013 Prime Minister delivered his second Bar-Ilan speech[11] so that some observers started to speak of Bar-Ilan speech 1 and Bar-Ilan speech 2[12]. The new Bar-Ilan speech was not about strategy. It repeated some principles Premier clarified in 2009 but it also addressed a thaw process in the U.S.-Iranian relations. He insisted to require Iran to refuse of any effort in direction to a nuclear weapons production. After Iran, Netanyahu concentrated on two points. First, he hinted that it were the Palestinians who were responsible for a slow pace of negotiations. They did not recognize

URL: www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechbarilan140609.aspx (Date of access: 20.12.2019)

[10] Basic Law: The State Budget for the Years 2017 and 2018 (Special Provisions) (Temporary Provision)/ The Knesset/ URL: https://main.knesset.gov.il/EN/activity/Pages/BasicLaws.aspx (Date of access: 08.01.2020)

[11] Prime Minister Benjamin Netanyahu's Remarks at the Israel Towards 2020 Conference at the Begin-Sadat Center for Strategic Studies. October 6, 2013/ Prime Minister's Office// URL: www.pmo.gov.il/English/MediaCenter/Speeches/Pages/speechbegin061013.aspx (Date of access: 22.12.2019)

[12] See, for example: L. Harkov. Labor pans Netanyahu speech: PM leaves no hope for peace/ The Jerusalem Post. 10/07/2013/ URL: www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Labor-pans-Netanyahu-speech-PM-leaves-no-hope-for-peace-328071 (Date of access: 23.12.2019); Raphael Ahren. PM gets angry with the Palestinians — in tone, not policy/ The Times of Israel. October 7, 2013// URL: www.timesofisrael.com/pm-gets-angry-with-the-palestinians-in-tone-not-policy (Date of access: 22.12.2019)

Israel as Jewish state. Second, Premier got angry with the Palestinians in the West Bank who did not control security situation: terror attacks against the Israelis were on rise and that could suspend or even stop the Palestinian-Israeli talks on peace started in summer of 2013.

Conclusion

Nevertheless, the above-mentioned strategic proposals of the Israeli government in 2009-2013 witnessed a profound discussion among the Israeli political elite and think-tanks. The Middle Eastern strategy of Israel acquired its innovative dimension. But experts of the country continued to debate over possible territorial exchanges with Egypt, Jordan and divided rule over the West Bank. A quite new national security concept of Israel which to take tremendous shifts in the strategic landscape of the area into consideration was discussed among the military and the politicians[13].

The strategic thought of changing Israel can be measured if we consider a trend of international relations for a multi-polarity. In the format of multi-polarity the State of Israel has all things to become an influential center or a pole of power. This center is opened for energy cooperation with Greece, Cyprus, Turkey and the Russian Federation. Israel has pretended to be a global power in cyber and in high-tech production. However, peace in reach of Israel still does not exist. Israel lacked a multi-faceted cooperation and involvement in economic and financial processes of the Middle East. It is for these reasons Prime Minister Netanyahu agreed in 2014-2017 to discuss the "two states" in Palestine formula and proposed a variety of initiatives to integrate with the Middle Eastern countries. However, an absolutely new period of Israeli diplomacy and regional politics came after Donald Trump was inaugurated as U.S. President in 2017.

[13]See: D. Dannon. Misplaced Priorities/ The Jerusalem Post. 05/25/2013// URL: www.jpost.com/Opinion/Op-Ed-Contributors/Misplaced-priorities-314348 (Date of access: 24.12.2019); D. Weinberg. Time for New Strategic Thinking/ The Jerusalem Post// URL: 05/02/2013 www.jpost.com/Opinion/Op-Ed-Contributors/Time-for-new-strategic-thinking-311898 (Date of access: 25.12.2019); H. Keinon. Uzi Arad: It behooves allies to listen to each other/ The Jerusalem Post. 03/14/2013// URL: www.jpost.com/Features/FrontLines/Article.aspx?id=306511 (Date of access: 23.12.2019); U. Savir. Savir's Corner: National Security/ The Jerusalem Post. 04/18/2013// URL: www.jpost.com/Opinion/Columnists/Savirs-Corner-National-security-310302 (Date of access: 24.12.2019); Y. Carmeli. Chief of Staff: IDF faces interconnected threats. 22.05.2013/ Israel Defence Forces// URL: www.idf.il/1283-19022-en/Dover.aspx (Date of access: 25.12.2019); Y. Lappin. Gantz: Future war could begin with missile on IDF General Staff headquarters/ The Jerusalem Post. 10/08/13// URL: www.jpost.com/Defense/Gantz-Future-war-could-begin-with-missile-on-IDF-General-Staff-headquarters-328152 (Date of access: 23.12.2019); A. Klieman. The Sorry State of Israeli Statecraft// The Israel Journal of Foreign Affairs, 2013. 7(2): P. 9-18.

Bibliography

1. Cyberspace and National Security: Selected Articles/ Editor: Gabi Siboni. Tel Aviv: Institute for National Security Studies, June 2013. 173 pages.
2. Dror Y., Prof. Israeli Statecraft: National Security Challenges and Responses/ BESA Studies in International Security, Routledge,2011. 256 pages.
3. Grand Strategy for Israel: Reflections and Directions// The Samuel Neaman Institute of National Policy Research. Technion City, Haifa, 2017. 414 pages.
4. A National Security Doctrine for Israel. Policy paper. Argov Seminar/ Avner Golov, Ory Vishkin, Ran Michaelis, Rony Kakon. 23.5.10/ Herzliya: Argov Program in Leadership and Diplomacy, Lauder School of Government, IDC Herzliya, 2010. 78 pages.
5. Lapid Y. The Prime Minister and "Smart Power": The Role of the Israeli Prime Minister in the 21st Century/ Israel Institute of National Security Studies. Strategic Assessment. Volume 19. No.4. January 2017. 29 pages.
6. The Making of National Security Policy: Security Challenges of the 21st Century. Editors: Meir Elran, Johannah Cornblatt/ INSS Memorandum No. 110, Tel Aviv: Institute for National Security Studies, November 2011. 96 pages.
7. A Strategic Framework for the Israeli-Palestinian Arena/ Amos Yadlin, Udi Dekel, Kim Lavi. Special Publication March 2019/ Institute for National Security Studies. 142 pages.

Сдана/Հանձնվել է՝ 12.12.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 15.12.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 16.12.2019

Будущее Афганистана: грядущие вызовы

Толстых В.В.
кандидат военных наук, полковник,
заместитель начальника управления – начальник научно-исследовательской лаборатории Военного института (управления национальной обороной) Военной академии Генерального штаба Вооруженных Сил Российской Федерации (Москва, Россия),
oficer.1978@mail.ru
Берестов В.Б.
научный сотрудник Военного института (управления национальной обороной) Военной академии Генерального штаба Вооруженных Сил Российской Федерации, полковник запаса (Москва, Россия),
berestov1959@mail.ru

Ключевые слова. Афганистан, антисоветская коалиция, военная помощь, военные действия, Центрально-Азиатский регион, обеспечение региональной безопасности, перспективы развития, развитие региона, террористические организации.

Աֆղանստանի ապագան. գալիք մարտահրավերները

Տոլստիխ Վ.Վ.
ռ.գ.թ., գնդապետ, ՌԴ Զինված ուժերի Գլխավոր շտաբի Ռազմական ակադեմիայի Ռազմական ինստիտուտ (Մոսկվա, Ռուսաստան)
oficer.1978@mail.ru
Բերեստով Վ.Բ.
գիտաշխատող, պահեստի գնդապետ ռ.գ.թ., գնդապետ, ՌԴ Զինված ուժերի Գլխավոր շտաբի Ռազմական ակադեմիայի Ռազմական ինստիտուտ (Մոսկվա, Ռուսաստան)
berestov1959@mail.ru

Ամփոփում՝ Հանդիսանալով Կենտրոնական Ասիայի «սիրտը»՝ Աֆղանստանը կարևոր աշխարհաքաղաքական դիրք է զբաղեցնում: Իր բարենպաստ աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ՝ գտնվելով ժողովուրդների ու նյութական արժեքների տեղաշարժման ճանապարհին, Աֆղանստանը պատմականորեն եղել ու հանդիսանում է բազմաթիվ զավթիչների հետաքրքրության օբյեկտ: Ուստի ընթերցողի ուշադրությանը ներկայացվող հոդվածը՝ Աֆղանական պետության պատմության ու ներկա վիճակի քննարկման միջոցով, փորձում է դիտարկել ինչպես Աֆղանստանի, այնպես էլ Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջանի պոտենցիալ մարտահրավերներն ու զարգացման ռիսկերը: Հոդվածը հակիրճ կերպով քննարկում է Աֆղանական պետության պատմությունը, խորհրդային զորքերի մուտքի ու այդ երկրում ԱՄՆ-ի գտնվելու ժամանակաշրջանները, առանձին դիտարկված են ԱՄՆ-ի կողմից միջազգային ահաբեկչության դեմ իրականացված «Անդրդվելի ազատություն» օպերացիայի պատճառները, նպատակներն ու խնդիրները և Աֆղանստանի ու ընդհանրապես տարածաշրջանի զարգացման հեռանկարներն ապագայում:
Վճռորոշ բառեր՝ Աֆղանստան, հակախորհրդային կոալիցիա, ռազմական օգնություն, ռազմական գործողություններ, Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջան, տարածաշրջանային անվտանգության ապահովում, զարգացման հեռանկարներ, տարածաշրջանի զարգացում, ահաբեկչական կազմակերպություններ

The Future of Afghanistan: Future Calls

Tolstykh V.V.
Military Academy of the General Staff of the Armed Forces of the Russian Federation, Candidate of military sciences (Moscow, Russia)
officer.1978@mail.ru
Berestov V.B.
Military Academy of the General Staff of the Armed Forces of the Russian Federation (Moscow, Russia)
berestov1959@mail.ru

Abstract: Afghanistan has an important geopolitical position, being the «heart» of Central Asia. Due to its favorable geographical location, being on the path of the movement of peoples and material values, Afghanistan has historically been and remains an object of interest for many conquerors. Therefore, the article brought to the attention of the reader is an attempt to consider through the history of the Afghan state and its current state the potential challenges and development risks of both Afghanistan and the Central Asian region as a whole. The article briefly discusses the history of the development of the Afghan state, the period of the entry of Soviet troops and the presence of the United States in Afghanistan, separately discusses the causes, goals and objectives of the operation «Indomitable Freedom» of the United States against international terrorism and the prospects for the development of Afghanistan in the future and the region as a whole.
Keywords: Afghanistan, anti-Soviet coalition, military assistance, military operations, Central Asian region, ensuring regional security, development prospects, development of the region, terrorist organizations.

Прежде чем обратиться к будущему Афганистана, необходимо кратко остановиться на истории развития государства и рассмотреть его современное состояние. Так как только в диалектическом развитии, в исторической проекции из прошлого через настоящее в будущее, можно выделить потенциальные вызовы и риски развития не только Афганистана, но и в целом Центрально-Азиатского региона.

Надо заметить, что Афганистан, занимает важное геополитическое положение в Центральной Азии, находится на перекрестке дорог, связывающих Запад с Востоком, Север с Югом. Благодаря своему выгодному географическому расположению, находясь на пути исторического перемещения народов и материальных ценностей, Афганистан являлся и остается объектом интересов основных геополитических игроков на мировой арене.

Не совсем верно суждение, что Афганистан никогда и никем не был завоеван. Скорее, наоборот, по причине своего выгодного геополитического расположения, Афганистан всегда привлекал внимание великих завоевателей и много раз был оккупирован и разорен.

Фактически на протяжении всей истории народы Афганистана вели непрерывную войну с завоевателями. Это были: персидские Ахемениды (VI – IV вв. до н.э.), Александр Македонский (IV век до н.э.), Арабский Халифат (VII – VIII вв. н.э.), Чингисхан (1218 г.), Тамерлан (1400 г.), империя Великих Моголов (XVI – сер. XVII вв.), иранские Сефевиды (XVII в.), английские колонизаторы (XIX в., 1919 г.). А в новейшее время – Советский Союз (конец XX века) и США (начало XXI в.).

При этом Афганистан всегда вел бескомпромиссную борьбу в стремлении обрести свободу и единство. Первая попытка создания единого афганского государства была сделана в 1175 году султаном Мухаммедом Гури, не только объединившим под своим руководством всю территорию Афганистана, но и входе завоевательных походов, захватившего всю Северную Индию, включая Дели. Однако после его смерти в 1206 году, государство Гуридов распалось [1].

Следующая попытка создания централизованного Афганского государства была предпринята уже в XVIII веке. В 1747 году в ходе ожесточенной внутренней борьбы была создана Дурранийская держава во главе с шахом Ахмад Садозаем. Однако просуществовав чуть более 70 лет, Дурранийская держава (или империя) под воздействием многочисленных внутренних противоречий и военной экспансии внешних соседей в 1818 году распалась на самостоятельные эмираты – Гератский, Кандагарский, Кабульский и Пешаварский. Причем часть территории Афганистана была отторгнута окружающими страну соседними государствами [1].

К этому времени Англия, продолжая экспансию по приобретению новых колониальных владений, подошла к границам Афганистана и в 1838 году вторглась в страну. Однако ожесточенное сопротивление афганских эмиратов в ходе четырехлетней войны (до 1842 года) привело к полному поражению английских войск и вынудило Англию на продолжительное время отказаться от планов колонизации Афганистана.

Подавив национально-освободительное движение в Индии, и укрепив там свое господствующее положение, Англия в 1879 году развязала новую (вторую) войну против Афганистана. По ее итогам (война длилась до 1880 года) Англия сумела установить контроль над внешней политикой Афганистана, в то время, как во внутренних делах государство осталось независимым.

В то же время, в ходе борьбы с Англией шло сплочение разрозненных территорий страны, что привело к образованию в 1880 году централизованного афганского государства феодально-абсолютистского типа во главе с эмиром Абдурахман-ханом.

Англия, продолжая попытки полного подчинения своему влиянию Афганистана, используя военную угрозу и дипломатический шантаж, в 1893 году сумела отторгнуть южные и восточные районы страны и перенести индо-пакистанскую границу на так называемую «линию Дюранда» (по имени секретаря по иностранным делам Британской Индии). С тех пор основной

народ Афганистана – Пуштуны являются разделенным народом, проживающих до настоящего времени на территории двух государств – Афганистана и Пакистана [**1**].

В последующие годы идет постепенное укрепление государственности Афганистана и 28 февраля 1919 года король Аманулла-хан провозглашает полную независимость страны.

Англия начала немедленное вторжение в Афганистан и развязала третью англо-афганскую войну. Но уже к августу месяцу 1919 года английские войска были разгромлены и изгнаны из страны. Большую роль в победе Афганистана сыграла поддержка страны Советской Россией, которая первая из всех стран мира 27 марта 1919 года признала независимость страны и в ходе войны оказала Афганистану значительную военно-техническую помощь.

В 1921 году Англия была вынуждена признать независимость Афганистана. Уже в 1923 году в Афганистане была принята первая конституция и страна стала конституционной монархией [**2**].

В эти же годы продолжаются развиваться как политические, так и экономические отношения между Афганистаном и СССР, что логично подготовило заключение в 1931 году Договора о нейтралитете и взаимном ненападении между двумя странами и в дальнейшем, в 1954 году был подписано долгосрочное соглашение о технико-экономическом сотрудничестве между СССР и Афганистаном.

На период с 1954 по 70-е годы XX века приходится рассвет экономического и культурного сотрудничества между СССР и Афганистаном. Афганистан стал важным стратегическим партнером нашей страны, взаимовыгодные отношения охватывали также вопросы обеспечения региональной безопасности [**3**].

В 50-х годах XX века на основании долгосрочного соглашения об экономическом и военном сотрудничестве между СССР и Афганистаном советские специалисты возводили гидроэлектростанции, оросительные комплексы, домостроительные комбинаты, хлебозаводы и другие объекты. Были проложены сотни километров автодорог, возведены школы, университеты, дома культуры. Построенные при содействии граждан СССР объекты промышленности составили к 1978 году до 60 % всех афганских предприятий. В СССР были подготовлены тысячи военных и гражданских специалистов, составивших в стране основу технической, военной и творческой интеллигенции [**4**].

Под влиянием советской политической и культурной среды, в стране происходит рост политического и культурного самосознания населения. В начале 60-х годов на базе возникших повсеместно кружков по изучению марксистско-ленинского учения была создана Народно-демократическая партия Афганистана.

Партия скоро становится одной из ведущих политических сил в стране, имея широкую поддержку в армии и среди городского населения. Однако начавшаяся внутри партии межфракционная борьба привела осенью 1966 года к расколу партии на фракции Хальк («Народ») во главе с Н. Тараки и Парчам («Знамя») во главе с Б. Кармалем [**5**].

В конце 60-х годов в Афганистане началось династическое противостояние в монархическом руководстве, которое привело в 1973 году к свержению короля Захир-шаха из династии Наридов его двоюродным братом Мухамедом Даудом. Однако династические особенности наследия престола не позволили ему провозгласить себя королем, и М. Дауд провозгласил создание Республики Афганистан.

Автократическое правление Дауда, начавшего расправу с лидерами наиболее влиятельных политических и религиозных сил в стране, привело к началу гражданского противостояния, вылившегося в вооруженную борьбу. Вспыхнувшее 17 июля 1973 года восстание фундаменталистов во главе с Г. Хекматиаром было подавлено правительственными войсками.

Однако рост сопротивления в стране привел к созданию с одной стороны Исламской партии Афганистана во главе с Г. Хикматиаром и Исламского общества Афганистана во главе с Б. Рабани и с другой стороны тайной организации «Объединенный фронт коммунистов Афганистана» (ОФКА) во главе с полковником А. Кадыровым. Наибольшее влияние в этой организации играли офицерский состав Афганской армии.

27 апреля 1978 года армия под руководством ОФКА совершила так называемую Саурскую революцию в стране и провозгласила Демократическую Республику Афганистан (ДРА). Во главе государства встала Народно-демократическая партия Афганистана (НДПА) во главе с Н.М. Тараки.

Новое руководство страны, ища политическую, экономическую и военную поддержку со стороны СССР в декабре 1978 года заключило с нашей страной «Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве».

Однако события в Афганистане стали развиваться в ином русле (рисунок 1). В практической деятельности НДПА и правительство допускали поспешные шаги и излишний радикализм, негативно влиявшие на развитие обстановки в стране. При проведении в целом прогрессивных реформ не учитывались многовековые традиции,

Рисунок 1. Динамика развития военно-политического кризиса в Афганистане в конце 1970-х годов

Рисунок 2. Итоги борьбы с советскими войсками на территории Афганистана

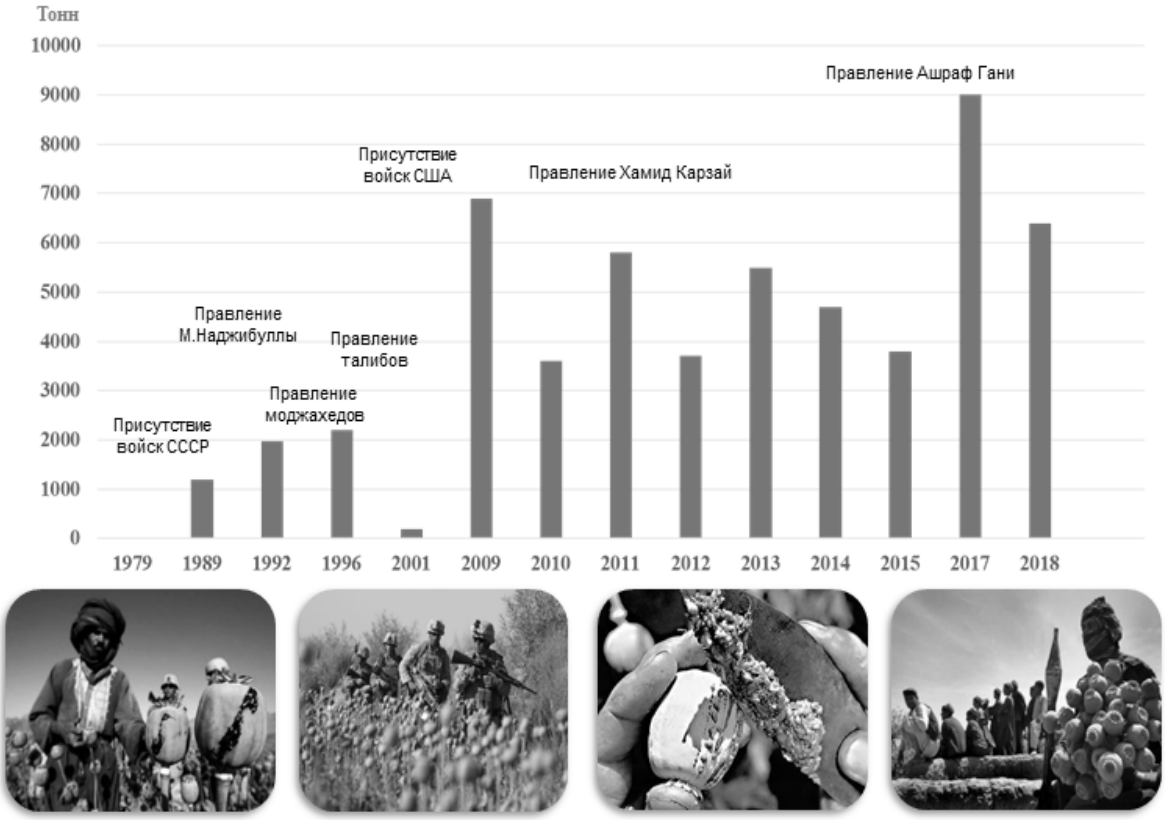

Рисунок 3. Объемы производства афганского опиума в период с 1979 по 2018 гг.

роль и значение ислама в жизни народа, уровень общественного развития. Ошибки новых властей вызвали скрытое, а затем и открытое сопротивление населения. Вооруженные выступления против мероприятий центральных властей отмечались уже с июня 1978 года [4].

15 марта 1979 года в г. Герате вспыхнул крупный антиправительственный мятеж, сопровождавшийся погромом государственных и партийных учреждений, убийством членов НДПА.

В течение лета 1979 года антиправительственные выступления охватили большую часть сельских районов страны и переросли в гражданскую войну. Осложняло обстановку активное вмешательство зарубежных государств и международных организаций во внутренние дела Афганистана. Всестороннюю помощь НДПА и правительству ДРА оказывали СССР и другие соцстраны. Финансирование, поставки оружия, боеприпасов и других материальных средств силам оппозиции осуществляли страны НАТО и мусульманские государства. На территории Пакистана и Ирана были созданы учебные центры для военной и специальной подготовки боевиков отрядов оппозиции [4].

Руководство ДРА рассматривало поддержку оппозиции третьими странами как их участие в войне против Афганистана и после гератского мятежа начало обращаться к СССР с просьбами об оказании непосредственной военной помощи. В сентябре 1979 года председатель Совета министров ДРА Х. Амин, отстранив от власти Н.М. Тараки, сосредоточил в своих руках все ключевые посты государства. Это повлекло еще большее усиление террора и репрессий, рост недовольства среди населения и активизацию оппозиционного движения. К концу 1979 года обстановка в стране резко осложнилась, нависла угроза свержения правительства, что, по оценке советского руководства, могло привести к росту влияния стран Запада у южных границ СССР и переносу вооруженной борьбы на его территорию [4].

Оценив опасность нарастания афганского кризиса, и в ответ на неоднократные просьбы правительства Афганистана (11 обращений) об оказании военной помощи, Политбюро ЦК КПСС 12 декабря 1979 года приняло решение ввести войска в Афганистан. Его официальным обоснованием являлись статья 4 «Договора о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве», заключенного между СССР и ДРА 5 декабря 1978 года.

Создание группировки войск для ввода в Афганистан началось 13 декабря 1979 года и уже 25 декабря начался ввод войск (в 15.00 по московскому времени) на кабульском направлении

переправой по понтонному мосту через Амударью (г. Термез) и маршем на Кабул.

Изначальный замысел операции предполагал кратковременный период нахождения советских войск в Афганистане, но война продлилась долгие 10 лет и подорвала репутацию Советского Союза на международной арене, особенно в мусульманских странах.

Советская военная помощь Афганистану была значительной. В денежном выражении объемы поставок в 1980-1989 годах составили около 9,1 млрд рублей. В 1990 году по просьбе афганской стороны было выделено военного имущества на 1,8 млрд рублей. При выводе войск советское командование создало для афганских соединений и частей трехмесячные запасы основных материальных средств [6].

В этот период времени антисоветская коалиция, в которую вошли США, Великобритания и другие государства взяли курс на повсеместную поддержку мусульманских экстремистов, что породило Аль-Каиду, Талибан и заложило основы для развития других террористических организаций, в т.ч. Исламского государства (ИГИЛ).

Линия США в Афганистане и заигрывание с талибами по их превращению в альтернативу бывшим моджахедам в конечном итоге привели к террористическому акту, проведенному 11 сентября 2001 года в Нью-Йорке и Вашингтоне организацией «Аль-Каида» (рисунок 2).

Поводом (формальной причиной) для развязывания США и их союзниками военных действий в Афганистане послужили террористические атаки на башни Всемирного торгового центра в Нью-Йорке и здание Пентагона в Вашингтоне. В этой связи американским президентом Дж. Бушем (младшим) было официально заявлено о начале «глобальной войны с международным терроризмом», первым этапом которой стала операция против Афганистана, на территории которого располагались лагеря для подготовки террористов [7].

Целями операции официально были провозглашены:

ликвидация террористической структуры «Аль-Каиды» и ее руководства во главе с Усамой бен Ладеном;

свержение режима «Талибан», возглавляемого Мухамедом Омаром и разгром их вооруженных сил;

борьба с производством наркотиков и их распространением по всему миру [8].

Действительными же целями военной акции против Афганистана являлись: расширение военного присутствия США в важнейшем стратегическом районе мира и снижение в нем влияния других государств.

Результатом пребывания американских войск и блока НАТО на территории Афганистана стала дестабилизация ситуации в регионе и значительный рост масштабов наркоторговли по сравнению с предыдущими десятилетиями. Причем надо заметить, что вопреки заявлениям США о решительной борьбе с производителями наркотиков в Афганистане, их производство в стране за время присутствия там американских войск выросло в 40 раз и достигло отметки почти в 10 тысяч тонн (рисунок 3).

В настоящее время, ситуация усугубляется присутствием в стране международной террористической организации ИГИЛ. Руководство ИГИЛ рассматривает Афганистан в качестве перспективной «тыловой базы» по распространению своего влияния в странах Центральной и Южной Азии в рамках реализации проекта «Великий Халифат».

Помимо ИГИЛ на территории страны действуют другие террористические организации мира: Исламское движение «Талибан», «Аль-Каида», «Хизб ут-Тахрир».

Таким образом, заявленные США цели не были достигнуты, но истинная цель присутствия американцев в Афганистане была реализована – создан плацдарм для увеличения влияния американцев в Центрально-Азиатском регионе. Об этом говорит визит президента Трампа в Афганистан 28 ноября 2019 года для переговоров с талибами.

Формально война в Афганистане закончилась. С июля 2013 года обеспечение безопасности в стране передано местным силовым структурам, а контингент коалиции играет только вспомогательную роль [9].

Но проблем меньше не стало. Экономика страны находится в упадке. Перспектив ее развития нет. Единственной устойчивой статьей дохода местного населения является выращивание мака и изготовление опиума, производство и трафик которого уже достигли 90 % от всего мирового уровня.

Будущее Афганистана очень неопределенно. США остаются на территории Афганистана по просьбе действующего Правительства с формулировкой *«для предотвращения вмешательства соседних стран во внутренние дела страны»*.

Однако реальные причины нахождения США в Афганистане несколько иные, и связаны, прежде всего, со следующими моментами:

геополитическими выгодами, перекрывающими финансовые издержки Вашингтона;

возможностями оказания давления на геополитических противников, граничащих с Афга-

нистаном, прежде всего Китаем, Россией, Индией, Ираном, Пакистаном;

освоением месторождений нефти, газа, драгоценных металлов, которыми богат Афганистан и препятствием реализации китайского проекта «Один пояс – один путь».

В настоящее время территория Афганистана охвачена гражданской войной. Правительственные войска ведут боевые действия с боевиками движения Талибан и ИГИЛ. В Афганистане параллельно функционируют три правительства, три враждующие между собой силы: первое – национальное, второе – Талибан, и третье – «ИГИЛ». Кроме того, на территории страны размещено около 15 военных баз США и НАТО. В связи с этим, на сегодняшний день военно-политическая обстановка в стране неоднозначна и имеет сложно прогнозируемый характер.

В сложившемся тупике существенно возрастает региональная составляющая решения афганской проблемы. Сегодня роль России, Китая, Индии и других государств важна, так как без содействия этих стран не сможет быть распутан этот сложнейший узел. Современное положение Исламской Республики Афганистан и перспективы его развития во многом определяются государствами-членами Шанхайской организации сотрудничества (ШОС). Афганистан является наблюдателем в этой организации с июня 2012 года (саммит в г. Пекине). Более того, в 2015 году страна подала заявку на членство, что предполагает расширение ее сотрудничества с ШОС. Думается, этот шаг афганское правительство предприняло не без одобрения США, так как Вашингтон заинтересован в восстановлении Афганистана с помощью государств-участников ШОС. При этом США остаются в Афганистане, и будут контролировать финансовые потоки и реализовывать свои проекты по доминированию в Центрально-Азиатском регионе.

Такой расклад сил с участием основных геополитических игроков на мировой арене, столкнувшихся в Центрально-Азиатском регионе, ничего хорошего Афганистану не несет. Каждый игрок будет преследовать свои интересы, и в этих условиях выходом из кризиса могут быть следующие направления деятельности:

1. Вывод всех иностранных войск из страны. Обеспечение безопасности государства собственными силами.

2. Развитие регионального экономического сотрудничества в рамках ШОС и оказание экономической помощи со стороны соседних стран и мирового сообщества.

3. Стабилизация внутриполитической обстановки за счет обеспечения широкой автономии провинций страны при сохранении за центральным правительством ключевых функций государства.

4. Запуск процедуры переговоров всех действующих сил в Афганистане по принятию новой конституции при посредничестве государств-членов ШОС.

В долгосрочной перспективе Афганистан может остаться объединенным и мирным, при соблюдении данных условий и в контексте развития региона в целом.

Список используемой литературы

1. Массон В.М. История Афганистана: В 2-х т. Т. 1. С древнейших времен до начала XVI в. / АН СССР. ИНА. – М.: Наука, 1964. – 464 с.
2. Массон В.М. История Афганистана: В 2-х т. Т. 2. Афганистан в новое время / АН СССР. ИНА. – М.: Наука, 1965. – 552 с.
3. Теплинский Л.Б. СССР и Афганистан 1919 – 1981 / Л.Б. Теплинский. – М.: Наука, 1982. – 294 с.
4. Васин П.В. Советско-афганская война 1979-1989 гг.: дипломная работа / П.В. Васин. – Тула: ТГПУ, 2010. – 140 с.
5. Варенников В.И. Неповторимое. В 7 томах. / В.И. Варенников. – М.: Советский писатель, 2001. – 1788 с.
6. Васильев Н.М. Уроки необъявленной войны / Н.М. Васильев // Военно-исторический журнал. – 2014. – № 2. – С. 3-10.
7. Бодански Й. Талибы, международный терроризм и человек, объявивший войну Америке / Бодански Й. – М.: АСТ, 2002. – 160 с.
8. Матрашило И.Ф., Чуксин Г.И., Шлакунов В.В. Военные конфликты начала XXI века. Причины, содержание, итоги / И.Ф. Матрашило, Г.И. Чуксин, В.В. Шлакунов // Наука и военная безопасность. – 2007. – № 4. – С. 47-58.
9. Бехруз Х.Н. Международно-правовое регулирование военных конфликтов: геополитический фактор / Х.Н. Бехруз // Военно-юридический журнал. – 2015. – № 3. – С. 8-11.

Сдана/Հանձնվել է՝ 21.12.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 08.01.2020
Принята/Ընդունվել է՝ 10.01.2020

Влияние уйгурского фактора на армяно-китайские отношения

Хачатрян А.Г.
Аспирант Института истории НАН РА (Ереван, Армения)
khachatryan.aleksandr@gmail.com

Ключевые слова: Армения, Китай, Уйгурский вопрос, современный Китай, экономическое и политическое сотрудничество, южно-кавказский регион, сино-армянские отношения

Ույղուրական գործոնի ազդեցությունը հայ-չինական հարաբերությունների վրա

Խաչատրյան Ա.Գ.
ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի ասպիրանտ (Երևան, Հայաստան)
khachatryan.aleksandr@gmail.com

Ամփոփում՝ Ներկայիս միջազգային հարաբերությունների գլխավոր ակտորներից է հանդիսանում Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետությունը, ուստի կարևոր է վերլուծել հայ-չինական հարաբերությունները և ընդգծել դրանց զարգացման հեռանկարները: Հայաստանի Հանրապետության և Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության միջև հնարավոր առևտրատնտեսական համագործակցությունից բացի, հոդվածում դիտարկվում են նաև քաղաքական գործոններն ու հարավկովկասյան տարածաշրջանում Չինաստանի շահերը: Թյուրքական ծագում ունեցող ույղուրները բնակվում են ներկայիս Չինաստանի Սին-Ծիանգ Ույղուրական ինքնավար մարզի տարածքում և ձգտում են անկախանալ Չինաստանից: Ույղուրներին աջակցում է Թուրքիան, որը համարում է ույղուրներին եղբայրական ժողովուրդ:

Այս տեսանկյունից հայ-չինական հարաբերությունները կարող են զարգանալ և ունենալ ռազմավարական նշանակություն, քանի որ երկու պետությունների շահերը համընկնում են և Հայաստանը ունի Թուրքիայի ազդեցությունը կանխարգելող դեր և նշանակություն:

Վճռորոշ բառեր՝ Հայաստան, Չինաստան, ույղուրական հարց, ժամանակակից Չինաստան, տնտեսական և քաղաքական համագործակցություն, Հարավկովկասյան տարածաշրջան, հայ-չինական հարաբերություններ

Influence of the Uyghur Factor on Armenian-Chinese Relations

Khachatryan A.G.
Postgraduate Student, Institute of History, National Academy of Sciences of RA (Yerevan, Armenia)
khachatryan.aleksandr@gmail.com

Abstract: Nowadays China is one of the most powerful actors in international relations that is why it is important to analyze sino-armenian relations and undertake their future possible development. Besides possible economic cooperation between Armenia and China, the article also includes statements concerning China's political factors and interests in South-Caucasus region. It is fact that the north-west part of China, XUAR, are populated by turkic uighurs who were trying to get independence from China. Turkey as a muslim country is considering uighurs as the same ethnic group and supports them in every issue.

That is why sino-armenian relations will go through and continue to bring solid and tangible benefits to the peoples of the two countries because Armenia is considered as an obstacle to the expansion of Turkish influence in the region.

Keywords: Armenia, China, Uyghur issue, modern China, economic and political cooperation, South-Caucasus region, sino-armenian relations

Введение

Сегодня на международной арене активную роль играет Китай и его экономические интересы. Однако, несмотря на экономическое влияние Китая, Поднебесная также участвует в политической жизни земного шара. В отличие от США, России, ЕС, Китай ведет специфическую политику, которая взаимосвязана с их историей. У Китая также есть интересы в Южно-Кавказском регионе, в частности в Армении, так как последняя является единственным не мусульманским государством. Известно, что другой актор в данном регионе Турция, поддерживает идею пантюркизма, которая охватывает всю Центральную Азию в том числе северо-западный Китай. На северо-западе Китай в СУАР проживают уйгуры, у которых тюркские корни и намерения стать независимым государством. С этой точки зрения, у Армении и КНР есть общие интересы

стратегического значения и будущее развивать двусторонние отношения.

История развития Китая в современном этапе

В настоящее время Китай является экономическим гигантом не только в Азии, но и во всем мире. Начальным пунктом развития современного Китая считают тот период, когда у власти был Мао Цзэдун, но если изучить факты с экономической и политической точки зрения, то можно прийти к выводу, что отцом "китайского модели" развития является Дэн Сяопин. С этого момента Китай начал развиваться, и, основной, как внутриполитической, так и внешнеполитической задачей стало интенсивное экономическое развитие. Нужно отметить, что на начальном этапе международные компании инвестировали в Китай из-за дешевой рабочей силы[1], но на сегодняшний день ситуация кардинально изменилась, поскольку Китай грамотно воспользовался присутствием у себя этих компаний. Речь идет о технологическом развитии, и если раньше Китай занимался только обеспечением ресурса производства, имея работоспособный человеческий капитал, то сегодня КНР стоит за многими собственными технологическими открытиями, занимается экспортом этих технологий, имеет собственные высококачественные товары и услуги, которые не уступают Западу и остальному миру. На современном этапе Китай поменял свои внешнеполитические интересы, добавляя к основным имеющимся, политические и военные сферы в разных точках мира. Несмотря на быстрые темпы экономического роста, в стране "Красного Дракона" присутствует ряд социально-экономических и этнических проблем.

Китайское «экономическое чудо» затрагивает не все слои населения страны, поэтому до сих пор его называют страной контрастов. В основном производственная часть Китая находится на юге (крупные города и некоторые провинции, как Чжэнзян, Цзянсу и т.д.), что и определяет уровень жизни людей в этих местах. Несмотря на быстрые темпы экономического развития, в Китае по-прежнему есть регионы, в которых люди находятся в положении крайней нищеты. На 19-ом съезде ЦК КПК, в своём докладе, Си Цзиньпин заявил, что Китай будет стремиться к значительному прогрессу в деле адресного искоренения нищеты. Но кроме вопроса неравного экономического развития регионов страны, Китай огромное внимание уделяет этническим спорам, в частности, китайско-уйгурскому конфликту. Правительство Китая проводит независимую и мирную внешнюю политику, главной целью которой является создание сильного и могущественного единого Китая, защита независимости и суверенитета страны, создание благоприятной среды для экономического развития и открытости внешнему миру. Как известно, самой большой по территории провинцией является провинция Синь Циан, где совместно проживают тюркские уйгуры и китайцы. Китай ведет сдержанную политику в отношении уйгуров, но заинтересованность других государств вмешиваться в данный конфликт, усложняет внутриполитическую ситуацию не только Китая, но и других государств региона.

Образование СУАР и отношения с Китаем

Еще в 1933 году на этой территории создавалась Исламская Восточно-Туркестанская республика, затем до 1949 года просуществовала просоветская Восточно-Туркестанская республика, активную помощь которой оказывал Советский Союз. Лишь после того, как к власти в Китае в 1949 году пришли коммунисты во главе с Мао Цзэдуном, Пекин, благодаря поддержке Москвы, полностью восстановил утраченные позиции в Синьцзяне, а с 1955 года данный регион приобрел статус Синьцзян-Уйгурского автономного района КНР.

Уйгуры стали символом пантюркизма, так как считается, что именно на территории Восточного Туркестана зародился тюркский этнос[2]. Связи с этим, единственное государство, которое в открытую поддерживает уйгуров это Турция. Однако Пекин сегодня предпринимает шаги по противодействию разжиганию пантюркистских настроений и оказывает серьезное давление на Стамбул (например, в виде переноса Всемирного Уйгурского Конгресса из Турции в Германию, ограничения религиозных обрядов в период священного месяца Рамадан, объявления о борьбе с терроризмом, экстремизмом и сепаратизмом в Синьцзян-Уйгурском автономном районе (СУАР) КНР, жесткого контроля границы, временного запрета выезда из этого района). Турция, напротив, поддерживает также уйгурские организации, которые представляют конфликт уйгуров, как борьбу за реализацию права на национальное самоопределение. Можно также отметить события в Урумчи, которые премьер-

[1] Байчоров А.М Китаизация. Последствия роста мощи Китая для мира в XXI веке. - Москва: «Международные отношения", 2013. С. 33-38 .

[2] Уйгуры как символ пантюркизма, 30.09.2016 [Электронный ресурс] // Uyghur Today. URL: http://uyghurtoday.com/2016/09/30/uygury-kak-simvol-pantyurkizma/ (дата обращения: 28.12.2017)

министр Турции Реджеп Тайип Эрдоган назвал «геноцидом» уйгуров (стоит отметить ответную "угрозу" Китая признать геноцид армян), а в 2013 году, уйгурские экстремисты напали на мирных жителей, в ходе чего погибло 27 человек. Турция также предоставляет турецкие паспорта уйгурам для выезда из страны, оказывает помощь в переселении и предоставлении убежища в Турции, что и вызвало ухудшение турецко-китайских отношений.[3] Новая экономическая политика Си Цзинь Пина "Один пояс, Один путь", который должен связывать Китай через страны Центральной Азии с Ближним Востоком и Европой, открыла новый диалог в отношениях Китая и Турции. Очевидно, что исходя из своей экономической мощи, и распространения своих товаров и услуг во всем мире, Китай должен быть заинтересован в обеспечении и сохранении безопасности в мире.

Взаимовыгодные отношения с Арменией

Говоря о современных целях Китая, нужно отметить распространение и увеличение его влияния на страны Центральной Азии, Ближнего Востока, Европы и Африки.[4] В отличие от других постоянных членов Совета Безопасности ООН, Китай открыто "не участвует" в политических вопросах, и делает акцент, в первую очередь, на экономическое сотрудничество со всеми странами в разных регионах. В 2017 году Пекин сохранил статус одного из главных мировых инвесторов. По итогам 2016 года объем китайских прямых иностранных инвестиций в нефинансовый сектор мировой экономики составил более 120 млрд. долларов. Объем инвестиций в строительные проекты составил более 100 млрд. долларов. Число китайских рабочих на зарубежных стройках в 2016 г. достигло почти 1 млн. человек[5]. Не стал исключением и Южный Кавказ, который является важным экономическим и транзитным путем для реализации китайских товаров. Так, например, Армения, независимость которой Китай признал в 27 декабря 1991 года, а 6 апреля 1992 года установил дипломатические отношения,[6] подписала кредитное соглашение с Азиатским банком развития для строительства транспортного коридора "Север - Юг". А на участке дороги Талин-Ланджик строительные работы осуществляет китайская компания «Синогидро Корпорейшн». Важно отметить активное сотрудничество Китая с Арменией не только в торгово-экономическом направлении, но и военной, социальной, культурной сферах. Так, 14 июля 2011 года заместитель министра иностранных дел Армении Сергей Манасерян и посол Китая в Армении Тиан Чанчун обменялись письмами о предоставлении Армении в рамках межправительственного сотрудничества городских автобусов на сумму 55 млн. юаней ($8,4 млн.).[7] В результате межправительственного сотрудничества Армении и Китая в Ереван было импортировано 249 автобусов марки "Higer-Bus ", эксплуатация которых началась с 24 марта 2012 года. В начале 2017 года стало известно, что в декабре 2016 года с Чрезвычайным и Полномочным послом Китая в Армении Тианом Эрлуном было достигнуто соглашение о предоставлении 200 машин "Скорой помощи" в Армению. В сообщении говорилось: «Китай предоставит Армении 200 машин "Скорой помощи" на сумму в 4,8 млрд. драмов (9,8 млн. Долларов). Первая партия карет "Скорой помощи" будет доставлена в Армению в текущем году. Это одна из самых долгожданных инвестиций в сфере здравоохранения».[8]

Армения, которая была частью "Великого Шелкового пути", также заинтересована в сближении с экономическим гигантом. Китай в последнее время активизировался в Армении не столько с целью развития экономических отношений, поскольку армянский и даже весь южнокавказский рынок слишком мал и не перспективен для Китая[9], но для ведения сильной политики в отношении Турции, с которой до сих пор не поддерживает отношения Армения (граница была закрыта Турцией с 1993 года по сей день). Сотрудничество и сближение Китая с Арменией может стать козырем в руках Китая во время переговоров с Турцией или для достижения

[3] Китай: Уйгуров заставляют сдавать паспорта полиции «на сохранение», 11.01.2017. [Электронный ресурс] // ИНОСМИ. URL: http://inosmi.ru/politic/20170111/238491028.html (дата обращения: 04.01.2018).

[4] Киреев А.А Современный Китай в системе международных отношений. - Москва: ЛЕНАНД, 2014. С. 118-123.

[5] Перспективы развития экономики Китая в 2017 году. [Электронный ресурс] // Webconomy. URL: http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&cat=mcat&mcat=153&type=news&newsid=3575 (дата обращения: 04.01.2018).

[6] Двусторонние отношения, 11.02.2015. [Электронный ресурс] // Министерство иностранных дел Республики Армения. URL: http://www.mfa.am/ru/country-by-country/cn/ (дата обращения: 06.01.2018).

[7] Китай передаст Армении автобусы на $8,4 млн, 14.07.2017. [Электронный ресурс] // REGNUM. URL: https://regnum.ru/news/economy/1425602.html (дата обращения: 06.01.2018).

[8] Китай подарит Армении 200 машин "Скорой помощи", 13-03-2017. [Электронный ресурс] // GazetaNova. URL: http://gazetanova.ru/regions/15603-kitay-podarit-armenii-200-mashin-skoroy-pomoschi.html (дата обращения: 07.01.2018).

[9] Двусторонние отношения, 11.02.2015. [Электронный ресурс] // Министерство иностранных дел Республики Армения. URL: http://www.mfa.am/ru/country-by-country/cn/ (дата обращения: 07.01.2018).

определенных целей в данном регионе. Усиление позиций Китая в южно-кавказском регионе будет выгодным для Армении, Грузии и Ирана. Армения может поддержать китайские власти в китайско-уйгурском вопросе, получая аналогичный ответ со стороны Китая. Вопрос не только касается признания Геноцида армян, но и урегулирования Карабахского конфликта. Стоит отметить, что из всех членов Совета Безопасности ООН (Англия, Франция, Китай, РФ, США) только Российская Федерация и Китай продают оружие конфликтующим сторонам - Армении и Азербайджану. Армения, оказав поддержку Китаю в регионе, может посредством КНР, через свои дипломатические каналы, «инициировать» принятие Советом Безопасности ООН резолюцию о не продаже оружия сторонам конфликта. Китай также заинтересован в урегулировании Карабахского конфликта, который глубоко изучается ведущими мозговыми центрами КНР, так как у Китая есть аналогичные проблемы: Тайваньский вопрос, вопрос Парасельских островов (Xisha), территориальный спор вокруг архипелага Сенкаку и т.д. Конфликты и военное положение в южно-кавказском регионе, а также на Ближнем Востоке, ставят под угрозу пути развития проекта “Один пояс, один путь”, поэтому Китай больше всего заинтересован в сохранении мира и безопасности в регионе, несмотря на то, что он вышел на европейский рынок через прямой железнодорожный канал. Речь идет о железной дороге между Китаем и Лондоном, которая, что весьма существенно, проходит через Казахстан, Россию, Белоруссию, Польшу, Германию, Бельгию, Францию в столицу Великобритании, минуя Транссибирскую магистраль.

Заинтересованность Китая в регионе может стать стимулом инвестиций в экономику Армении. По данным Национальной статистической службы, в 2016 году товарооборот Армении и КНР составил $454 млн, или 8,9% общей внешней торговли Армении. В сравнении с 2015 годом существенно упал армянский экспорт – с $165,3 до $96,4 млн. Импорт из Китая, наоборот, вырос – с 316,1 до 357,7 млн.[10] Для Армении Китай является вторым крупным экономическим партнером после РФ. Армения в основном экспортирует в Поднебесную минералы, в частности медь, драгоценные металлы, полудрагоценные и драгоценные камни (процент последних в общем экспорте незначителен). При этом стоит отметить, что КНР является одним из крупнейших потребителей меди в мире и «диктатором» цен.

Особенно перспективна в этом смысле сельскохозяйственная сфера, которая может стать мостом для продвижения армянской экологически чистой продукции в Китай. Из-за внутренних экологических проблем и загрязнения воздуха, Китай уделяет огромное внимание высококачественной, экологически чистой продукции, начиная с различных видов мяса, и заканчивая фруктами и овощами[11]. Здесь может работать принцип "инвестиции в сельскохозяйственную отрасль взамен на продукцию". Китай уже интересуется армянским медом и сейчас ведутся переговоры по импорту чистого, натурального меда, который прошел все необходимые экспертизы по стандарту и качества, в Китай.[12]

Армения может быть интересна для Китая в экономическом плане в качестве члена ЕАЭС: организовав производство своих товаров на территории Армении, Китай сможет таким образом удовлетворить свою заинтересованность в смысле освоения рынка в южных и западных регионах России. Инвестиции в Армении помогут КНР в дальнейшем легко освоить также рынки Ирана, Грузии и создать новый путь реализации своей продукции.

Помимо этого, благодаря своей быстро растущей экономике, Китай нуждается в частом обновлении собственной техники и различного оборудования. Поскольку замененная техника зачастую находится в отличном рабочем состоянии, Армения, таким образом, получает возможность приобрести по доступным ценам такое оборудование и технику для реализации новых проектов.

Немаловажно также сотрудничество в военной сфере, особенно актуальное для Армении, находящейся в конфликте с Азербайджаном. Известно, что 4 сентября 2017 года, состоялся официальный визит в КНР министра обороны Республики Армения Вигена Саргсяна, в ходе которого он встретился со своим китайским коллегой Чаном Ванцьюаном. После длительных переговоров министры обороны двух стран подписали соглашение о предоставлении Армении Китаем безвозмездной военной помощи в размере более 10 млн китайских юаней (более 1.5 млн долларов). Как прокомментировал Виген Саргс-

[10] Ապրանքների արտահանում և ներմուծում, 02.03.2016. [Электронный ресурс] // Официальный сайт НСС РА. URL: http://armstat.am/file/article/sv_12_15a_411.pdf (дата обращения: 08.01.2018).

[11] Лексютина Я.В., Петрунина Ж.П., Киреев А.А. Современный Китай. Страницы истории, -Москва: Ленанд, 2016. С. 49-57.

[12] Հայկական մեղրը կարտահանվի Չինաստան, 27.03.2017. [Электронный ресурс] // HayNews. URL: http://haynews.am/hy/1490619313 (дата обращения: 10.01.2018).

ян, «военная помощь Китая важна не только в плане материального содействия, но и как политическое решение – стать рядом с Арменией».[13]

Обоюдовыгодным проектом может стать инвестирование Китаем в производство беспилотных летательных аппаратов на территории Армении, что особенно актуально, с учетом карабахского фактора. Китай, в свою очередь, получит возможность использовать опыт армянских военных против беспилотников израильского производства, которые используются азербайджанской стороной.

И наконец, Китай может инвестировать в армянскую экономику в области производства энергии из возобновляемых источников, поскольку климат Армении позволяет на севере получать ветряную энергию, а на юге, где по статистике больше солнечных дней, чем облачных - солнечную энергию. Возобновляемая энергия - это перспективная программа Китая, которая может быть экономически выгодна не только для Армении и Китая, но и для южно-кавказского региона в целом.

В настоящее время идут переговоры по установлению прямого авиасообщения между двумя странами. Так, в августе 2017 года было парафировано обеими сторонами соглашение о воздушном сообщении, которое подразумевает установление прямого авиасообщения, а в декабре заместитель министра иностранных дел Армении заявил, что «Армения придает важность развитию сотрудничества с Китаем во всех сферах, включая туристическую отрасль, для развития которой предприняты шаги по либерализации визового режима и установления прямого авиасообщения».[14]

Еще одно свидетельство того, что Китай имеет скорее геополитические, нежели экономические интересы в Армении - это намерение КНР построить здесь новое посольство - второе по величине на евразийском пространстве. Более того, уже прошла церемония закладки фундамента нового посольства в Ереване, в котором принимали участие министр иностранных дел Армении Эдвард Налбандян и помощник главы МИД Китая Ли Хуилай. Во время церемонии, глава дипломатического ведомства РА отметил, что «Это и политический диалог на самом высоком уровне, те добрые, теплые отношения, которые были установлены между руководителями наших стран. Это и сотрудничество между правительствами по вопросам экономического сотрудничества, по вопросам развития сотрудничества в областях культуры, науки, образования. Это и тесное взаимодействие между министерствами иностранных дел двух стран, взаимодействие в рамках международных организаций. Это и те добрые отношения, которые сложились между людьми Китая и Армении».[15] Очевидно, что экономический гигант не может быть заинтересован страной с трех миллионным населением и достаточно незначительным рынком только в торгово-экономическом плане, а имеет четкий перспективный план расширения своего влияния в регионе, разработанный Пекином.

Из вышесказанного можно прийти к выводу, что если в экономическом плане Китай не рассматривает Армению как важного партнера, то в стратегическом и политическом отношении - Армения есть и останется в центре внимания Китая, в качестве «китайской стены» в южнокавказском регионе.

Заключение

Армяно-китайские отношения развиваются и для этого есть все необходимые условия, причины. Китай ведет экономическую глобальную политику с политическим оттенком и отличается своей уникальной формой введения политической жизни. Китай стремится перейти от статуса развивающего государства к развитому, именно поэтому КНР активно поддерживает свою национальную экономику как внутри страны, так и вне. Однако, на северо-западе Китая, где совместно проживают тюркские уйгуры и китайцы власти ведут сдержанную политику в отношении уйгуров, но заинтересованность других государств вмешиваться в данный вопрос, усложняет внутриполитическую ситуацию не только Китая, но и других государств региона. Активную поддержку уйгурам оказывает Турция, которая периодически поднимает данный вопрос на международном уровне. Изучая межгосударственные отношения в Южном Кавказе, Китай отлично понимает и оценивает свои национальные интересы и возможные факторы, влияющие на уйгурский вопрос. Именно поэтому Китай заин-

[13] Կայացել է Հայաստանի և Չինաստանի պաշտպանության նախարարների հանդիպումը, 04.09.2017. [Электронный ресурс] // Министерство обороны Республики Армения. URL: http://www.mil.am/hy/news/4939 (дата обращения: 13.01.2018).

[14] Прямые рейсы из Армении в Китай могут быть запущены в 2018 году, 15.12.2017. [Электронный ресурс] // Rusarminfo. URL: https://rusarminfo.ru/2017/12/15/pryamye-rejsy-iz-armenii-v-kitaj-mogut-byt-zapushheny-v-2018-godu/ (дата обращения: 14.01.2018).

[15] Министр иностранных дел Армении принял помощника министра иностранных дел Китая, 09.08.2017. [Электронный ресурс] // Министерство иностранных дел Республики Армения. URL: http://www.mfa.am/ru/press-releases/item/2017/08/09/fm_dfm_china/ (дата обращения: 16.0.2018).

тересован в развитии отношений с Арменией, с которой имеются схожие национальные и стратегические интересы.

Армения и КНР стремятся развивать свои отношения не только в экономическом, а также в политическом, экологическом и гуманитарном направлениях. Можно также прийти к выводу, что уйгурский вопрос и вовлеченность Турции в нем, являются положительном фактором для развития межгосударственных отношений между Арменией и КНР.

Список используемой литературы

1. Байчоров А.М Китаизация. Последствия роста мощи Китая для мира в XXI веке. - Москва: «Международные отношения", 2013. С. 192
2. Двусторонние отношения, 11.02.2015. [Электронный ресурс] // Министерство иностранных дел Республики Армения. URL: http://www.mfa.am/ru/country-by-country/cn/ (дата обращения: 06.01.2018).
3. Китай: Уйгуров заставляют сдавать паспорта полиции «на сохранение», 11.01.2017. [Электронный ресурс] // ИНОСМИ. URL:http://inosmi.ru/politic/20170111/238491028.html (дата обращения: 04.01.2018).
4. Китай передаст Армении автобусы на $8,4 млн, 14.07.2017. [Электронный ресурс] // REGNUM. URL: https://regnum.ru/news/economy/1425602.html (дата обращения: 06.01.2018).
5. Китай подарит Армении 200 машин "Скорой помощи", 13-03-2017. [Электронный ресурс] // GazetaNova. URL: http://gazetanova.ru/regions/15603-kitay-podarit-armenii-200-mashin-skoroy-pomoschi.html (дата обращения: 07.01.2018).
6. Киреев А.А Современный Китай в системе международных отношений. - Москва: ЛЕНАНД, 2014. С. 279
7. Киреев А.А. Лексютина Я.В., Петрунина Ж.П., Современный Китай. Страницы истории, -Москва: Ленанд, 2016. С. 368
8. Министр иностранных дел Армении принял помощника министра иностранных дел Китая, 09.08.2017. [Электронный ресурс] // Министерство иностранных дел Республики Армения. URL: http://www.mfa.am/ru/pressreleases/item/2017/08/09/fm_dfm_china/ (дата обращения: 16.0.2018)
9. Перспективы развития экономики Китая в 2017 году. [Электронный ресурс] // Webconomy.URL:http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&cat=mcat&mcat=153&type=news&newsid=3575 (дата обращения: 04.01.2018).
10. Прямые рейсы из Армении в Китай могут быть запущены в 2018 году, 15.12.2017. [Электронный ресурс] // Rusarminfo.URL:https://rusarminfo.ru/2017/12/15/pryamye-rejsy-iz-armenii-v-kitaj-mogut-byt-zapushheny-v-2018-godu/ (дата обращения: 14.01.2018).
11. Уйгуры как символ пантюркизма, 30.09.2016 [Электронный ресурс] // Uyghur Today. URL: http://uyghurtoday.com/2016/09/30/uygury-kak-simvol-pantyurkizma/ (дата обращения: 28.12.2017)
12. Ապրանքների արտահանում և ներմուծում, 02.03.2016. [Электронный ресурс] // Официальный сайт НСС РА. URL: http://armstat.am/file/article/sv_12_15a_411.pdf (дата обращения: 08.01.2018).
13. Կայացել է Հայաստանի և Չինաստանի պաշտպանության նախարարների հանդիպումը, 04.09.2017. [Электронный ресурс] // Министерство обороны Республики Армения. URL: http://www.mil.am/hy/news/4939 (дата обращения: 13.01.2018).
14. Հայկական մեղրը կարտահանվի Չինաստան, 27.03.2017. [Электронный ресурс] // HayNews. URL: http://haynews.am/hy/1490619313 (дата обращения: 10.01.2018).

Сдана/Հանձնվել է՝ 20.11.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 18.12.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 20.12.2019

«Պաշտպանական քաղաքականություն» և «ռազմական քաղաքականություն» հասկացությունների իմաստաբանական ու բովանդակային համառոտ վերլուծություն

Նորիկյան Ն.Գ.
ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ (Երևան, Հայաստան)
norikyanpastaban@mail.ru

Վճռորոշ բառեր՝ պաշտպանական քաղաքականություն, ռազմական քաղաքականություն, զինված ուժեր, տարածքային ամբողջականություն, սպառնալիք, հայեցակարգ, ռազմավարություն, դոկտրին

Научно-контентный краткий анализ понятий "оборонная политика" и "военная политика"

Норикян Н. Г.
Институт философии, социологии и права Национальной Академии Наук РА, соискатель (Армения, Ереван)
norikyanpastaban@mail.ru

Резюме: Одним из важных составляющих обеспечения национальной безопасности Республики Армения является оборонная политика, которая по сути касается всех сфер жизни государства и общества. В статье автором делается вывод, что сама военная политика может быть охарактеризована как часть оборонной политики, что в свою очередь направлено на подготовку вооруженных сил к отсрочке внешней вооруженной агрессии. Военная политика определяет деятельность управления вооруженными силами страны, набор вооружений, боевую и оперативную подготовку, кадровое планирование и другие системы.
Ключевые слова: оборонная политика, военная политика, вооруженные силы, территориальная целостность, угроза, концепция, стратегия, доктрина.

The Scientific-content Brief analysis of the Definitions "Defense Policy" and "Military Policy"

Norikyan N.G.
The Philosophy, Sociology and Law Institute of the National Academy of Sciences of RA (Armenia, Yerevan)
norikyanpastaban@mail.ru

Abstarct: One of the important components of ensuring the national security of the Republic of Armenia is the defense policy, which essentially applies to all spheres of life of the state and society. In the article, the author concludes that military policy itself can be described as part of a defense policy, which in turn is aimed at preparing the armed forces to postpone external armed aggression. Military policy defines the management of the country's armed forces, a set of weapons, combat and operational training, personnel planning and other systems.
Keywords: defense policy, military policy, armed forces, territorial integrity, threat, concept, strategy, doctrine.

Ժամանակակից պետության առջև առաջադրվող խնդիրների շարքում առանձնանում է պետության տարածքային ամբողջականության պահպանումը և ինքնիշխանության պաշտպանությունը: Այդ նպատակով պետությունն իրականացնում է մի շարք միջոցառումներ, որոնք ընդունված է անվանել պաշտպանության կազմակերպում: Պաշտպանության կազմակերպումն իրականացվում է այդ բնագավառում համարժեք քաղաքականության միջոցով, որը հանդիսանում է պետաիշխանական ընդհանուր համակարգի ու անվտանգային քաղաքականության առանձին ոլորտ: ՀՀ անվտանգային անկայուն միջավայրը, պետության և հասարակության առջև ծառացած մարտահրավերները, դրանցից բխող արտաքին, այդ թվում՝ անմիջական ռազմական բնույթի սպառնալիքները պահան-

ջում են ունենալ հուսալի պաշտպանության համակարգ, որը ենթակա է համադասման նախաձեռնողական արտաքին դիվանագիտության հետ[1]:

Ազգային անվտանգության, ինչպես նաև պետական կյանքի մյուս ոլորտներում մշտապես անհրաժեշտ կազմակերպչական աշխատանքներ են իրականացվում: Պետության ռազմական բնագավառում այդ գործունեությունն իրականացնում են ինչպես պետական իշխանության (նաև տեղական ինքնակառավարման) բոլոր մարմինները, այնպես էլ հատկապես այդ նպատակով ստեղծված և գործող պետական մարմիններն ու կազմակերպությունները, որոնց ամբողջությունն էլ կազմում է պետության ռազմական կազմավորումը[2]: Մասնագիտական գրականության մեջ և ոլորտի քաղաքականությանը վերաբերող պաշտոնական աղբյուրներում «ռազմական անվտանգություն», «ռազմական ներուժ» և այլ նմանատիպ բաղադրյալ տերմիններում «ռազմական» բաղադրիչի փոխարեն հաճախ հանդիպում են «պաշտպանական» տերմինի կիրարկումներ: Սակայն, հստակ ընդգծվում է այն հիմնավոր դիրքորոշումը, որ նման մոտեցման հիմքում չպետք է գնահատել զուտ բառային մակարդակի փոխարինումը:

ՀՀ արտաքին քաղաքականության համատեքստում գործադիր իշխանության ոլորտային մարմնի՝ արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայքում բացազատվում է երկրի պաշտպանական քաղաքականությունը, սակայն այն ներկայացնելով ՆԱՏՕ-ում Հայաստանի մշտական ներկայացուցչությանը վերաբերող հատվածում: Տեղին է նկատել, որ նման մոտեցման հետ միաժամանակ տրվում են պաշտպանության քաղաքականության նպատակը, բնույթը և կոչվածությունը: Այն է՝ «ՀՀ պաշտպանական քաղաքականությունը նպատակաուղղված է երաշխավորելու երկրի անվտանգությունը, հիմնարար արժեքները և ամրապնդելու խաղաղությունն ու անվտանգությունը տարածաշրջանում: Պաշտպանական քաղաքականությունն իր բնույթով պաշտպանողական է՝ նպատակաուղղված զարգացնելու անվտանգության երաշխիքները և Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ կարգավորման անհրաժեշտ քաղաքական-ռազմական նախապայմանների ստեղծելուն: Պաշտպանական քաղաքականությունը նաև օժանդակում է ահաբեկչության դեմ միջազգային պայքարին, մասնակցությանը միջազգային գործողություններին, կատարելագործված փոխգործակցությունը տարբեր երկրների ու միջազգային անվտանգության կազմակերպությունների ուժերի հետ:»[3]: Միաժամանակ պետք է նաև փաստել, որ ոչ ՀՀ պաշտպանության ոլորտի էլեկտրոնային ռեսուրսներում (ներառյալ դրանով հրատարակված բազմաթիվ ծրագրերում՝ պաշտպանության ռազմավարական վերանայում, հանրային իրազեկման փաստաթուղթ, զինված ուժերի զարգացման ծրագրեր և այլն), ոչ մասնավորապես, օրինակ, ՀՀ պաշտպանության նախարար Դ.Տոնոյանի տեսլականում՝ կապված երկրի պաշտպանության համակարգի զարգացման ու ոլորտի կատարելագործման առաջնահերթությունների հետ[4], և ոչ էլ ոլորտային նորմատիվ փաստաթղթերում (օրինակ, «Պաշտպանության մասին» օրենք[5], ռազմական դոկտրին և այլն) հստակորեն ամրագրված չէ ռազմական քաղաքականության բնորոշումը, այլ տարբեր բովանդակային ենթա-

[1] Տես ՀՀ պաշտպանության նախարար Դ.Տոնոյանի տեսլականը՝ կապված երկրի պաշտպանության համակարգի զարգացման ու ոլորտի կատարելագործման առաջնահերթությունների հետ, 9 հուլիսի 2018թ., հասանելի է՝ [http://mil.am/hy/news/5402]

[2] Քոչարյան Տ.Տ., Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը ազգային անվտանգության համատեքստում, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 167

[3] ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, Հայաստան-ՆԱՏՕ համագործակցություն, Պաշտպանական անվտանգություն և ռազմական խնդիրներ, 2019թ., հասանելի է՝ [http://www.nato.mfa.am/hy/issues/]

[4] Նշված ծրագրային փաստաթղթերի, ՀՀ պաշտպանության նախարար Դ.Տոնոյանի տեսլականի և մի շարք այլ իրավաքաղաքական ամրագրումների մասին լրացուցիչ տես ՀՀ պաշտպանության նախարրարության պաշտոնական կայքում, հասանելի է՝ [http://mil.am]

[5] «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածում որպես օրենքում օգտագործվող հիմնական հասկացություն սահմանվում է պաշտպանության ոլորտի քաղաքականությունը. Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ապահովման գերակայությունների սահմանում և իրականացում, այդ թվում՝ պաշտպանության ռազմավարական պլանավորման և պաշտպանության ռազմավարական վերանայման, ռազմավարական առաջնորդող փաստաթղթերի ընդունման միջոցով: Տես «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀ ՊՏ 2017.12.06/73 (1348), 3-րդ հոդված, հասանելի է՝ [http://www.arlis.am]

տեքստերով ներկայացվում են այդ քաղաքականության տարաբնույթ հարցեր ու բացագատումներ:

Իմաստաբանական տեսանկյունից՝ արևմտյան քաղաքագիտության մեջ ընդունված է «պաշտպանական քաղաքականություն» հասկացությունը: «Պաշտպանական» (defence) հասկացությունը վերաբերում է պետության ընդհանուր քաղաքականության այն մասին, որը պետությունը վարում է արտաքին զինված հարձակումից իր անվտանգությունն ապահովելու համար՝ կիրառելով ամբողջ պաշտպանական ներուժը (զինված ուժեր, տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, հոգևոր-մշակութային ոլորտներ): «Ռազմական» (military) հասկացությունն ունի ավելի նեղ իմաստ և ներառում է զուտ զինված պայքարի միջոցներով այդ հարձակմանը դիմակայելու տվյալ պետության կարողությունը[6]: Մինչդեռ արևելյան (մեծապես՝ ռուսական) մշակույթում օգտագործվում է հիմնականում, «ռազմական» (военный) հասկացությունը: Քանի որ հայկական ռազմական մշակույթը վերջին երկու դարում զարգացել է գերազանցապես ռուսականի ազդեցության տակ և դրա շրջանակներում, ապա մեզանում ևս շատ հաճախ օգտագործելի է «ռազմական» տերմինը:

Միաժամանակ, հետազոտական ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ արդի շրջանում Ռուսաստանում էլ առկա են «պաշտպանական» հասկացությանը նախապատվություն տալու միտումներ: Օրինակ, դրա վերաբերյալ ՌԴ Ռազմական գիտությունների ակադեմիայի նախագահ, բանակի գեներալ Մ. Գարեևը գրում է. «Ժամանակակից սպառնալիքների բնույթի և դրանց հակազդեցության եղանակների գնահատման ժամանակ ձևավորվել են երկու մոտեցում: Առաջինը, որը կիրառվել է ռազմական դոկտրինում (խոսքը ՌԴ նախագահի 2000թ. փետրվարի 5-ի հրամանագրով հաստատված Ռազմական դոկտրինի մասին է[7], նույնական մոտեցում է դրսևորվում նաև ՌԴ նախագահի 2014թ. դեկտեմբերի 25-ի հրամանագրով հաստատված դոկտրինի նոր խմբագրությամբ տարբերակում[8]), կողմնորոշված է միայն դեպի ռազմական սպառնալիքներ: Երկրորդը բխում է ելնել աշխարհում կատարվող արմատական փոփոխություններից և հաշվի են առնվում ավելի լայն շրջանով սպառնալիքները, որոնք առաջ են բերվում ինչպես ռազմական, այնպես էլ ոչ ռազմական միջոցներով: ԽՍՀՄ և Հարավսլավիայի փլուզման, Վրաստանում, Ուկրաինայում, Ղրղզստանում ու այլ տարածաշրջաններում տեղի ունեցած գունավոր հեղափոխությունները կամ դրանց փորձերը ցույց են տալիս, որ գլխավոր սպառնալիքները օբյեկտիվորեն գոյություն ունեն և իրագործվում են ոչ միայն և ոչ այնքան ռազմական միջոցներով ու եղանակներով, այլ հիմնականում քաղաքական-դիվանագիտական, տնտեսական, տեղեկատվական ազդեցության գաղտնի և բացահայտ մեթոդներով, տարբեր կարգի քայքայիչ գործողություններով և այլ երկրների ներքին գործերին միջամտությամբ»[9]:

Եթե պետության ռազմական հայեցակարգային փաստաթղթերով (դոկտրիններով) սահմանվեն միայն ռազմական սպառնալիքները և երկրի անվտանգության ապահովման ռազմական եղանակները, ապա առաջ կգա առանձին «դոկտրին» ունենալու անհրաժեշտություն, այն է՝ ունենալ հավելյալ հայեցակարգ, որը կսահմանի այսպես կոչված «ոչ ռազմական» սպառնալիքներին հակազդեցության ռազմավարությունը: Բայց այդ, շատ դեպքերում ռազմական և ոչ ռազմական սպառնալիքները հնարավոր չէ միմյանցից զատել, դրանք սերտորեն փոխկապված են, ինչպես նաև հաճախ դիվանագիտական «ճնշումը» կամ տնտեսական պատժա-

[6] Քոթանջյան Հ.Ս., Չիլինգարյան Դ.Ս., Ավետիսյան Վ.Պ., Մինասյան Ա.Ա., «Պաշտպանական քաղաքականություն» հասկացությունը՝ որպես Հայաստանում պաշտպանական բարեփոխումների իրական; նացման տեսական-մեթոդաբանական գործիք: ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2009, հմ. 1-2, էջ 10

[7] Военная доктрина Российской Федерации, Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 5 февраля 2010 года, հասանելի է՝ [http://kremlin.ru/supplement/461]

[8] Военная доктрина Российской Федерации, Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 25 декабря 2014 года, հասանելի է՝ [http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_172989/]

[9] Гареев М.А., Перспективы развития геополитической обстановки в мире и пути обеспечения оборонной безопасности России, “ПОЛИТИКА”, №2 (20), 2001, стр. 99-108

միջոցները աջակցություն են ստանում զինված շրջափակման, այլ տեսակի ուժային ճնշման ձևով:

Այդ պարագայում արդարացված է այն մոտեցումը, որ բոլոր ռազմական և ոչ ռազմական սպառնալիքները դիտարկվում են դրանց օրգանական միասնության մեջ և երկրի անվտանգության ապահովմանը վերաբերող պաշտոնական տեսակետները ներկայացվում են մեկ փաստաթղթով՝ անվանակոչելով «պաշտպանական դոկտրին»:

Հետևաբար, պետության ընդհանուր քաղաքականության այն մասը, որը վերջինս արտաքին ագրեսիային դիմակայելու նպատակով վարում է ռազմական, տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, հոգևոր-մշակութային և այլ ոլորտներում, կոչվում է պաշտպանական քաղաքականություն: Նշվածից էլ բխում է այն, որ ռազմական քաղաքականությունն ինքնին կարելի է բնորոշել որպես պաշտպանական քաղաքականության մաս, ինչը նպատակաուղղված է զինված ուժերի նախապատրաստմանը արտաքին զինված ագրեսիայի հետմղմանը: Ռազմական քաղաքականությունը որոշում է երկրի զինված ուժերի կառավարման, համալրման, սպառազինման, մարտական և օպերատիվ պատրաստման, կադրային պլանավորման և ապահովման այլ համակարգերի գործունեությունը:

Պաշտպանական քաղաքականությունը խաղաղ և պատերազմական շրջանների համար տարբեր է: Միևնույն ժամանակ, մեկ ամբողջություն ներկայացնող պաշտպանական քաղաքականությունն ունի երկու, թեև սերտորեն փոխկապված, սակայն բովանդակությամբ և իրականացման ձևերով խիստ տարբեր բաղադրիչներ՝ ներքին և արտաքին[10]:

Ներքին բաղադրիչը, հիմնված լինելով գլխավորապես ներպետական իրավական նորմերի վրա, նպատակաուղղված է պետության պաշտպանական ներուժի ձևավորմանն ու կատարելագործմանը, ռազմական կազմակերպվածքի ստեղծմանը, պահպանմանն ու պատրաստմանը, ռազմական շինարարությանը և զինված բռնության միջոցների՝ օրենքով սահմանված կարգով կիրառմանը: Հենվելով պետության ռազմական, տնտեսական, սոցիալական, մտավոր, հոգևոր-մշակութային ներուժի վրա՝ այն արտացոլում է հետևյալ սկզբունքները.

- պետության պաշտպանական անվտանգության շահերի և իրական հնարավորությունների համապատասխանություն,
- պաշտպանական խնդիրների լուծման համար պետության կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում գործադրվող միջգերատեսչական ջանքերի համադասում ու համակարգում, ինչպես նաև կառուցակարգերի փոխգործության ապահովում,
- պետության սոցիալ-տնտեսական ու ռազմական-ռազմավարական առավելությունների զարգացում և օգտագործում,
- ռազմաքաղաքական ու ռազմավարական խնդիրների լուծում նվազագույն մարդկային, քաղաքական, բարոյական ու նյութական ռեսուրսների ծախսմամբ,
- ամբողջ պետության, այդ թվում՝ նրա զինված ուժերի, մշտական պատրաստություն հնարավոր ագրեսիայի երաշխավորված հետմղմանը,
- խելացի ռազմական բավարարություն, հնարավոր հակառակորդների կողմից ռազմական գերակշռության կանխում, հատկապես՝ զինված պայքարի կարևոր միջոցների մշակման ու հակառակորդի կողմից հանկարծակի կիրառման առումով:

Արտաքին բաղադրիչը, հիմնված լինելով ներպետական իրավական ակտերում նորմատիվային արտացոլում ստացած համապատասխան միջազգային իրավական նորմերի ու պետության միջազգային պայմանագրերի և արտաքին քաղաքականության հայեցակարգի վրա, կապված է բնակչության, պետության ինքնիշխանության ու տարածքային ամբողջականության պաշտպանության, հնարավոր արտաքին ագրեսիայի կանխման և հետմղման, ինչպես նաև պետության սահմաններից դուրս գտնվող որոշակի տարածաշրջաններում պաշտպանողական կամ ագրեսիվ նվաճողական նպատակների

[10] Քոթանջյան Հ.Ս., Չիլինգարյան Դ.Ս., Ավետիսյան Վ.Պ., Մինասյան Ա.Ա., «Պաշտպանական քաղաքականություն» հասկացությունը՝ որպես Հայաստանում պաշտպանական բարեփոխումների իրակա; նացման տեսական-մեթոդաբանական գործիք: ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2009, հմ. 1-2, էջ 12

իրականացման հետ: Ներառելով արտաքին ռազմական քաղաքականությունն իր բոլոր ոլորտներով և ամբողջ գործիքարանով հանդերձ՝ այն արտացոլում է հետևյալ սկզբունքները.

- արտաքին ռազմավարական-անվտանգային երկարաժամկետ նպատակների և միջազգային անվտանգային միջավայրի զարգացումների համապատասխանություն,
- պաշտպանական խնդիրների լուծման համար քաղաքական, տնտեսական, դիվանագիտական, տեղեկատվական ու ռազմական միջոցների համադասում,
- հավանական հակառակորդ պետությունների պաշտպանական համակարգերում եղած բացասական կողմերի, ինչպես նաև նրանց փոխհարաբերությունների համակարգում գոյություն ունեցող հակասությունների օգտագործում,
- առավել մեծ թվով դաշնակիցների ձեռքբերում և նրանց համատեղ ջանքերի միասնականության ապահովում,
- հնարավոր հակառակորդների հետևողական մեկուսացում և թուլացում,
- հնարավոր գլխավոր հակառակորդների դեմ պայքարում առավել կարևոր խնդիրների լուծման համար ռազմական, ռազմատնտեսական ու դիվանագիտական ջանքերի կենտրոնացում:

Որպես բաղադրիչների և ապահովման ուղղությունների տարանջատման օրինակ կարելի է նշել նաև ռուսական գրականության շրջանակներում հանդիպող տարբեր դիրքորոշումներ, որոնք առավելապես հիմնվում են նաև ռազմաքաղաքական մասնագիտական բառարանում նշված ներքին ու արտաքին տարրերի տարանջատումը: Մասնավորապես, որպես ռազմական քաղաքականության ներքին բաղադրիչ ընդգծվում են ռազմական կառույցի ստեղծման, պահպանման և զարգացման, ռազմական շինարարության ու զինված բռնությունների կանխման և հակազդման կառուցակարգերը, իսկ արտաքին բաղադրիչը կապված է պետության պաշտպանության ապահովման, ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության և անկախության պահպանման, հնարավոր արտաքին ագրեսիան կանխելու, խափանելու և դադարեցնելու հետ[11]:

Վերլուծելով ոլորտային օրենսդրական հիմնական ակտերի («Պաշտպանության մասին», «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին», «Զորահավաքային նախապատրաստության և զորահավաքի մասին»[12]), ինչպես նաև 2007թ. ՀՀ նախագահի հրամանագրերով հաստատված ազգային անվտանգության ռազմավարության և ռազմական դոկտրինի բովանդակային առանձնահատկությունները՝ կարելի է փաստել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում ընդունված է ռազմավարական տրամաչափի ազգային անվտանգության իրավաքաղաքական հենքի ապահովման երկաստիճան համակարգ: Պաշտպանական քաղաքականության հիմնադրույթները ձևակերպված են «Ազգային անվտանգության ռազմավարության» պաշտպանական բաժնում և դրա վրա հիմնվող «Ռազմական դոկտրինում»: ԱՄՆ-ում և մի շարք այլ արևմտյան պետություններում տվյալ համակարգը եռաստիճան է. այն ներառում է «Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը», «Պաշտպանական ռազմավարությունը» և «Ռազմական դոկտրինը» («Ռազմական ռազմավարությունը»):

ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ որպես ազգային անվտանգության հիմնարար արժեք նշված է, որ Հայաստանի Հանրապետությունն ապահովում է իր տարածքային ամբողջականությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը, բնակչության ֆիզիկական գոյությունը»[13]: Ըստ այդմ, պաշտպանական քաղաքականության գլխա-

---

[11] Война и мир, в терминах и определениях. Военно-политический словарь под общ. ред. Д.Рогозина, 2011, изд-во ВЕЧЕ, стр. 255-260, հասանելի է՝ [http://voina-i-mir.ru/chapter/2]

[12] «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» (ՀՀ ՊՏ 2007/4, 17.01.2007), «Զորահավաքային նախապատրաստության և զորահավաքի մասին» (ՀՀ ՊՏ 1999/8(74), 01.04.1999) և «Պաշտպանության մասին» (ՀՀ ՊՏ 2008/73, 24.12.2008) ՀՀ նախկին օրենքներով նախատեսված կարգավորումները ներառվել են «Պաշտպանության մասին» ՀՀ նոր օրենքում, ՀՀ ՊՏ 2017.12.06/73(1348), հասանելի է՝ [http://www.arlis.am]

[13] ՀՀ Նախագահի 2007 թվականի փետրվարի 7-ի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաստատելու մասին» թիվ ՆՀ-37-Ն հրամանագիր, ՀՀ ՊՏ 2007.02.15/11, 07.02.2007, հասանելի է՝ [http://www.arlis.am]

վոր խնդիրն է այդ նպատակների իրականացումը՝ միաժամանակ հղում կատարելով, որ պաշտպանության բնագավառի առաջնայնություններն ու նպատակները պետք է ներկայացվեն ռազմական դոկտրինի միջոցով: ՀՀ պաշտպանական քաղաքականությունը, համաձայն «Ռազմական դոկտրինի» հետևյալ դրույթի՝ «Հայաստանի Հանրապետությունն իր ռազմական անվտանգությունն ապահովում է իր բոլոր ուժերի, միջոցների և ռեսուրսների համընդհանուր և ամբողջական կիրառմամբ»[14], իրականացվում է կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում՝ ապահովելով դրանց համադասված զարգացումն ի նպաստ պետության պաշտպանական հզորության զարգացման: Համաձայն ռազմական դոկտրինի՝ ՀՀ ռազմական անվտանգության ապահովումը պետության կարևորագույն գործառույթներից է և ներառում է սպառնալիքների ու վտանգների ժամանակին բացահայտումն ու գնահատումը, դրանց հասունացման կանխատեսումը, կանխումը, կասեցումն ու չեզոքացումը:

Այդուհանդերձ, պետք է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում պաշտպանական քաղաքականության մշակման, ռազմավարական տրամաչափի որոշումների ընդունման ու կատարման համակարգում հնարավոր չէ ապահովել անթերի գործառնություն, որից ելնելով էլ այն պահանջում է հետևողական և աշխարհաքաղաքական, տարածաշրջանային ու ազգային անվտանգության քաղաքականության զարգացումներին համահունչ ու ներառող կատարելագործում: Դա բացատրվում է նաև ավանդույթային մոտեցումների որոշակիորեն արմատավորման հանգամանքով:

Պաշտպանական քաղաքականության ապահովման գործընթացում ընդգծված կարևորություն է ստանում նաև միջգերատեսչական համագործակցությամբ ռազմավարական տրամաչափի վերոնշյալ փաստաթղթերի մշակման ու որոշումների ընդունման մշակույթը: Առաջին այդպիսի փորձը, և բավականին հաջող, կատարվեց 2006թ. «Ազգային անվտանգության ռազմավարության» նախագծի մշակման ընթացքում: Այն ժամանակ ռազմավարության մշակմամբ զբաղվող միջգերատեսչական հանձնաժողովը, որը հիմնականում կազմված էր շահագրգիռ գերատեսչությունների ղեկավարների՝ անվտանգության ոլորտի համար պատասխանատու տեղակալներից, օգտագործելով ամերիկյան պրակտիկայում լայնորեն կիրառվող «Դելֆի» եղանակը, մշակեց և Ռասաստանի ու ԱՄՆ-ի համապատասխան առաջատար գիտական կենտրոնների, ինչպես նաև ՆՍՏՕ-ի փորձագետների միջազգային խմբի, ՀՀ առաջատար գիտակրթական կազմակերպությունների և օրենսդիրների միջավայրում հաջողությամբ փորձարկեց ռազմավարության նախագիծը: Բացի այդ, տարբեր գերատեսչություններում զուգահեռ մշակվեցին ռազմավարության իրականացմանն ուղղված ոլորտային ծրագրերը: Երկրորդ փորձն արվեց ՀՀ ռազմական դոկտրինի մշակման ժամանակ: Արհեստավարժ ռեսուրսի, այդ թվում՝ մասնագիտացված վերլուծական կազմակերպությունների ներգրավումը հատկապես կարևոր է ոչ միայն պաշտպանության քաղաքականության, այլ նաև ռազմական քաղաքականության մշակման և այդ ոլորտում ռազմավարական որոշումների ընդունման ժամանակ:

Այդպիսով կարելի է ամփոփել, որ Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ապահովման կարևոր բաղադրիչներից է պաշտպանական քաղաքականությունը, որն ըստ էության առնչվում է պետության և հասարակության կենսագործունեության բոլոր ոլորտներին: Պաշտպանական քաղաքականության մշակման և այդ ոլորտում որոշումների ընդունման արդյունավետության ապահովման կարևոր միջոց է համապատասխան մտավոր ներուժի ձևավորումը, համախմբումը և զարգացումը, այդ թվում՝ անկախ փորձագետների և հասարակական կազմակերպությունների ներգրավմամբ: ՀՀ-ում նպատակահարմար է քննադատաբար ընդօրինակել և ներդրել ազգային, հատկապես՝ պաշտպանական անվտանգության ոլորտում որոշումների ընդունման արտասահմանյան առաջավոր քաղաքական մշակույթը՝ դրա տեղայնացմամբ, այն օրգանապես համադրելով հայկական ավանդական մոտեցումների և մյուս դրական տարրերի հետ:

[14] ՀՀ Նախագահի 2007 թվականի դեկտեմբերի 25-ի «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը հաստատելու մասին» թիվ ՆՀ-308-Ն հրամանագիր, ՀՀ ՊՏ 2008/1, 07.01.2008, հասանելի է՝ [http://www.arlis.am]

ՀՀ պաշտպանական համակարգի զարգացումը պահանջում է զինված պայքարի միջոցների զարգացման և դրա եղանակների ու ռազմավարությունների համապատասխան փոփոխման համաշխարհային միտումների ներբեռնում, մասնավորապես՝ կարևոր ուղղություններից մեկի՝ զինված ուժերի օժտումը բարձր տեխնոլոգիաների վրա հիմնվող «ցանցակենտրոն պատերազմներ» վարելու կարողությամբ:

Միաժամանակ, պաշտպանական քաղաքականության շրջանակներում բարեփոխումների իրականացման ընթացքում պաշտպանական–անվտանգային համակարգի ու գործունեության արդյունավետությունը կարող է ժամանակավորապես նվազել, քանի որ գործող կառուցակարգերի վերափոխման կամ նոր կառուցակարգերի ներդրման պարագայում ի հայտ են գալիս անճշտություններ, թերություններ, ընդհատումներ, որոնց վերացման համար ժամանակ է պահանջվում: Սակայն, Հայաստանը, ելնելով առկա ռազմաքաղաքական իրադրությունից, իրավունք չունի կատարելու անհաշվենկատ քայլեր, որոնք թեկուզ ժամանակավորապես կարող են բացասաբար անդրադառնալ զինված ուժերի մարտունակության մակարդակի վրա, հետևաբար՝ այդպիսով թե պաշտպանական քաղաքականության և թե դրա հիմնական առանցքը կազմող ռազմական քաղաքականության մեջ Հայաստանի Հանրապետության համար բացառվում է «սխալի իրավունքը»:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀ ՊՏ 2017.12.06/73 (1348), հասանելի է՝ [http://www.arlis.am]
2. «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀ ՊՏ 2007/4, 17.01.2007, հասանելի է՝ [http://www.arlis.am]
3. «Զորահավաքային նախապատրաստության և զորահավաքի մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀ ՊՏ 1999/8(74), 01.04.1999, ներկայումս չի գործում, հասանելի է՝ [http://www.arlis.am]
4. «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀ ՊՏ 2008/73, 24.12.2008, ներկայումս չի գործում, հասանելի է՝ [http://www.arlis.am]
5. ՀՀ Նախագահի 2007 թվականի փետրվարի 7-ի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաստատելու մասին» թիվ ՆՀ-37-Ն հրամանագիր, ՀՀ ՊՏ 2007.02.15/11, 07.02.2007, հասանելի է՝ [http://www.arlis.am]
6. ՀՀ Նախագահի 2007 թվականի դեկտեմբերի 25-ի «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը հաստատելու մասին» թիվ ՆՀ-308-Ն հրամանագիր, ՀՀ ՊՏ 2008/1, 07.01.2008, հասանելի է՝ [http://www.arlis.am]
7. ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, Հայաստան-ՆԱՏՕ համագործակցություն, Պաշտպանական անվտանգություն և ռազմական խնդիրներ, 2019թ., հասանելի է՝ [http://www.nato.mfa.am/hy/issues/]
8. ՀՀ պաշտպանության նախարար Դ.Տոնոյանի տեսլականը՝ կապված երկրի պաշտպանության համակարգի զարգացման ու ոլորտի կատարելագործման առաջնահերթությունների հետ, 9 հուլիսի 2018թ., հասանելի է՝ [http://mil.am/hy/news/5402]
9. Քոթանջյան Հ.Ս., Չիլինգարյան Դ.Ս., Ավետիսյան Վ.Պ., Մինասյան Ա.Ա., «Պաշտպանական քաղաքականություն» հասկացությունը՝ որպես Հայաստանում պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման տեսական-մեթոդաբանական գործիք: ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2009, հմ. 1-2, 8-21 էջեր
10. Քոչարյան Տ.Տ., Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը ազգային անվտանգության համատեքստում, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2012, 373 էջ
11. Военная доктрина Российской Федерации, Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 5 февраля 2010 года, հասանելի է՝ [http://kremlin.ru/supplement/461]
12. Военная доктрина Российской Федерации, Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 25 декабря 2014 года, հասանելի է՝ [http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_172989/]
13. **Гареев М.А.**, Перспективы развития геополитической обстановки в мире и пути обеспечения оборонной безопасности России, “ПОЛИТИКА”, №2 (20), 2001, стр. 99-108
14. Война и мир, в терминах и определениях. Военно-политический словарь под общ. ред. Д. Рогозина, 2011, изд-во ВЕЧЕ, 640 стр., հասանելի է՝ [http://voina-i-mir.ru/chapter/2]

Сдана/Հանձնվել է՝ 15.12.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 18.12.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 20.12.2019

«Третья экспансия» и политическая элита КНР

Бардакчян О. Х.
Магистр Регионоведения, Российско-Армянский Университет (Ереван, Армения)
hovobard@gmail.com

Ключевые слова: китайское, Китай, экспансия, КНР, политической, экономическое, время, годы, страны, влияние, руководство

«Երրորդ էքսպանսիան» և Չինաստանի քաղաքական էլիտան

Բարդակչյան Հ. Խ.
Տարածաշրջանագիտության մագիստրոս, Հայ-Ռուսական Համալսարան (Երևան, Հայաստան)
hovobard@gmail.com

Ամփոփում՝ Հոդվածն անդրադառնում է ՉԺՀ-ում և աշխարհում տեղի ունեցող ժամանակակից գործընթացներին: Ուսումնասիրվում են Չինաստանի քաղաքական վերնախավի վերջին տասնամյակների ընթացքում կատարած գործողությունները պատմաքաղաքակրթական շարունակականության տեսանկյունից: Առաջարկվում է «Երրորդ էքսպանսիա», ՉԺՀ-ի ժամանակակից գործողությունները բնութագրող տերմինը և նրա բացատրությունը:
Վճռորոշ բառեր՝ Չինական, Չինաստան, էքսպանսիա, ՉԺՀ, քաղաքական, տնտեսական, ժամանակ, տարիներ, երկրներ, ազդեցություն, ղեկավարություն

«Third expansion» and the political elite of China

Bardakchyan H.Kh.
Master of Regional Studies, Russian-Armenian University (Yerevan, Armenia)
hovobard@gmail.com

Abstract: The article deals with contemporary processes in CPR and around the world. The activities of the chinese political elite over the last decades are studied in terms of historical-cultural continuity. "Third Expansion", a term used to describe CPR modern political actions with its explanation is suggested.
Keyword: Chinese, China, expansion, CPR, political, economic, time, years, countries, influence, leadership

Китай – уникальное в своем роде государство. В течение всей своей истории, не считая короткие периоды политической нестабильности, Китай всегда имел статус «Великой державы». Так или иначе, Китайское государство, независимо от правящих в нем политических сил, будь то чисто китайские династии или же китаизированные династии завоевателей, всегда занимало доминирующее положение во всей Азии. Культурное, экономическое и политическое влияние Китая на ближайших соседей трудно переоценить.

Западную цивилизацию часто называют агрессивной и захватнической, а значит, предпочитающую экстенсивное развитие, путем завоеваний. В то время как, Восточная цивилизация вообще и Китайская в частности, является примером общности, деятельность которой направлена в большей степени на интенсивное развитие, путем освоения уже находящихся на ее территории элементов. Примером интенсивного развития китайской цивилизации служат многочисленные завоеватели-кочевники, которые, вторгаясь в пределы Китая, неизменно ассимилировались и, через несколько поколений, их трудно было бы отличить от коренных китайцев[1]. Именно эта черта долгие века и была определяющей в государственной политике китайских властных элит. Несмотря на активную торговлю по «Великому Шелковому Пути» и другим торговым маршрутам древности, влияние Китая, политическое, экономическое или культурное, никогда не переходило границы так называемого «ближнего зарубежья» Китайской империи. Под «ближнего зарубежья» мы понимаем соседние с Китаем регионы и страны, которые так или иначе находились или находятся под культурным, экономическим и политическим влиянием Китая. В то же время, даже ближайшие соседи Китая не всегда подпадали под это

[1]Особенности отношений Китая с кочевыми народами на северной периферии империи в эпоху средневековья / Е.Б. Баринова. «Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке», №1,- Влад., 2014, стр.13-19. Доступ к ресурсу: https://cyberleninka.ru/article/v/osobennosti-otnosheniy-kitaya-s-kochevymi-narodami-na-severnoy-periferii-imperii-v-epohu-srednevekovya (дата последнего обращение: 02.10.19)

влияние. Такие регионы как Синцзянь и Тибет, что являются частью современного Китая, обладая самобытной и укорененной в сознании местных жителей культурой, долгие века оставались вне культурного и политического влияния империи. Это можно объяснить тем, что основной политикой китайских императоров и их окружения долгие столетия оставался изоляционизм, а главной военной стратегией - оборончество. Именно этим объясняется то, что, несмотря на огромные ресурсы и проистекающие из них возможности, Китайское государство не часто делает попытки переступить границы своей традиционной зоны влияния, держа под контролем лишь пограничные с самим Китаем страны и регионы. Более того, именно это обстоятельство подвигло китайских императоров и их советников к строительству Великой Китайской Стены и других пограничных укреплений, на долгие столетия обозначив цивилизационные границы Китая. Кроме того, именно интенсивностью развития можно объяснить феноменальные успехи китайской науки и культуры в самых разных областях знаний.

Однако будет неправильно утверждать, что Китайское государство никогда не было агрессором. Много раз именно Китай начинал крупные вооруженные конфликты, направленные на укрепление собственного влияния. Однако мы можем наблюдать лишь две состоявшиеся и крупные попытки экспансии вне традиционной зоны влияния, предприняты правящими в Китае силами. В обоих случаях мы, несомненно, можем заметить обще черты.

В первом случае, в годы правления династии Тан, экспансия была направлена вглубь континента Евразия и носила характер завоевательных походов, с целью не только подчинения новых земель, но и восстановления безопасности на Великом Шелковом Пути. После ряда успехов, экспансия была остановлена набирающим силу Арабским Халифатом. Тогда, во время Битвы на реке Талас в 751 г. н.э., произошло столкновение армии Империи Тан и армии Аббасидов. После поражения в битве, и случившегося через несколько лет Восстания Ань Лушаня, Империя Тан вступила в период затяжного кризиса, вплоть до утверждения в стране династии Сун[2].

Вторая попытка экспансии, предпринятая в первые десятилетия правления династии Мин, носила характер серии торгово-дипломатических миссий. Впервые в истории, в Китае был построен мощный океанский флот. Были заключены торговые договора с рядом приморских государств Тихого и Индийского океанов, а Китай на недолгое время превратился в великую морскую державу. Однако экспансия вновь была остановлена. На этот раз, уже непосредственно китайскими правящими кругами, посчитавшими содержание большого океанского флота слишком затратным делом[3].

Оба приведенных примера весьма красноречиво свидетельствуют о том, что у Китая есть и возможность, и необходимый исторический опыт не только военной, но и экономической экспансии. Многим может показаться, что опыт многовековой давности не может быть актуален в современном мире. Однако опыт военных компаний династии Тан и путешествий адмирала Чжен Хэ прямо повлиял на современную политику, проводимую китайским руководством. Можно утверждать, что сегодня, нашему поколению выпала уникальная возможность стать свидетелем так называемой «Третьей экспансии Китая», в которой были учтены все ошибки прежних китайских политических элит.

Что такое «Третья Экспансия»? С практической точки зрения, это совокупность инвестиционных проектов и экономических инициатив нынешнего китайского руководства, предпринятых после 2012 года. Это не только растиражированная в массовом сознании инициатива «Один_пояс, один-путь» (ОПОП), со своими сухопутными и морскими компонентами, но и ряд проектов в Азитаско-Тихоокенском Регионе (АТР), а так же крупные финансовые инвестиции на африканском континенте, с целью создания условий для нового экономического прорыва китайской экономики. Сопутствующей задачей является усиления экономического и политического влияния Китайской Народной Республики в странах, принимающих участие в «Инициативе ОПОП» и других проектов. Но что собой представляет «Третья Экспансия», если рассматривать ее с исторической точки зрения?

При ближайшем рассмотрении, мы можем заметить ряд присущих всем трем «Экспансиям» черты.

В первую очередь, речь идет о том, что все «экспансии« совершались спустя некоторое время после выхода Китая из затяжных кризисов, в периоды цивилизационного подъема. Так, экспансия в Средней Азии пришлась на пик правления династии Тан, многими китайскими иссле-

[2]Восстановление и расцвет империи: династии Суй и Тан; Ослабление Танской империи в VIII—IX вв/ История Китая; Учебник/ Под редакцией А.В. Меликсетовой. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. Стр 182-187.

[3] Там же. Китай в эпоху правления Минской династии (1368—1644); Минский Китай и внешний мир// Стр. 256-260

дователями считающимся «Золотым веком» императорского Китая. А путешествия адмирала Чжэн Хэ начались в начальный период правления династии Мин, при императоре Чжу Ди, когда страна, избавившись от монгольского правления, полностью восстановила свою экономику, а так же влияние в ближнем зарубежье.

Сегодняшний Китай, пережив кризисный для себя двадцатый век, находится на подъеме. КНР и ее политическая элита уже в полной мере восстановили свое влияние в регионе. И нынешняя социально-экономическая ситуация в Китае позволяет руководству страны вести активную внешнюю политику.

Другой точкой соприкосновения с двумя прежними попытками экспансии можно считать ее направления. В первый раз, армия Империи Тан наступала в Средней Азии, по Великому Шелковому Пути, создавая сеть пограничных укреплений и поселений с целью обезопасить торговые маршруты. Во второй раз экспансия затронула уже морские торговые маршруты и такие морские центры торговли, как острова Малаккского Архипелага, портов Индии, Ближнего Востока и Африки. Третья же экспансия географически повторяет направления первой и второй экспансии чуть ли не буквально. Разница состоит лишь в масштабах экспансии, а так же ее ненасильственный характер. В то время как «Первая экспансия», как мы уже отметили, проходили в виде завоевательных войн, а «Вторая экспансия» хоть и имела торгово-дипломатический характер, все же поддерживалась пушками мощного океанского флота, не имеющего себе равных.

Третей же общей чертой всех «Экспансий» можно считать причину, толкнувшую китайскую политическую элиту на активные внешнеполитические действия, а именно- торговлю. «Первая экспансия» была предпринята в ответ на угрозу Великому Шелковому Пути кочевых племен Средней Азии. Целью «Вторая экспансия», было налаживание морской торговли в обход материка из-за политической нестабильности в той же Средней Азии, вызванной завоевательными войнами Тамерлана. Цель «Третьей Экспансии» так же состоит в создании наиболее благоприятных условий для выгодной торговли между Китаем и всей остальной Евразией.

Каждый раз, когда политическая элита Китая обращала внимание на свои западные границы, она за спиною имела страну, находящуюся на экономическом и культурном подъеме. Страну, в которой отсутствовало, или не было ярко выражено внутреннее недовольство, развивались ремесла и торговля. И, главное, требовался рынок сбыта для производимого в Китае товара. Будь то шелк и фарфор в древности или станки и автомобили в наше время. Именно это обстоятельство в первую очередь стало катализатором для китайских императоров и их окружения для первых двух экспансий. Современная политическая элита Китая – не исключение.

Многие нынешние руководители КНР начали свою карьеру уже при правлении Дэн Сяопина, в том числе, и действующий Председатель КНР Си Цзиньпинь. Будучи сторонниками идеи «Социализма с китайской спецификой», приводимой к жизни с помощью «Политики Реформ и Открытости», современное китайское руководство предпринимает ряд шагов, по углублению начатых еще Дэн Сяопином процессов.

За последние тридцать лет, КНР сумело достичь впечатляющих экономических успехов. Однако после экономического кризиса 2008 года, китайская экономика, как и экономика многих ведущих стран, стала выдыхаться. Об этом свидетельствуют такие данные, как медленное падение скорости роста ВВП в течение последних 9 лет[4]. Китайскому руководству стала очевидна непреложная истина: чтобы сохранить достигнутые результаты и обеспечить новый экономический взлет, нужен масштабный, хорошо продуманный политико-экономический проект или серия проектов. Без подобного проекта Китай вполне может разделить судьбу Японии, где после многолетнего экономического подъема, начался тяжелый экономический кризис. Именно успехи в экономике и социальной сфере в условиях отхода от маоизма до 2012 года были главными козырями правящей в Китае политической элиты. И китайская элита прекрасно осознает, что потеря этих преимуществ может поставить крест не только на власти КПК, но и на Китае как «Великой Державе».

Инициатива «Один-пояс, один-путь», масштабные вложения в экономики африканских стран, ряд интеграционных проектов в Азитаско-Тихоокеанском Регионе направлены на решение именно этой задачи, а именно на укрепление политической власти нынешнего руководства Китая.

Руководство КПК, в то же время, прекрасно осознавало, что в такой большой стране как Китай опора исключительно на экономические успехи лишь в краткосрочной и среднесрочной перспективе могут обеспечить устойчивость действующей власти. В долгосрочной же перспективе подобная политика может привести к нежелательным последствиям, в виде появления

[4] The World Bank Web-site //Доступ к ресурсу: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=CN&view=chart (дата обращения:02.11.19)

китайского аналога «западного общества потребления», что по ряду причин, не устраивает нынешнюю политическую элиту. По этой причине, китайское руководство использовало выигранное экономическими успехами время, проведя очередное «обновление» национальной идеологии. С ее помощью политическая элита Китая обосновывает свою деятельность за последние тридцать лет в глазах китайской общественности.

Как мы уже отметили, после смерти Мао Цзедуна и отхода от маоизма в чистом виде, главенствующей идеологической конструкцией, вокруг которой и формируется современная китайская пропаганда, стала идея «Социализма с китайской спецификой». Начиная с 12-ого съезда КПК, данная идея постоянно модернизировалась. Появлялись концепции, происходящие от этой идеи, такие как «Социалистическая рыночная экономика» по итогам 14-ого съезда, «Сяокан», то есть «Среднезажиточного Общества» и «Тройное представительство» после 16-ого съезда.

В то же время, решения съездов КПК до 2012 года были сосредоточены большей степени на экономическом аспекте, а не политическом. Но после 18-ого съезда, КПК попыталось воплотить все прежние идеологические наработки в концепции «Китайской мечты». Данная концепция активно продвигается нынешним китайским руководством и имеет все шансы стать если не заменой, то равнозначным с «Социализмом с китайской спецификой» идеологическим конструктом. Что эта концепция собой представляет?

Стоит отметить, что автором термина «Китайская мечта» является не Си Цзиньпинь, как это принято сейчас говорить. Термин был предложен проректором Высшей партийной школы КПК Ли Цзюньжу и профессором Пекинского университета государственной обороны, полковником Ли Миньфу. Правда, на тот момент еще не было точного определения этого термина[5].

Данная концепция, в ее современном понимании, была впервые предложена Генеральным секретарем КПК Си Цзиньпином во время посещения выставки «Путь к возрождению» 29 ноября 2012 года. По словам самого генсека Си: «Китайская мечта - это квинтэссенция многовековых мыслей и чаяний китайского народа о построении справедливого общества, общества, в котором граждане страны будут жить в достатке, а так же о месте Китая на мировой арене, которое бы соответствовало достигнутым этим государством успехам в экономике и политике и отражало бы существенно возросшую военную мощь»[6].

Уже в этом заявлении мы можем наблюдать, что «Китайская мечта» не является такой же аморфной идеей, как, например, «Американская мечта». Наоборот, это всеобъемлющая концепция, является полноценной программой действия для современного китайского руководства. А внешнеэкономическая деятельность, которую мы охарактеризовали как «Третья экспансия» - главный инструмент в достижении КНР целей, обозначенной Си Цзиньпином и другими представителями «Пятого поколения руководителей КПК». Окончательно концепция «Китайской мечты» была оформлена в программном труде Си Цзиньпина «О государственном управлении», увидевшем свет в 2014 году[7].

Идеи Председателя КНР Си Цзиньпиня стали ведущей идеологической конструкцией нынешнего китайского руководства во время 19-ого съезда КПК. Во время съезда, Си Цзиньпинь был переизбран на пост Генерального секретаря КПК, а его теоретических работы были включены в Устав КПК. Впервые после Мао Цзэдуна, имя политического деятеля и его труды включены в основополагающий партийный документ при его жизни.[8]

Таким образом, можно утверждать, что 19-ый съезд КПК стал поворотным моментом в истории современного Китая. Политическая элита страны вместе с идеологическими наработками Си Цзиньпиня, окончательно приняло курс на активную внешнюю политику, деля постмаоистскую историю Китая на три периода.

1. Первый период длился с 1978 по 2012 годы, когда главной повесткой всех съездов было социально-экономические проблемы внутри Китая и пути их решения. На тот момент КНР не претендовала на место мирового лидера. Во главу угла ставилось увеличение благосостояния населения, а так же экономическое развитие. Даже в традиционной зоне влияние страны резко

[5] Концепция «китайской мечты» и её практическое применение//С.В. Новосельцев. Сравнительная политика, Том 7, №1(22),-М., 2016, стр. 5-21. Доступ к ресурсу: https://cyberleninka.ru/article/v/kontseptsiya-kitayskoy-mechty-i-eyo-prakticheskoe-primenenie (дата обращения:02.11.2019)

[6] «Китайская мечта» и новая дипломатия Китая // Л.Л. Суходольская. Общество и государство в Китае. Том 46, №1,-М.,2016, стр. 363-370. Доступ к ресурсу: https://cyberleninka.ru/article/v/kitayskaya-mechta-i-novaya-diplomatiya-kitaya (дата обращения:02.11.2019)

[7] С.В. Новосельцев. Сравнительная политика, Том 7, №1(22),-М., 2016, стр. 5-21. Доступ к ресурсу: https://cyberleninka.ru/article/v/kontseptsiya-kitayskoy-mechty-i-eyo-prakticheskoe-primenenie (дата обращения:02.11.2019)

[8] XIX съезд КПК вписал имя Си Цзиньпина в устав Компартии//Информационно агентство ТАСС. Доступ к ресурсу: https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4674063?source=post_page/amp/amp (дата обращения: 02.11.19)

уменьшилась внешнеполитическая активность, притом, что в годы правления Мао Цзедуна и большую часть правления Дэн Сяопина, между Китаем и его непосредственными соседями часто шли затяжные пограничные вооруженные конфликты. Последним крупным военным столкновением стала морское сражение между Вьетнамским Народным Флотом и ВМФ КНР за острова Спратли в 1988 году. После чего на два десятилетия в регионе Восточной Азии установился относительный мир.

2.Второй период, который длился с 2012 по 2017 годы, можно назвать переходным. Китайская политическая элита, стала вести более активную внешнюю политику, стараясь, однако, избежать серьезных конфликтов интересов с крупными мировыми игроками, такими как США. Кроме того, в девяностые и нулевые в КНР существовал высокий уровень неудовольствия населения действующей политической элитой. Эта тенденция даже была отмечена Председателем КНР Цзянь Цземином во время своего выступления на 16-ом съезде КПК, когда подводился итог правления «Третьего поколения руководителей КНР»[9]. Второе же десятилетие двадцать первого века отметилось более масштабной поддержкой широких слоев населения проводимой КПК политикой. Кроме того, первый срок правления Си Цзиньпиня отметился возобновлением ряда старых пограничных конфликтов и увеличением напряжения в отношениях с непосредственными соседями КНР.

3. И третий период, начавшийся по итогам 19-сьезда КПК, то есть с 2017 года и продолжающийся по сей день. Особенностью данного периода является то, что китайская политическая элита стала в открытую говорить о месте Китая в мира. Процессы, начавшиеся в переходный период, уже окончательно оформились в желание занять подобающее КНР место в современном мире, то есть превращение КНР в ведущий геополитический центр. Китай, теперь уже официально, отошел от формулы «таогуан янхуей (韬光养晦)-держаться в тени», предложенной еще Дэн Сяопином. Сейчас, кроме возобновления старых пограничных споров с соседями, КНР вступила в экономическое и политическое противостояние с США. В то же время, социально-экономическая повестка никуда не исчезла. Раньше задачей политической элиты Китая было создание «Общества Сяокан» или «Среднезажиточного Общества». Теперь же, когда проблемы социального характера преимущественно решены, у китайской политической элиты появилась возможность в своей внутренней политике сделать упор на качественное усиление китайского общества. Так, опираясь на решения, принятые 19-ым съездом КПК, можно констатировать, что к 2035 году Китай должен стать мировым лидером в сфере инноваций, страной с чистой природой, с массовым средним классом и со значительно сократившимся разрывом между городом и селом в темпах экономического роста, качестве государственных услуг и стандартах жизни[10].

На 19-ом съезде КПК, была подтверждена прозвучавшая еще во время 18-ого съезда долгосрочная цель: к 2049 году построить «модернизированное социалистическое государство». Под этим понятием китайское руководство подразумевает сильное, социально-ориентированное государство, являющееся одним из геополитических центров мира.[11]

Таким образом «Третья экспансия» Китая получила не только экономический, но и идеологический импульс. Принятием идей Си Цзиньпиня, политическая элита Китая показала, что отныне КНР в открытую входит в мировую борьбу за сферы влияния, развернувшуюся во втором десятилетии двадцать первого века. Формула «экономика-отдельно, политика-отдельно», которой ранее руководствовалось политическая элита Китая, в нынешней ситуации теряет свою актуальность. Отныне, при выборе модели поведения в отношениях с Китаем, каждое государство должно учитывать, что предлагаемое КНР и ее первыми лицами экономическое сотрудничество подразумевает в себе и усиление политического влияние Китая. Отныне, нельзя больше говорить о том, что китайское руководство не интересует политический аспект в межгосударственных отношениях, чем раньше грешили некоторые представители научного сообщества.

Пока еще мир не осознал, что в международных отношениях наступило новая эпоха: эпоха «Третьей Экспансии китайской цивилизации». Многие исследователи и политики продолжают по инерции считать Китай лишь одной из Великих Держав, находясь под воздействием устойчивых стереотипов. Однако руководство КНР, за последние тридцать лет показало всему

[9] Доклад Цзян Цзэминя на 16-м Всекитайском съезде КПК//Газета “Женьмин Жибао”. Доступ к ресурсу: http://russian.people.com.cn//zhuanti/partycongress/bao1.html (дата обращения:02.11.2019)

[10] Полный текст доклада, с которым выступил Си Цзиньпин на 19-м съезде КПК//Официальный сайт 19-ого Всекитайского съезда Коммунистической партии Китая. Доступ к ресурсу: http://russian.news.cn/2017-11/03/c_136726299.htm (дата обращения: 02.11.19)

[11] Там же. Доступ к ресурсу: http://russian.news.cn/2017-11/03/c_136726299.htm (дата обращения: 02.11.19)

миру, что умеет добиваться поставленных перед собой целей. Гигантский экономический рост позволил политической элите страны упрочить свое влияние не только в самом Китае, но и за его пределами. Можно с уверенностью констатировать, что действия нынешней политической элиты Китая, направленные на усиления собственной власти, влияют так же и на процессы в остальном мире. Огромные инвестиции китайских компаний уже дали толчок для развития участвующих в «Инициативе ОПОП» и других крупных проектах стран. Влияние Китая в мире сильно выросло по сравнению с нулевыми годами.

При этом по мере активизации внешнеполитической деятельности, КНР все больше и больше встречает противодействия со стороны непосредственных конкурентов на звание мирового геополитического центра. Это касается не только США, отношения с которыми за последние два года у КНР ухудшились, но и таких игроков как Индия и Япония, которые так же претендуют на звание мировых геополитических центров. В связи с чем возникает закономерный вопрос: чем закончиться «Третья Экспансия»? Будет остановлена, как и «Первая» внешними факторами или же, как и в случае со «Второй», сама политическая элита откажется от грандиозных планов, достигнув своих целей?

В данный момент мы можем лишь утверждать, что запущенный в 2013 году механизм экономических преобразований в мире уже не остановить. Слишком много экономических проектов связаны именно с китайским капиталом, что сильно ограничивает оппонентов КНР. Однако противодействие экспансии уже ведется. Экономическое противостояние, инициированное американскими властями, является самым ярким примером противодействия «Третьей Экспансии». Проводником американских интересов в Восточной Азии является Япония, давний противник и конкурент Китая в регионе, лишь недавно уступив КНР пальму первенства среди азиатских экономик. Отношения между странами осложняются нерешенными пограничными вопросами и печальным наследием Японо-Китайской войны 1937-1945 годов. К лагерю противников КНР плавно движется и Индия, которая так же оспаривает у Поднебесной первенство в Азии. Можно предположить, что существует вероятность формирования негласного альянса против КНР.

Для руководства КНР «Третья Экспансия» жизненно необходима. Без завоевания новых рынков сбыта и обеспечения безопасности на торговых путях, будущее КНР видится туманным и неопределенным. В прошлом Китай уже отказывался от становления великой морской державой, что в итоге привело к Имджинской войне и падению династии Мин. Сегодняшняя политическая элита в этом вопросе настроена более решительно. Можно утверждать, что если в Китае не произойдет крупных социально-политических потрясений, таких как революции или военных переворотов, то 21-ый век, по всей вероятности пройдет под знаком гегемонии КНР не только в Азии, но и в мире.

Список используемой литературы

1. **Баринова Е.Б.** Особенности отношений Китая с кочевыми народами на северной периферии империи в эпоху средневековья// «Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке», №1,- Влад., 2014, стр.13-19. [Barinova E.B. Osobennosti otnosheny Kitaya s kochevymi narodami na severnoy periferii imperii v èpokhu srednevekov'ya// «Gumanitarnye issledovaniya v Vostochnoy Sibiri i na Dal'nem Vostoke», №1,- Vlad., 2014, str.13-19.] Доступ к ресурсу: https://cyberleninka.ru/article/v/osobennosti-otnosheniy-kitaya-s-kochevymi-narodami-na-severnoy-periferii-imperii-v-epohu-srednevekovya (дата последнего обращение:02.10.19)
2. **Меликсетова А.В.** История Китая; Учебник//. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. Стр. 182-187.[Meliksetova A.V. Istoriya Kitaya; Uchebnik//. — 2-e izd., ispr. i dop. — M.: Izd-vo MGU, Izd-vo «Vysshaya shkola», 2002. Str. 182-187.].
3. **Новосельцев С.В.** Концепция «китайской мечты» и её практическое применение// Сравнительная политика, Том 7, №1(22),-М., 2016, стр. 5-21. [Novosel'tsev S.V. Kontseptsiya «kitayskoy mechty» i eyo prakticheskoe primenenie// Sravnitel'naya politika, Tom 7, №1(22),-M., 2016, str. 5-21.]. Доступ к ресурсу: https://cyberleninka.ru/article/v/kontseptsiya-kitayskoy-mechty-i-eyo-prakticheskoe-primenenie (дата обращения:02.11.2019)
4. **Суходольская Л.Л.** «Китайская мечта» и новая дипломатия Китая//Общество и государство в Китае. Том 46, №1,-М.,2016, стр. 363-370. [«Sukhodol'skaya L.L. «Kitayskaya mechta» i novaya diplomatiya Kitaya//Obshchestvo i gosudarstvo v Kitae. Tom 46, №1,-M.,2016, str. 363-370.]. Доступ к ресурсу: https://cyberleninka.ru/article/v/kitayskaya-mechta-i-novaya-diplomatiya-kitaya (дата обращения: 02.11.2019)
5. Доклад Цзян Цзэминя на 16-м Всекитайском съезде КПК//Газета "Женьмин Жибао". [Doklad Tszyan Tszèminya na 16-m Vsekitayskom syezde KPK//Gazeta "Žen'min Žibao"]. Доступ к ресурсу: http://russian.people.com.cn//zhuanti/partycongress/bao1.html (дата обращения:02.11.2019)
6. Полный текст доклада, с которым выступил Си Цзиньпин на 19-м съезде КПК//Официальный сайт 19-ого Всекитайского съезда Коммунистической партии Китая. [Polny tekst doklada, s kotorym

vystupil Si Tszin'pin na 19-m syezde KPK//Ofitsial'ny sayt 19-ogo Vsekitayskogo syezda Kommunisticheskoy partii Kitaya]. Доступ к ресурсу: http://russian.news.cn/2017-11/03/c_136726299.htm (дата обращения: 02.11.19)

7. XIX съезд КПК вписал имя Си Цзиньпина в устав Компартии//Информационно агентство ТАСС. [XIX syezd KPK vpisal imya Si Tszin'pina v ustav Kompartii//Informatsionno agentstvo TASS]. Доступ к ресурсу: https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4674063?source=post_page-/amp/amp (дата обращения: 02.11.19)
8. The World Bank Web-site //Доступ к ресурсу: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=CN&view=chart (дата обращения: 02.11.19)

Сдана/Հանձնվել է՝ 15.01.2020
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 18.01.2020
Принята/Ընդունվել է՝ 23.01.2020

Տնտեսական պատժամիջոցների էությունը և նշանակությունը

Աղաջանյան Մ.Ա.
Երևանի պետական համալսարանի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետ (Երևան, Հայաստան)
martin1998yan@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ տնտեսական պատժամիջոց, տնտեսական ագրեսիա, հարկադրանք, թիրախ պետություն:

Сущность и значение экономических санкций

Агаджанян М. А.
Факультет международных отношений Ереванского государственного университета (Ереван, Армения)
martin1998yan@gmail.com

Резюме: Целью данной работы является выявление и представление особенностей концепции экономических санкций, в частности, демонстрация их отличительных особенностей от других форм экономического принуждения. В настоящей работе делается попытка дать более полное определение концепции экономических санкций, а также представить другие определения, распространенные в профессиональной литературе.
Ключевые слова: экономические санкции, экономическая агрессия, принуждение, целевое государство.

The Nature and Significance of Economic Sanctions

Aghajanyan M.A.
Faculty of International Relations of Yerevan State University (Yerevan, Armenia)
martin1998yan@gmail.com

Abstract: The purpose of this work is to identify and present the features of the concept of economic sanction, in particular, to demonstrate their distinctive features over other forms of economic coercion. The present work attempts to provide a more comprehensive definition of the concept of economic sanction, as well as present other definitions common in the professional literature.
Keywords: Economic sanctions, economic aggression, coercion, target state.

Իշխանությունը Ա սուբյեկտի կարողությունն է Բ սուբյեկտից ստանալու այնպիսի վարքագիծ և զսպվածություն , որը այլ դեպքերում Բ-ն չէր ընդունի և որը համապատասխանում է Ա-ի կամքին:
Գերմանացի սոցիոլոգ, փիլիսոփա և քաղաքական տնտեսագետ
Մաքս Վեբեր

Արդի աշխարհաքաղաքական պայմաններում տնտեսական պատժամիջոցները դարձել են զարգացած պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների կողմից արտաքին քաղաքականությունում ամենալայնորեն կիրառվող գործիքներից մեկը. ժամանակի մարտահրավերներին զուգընթաց կոշտ ուժի գործածությունը իր տեղը զիջեց այս գործիքին՝ դիտարկելով այն որպես դրա արդյունավետ այլընտրանք և լրացում: Տնտեսական պատժամիջոցները գերազանցապես օգտագործվում են պետություններին հարկադրելու գնալու որոշակի զիջումների, որոնք համահունչ են պատժամիջոցը կիրառող երկրի շահերին. չնայած իրենց տնտեսական բնույթին տվյալ պատժամիջոցների հետապնդած նպատակները բացառապես քաղաքական են: Ներկայիս զարգացման արագ տեմպերին զուգընթաց արագանում և ուժեղանում են տնտեսական պատժամիջոցների կիրառման հաճախականությունը և ազդեցությունը, միաժամանակ արդիականացվում են այն կառուցակարգերը, որոնք հնարավորություն են ընձեռում պատժամիջոցներից խուսափելու և դրանց ազդեցությունը մեղմացնելու թիրախ հանդիսացող պետության ազգային տնտեսության վրա: Տնտեսական պատժամիջոցները այն կիրառողների կողմից դիտարկվում են որպես հար-

կադրանքի ամենալեգիտիմ միջոցներից մեկը՝ ստիպելու պետությանը կատարելու իր միջազգային պարտավորությունները կամ էլ պահպանելու որոշակի քաղաքական կուրս, իսկ թիրախ պետությունների կողմից դրանք դիտարկվում են որպես իրենց ազգային անվտանգությանը սպառնալիք, որը ուղղորդված է իրենցից տնտեսապես և տեխնոլոգիապես առավել զարգացած պետությունների կողմից:

Ներկայիս աշխարհը բազմաբևեռ է և հարափոփոխ՝ կազմված բազմաթիվ պետություններից, որոնք գտնվում են միմյանց հետ սերտ փոխազդեցության մեջ, սակայն նմանատիպ ոչ բոլոր հարաբերություններն են իրենց բնույթով դրական: Այդ պատճառով էլ տարածված է պետությունների միջև փոխադարձ ճնշման զանգան գործիքները, որոնցից մեկն էլ տնտեսական պատժամիջոցներն են: Վերջին շրջանում տնտեսական պատժամիջոց հասկացությունը ուշադրության է արժանացել ինչպես տվյալ գծով մասնագիտացված փորձագետների, այնպես էլ հասարակական լայն շերտերի կողմից, ինչը մեծամասամբ պայմանավորված է ԱՄՆ-ի կողմից ընդդեմ Ռուսաստանի կիրառված սահմանափակող միջոցառումներով՝ կապված ուկրաինական դեպքերի հետ, ՌԴ-ի կողմից ընդդեմ Թուրքիայի կիրառված պատժամիջոցներով՝ 2015թ. նոյեմբերին ռուսական ինքնաթիռի հետ տեղի ունեցած դեպքից հետո, ինչպես նաև Իրանի և Կուբայի նկատմամբ կիրառված պատժամիջոցների մասնակի հանումից հետո: Տնտեսական պատժամիջոցների շուրջ ծավալվող բուռն քննարկումները նեղ առումով հիմնականում պայմանավորված են թիրախ հանդիսացող պետության տնտեսության նկատմամբ դրանց ազդեցության գնահատականի որոշմամբ, իսկ լայն առումով քննարկումների առարկան է արտաքին քաղաքականության այդպիսի գործիքի արդյունավետության և թույլատրելիության մասին հարցը:

Տնտեսական պատժամիջոցների կիրառումը որպես հանրային քաղաքականության գործիք ներկայումս պայմանավորված է դրա ընձեռած հնարավորությամբ՝ ռազմական բախումներից խուսափելու: Ռազմական ուժի կիրառումը հղի է մի շարք վտանգներով՝ այն հակառակորդ կողմին հրահրում է նույնպես ռազմական ուժի կիրառման, խլում է զինվորների կյանքերը, փոշիացնում պետությունների բյուջեները, խարխլում է հասարակության բնականոն կենսագործունեության հիմքերը: Ի համեմատած հարկադրանքի ռազմական միջոցառումների հետ՝ տնտեսական պատժամիջոցները հարկադրանքի առավել քիչ ռիսկային ու ծախսատար միջոց է, ինչպես նաև գրավիչ այլընտրանք՝ այդպիսով դրդելով հանրային քաղաքականությունը մշակողներին առավել հաճախ կիրառել այն:

Տնտեսական պատժամիջոցների կիրառման արդիականության հաջորդ գլխավոր պատճառը դրանց միահյուսվածության բարձր աստիճանն է առևտրային գործունեությանը. համաշխարհայնացման գործընթացների աճող արագության պայմաններում մարդիկ և պետությունները առավել կապված են դարձել միմյանց, քան երբևէ՝ մեկ համաշխարհային կապիտալիստական համակարգի շրջանակներում, որը մեծացնում է սեփական բարգավաճման համար նրանց կախվածությունը ուրիշներից: Այս հանգամանքը պետություններին, որոնց տնտեսական բարեկեցության մակարդակը խիստ կախված է արտահանման շուկաների առկայությունից, դարձնում է ավելի խոցելի և զգայուն տնտեսական պատժամիջոցների ազդեցությանը, քան նախկինում:

Այսպիսով, տվյալ աշխատանքի ուսումնասիրության օբյեկտն է «տնտեսական պատժամիջոց» հասկացության տեսական և գործնական իմաստավորումը, իսկ ուսումնասիրության առարկան՝ «տնտեսական պատժամիջոց» հասկացության մշակվածության վիճակը և աստիճանը մասնագիտական գրականության մեջ:

Տվյալ աշխատանքը նպատակ է հետապնդում հարցադրում բարձրացնելու առ այն՝

- Ի՞նչ է տնտեսական պատժամիջոցը և ինչպե՞ս է այն տարբերվում տնտեսական ճնշման այլ ձևերից:

Պատմական ակնարկ.

Տնտեսական պատժամիջոցները՝ որպես ներգործության գործիք, այնքան հին են, որքան պետությունը, քաղաքականությունը կամ պատերազմը: Առևտրատնտեսական հարաբերությունների առկայությունը, կախվածությունը տարատեսակ ապրանքներից և ծառայություններից պարարտ հող են ստեղծում մանի-

պուլյացիայի համար՝ նպատակամիտված քաղաքական նպատակների ձեռքբերմանը: Տնտեսական հարաբերություններին միջամտությունը և դրանց ճնշումը հայտնի է եղել ինչպես միջնադարում, այնպես էլ անտիկ շրջանում. դեռևս մ.թ.ա 432թ. տնտեսական պատժամիջոցները կիրառվել են Աթենական ծովային միության կողմից Պելոպոնեսյան միության մաս կազմող Մեգարա քաղաքի նկատմամբ՝ արգելելով այդ քաղաքին առևտրային հարաբերությունների մեջ մտնելու Աթենական միության հետ: Աթենական միության կողմից հետապնդած քաղաքական նպատակն էր կանխարգելելու աթենական փախստական ստրուկների մուտքը Մեգարա քաղաք, ինչպես նաև արգելելու մեգարացիների կողմից որոշակի հողերի օգտագործումը [**1**]: Աթենացիների կողմից կայացված տվյալ որոշումը պատմությանը հայտնի դարձավ որպես **«մեգարական պսեֆիզմա»**՝ դառնալով պատմության մեջ կիրառված ամենաառաջին տնտեսական պատժամիջոցներից մեկը:

Տնտեսական պատժամիջոցները, ունենալով բավականին երկար պատմություն, Միջնադարում հայտնի են եղել նաև «ռեպրեսալի» անվամբ: Միջազգային իրավունքում ռեպրեսալին (հին լատիներեն repressaliae՝ պահել, կասեցնել) տնտեսական և քաղաքական բնույթի իրավաչափ հարկադրական միջոցառումներ էին, որոնք կիրառվում էին մեկ պետության կողմից՝ ի պատասխան մեկ այլ պետության ոչ իրավաչափ գործողություններին: Չնայած իմաստային որոշակի նմանությանը տնտեսական պատժամիջոց հասկացությանը՝ արդի աշխարհաքաղաքական և աշխարհատնտեսական պայմաններում ռեպրեսալին կորցրել է իր արդիականությունը և իր տեղը զիջել պատժամիջոց եզրույթին: Միջնադարյան Եվրոպայում պատժամիջոցները ունեցել են հիմնականում տեղային և կարճատև բնույթ հարափոփոխ առևտրային և ռազմական դասավորությունների, ինչպես նաև առանձին գահակալների և ազդեցիկ մարդկանց շահերի փոփոխության պատճառով: Արդեն 19-րդ դ. տնտեսական պատժամիջոցների կիրառման հիմնական եղանակն էր ծովային շրջափակումները, որոնց նպատակը ուղղված էր կոնկրետ երկրի առևտրային հարաբերությունների խոչընդոտմանը և/կամ արգելմանը այլ երկրների հետ՝ **առանց տվյալ երկրին պատերազմ հայտարարելու**: 1827-1914 թթ. ընկած ժամանակահատվածում իրականացվել է շուրջ 21 ծովային շրջափակում, որոնց հիմնական կազմակերպիչներից են եղել Մեծ Բրիտանիան և Ֆրանսիան [**2**]: Միջնադարում միակողմանի սահմանափակող գործողությունները իրականացվում էին նաև եկեղեցական իշխանությունների կողմից ընդդեմ մահմեդականների. արգելվում էր նրանց վաճառել նավեր, զենք, զինամթերք և այլ ապրանքներ [**3**]:

Ներկա ժամանակներում տնտեսական պատժամիջոցների առավել լայն կիրառությունը պայմանավորված էր տնտեսական հարաբերությունների զարգացմամբ, արտադրության զանգվածայնացմամբ, ինչպես նաև միջազգային տնտեսական հարաբերությունների ձևավորմամբ:

Սահմանման հիմնահարցերը.

Երկար ժամանակ բանավեճեր են ընթացել «տնտեսական պատժամիջոց» հասկացության վերաբերյալ համապարփակ սահմանում կերտելու ուղղությամբ. դրանց նպատակն էր այդպիսի սահմանման միջոցով տվյալ հասկացությունը տարբերակել միջազգային ոչ ռազմական հարկադրանքի մյուս ձևերից և դրանով իսկ նույնականացնել այս հասկացության հիմնական հատկանիշները: Այսպիսով, մինչ օրս բազմաթիվ հարակից հասկացություններ են գործածվել՝ մատնանշելու համար միևնույն երևույթը՝ **տնտեսական ագրեսիա, տնտեսական պատերազմ, տնտեսական հարկադրանք, էմբարգո**: Այնուամենայնիվ, անկախ այն հանգամանքից՝ արդյոք տվյալ եզրույթի գործածումը միշտ տեղին է եղել, և արդյոք բոլոր գործածություններն են փաստացիորեն ի նկատի ունեցել միևնույն երևույթը՝ «տնտեսական պատժամիջոց» հասկացությունը լայն կերպով գործածվել է 1990-ական թթ. սկսած՝ որպես ընդհանուր պիտակ մատնանշելու ազգային տնտեսությունների նկատմամբ իրականացվող հարկադրական միջոցառումները: Տվյալ աշխատանքում կգործածվի միայն տվյալ եզրույթը շփոթությունից խուսափելու նպատակով:

Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է անդրադառնալ տնտեսական պատերազմ և տնտեսական պատժամիջոց հասկացությունների միջև առկա որակական տարբերություններին:

Ռոբերտ Պեյպը այս երկուսի տարբերակման հիմնական չափանիշն է համարում քաղաքական նպատակի առկայությունը. **եթե պատժամիջոցները հետապնդում են քաղաքական նպատակներ, ապա տնտեսական պատերազմների իմաստը տնտեսական օգուտի մաքսիմալացումն է:** Երկու դեպքում էլ առկա է հարկադրանք, սակայն տնտեսական պատերազմի հետապնդած նպատակը առևտրի և արտադրության տնտեսապես ձեռնտու պայմանների ստեղծումն է, իսկ տնտեսական պատժամիջոցների պարագայում մասնակիցները, հետապնդելով քաղաքական նպատակներ, հաշվի չեն նստում տնտեսական կորուստների հետ [**4**]: Տնտեսական պատերազմ եզրույթի դասական սահմանումը տվել է Գ. Ջոնսոնը, այն է՝ մեկ կամ ավելի երկրների միջև կոնֆլիկտ, որի շրջանակներում կողմերը տնտեսական հարաբերություններում ձեռք են բերում առավելություն երկկողմանի առևտրի ժամանակավոր սահմանափակման հաշվին [**5**]: Ինչպես տնտեսական պատժամիջոցները, այնպես էլ տնտեսական պատերազմները նոր երևույթ չեն. դրանք կարելի է գտնել 14-17-րդ դդ.՝ Հանզայական միության, Անգլիայի և Նիդերլանդների միջև տնտեսական պատերազմները, որոնք արդյունքում վերաճեցին ռազմական բախման [**6**]:

Համաշխարհայնացման ներկայիս գործընթացների շրջանակներում պետությունները առավելագույնս ձգտում են մեծացնել սեփական առևտրի արդյունավետությունը տարիֆային քաղաքականության, արտահանման և ներմուծման քվոտաների, ոչ տարիֆային սահմանափակումների (տեխնիկական ստանդարտներ, նորմատիվ որակներ, մաքսային ընթացակարգեր) գործիքների կիրառման միջոցով: Այնինչ, տնտեսական պատժամիջոցների կիրառման ժամանակ կիրառվում են որակապես տարբերվող գործիքներ՝ ամբողջական կամ մասնակի արգելանք առանձին ապրանքների ներմուծման և արտահանման վրա, ֆինանսական գործարքների վրա, ակտիվների սառեցում և բռնագանձում, կոնկրետ երկրների, ընկերությունների և անձանց հետ գործարքներ կատարելու արգելք: Նպատակայնությամբ պայմանավորված տարբերությունը ինքնակնհայտ է՝ տնտեսական պատերազմների մասնակիցների կողմից հետապնդված հիմնական նպատակն է սեփական ազգային բիզնեսի զարգացման համար անհրաժեշտ միջավայրի ստեղծումը և դրա պահպանումը, իսկ տնտեսական պատժամիջոցներ կիրառողների կողմից հետապնդած նպատակը պետք է հանգեցնի ներդրողների կողմից թիրախ հանդիսացող պետության նկատմամբ վստահության կորստին:

Տնտեսական պատժամիջոցների և տնտեսական պատերազմների մեկ այլ տարբերություն էլ պայմանավորված է արդյունաբերական և առևտրային լոբբիով: Տնտեսական պատերազմներում մեծ է բիզնես հետաքրքրությունը, հենց գործարար հատվածն է հանդես գալիս որպես ակտիվ դերակատար և նախաձեռնող՝ առաջարկելով պետական կառավարման ապարատին այս կամ այն որոշումները. տնտեսական պատերազմներ սկսելու հրահրողներից է համարվում հենց բիզնեսը: Տնտեսական պատժամիջոցների դեպքում առաջատար դերը պատկանում է պետական կառավարման ապարատին՝ գործադիր և օրենսդիր իշխանություններին, իսկ գործարար հատվածը հանդես է գալիս որպես չեզոք դերակատար՝ ստիպված լինելով համակերպվել տնտեսական պատժամիջոցներին. բիզնեսը կարող է բողոքարկել, ջանքեր գործադրել դրանց չեղարկման համար, սակայն չի համարվում նախաձեռնող [**7**]:

Տնտեսական պատժամիջոցների և տնտեսական պատերազմների պարագայում հաղթանակի առավել շատ հնարավորություն ունեն խոշոր խաղացողները, սակայն տնտեսական պատերազմներում ոչ այդքան էլ հազվադեպ հաղթողի դերում հենց փոքր խաղացողներն են [**8**]:

Տնտեսական պատժամիջոցների բարդությունը և բազմաբովանդակությունը պայմանավորել են տվյալ երևույթի նկատմամբ սահմանումների բազմազանությունը:

Ներկայացնենք դրանցից մի քանիսը.

- Տնտեսական պատժամիջոցները տընտեսական բնույթի հարկադրական միջոցառումներ են՝ ձեռնարկված ընդդեմ մեկ կամ մի քանի երկրների՝ հարկադրելու փոփոխություններ կատարել քաղաքականությունում կամ առնվազն ցուցադրել պատժամիջոց կիրառող երկրի տեսակետը

այլ քաղաքականությունների վերաբերյալ [**9**]:

- Միջազգային (տնտեսական) պատժամիջոցները տույժեր են, որոնք հարկադրվում են որպես հայտարարված հետևանք, երբ թիրախ պետությունը ձախողում է պահպանել միջազգային չափանիշները և միջազգային պարտավորությունները [**10**]:
- Տնտեսական պատժամիջոցները կառավարության կողմից ձեռնարկված կանխամտածված գործողությունների ամբողջություն է՝ ուղղված առևտրային և ֆինանսական ավանդական հարաբերությունների դադարեցմանը կամ դադարեցման սպառնալիքին [**11**]:
- Տնտեսական պատժամիջոցները թիրախ պետության առևտրաֆինանսական հարաբերությունների սահմանափակման համակարգված գործողությունների ամբողջություն է՝ նպատակամիտված վատթարացնելու թիրախավորված տարածքի ներսում տնտեսական կյանքը՝ հանգեցնելով քաղաքական որոշակի փոփոխությունների:

Տվյալ սահմանումներից յուրաքանչյուրը յուրովի է բացահայտում տնտեսական պատժամիջոցների էությունը և բնութագրիչ գծերը, սակայն հնարավոր է և ոչ ամբողջապես է արտահայտում տվյալ հասկացության էությունը: Օրինակ, եթե մենք դիտարկենք տնտեսական պատժամիջոցները որպես գործողությունների ամբողջություն, որոնք ուղղված են առևտրային և ֆինանսական ավանդական հարաբերությունների դադարեցմանը կամ դադարեցման սպառնալիքին, ապա կստացվի, որ ցանկացած թիրախ երկրի տնտեսական հարաբերությունների վատթարացմանը ուղղված գործողություն տնտեսական պատժամիջոց է, այնինչ տնտեսական պատժամիջոցները հետապնդում են ոչ թե զուտ տնտեսական, այլ քաղաքական նպատակներ:

Այսպիսով, համադրելով տնտեսական պատժամիջոցների վերաբերյալ տարատեսակ սահմանումներ, հնարավոր է թվարկել այս հասկացության առավել վճռորոշ երկու գծերը.

- տնտեսական պատժամիջոցների անմիջական, բայց ոչ վերջնական նպատակն է վատթարացնել թիրախավորված տարածքի տնտեսության գործունեությունը, որը անխուսափելիորեն ազդելու է տվյալ տարածքի բնակիչների նյութական բարեկեցության վրա, օրինակ՝ խոչընդոտելու է տվյալ բնակչության հասանելիությանը եկամտաբեր աշխատանքին, զանազան ապրանքներին և ծառայություններին:
- տնտեսական պատժամիջոցների հետապնդած վերջնական նպատակը հիմնականում թիրախավորված պետության հանրային քաղաքականության փոփոխությունն է, որոշակի քաղաքական պարտավորությունների կատարումը կամ դրանցից հրաժարումը՝ հօգուտ պատժամիջոց կիրառող երկրի պահանջների և սպասումների:

Այնուամենայնիվ, տվյալ սահմանումների հիման վրա առանձնացված հատկանիշները չեն արտացոլում տնտեսական պատժամիջոցների բոլոր կողմերը: Գործնականում ժամանակակից միջազգային հարաբերությունները կազմավորված են պետություններից, որոնք ունեն իրենց ինքնավարությունը պաշտպանելու և ապահովելու զանազան հնարավորություններ. պետությունները արմատապես տարբերվում են մեկը մյուսից իրենց հզորությամբ՝ ռազմական, արդյունաբերական և տնտեսական ներուժի ծավալով: Ինքնիշխանության համատեքստում ժամանակակից միջազգային հարաբերությունները համաչափ են, ուժի տեսանկյունից՝ ծայրահեղ անհամաչափ: Հենց այսպիսի անհամաչափություն էլ անհրաժեշտ նախապայման է պատժամիջոցային քաղաքականության իրականացման համար. Հաֆբաուերի և նրա կոլեգաների տվյալներով 20-րդ դարում կիրառված պատժամիջոցների 174 դեպքից ԱՄՆ-ին բաժին է ընկնում 109-ը, Մեծ Բրիտանիային՝ 16-ը, ԵՄ-ին՝ 14-ը, ԽՍՀՄ-ին և ՌԴ-ին՝ 13-ը, ՄԱԿ-ին՝ 20-ը [**12**]: Այլ կերպ ասած, **պատժամիջոցները տնտեսապես և տեխնոլոգիապես զարգացած պետությունների գործիք են, որոնք շնորհիվ իրենց հզորության կարողանում են համեմատաբար անցնցում կրել տնտեսական պատժամիջոցների կիրառման հետ կապված ծախսերը և չեզոքացնել թիրախ պետության արձագանքը:** Հաճախ պատժամիջոց կիրառող երկրները իրենց տնտեսական զարգացվածությամբ գերազանցում են թիրախ հանդիսացող պետություններին տասնյակ

կամ նույնիսկ հարյուրավոր անգամ [13]: Այսպիսով, տնտեսական պատժամիջոցների կիրառումը խիստ համահունչ է վեբերյան իշխանության սահմանմանը, այն է՝ սուբյեկտ A-ի կարողությունը ազդեցություն գործելու սուբյեկտ B-ի վրա [14]: Այս ամենի համատեքստում խիստ կարևորվում է այն հարցը, թե ինչպես են պատժամիջոցներ կիրառող երկրները դրանք լեգիտիմացնում. դրանց լեգիտիմացումը նրանց կողմից հիմնականում բացատրվում է միջազգային իրավունքի կամ ազգային օրենսդրության նորմերը պահպանելու, ինչպես նաև բարոյականության կամ գաղափարախոսական սկզբունքներին հավատարիմ մնալու համատեքստերում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Доватур А. И.** Фукидид и мегарская псефизма Перикла // ВДИ, 1982, № 1
2. История экономических санкций // Банковская энциклопедия. URL: http://banks.academic.ru/1096/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85_%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B9 (15.04.2019).
3. **Джазаири И**. Доклад специального докладчика по вопросу о негативном воздействии односторонних принудительных мер на осуществление прав человека. Генеральная ассамблея ООН. Совет по правам человека. 10 августа 2015 г. С. 8.
4. **Pape R**. Why Economic Sanctions Do Not Work? // International Security. 1997. Vol. 22, no. 2. Pp. 90–136.
5. **Johnson H**. Optimum Tariffs and Retaliation. // The Review of Economic Studies. 1953. Vol. 21, no. 2. Pp. 142–153.
6. **Conybeare J**. Trade Wars. A Comparative Study of Anglo-Hanse, Franco-Italian, and HawleySmooth Conflicts // World Politics. October 1985. Vol. 38, no 1. Pp. 147–172.
7. **Hufbauer G., Shott J., Elliott K., Oegg B**. Economic Sanctions Reconsidered. Third Edition. Peterson Institute for International Economics, 2009. p. 7.
8. **Kreinin M., Dinopoulis E**., Syropoulis C. Bilateral Trade Wars // The International Trade Journal. 1996. Vol. 10, no. 1. Pp. 3–20.
9. **Barry E. Carter**, “International Economic Sanctions: Improving the Haphazard U.S. Legal Regime”, 75 Cal. L. Rev. 1162, 1166.
10. **Margaret P. Doxey**, International Sanctions in Contemporary Perspective, 2d edition, (1996), at 9
11. **Garry Hufbauer and Barbara Oegg**, “Economic Sanctions”, Quill magazine, Jan-Feb. 1999, posted on FACS Net website
12. **Hufbauer G., Shott J., Elliott K., Oegg B**. Economic Sanctions Reconsidered. Third Edition. Peterson Institute for International Economics, 2009. Pp.5,17.
13. **Hufbauer G., Shott J., Elliott K., Oegg B**. Economic Sanctions Reconsidered. Third Edition. Peterson Institute for International Economics, 2009. P.89.
14. **Вебер М**. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии. Социология. М.: Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2016. 448 с.

Сдана/Հանձնվել է՝ 13.10.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 21.10.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 28.10.2019

Будущее региона в версии Ирана – США убираются изо всей Западной Азии

Шакарянц С.Э.
Ведущий специалист Общественного института политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона (Ереван, Армения)
shwarzetodt@yandex.ru

Ключевые слова: Солеймани, США, терроризм, Иран, реакция, Западная Азия

Տարածաշրջանի ապագան ըստ Իրանի վարկածի. ԱՄՆ-ը հեռանում են ամբողջ Արևմտյան Ասիայից

Շաքարյանց Ս.Է.
Սևծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական և սոցիալական հետազոտությունների հանրային ինստիտուտի առաջատար մասնագետ (Երևան, Հայաստան)
shwarzetodt@yandex.ru

Ամփոփում՝ 2020 թվականի ամբողջ հունվարն անցավ ԱՄՆ-ի կողմից Իրանի ու ընդհանուր առմամբ Իրաքի շիաների նկատմամբ ցուցաբերած պետական ահաբեկչության ներքո: Սակայն առանձնապես սուր ձևով ընկալվեց գեներալ Կասեմ Սոլեյմանիի մահը, որն արդարացիորեն համարվում էր Իրանի զինվորական վերնախավի գլխավոր գործող անձանցից մեկը: Այժմ համաշխարհային հանրությունն ականատեսն է ոչ միայն Իրանի կողմից Հատուցման հարվածներին (հրթիռային կամ այլ), այլ նաև նրա, ինչը կարելի է որակել որպես «իմաստային պատասխան» որոշակի հանրության կողմից, որը պետք է ընկալել որպես «խորքային պետություն»: Իրանի իրական վրեժի նախնական նպատակը հայտարարված է. «կտրել ԱՄՆ-ի ներկայության ոտքերն» ամբողջ Արևմտյան Ասիայում:
Վճռորոշ բառեր՝ Սոլեյմանի, ԱՄՆ, ահաբեկչություն, Իրան, պատասխան, Արևմտյան Ասիա

The future of the region in the Iranian version - the US is removed from all of West Asia

Shakaryants S.E.
Leading Specialist of Public Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region (Yerevan, Armenia)
shwarzetodt@yandex.ru

Abstract: The whole of January 2020 was marked by an act of state terrorism on the part of the United States against Iran and, in general, the Shiites of Iraq. But the death of Iranian general Qasem Soleimani, rightly considered one of the main characters in the military elite of Iran, was especially acute. Now the world community is faced not only with the attacks (missile or other) of Retaliation from Iran, but also with what can be qualified as an “essential reaction” of a certain community, which should be perceived as an Iranian “deep state”. The preliminary goal of Iran’s real revenge has been declared to “cut off the legs of the US presence” throughout West Asia.
Keywords: Soleimani, USA, terrorism, Iran, reaction, West Asia

То, что предприняли 28 января 2020 года президент США Дональд Трамп и премьер-министр Израиля Беньямин Нетаньяху, абсолютно открыли миру правду о том, зачем американцам и израильтянам понадобилось «возрождать» террористическую группировку «Исламское государство» (ИГ) в Сирии и Ираке. Это также объясняет, для чего США с начала года разворачивали и усиливали антииранскую истерию. Объявление о новой «сделке века», которая якобы принесёт мир на Ближний Восток – обман. Обман направлен на дезориентацию мирового сообщества, и конечно – палестинских арабов. Цель проста – отвлечённые войной с терроризмом (те же Сирия и Ирак) или жаждой возмездия и отмщения (например, Иран), как могли рассчитывать в США и Израиле, не будут слишком «горячо» реагировать. Ведь суть «сделки века» - это окончательное узаконение оккупации Восточного Иерусалима, естественно, с отчуждением от арабов их имущественных прав в Иерусалиме. Взамен – кусочки непригодной земли, и деньги, конечно. С обещанием о том, что вот,

мол, сейчас и создавайте Палестинское государство (**1**).

Сбывается мечта сионистов – они прекрасно понимают, что арабы-христиане и арабы-мусульмане не пойдут на отказ от управления своими святынями. Да, и арабы-христиане. По злому замыслу США и Израиля, большая часть мировых СМИ почти никогда не писала, что первыми, в том уже далёком 1948 году, против создания государства Израиль выступили именно арабы-христиане, а не мусульмане. Именно арабы-христиане долгие десятилетия возглавляли борьбу с сионистами. Так на что рассчитывали сионисты и Трамп? Об этом сказали давно и сами палестинцы, и руководство Ирана. Зная, что получат отказ от палестинского народа, США и Израиль обвинят палестинцев в отказе от «мирного соглашения» и полностью уничтожат Палестинскую автономию. Автор данного материала лично участвовал в феврале 2017 г. в Тегеране в крупной международной конференции, посвящённой Палестинской проблеме и вопросу оказания помощи Интифаде (мирному восстанию) и имеет полное право свидетельствовать – уже в феврале 2017 г. иранские власти и палестинские организации предупреждали мир, что США и Израиль готовят почву для новой войны на Ближнем Востоке. Уже тогда иранские стратеги видели – американцы и сионисты хотят ликвидации любой возможности для деоккупации (от Израиля) всех земель на Ближнем Востоке.

Нетрудно представить, что сейчас начнётся. Кстати, когда президент России Владимир Путин недавно был с официальным визитом в Палестине и Израиле, то палестинский лидер Махмуд Аббас уже предупредил российского лидера: США готовят крупную провокацию в регионе. Уже 28 января высказывались и мусульманские государства. Выделим реакцию двух из них. На сей раз и Турция жёстко осудила «сделку века» Трампа. Реджеп Тайип Эрдоган заявил: «Мы никогда не будем считать эту инициативу благоприятной ... Мы заявили: «Земли Палестины не для продажи». Это наша позиция», - цитирует, в частности, турецкого лидера газета «Hurriet» (**2**). Ещё жёстче высказался Иран. Министр иностранных дел Ирана Мохаммад Джавад Зариф заявил: «Так называемое «Видение мира» Трампа - это просто проект мечты, обанкротившегося застройщика, это лунатизм и катастрофа» (**3**). Председатель Мажлеса (парламента) Ирана Али Ардашир Лариджани подчеркнул: «Планы Вашингтона - посеять раздор среди мусульман, и так называемая «Сделка века» связана с отсутствием единства среди мусульман. Если посмотреть на меры США, можно понять, что они разработали более масштабный план по унижению всех мусульман этим «мошенничеством века»» (**4**). Верховный лидер Исламской революции аятолла Сейед Али Хоссейни Хаменеи обратился ко всем верующим: «Мусульмане должны сопротивляться «Сделке века» с верой и настойчивостью. Вопрос о Палестине является одним из главных приоритетов для мусульман. Заговор «Сделки века», установленный США и их марионетками, является преступлением против человечества». Верховный лидер Ирана пригласил мусульман принять активное участие в борьбе с врагом и сказал, что «Сделка века» обречена на провал (**5**). Президент Ирана Хасан Роухани осудил так называемый «мирный план» президента США Дональда Трампа по израильско-палестинскому конфликту. «Достаточно этих глупых попыток, - написал Роухани в своём аккаунте в Twitter. - Это самый гадкий план века» (**6**). Трамп и Нетаньяху, которым грозят серьёзные неприятности внутри их стран, 28 января приблизили мир к всеобщей катастрофе. Однако всё же подробней рассмотрим конкретно обострение ирано-американского конфликта.

Итак, 3 января 2020 года США перешли «красную линию», убив легендарного командующего спецназом «Кодс» КСИР Ирана, генерал-майора Кассема Солеймани. (**7**) Реакция на этот акт государственного терроризма в самом Иране показывает – американцы **объявили войну не только госструктурам этой страны, но и всему иранскому народу**. Не стерпело сердце вашингтонских фашистов того, что все «санкции», все пресловутые «прокси войны», которые на протяжении десятилетий ведут против Ирана США и Израиль, только ещё сильней скрепляли волю иранского народа к Сопротивлению диктату сил, называемых в Иране Всемирным, или Глобальным высокомерием. И сразу после 3 января, и сейчас подавляющее большинство экспертов и комментаторов заняты тщетным и неблагодарным делом – предугадать, что будет потом. «Потом» уже наступило – какой смысл гадать, что после чего произойдёт? Да и началось отнюдь не с теракта против генерал-майора Солеймани. Важно понять, чего добивались и чего в итоге добьются Штаты своей наглой выходкой, которая была осуждена в начале января 2020 г. – по крайней мере, публично, официально – Россией, Китаем, да и генеральным секретарём ООН, что было даже неожиданно. Настолько дискредитирована эта международная структура своей «услужливостью» в пользу США. Важно также уловить, где и на каком уровне произошла утечка информации – не считаем, что господин Солеймани лично уведомил

американцев, когда именно собирается его самолёт приземлиться в Багдаде. Так или иначе, но все без исключения злоумышленники и их пособники будут быстро вычислены, очень быстро, и их ждёт мучительная месть, в стиле их хозяев, а то и более высокой цены, болезненной для их сознания. Мы об этом напишем – наши догадки, разумеется, но ниже по тексту.

Однако идти надо по порядку, ведь террористическая операция была начата как минимум, ещё 29 декабря 2019 года, а не в день, когда США (мы-то убеждены, что на пару с Израилем – по сути, Израиль оказался единственной страной, приветствовавшей действия Вашингтона в Ираке) убивали генерал-майора Солеймани. Этого человека, патриота и воина до мозга костей, пытались убить не впервые. Мало кто помнит, что Израиль откровенно праздновал и радовался ещё пару-другую годков назад, хвастливо утверждая, что во время ракетного обстрела международного аэропорта в Дамаске ему, Израилю, якобы удалось «убить» Солеймани. Израильтяне поздравляли друг дружку, настолько не сомневались в своём «успехе». Но затем настало горькое похмелье – а генерал вскоре появился лично на похоронах экс-президента Ирана Али Акбара Хашеми-Рафсанджани (январь 2017-го). Пытались израильтяне его убить и в 2018 году. Тогда автор данных строк откровенно посмеялся над израильтянами с общим рефреном «не там ищите», и это было правдой, поскольку в Сирии господин Солеймани чаще всего появлялся «неуловимо», образно говоря. Другое дело – Ирак, сюда он приезжал достаточно открыто, ибо был почитаем и у шиитов, и у курдов, и даже у суннитов-бедуинов. Значение генерал-майора Солеймани вполне можно сравнить со знаменитым курдом Средневековья, победителем крестоносцев Салах-эд-Дином (Саладином), а такие люди даже после гибели ещё более сплачивают своих сторонников. Прав журналист Аббас Джума, довольно хорошо узнаваемый в том числе и в России – страшней живого генерала Солеймани теперь для Глобального высокомерия станет Солеймани погибший как мученник, и именно так всё воспринято не только в Иране, но почти во всём мусульманском мире.

А 29 декабря американцы нанесли удары... по базам и позициям иракского шиитского ополчения «Аль-Хашд аш-Шааби» и в Ираке, и в Сирии. Сейчас США признались, что не было это никакими «точечными ударами», это было массовое убийство, сродни ритуальному, (отринем сомнения – во многих еврейских общинах традиционный праздник Ханука отмечают именно 29 декабря...) потому что погибло до 2 тысяч абсолютно мирных граждан, никак не причастных к «Аль-Хашд аш-Шааби» (**8**). После этого ситуация обострилась до крайности – были попытки штурмовать посольство США в Багдаде, с особой силой звучали требования о безоговорочном выводе всех американских войск из Ирака. Аятолла Муктада ас-Садр заговорил о срочной необходимости восстановить его «Армию Махди» - ту самую, которая в начале двухтысячных годов убедительно намяла бока американцам, когда те пытались убить самого ас-Садра. Пусть неверующие простят нас за отдалённый экскурс – и не ропщут, мол: где тут о Солеймани и возможных ответах на его убийство? Именно в этом, в том, что сейчас вы читаете, дамы и господа. Ведь за несколько дней до начала новой войны на Ближнем Востоке было ещё кое-что – а уже мало кто имеет основания сомневаться в том, что всеми своими действиями в декабре, американцы просто проводили «рекогносцировки» с их бесконечными снованиями войск из Сирии в Ирак и обратно, именно для того, чтобы начать новую войну. В которую им было желательно втянуть Иран. Кто этого не видит сегодня? Кто не видит – значит, политически слеп от рождения... Или же ангажирован не невидение. Но именно после ударов американцев по Ираку от 29 декабря становится понятным, почему туда решил прибыть (из Бейрута) генерал Солеймани.

Это самое «кое-что» выразил в интервью телеканалу RT Arabic Главный советник Верховного лидера Ирана, экс-министр иностранных дел ИРИ Али Акбар Велайети. Он отметил, что США воруют сирийскую нефть, а президент Дональд Трамп вопреки воле народа Сирии грабит его и является «международным вором». «Мы надеемся, что **в ближайшее время прекратится этот незаконный контроль американцев над рядом сирийских регионов**, а сирийцы ответят и положат конец этому контролю, - заявил политик, ответ которого синхронно транслировался в переводе на арабский язык. - Мы готовы предоставить помощь для вывода американских войск из Сирии в ответ на просьбу сирийских властей и в меру наших возможностей» (**9**). «Длинного» ума вовсе не надо, чтобы понять простую вещь – одним из тех, кто помогал бы Сирии выкуривать войска США из региона, стал бы именно покойный генерал-майор Солеймани. Кто и как планировал бы действия Сирии и Ирана в этом направлении – даже не суть интересно, важно, что заинтересованные стороны готовились к выдворению американцев как из Сирии, так и из Ирака. Уже ведь после попыток штурм посольства США в Багдаде из Вашингтона призвали всех американцев ради безопасности покинуть Ирак. 30 декабря Посольство Ирана в Багдаде в своём официальном заявлении осудило нарушение

суверенитета Ирака со стороны США, добавив, что такой шаг призван служить интересам Израиля в регионе и повторив, что нападение США на базу «Аль-Хашд аш-Шааби» вблизи границы с Сирией в западной провинции Ирака Анбар является нарушением суверенитета Ирака, сообщало агентство Fars News. Миссия выразила соболезнования иракской нации и семьям погибших, добавив, что такие шаги Вашингтона являются основным фактором нестабильности и отсутствия безопасности в регионе. «Этот шаг США соответствовал политике Вашингтона по вмешательству во внутренние дела стран региона, основанной на неубедительных оправданиях и необоснованных обвинениях в целях защиты интересов сионистского режима», - подчёркивалось в заявлении (**10**).

Действительно, как сообщали курдские СМИ (а сейчас в Ираке за американцев вступаются только курды Эрбиля, в частности, президент Курдского регионального правительства Нечирван Барзани), 2 января посольство США в Ираке приняло решение приостановить все публичные операции из-за сбора сторонников проиранских ополченцев возле дипломатического корпуса. «Из-за нападений ополченцев на территорию посольства США все публичные консульские операции приостановлены до дальнейшего уведомления, - говорилось в заявлении посольства. - Все будущие встречи отменены». Уже 3 января (видимо, уже после убийства Солеймани и других лиц, погибших в результате американского теракта) Министерство нефти Ирака подтвердило, что американские сотрудники, работающие на нефтяных компаниях на юге Ирака, покидают страну, но другие иностранные рабочие пока остаются. Согласно официальному заявлению министерства, операции на нефтяных месторождениях по всему Ираку идут обычными темпами, несмотря на развивающуюся ситуацию после авиаудара США, в результате которого погибли иранские и иракские военные командиры. «Министерство нефти отрицает отъезд иностранных сотрудников, работающих в нефтяных компаниях на юге Ирака, за исключением ряда сотрудников, имеющих гражданство США, уезжающих в ответ на предупреждение своего правительства, - говорится в заявлении. - На нефтяных месторождениях по всему Ираку условия нормальные, а добыча и экспорт не пострадали». Дело в том, что ещё утром того же дня Госдепартамент США ужесточил требования к своим гражданам и объявил об угрозе безопасности, призвав всех граждан США в Ираке немедленно покинуть страну и не приближаться к посольству США в Багдаде. Отметим – только генконсульство США в Эрбиле, под «прикрытием» клана Барзани, сейчас продолжает функционировать... Кстати, и в конце января выше уже упомянутый Нечирван Барзани публично призвал оставить американские войска в Ираке – мол, без них невозможно покончить с террористами из группировки «Исламское государство» (ИГ). Косвенное, но вполне себе доказательство того, что клан иракских курдов Барзани заодно с США и Израилем…

Кого же убивали американцы в Ираке, помимо генерала Солеймани? И с этим надо разобраться – это явно нас наведёт на причастность Израиля и его партнёров в Ираке, в частности, из клана Барзани. 29 декабря жертвами стали 25 бойцов и офицеров организации «Катаиб Хезболлах» из состава «Аль-Хашд аш-Шааби», ещё свыше 50 были ранены. В день похорон погибших именно члены «Катаиб Хезболлах» пытались штурмовать американское посольство в Багдаде. Теперь – внимание! – 3 января вместе с Солеймани был убит зам.командующего «Аль-Хашд аш-Шааби» и одновременно, глава организации «Катаиб Хезболлах» Абу Махди аль-Мухандис (**11**). Тот самый, который, как мы писали в прошлом году, разоблачил власти Израиля и Азербайджана в соучастии в организации атаки беспилотниками с азербайджанской территории объектов и позиций ополчения «Аль-Хашд аш-Шааби» в Ираке и заявлял, что у них (в «Катаиб Хезболлах») есть все доказательства того, что Израиль пользовался «услугами» Азербайджана при летней террористической атаке. Иран же уже тогда – в том числе на уровне приватных бесед иранских дипломатов в разных столицах, утверждал, что виновники той атаки «получили своё», в той мере, в которой заслуживали. Стоит напомнить ещё одно – единственная организация в арабском мире, официально заявлявшая, что её цель это и освобождение сирийских Голанских высот от израильской оккупации, это «Бригада Освобождения Голан», но она одновременно – это и составная часть организации «Катаиб Хезболлах»... Описания убийств Солеймани и аль-Мухандиса не оставляет сомнений – это тоже своего рода месть, так сионисты празднуют Хануку, отомстив главе «Катаиб Хезболлах» и его другу и сотоварищу в борьбе с сионистскими «прокси» в лице суннитских террористов из различных ИГИЛ, «аль-каед» и так далее, командующем спецназом «Кодс». И наша версия – да, Трамп тут «при чём», не зря Пентагон избавился от ответственности, официально заявив, что на операцию был личный приказ президента США. А на Трампа влияет и всё сильней его еврейский зять-хасид Джаред Кушнер – именно ему приписывается решение Трампа и о «признании» Ие-

русалима единой столицей Израиля, и о «дарении» сирийских Голанских высот Израилю…

В этом плане ближе был к истине Павел Фельгенгауэр из «Новой газеты», когда напомнил, что «сейчас Трамп очевидно не готов выглядеть слабым, а военно-патриотическая мобилизация общества в случае прямой конфронтации с аятоллами может помочь и с рейтингом, и с переизбранием» (**12**). Ведь реально же, что демократы в Конгрессе США объявили Трампу импичмент, и если он проиграет выборы в ноябре 2020 г., то не только лишится власти, но вполне возможно сядет в тюрьму. Отметим – ему и сеячас пеняют, что теракт против Солеймани и аль-Мухандиса был осуществлён в обход Конгресса. И это – тоже «страховка», для всех «флангов» американских элит, им лучше иметь заранее обречённого «козла отпущения» в лице Трампа, чем признать ответственность всей страны за акт государственного террора. Убить генерала другой страны в небоевой обстановке, в условиях отстствия официально объявленной войны между США и Ираном, да ещё на территории третьего государства – это типичный акт гостерроризма, военное преступление. И Конгресс с Пентагоном называют виновника прямо – только и только президент США. Но только ли он? Увы, не только – рядом все, всех «ранжиров» ЦРУ (в Америке) и «Моссады», «Шабаки» и так далее (со стороны Израиля), так как Иран, «Катаиб Хезболлах» и «Бригада Освобождения Голан» реально готовились к полной и безоговорочной деоккупации Сирии.

Обострение ситуации в Багдаде, несмотря на то, что к ночи 2 января сторонники «Катаиб Хезболлах» отступили из «зелёной зоны» Багдада, где расположены дипломатические представительства иностранных государств, видимо, что-то предрешило. Каким именно образом американцы и израильтяне узнали, что из Бейрута генерал Солеймани полетит в Багдад, и что среди встречающих обязательно будет аль-Мухандис, сказать с точностью невозможно. По данным проамериканских «ниш» в России, там в аэропорту было также несколько крупных руководителей ополчения «Аль-Хашд аш-Шааби»: Мухаммед аль-Джабери - начальник пресс-службы, Хайдар Али, руководитель службы логистики. Именно они организовывали встречу иранского генерал-майора в аэропорту. В Бейруте Солеймани почти наверняка общался со всем спектром политических сил Ливана, а не только с руководством ливанской партии «Хезболлах» - традиционного союзника и партнёра Ирана. Но предлагаем не искать предателей среди шиитских активистов, как принято говорить в Тегеране, Движения Сопротивления (или странах Сопротивления) Глобальному высокомерию, как нам в эти дни предлагает совершенно непроросийская, но российская «Новая газета», цитата: «...его убийство [т.е генерала Солеймани – ***прим.***] могло быть реализовано только в результате предательства его приближённых» (**13**). Нет – источников и соглядатаев достаточно и без «предательства его приближённых». Один клан Барзани чего стоит! И в Бейруте у него – «свои люди», и в Турции, которая сосредоточенно усиливает агентуру в том же Ливане, не говоря об оккупированных землях Северной Сирии, и в Азербайджане есть «связка» со многими курдскими кланами во власти, да и в самом Багдаде. И, конечно, ложь, что якобы Трамп решился убить Солеймани «после атаки на военную базу США в Ираке в конце декабря», как дезинформирует израиле-американское агентство Bloomberg (**14**). На наш взгляд, мы уже привели немало прямых и косвенных доказательств-предпосылок того, что операция давно была запланирована – ещё когда солдаты и офицеры «Кодса» вместе с сирийской армией и другими союзниками Дамаска в конце ноября 2016 г. освобождали Алеппо и взяли в плен сотник спецназовцев и спецслужбистов США, Израиля, Турции, Великобритании, Франции, Германии и их арабских марионеток, а генерал Солеймани руководил вопросом передачи этих военных преступников (ведь их брали в плен на позициях террористов из «Исламского государства» и «Джебхат ан-Нусра») в руки их «хозяев», в том числе и через бойцов ливанской партии «Хезболлах».

То был «первый зуб» США и Израиля против Кассема Солеймани. И потом Израиль «бил» по Дамасскому аэропорту и праздновал убийство генерала. Так о чём столь воодушевлённо врут сейчас из США и Израиля? Не зря 4 января 2020 г. бывший посол США в Саудовской Аравии Час Фриман заявил российскому РИА Новости, что незаконное убийство генерала КСИР Ирана является «стратегической ошибкой, которая превратила каждое военное должностное лицо США в цель». «Это было не возмездие, как заявлено, а заранее спланированное использование предлога для убийства иностранного официального лица, обозначенного как враг. Это были военные действия, которые неизбежно приведут к ответным мерам», - заявил Фриман. Бывший посол также подчеркнул, что нет конкретных доказательств, подтверждающих заявления Трампа или оправдывающих подобные превентивные меры. Фриман квалифицировал убийство Солеймани как «внесудебная казнь» и дальнейший отход от принципа верховенства закона в Соединённых Штатах (**15**). Ещё раз – это ведь не мнение автора данного материала

или властей Ирана, это совершенно объективная оценка осуществлённого акта гостерроризма со стороны США, данная именно американским дипломатом, долгие годы работавшего на Ближнем Востоке.

«Второй зуб» на прославленного иранского генерала США и Израиль заимели (а вместе с ними – и курдский клан Барзани), когда Солеймани сорвал операцию под кодовым названием «аннексия Мосула и Киркука под видом независимости Курдистана». Как видим, эта тема уже непосредственно касается Ирака и фронтов, на которых действовали ополченцы «Аль-Хашд аш-Шааби», к тому времени уже засчитанными как части и подразделения Вооружённых сил Ирака. Ведь американцы пытались запретить шиитам участвовать в боях за тот же Мосул. А когда клан Барзани вознамерился присвоить Киркук и его богатейшие месторождения углеводородов, то Солеймани по-дружески поговорил с оппонентами Барзани. Итогом стала сдача Киркука (курдами клана Ат-Талабани) шиитским ополченцам и иранским военным советникам... Заодно провалилась и сецессия Иракского Курдистана из состава Ирака, что вызвало отставку с поста президента Курдского регионального правительства Масуда Барзани, и так далее, и тому подобное...

«Третий зуб» - не надо смеяться или сомневаться – враги Ирана заполучили в Венесуэле. Там за считанные дни, максимум месяц-два, внезапно были созданы Силы народного ополчения, численностью не менее 50 тысяч человек. Это отбило охоту у некоторых венесуэльских военных открыто пойти на предательство и перейти на сторону путчиста Хуана Гуайдо, а соседние Колумбию и Бразилию заставило серьёзно» подумать, прежде чем предоставить свою территорию под плацдармы для военного вторжения США в Венесуэлу. Ну, кто бы тут на месте американцев не «возмутился»? И появилось у Венесуэлы своё Народное ополчение именно после официального визита в страну министра обороны Ирана генерала Амира Хатами... И, как мы справедливо полагаем, участвовал в создании венесуэльского Нардного ополчения не лично иранский министр Хатами, а именно специалисты из спецназа «Кодс». Правда, в Южной Америке американцев ожидал пренеприятнейший сюрприз – оказалось, что генерал-майор Солеймани на очень «короткой ноге» с ведущими спецслужбами России и Китая. В Венесуэле со всей явностью проявилось то, что мы лицезреем – военный и разведывательный союзы Ирана, России и Китая, именно в Венесуэле. И, кстати, когда в конце декабря эти три «кита» Евразии провели первые совместные трёхсторонние военно-морские учения в Ормузе, Оманском заливе и северной части Индийского океана, опять американцам довелось испытать дискомфорт. Однако мы постараемся об этом порассуждать отдельно. Читатели запутаются в фактах и событиях, если сейчас присовокупить и эти подробности, хотя, не станем скрывать, вкупе с некой якобы имевшей место в Северной Сирии «дракой» между русскими военными и американцами, произошедшей, если верить источникам, именно в дни ирано-русско-китайских военно-морских манёвров, это всё также имело своё значение для принятия Трампом решения о теракте против Солеймани...

«Четвёртый зуб» - это Йемен. Там всё многослойно. Нашей задачей не является расписывание подробностей йеменских оплеух «младшим партнёрам» США – Саудовской Аравии и ОАЭ. Но факт остаётся фактом – крах американской программы «переформатирования» и Йемена. «Пятый зуб» - побег Катара из лагеря союзников США и Израиля в сторону России и Ирана. Перечислять можно ещё много, с учётом того, что вчерашние «клиенты» американцев – боевики афганского «Талибана», в последние годполтора зачастили в Тегеран на переговоры... Все же понимали, что везде, где у США и Израиля был крах – вначале побывал генерал-майор Солеймани и его сослуживцы из спецназа «Кодс».

Но был же и «шестой зуб» - и это уже сугубо американская «обида», причём не столько на покойного генерала Солеймани, сколько на весь Иран в целом. Обращаем внимание наших читателей, на то, что 13 января 2020 г., как сообщало агентство Reuters, 13 января глава американской дипломатии, якобы говоря только об Иране и «рекламируя» террористическое убийство генерал-майора Кассема Солеймани, заявил, что «Кассем Солеймани был убит в рамках **более широкой стратегии сдерживания вызовов со стороны американских противников, которая также относится и к Ирану, и к Китаю, и к России**». Далее мистер Помпео отметил, что в настоящий момент США используют принцип сильной позиции против Ирана, однако, он подчеркнул, что это же будет относиться **ко всем врагам**, и очевидно, что речь касается и других потенциальных противников США. «Америка сейчас пользуется самой сильной позицией в отношении Ирана, в котором мы когда-либо были. Важность сдерживания не ограничивается Ираном. Во всех случаях мы должны сдерживать врагов, чтобы защитить свободу. В этом весь смысл работы президента Трампа, направленной на то, чтобы сделать нашу армию самой силь-

ной, какой она когда-либо была», - заявил госсек США (**16**).

Кто бы и как бы ни пытался смягчить смысл заявлений Помпео, или «комментировать» бессвязный бред главы Госдепартамента США, но озвученные заявления – это прямая угроза в адрес России и Китая, и смысл угрозы состоит в том, что Штаты якобы готовы «штучно», и именно путём терактов, убивать российских и китайских генералов, других военачальников. Нет, ну все-то помнят «список» потенциальных военных противников США, которым американцы чуть ли не гордятся: реально, там на первом месте Китай, вторая – Россия… Так что с этой позиции – закономерно, с иранским генералом «прокатило», почему ж не помахать (явно ж, что от страха – с конца 2018-го в США даже военные признавались, что впервые в истории в плане создания современных вооружений, Америка отстаёт, причём не только от России, но и от Китая, речь шла о системах гиперзвуковых вооружений) ракеткой в адрес русских и китайских военачальников? От страха они, американцы, начали заниматься самоуспокоением, что, мол, готовы всех уничтожить. Так было в истории уже – некто Форрестол (министр военно-морских сил США и первый министр обороны США в 40-е годы XX века) с криком – «русские идут!», выбросился в итоге в окошко. А Помпео угрожает ракетой, и вроде не задумывается - а если после пуска ракета, перепрограммированная, возьмёт да и полетит обратно на него? На Белый дом? Никто ни от чего не гарантирован же, в такое сумбурное время живёт наша планета. Причём сегодня для перепрограммирования американских ракет будет достаточно и усилий одних только иранских специалистов кибербезопасности. И трудно себе представить, а что же будет, коли объединёнными усилиями выступят спецы кибербезопасности Ирана с коллегами из России и Китая?

Кстати, власти РФ и КНР пока делают вид, что «не поняли» смысла заявлений Майкла Помпео. Встаёт вопрос: а с чего бы это? Что там неясного для Москвы и Пекина в заявлениях госсекретаря США от 13 января? И пока со стороны России ответил Помпео всего лишь военный эксперт, главный редактор журнала «Национальная оборона» Игорь Коротченко. «Пусть Помпео повесит себе список угроз на грудь и ходит с ним по Госдепу. Это не серьёный разговор, с Россией подобные штуки не проходят, - заметил он. - Уничтожение российского высокопоставленного военного в России или за её пределами, очевидно, **чревато началом конфликта между ядерными державами**. На это Вашингтон однозначно не пойдёт. Операции, подобные убийству Солеймани, исключены. Проникновение ударного БПЛА в наше воздушное пространство будет расценено как акт агрессии. Угрозы США звучат в плоскости политических деклараций. Но на практике, в случае враждебных действий со стороны американцев, мы дадим жесткий и «приземляющий» ответ. Любой иностранный военный объект, незаконно находящийся в воздушном пространстве России, будет уничтожен после идентификации и установления, что это военный объект и он выполняет военную миссию. Россия располагает достаточно эффективной системой воздушно-космической обороны, она активно насыщается вооружениями». В заключение Коротченко резюмировал: «США теряют свои позиции в мире, они пытаются удержать за собой роль лидера однополярного мира. Но однополярная модель на сегодня не может быть моделью устойчивого развития. Россия и Китай - самодостаточные центры» (**17**).

Казалось бы, ответ на вполне официальную угрозу главы дипломатии Вашингтона «при случае» начать массовые убийства генералов России и Китая, должны были бы подготовить МИДы, соответственно, России и Китая. Ну, ладно – допустим, в Москве не до этого было, все готовились к Посланию президента РФ Владимира Путина к Федеральному Собранию и, следовательно, отставке правительства Дмитрия Медведева. В чём причина молчания КНР? Сказать трудно. Но автор данного материала отлично помнит, как ещё в 2006 г. один из замначальников Генштаба Народно-освободительной армии Китая (НОАК), реагируя на воинствующие «подёргивания мускулами» американцев вокруг Тайваня, предупредил: КНР ради победы готова пожертвовать 500 млн. человек – сколькими готовы пожертвовать США? Выразим надежду, что китайские «тысяча и одно» предупреждение от 2006 г. в Америке помнят и в 2020 г. И, всё-таки, в январе текущего года и России, и Китаю стоило бы вернуть на грешную землю зарвавшегося Майкла Помпео. Благо что время «подоспело» - вот и 11 раненных США признали (после волновых ракетных Ударов Возмездия Ирана) на своих двух иракских базах. Глядишь – через месяц-другой признаются и в том, что были и убитые. Жаль, что Помпео не в силах представить, допустим, трёхсторонние ракетные удары того же Возмездия (Иран, Россия, Китай) и количество заживо сгоревших граждан США в этом случае – а ведь мог бы, вон, ведь, 15 января американский телеканал CNN сообщал, что Госдепартамент отменил два (!) брифинга по иранской стратегии администрации Трампа в последний момент. Другой брифинг на отдельной закрытой сессии Федерального бюро расследований

(ФБР) США также был отменён. Чиновники ФБР собирались проинформировать группу законодателей Палаты представителей по вопросам контрразведки во время брифинга, который был добавлен в календарь в конце прошлой недели. Пентагон США также отменил 16 января секретный брифинг по Ирану. Представитель Пентагона Джонатан Хоффман сказал CNN, что он работает, чтобы запланировать время для проведения брифинга, признавшись, что отсрочка не была односторонним шагом Пентагона (**18**).

То есть, в Америке вдруг поняли, что вляпались, что дальше – будет больше. И уже не только от Ирана. «Обкатка» одного или даже нескольких элементов «более широкой стратегии сдерживания вызовов со стороны американских противников», надо полагать, предумышленно началась с Ирана и иракских шиитов. И, убив генерал-майора Солеймани, видимо, кое-кто, будучи не в курсе, что из себя на самом деле представляли ответные ракетные удары Ирана, решил показать себя «ковбоем», заодно и продемонстрировав, что на самом деле американцы мечтают уничтожить не иранских, а российских и китайских военных. Хотим напомнить, что за несколько дней до заявлений Помпео, во время то ли израильской, то ли американской авиаатаки с ракетными ударами по сирийской военной авиабазе Т-4 в восточной части провинции Хомс, выяснилось, что «некие силы» **стремятся убивать и русских военных**. По крайней мере, в Сирии. Дело в том, что всем «заинтересованным сторонам» отлично известно - на авиабазе Т-4 находятся практически постоянно как иранские, так и российские военнослужащие. И любая страна, которая предпринимает авианалёты и ракетные удары по базе Т-4, следовательно, «не против» убивать и российских военнослужащих. На память тут же пришёл и такой эпизод. В марте 2018 г., в ответ на прямую угрозу США в стенах ООН массированно бомбит Сирию и наносить ракетные удары, в том числе по Дамаску, во время селекторного совещания начальник Генштаба, 1-ый замминистра обороны РФ генерал армии Валерий Герасимов заявил: «В случае возникновения угрозы жизни нашим военнослужащим, Вооружённые Силы России примут ответные меры воздействия как по ракетам, так и по носителям, которые их будут применять» (**19**). Неужели Помпео не в курсе?..

Ведь тогда, почти 2 года назад, и министр иностранных дел России Сергей Лавров – коллега «по цеху» Помпео, так сказать, также отреагировал на американские угрозы. По его словам, последствия ударов по Сирии будут «самыми тяжёлыми». Отвечая постпреду США в ООН, которая пообещала подобные удары, Лавров сказал: «Госпожа Никки Хейли должна понимать, что одно дело - безответственно эксплуатировать микрофон в Совете Безопасности ООН, а другое - когда военные - и российские, и американские - имеют каналы общения, и по этим каналам очень чётко сказано, что можно, а что нельзя. И американская коалиция это прекрасно знает». Мы прекрасно понимаем, что дурость госпожи Хейли – то была «разрешённая сверху» дурость (в 2018-м), причём «добро» дал, видимо, лично Майкл Помпео. Но вот кем «разрешена сверху» более чем дурость самого Помпео от 13 января 2020 г.? Так что придётся всё-таки попытаться вычислить, откуда исходит столько американской дурости – только ли из Госдепа, или тут явно замешаны некоторые круги из Пентагона, из других структур власти США. А возможно – это нечто усреднённое, обобщённое, так сказать, единое негодование некой группы «по интересам», действующей в глубинах властного Олимпа в Вашингтоне. И негодование – именно из-за того, что пришло, наконец, осознание: **Иран, Россия и Китай – на одном корабле, «в одной лодке».** В этом – исток бешенства США.

Порывшись далее в сообщениях СМИ, мы всё же отыскали нечто, что, с известными оговорками, но вполне можно считать той самой «последней каплей», переполнившей «чашу терпения» США. 27-31 декабря 2019 г. проходили первые совместные трёхсторонние военно-морские учения Ирана, России и Китая «Пояс морской безопасности», в акваториях Ормуза, Оманского залива и северной части Индийского океана. Эти учения прошли, как известно, причём все три державы Евразии остались весьма довольными итогами этих учений. А иранский посол в Москве, комментируя учения и отвечая на вопросы, фактически анонсировал, что будут и совместные учения на суще – по крайней мере, ирано-российские. Как говорится, «собака тут зарыта», а не в личностях или действиях тех же Кассема Солеймани и Абу Махди аль-Мухандиса. Обратим внимание - некоторые средства массовой информации в Иране, например, газета Tehran Times, назвали эти военные манёвры «**демонстрацией силы восточных народов**» (**20**). Ну, а вот от такого поворота событий, действительно, «товарищи в Вашингтонском обкоме» запросто могли начать терять рассудок. И им привиделось, что Иран и есть «самое слабое звено» в этой «демонстрации силы восточных народов» - в принципе, так оно и есть, из трёх держав Евразии ядерное оружие и гиперзвук есть только у России и Китая, этих вооружений пока нет у Ирана, но ведь это же дело

«наживное», в конце концов. Сегодня – нет, завтра – появилось, было время, когда ядерного оружия не были у Индии и Пакистана, но сейчас-то у этих стран оно есть!.. Есть оно и у Израиля, как известно. В частности, Иран на протяжении последних 16 лет многократно призывал мировое сообщество либо заставить Израиль разоружиться (в ядерном плане), либо же обложить эту страну международными санкциями, полагающимися тем государствам, которые нарушают Договор о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО).

Имеет смысл вкратце ознакомиться с тем, что писали в мире об этих учениях – это тоже поможет почувствовать степень негодования американцев. Географическое и стратегическое положение Ирана сделало его центром международного внимания. Воды вокруг Ирана, особенно Оманский залив и Персидский залив, стали горячей точкой для бряцания оружием для многих стран, включая США и некоторых их союзников, чтобы сформировать морскую коалицию для патрулирования в Персидском заливе в эти дни, писали на Британских островах. Оманский залив является особенно чувствительным водным путём, поскольку он соединяется с Ормузским проливом, через который проходит около 30% мировой сырой нефти и который, в свою очередь, соединяется с Персидским заливом. Замдиректора Королевского Института Объединённых служб Джонатан Эйал заявил, что совместные военно-морские учения были спланированы тремя странами, чтобы послать сигнал о том, что влияние США в регионе ослабевает. «**Это тщательно рассчитанное упражнение**, в котором **все три участника являются победителями**: Иран получает возможность заявить, что он является региональной державой, Россия демонстрирует свою роль в качестве ключевого игрока на Ближнем Востоке, а Китай может показать, что он является глобальной военно-морской державой, - сказал Эйал. – Стратегический посыл заключается в том, что именно эти страны формируют события на Ближнем Востоке» (**21**).

Говоря о региональном значении учений, английское агентство Reuters сообщало: «Воды вокруг Ирана стали центром международной напряжённости, а Соединённые Штаты оказывают давление на продажу иранской сырой нефти и другие торговые связи, которые должны быть прерваны». Reuters также отметило отправку Китаем на четырёхдневные учения эсминца с управляемыми ракетами, добавив, что и Россия и Китай также имеют хорошие отношения с Саудовской Аравией (**22**). «Иран, Россия и Китай начали беспрецедентные совместные военно-морские учения на Ближнем Востоке на фоне опасений, что они заменят собой мощь США и западных держав», - писала британская «Daily Mail» (**23**).

А вот тот же Госдепартамент США заявил газете «Financial Times», что Иран должен «дважды подумать» о проведении совместных военно-морских учений с Россией и Китаем, предупредив, что «такие действия должны касаться всех стран, заинтересованных в обеспечении свободы судоходства в регионе». Официальный представитель Пентагона адмирал Шон Робертсон заявил, что США следят за ходом совместных учений и «будут продолжать работать с нашими партнёрами и союзниками для обеспечения свободы судоходства и свободного движения торговли по международным водным путям» (**24**). Ссылаясь на эти военно-морские учения, американское агентством Associated Press писало, что некоторые аналитики считают, что учения являются ответом на недавние манёвры США с их региональным союзником Саудовской Аравией. «Тегеран стремится активизировать военное сотрудничество с Пекином и Москвой на фоне беспрецедентных экономических санкций со стороны Вашингтона, - указывало AP. - В последние годы визиты в Иран российских и китайских военно-морских представителей также участились». Это агентство также процитировало сообщение официального представителя Министерства обороны Китая У Цяня: «Учения углубят обмен и сотрудничество между военно-морскими силами трёх стран» (**25**).

Газета «Times of Israel» написала статью под названием «Новый треугольник морской мощи: Иран, Китай, Россия начинают беспрецедентные военно-морские учения». Начальник штаба армии Израиля ЦАХАЛ Авив Кохави посетовал, что Израиль одинок в борьбе против Ирана и его доверенных лиц на Ближнем Востоке. «Было бы лучше, если бы мы не были единственными, кто реагирует на них в военном отношении», - сказал Кохави, явно критикуя США и страны Персидского залива, которые также рассматривают Иран в качестве возможного главного врага. Связывая совместные учения с усилением американских войск в Саудовской Аравии, CBS News также заявило: «Иран, Россия и Китай объединяются для военных учений, поскольку Америка усиливает войска в Саудовской Аравии» (**26**).

Конечно, мы привели лишь небольшую часть того, что писалось или комментировалось на Западе и в Израиле в связи с ирано-российско-китайскими первыми совместными военно-морскими учениями. И как бы и кто бы ни гово-

рил, что, мол, эти учения – ничего серьёзного, важно то, что тот самый прообраз (пока гипотетический), так сказать, «Объединённых штабов» армий и флотов трёх держав Евразии, который наглядно проявился 27-31 декабря 2019 г., со всей серьёзностью был увиден и воспринят на Западе и в Тель-Авиве. Но это ещё не всё. Мы только 2 января узнали, что во время учений чуть было не произошёл серьёзный инцидент из-за деструктивизма американцев. Как сообщали источники портала «Avia.pro», во время учений России, Китая и Ирана в акватории Индийского океана произошёл необычный инцидент. Корабли ВМС США осуществили попытку проникнуть в закрытую зону, где проводились учения. Однако российские, китайские и иранские ВМС смогли заставить американцев **бежать** из района проведения боевых стрельб. «Американцы со своими союзниками собрали экстренное заседание, главной целью которого было нарушение процесса совместных игр с нашими двумя союзниками», - заявил тогда командующий ВМС Ирана контр-адмирал Хоссейн Ханзади, сообщало иранское агентство Tasnim News. Он добавил: «Теперь мир видит - эра США на Ближнем Востоке завершилась», посоветовав Вашингтону «как можно скорее уйти». По его словам, во время военно-морских учений ВМС Ирана, России и Китая, были успешно выполнены все запланированные этапы тренировок, и прошедшие учения между крупными евроазиатскими государствами «определяют ясный путь для региона и всего мира в рамках взаимного сотрудничества» (**27**).

Впрочем, контр-адмирал Ханзади 2 января особых подробностей не привёл. Как и не стал объяснять, что именно предприняли военные моряки Ирана, России и Китая, после чего американцы ушли из зоны учений – только сказал лишь, что благодаря отвлекающим манёврам участников учений, американцы не смогли осуществить свой план. По словам Ханзади, в 2020 г. Тегеран намерен провести ещё одно совместное военно-морское учение с Россией и Китаем. Но уже после убийства генерал-майора Солеймани, Иран раскрыл некоторые детали неудавшейся провокации США в зоне учений. Оказывается, как поведал всё тот же контр-адмирал Ханзади, в ВМС США предлагали осуществление варианта **провокации с гражданским судном**. Иранская сторона отметила, что для Штатов готовность использовать гражданские средства морского или воздушного транспорта для осуществления военных провокаций не является чем-то новым, дополняло информацию российское издание «Военное обозрение». Затем американцы хотели вину за планировавшийся инцидент с гражданским судном взвалить на военным моряков Ирана, России и Китая, тем самым «доказывая», что, мол, военно-морская деятельность трёх держав Евразии «угрожает безопасности судоходства» в указанных водах (**28**).

4 января уже и Пентагон США признал, что во время ирано-российско-китайских военно-морских учений… союзнические военные корабли устроили погоню за американским авианосцем в зоне проведения этих учений. Американцы были вынуждены подтвердить организацию отработки атаки на американский авианосец и корабли авианосной ударной группы в Ормузском проливе на фоне появления последнего менее чем в 20 км от территориальных вод Ирана. «Во время транзита, несколько военных кораблей следовали за американскими кораблями через пролив. Большая часть кораблей находилась в слаженном формировании ближе к своим территориальным водам, со стороны крейсера класса Тикондерога «USS Leyte Gulf», который также следовал сзади авианосца», - заявил тогда представитель Министерства обороны США. Подобные действия ВМС Ирана и их союзников были квалифицированы как отработка уничтожения американского авианосца или же его захват, однако, учитывая тот факт, что корабли Ирана, России и Китая не приближались к авианосцу и кораблям АУГ, речь об агрессивных действиях не шла (**29**). Примечательным является тот факт, что и в момент дня 4 января на небольшом отдалении от территориальных вод Ирана располагались и другие американские военные корабли, которые, в случае развязывания военного конфликта между США и Ираном, могут быть уничтожены в первые же минуты, причём, у Ирана для этого имеются не только баллистические ракеты, но и береговые ракетные комплексы, способные поражать морские цели в более чем 150 км от границ Исламской Республики. Примечательно, что ведь в начальные дни января было и ещё кое-что, непосредственно связанное с «изгнанием» американцев из зоны трёхсторонних учений. Командующий вторым флотом ВМС США Эндрю Льюс 2 января пообещал «дать отпор российским кораблям, если Россия не даст американскому флоту проход в Арктику». По его словам, арктический регион очень перспективный для обеспечения мировой безопасности, а американские ВМС готовы защищаться на этих территориях (**30**).

Этот эпатаж Льюиса – разве у него «ноги растут» не из той же среды, из которой «выросли ноги» Майкла Помпео, когда он угрожает убивать российских и китайских военачальников, сколько бы театрализированным ни представлялся подобный эпатаж Госдепа США и амери-

канских военных? На наш взгляд, - именно так всё и обстоит. Нет, мы не хотим ничего фантазировать. Но понятно, что об инциденте с попыткой ВМС США сорвать трёхсторонние учения путём провокации против гражданского судна оперативно были извещены и в Москве, и в Пекине. И, как мы уже сообщали, министр обороны России Сергей Шойгу 5-6 января обсудил по телефону с главой Генштаба Вооружённых сил Ирана и с главой разведслужбы Турции военно-политическую обстановку на Ближнем Востоке после убийства иранского генерала Кассема Солеймани. Как сообщало Минобороны РФ, в телефонном разговоре с начальником генштаба Ирана генерал-майором Мохаммадом Багери Шойгу обсудил практические шаги по недопущению эскалации напряжённости в Сирии и ближневосточном регионе (**31**). Но, зная, что до американского теракта в Багдадском аэропорту происходило в зоне трёхсторонних учений, можно не сомневаться – Шойгу и Багери обсуждали не одного только Солеймани или не одну только ситуацию в Сирии.

Надо также добавить, что «мелкие неприятности» с участием американцем в этой зоне планеты происходили и потом. Так, 11 января из США «пожаловались» - на этот раз только на Россию. Пресс-служба 5-го флота ВМФ США сообщила об «агрессивном» сближении российского военного корабля с эсминцем ВМС США USS Farragut (DDG 99), который выполнял плановые операции, в северной части Аравийского моря. В заявлении, опубликованном на странице флота в Twitter, сказано, что ввиду опасности столкновения, американское судно было вынуждено подать пять коротких гудков и потребовать от российского корабля следовать международным правилам мореплавания и изменить курс. Как следует из заявления, через некоторое время российский корабль всё же изменил свой курс. Также на странице 5-го флота США было выложено видео, на котором запечатлен момент опасного сближения военных судов (**32**). Однако, Минобороны РФ обладает своей точкой зрения на данный инцидент. Российское оборонное ведомство обвинило экипаж американского эсминца USS Farragut в сознательном нарушении международных норм безопасности мореплавания и заявило, что информация, опубликованная американцами, «не соответствует действительности». По версии российских военных, виновником инцидента является именно американский эсминец, который грубейшим образом нарушил международные правила предупреждения столкновения судов в море, совершив манёвр на пересечение его курса (**33**).

Не ставим перед собой цели выглядеть этакими «учителями географии», но, тем не менее, напомним, что Персидский залив, Ормузский пролив, Оманский залив, Аравийское море – это всё, по большому счёту, смежные водоёмы бассейна Индийского океана. В северной части которого, как мы напоминали выше по тексту, три державы Евразии проводили свои первые совместные военно-морские учения «Пояс морской безопасности», которые в Иране назвали «**демонстрацией силы восточных народов**», а на Западе расценили как «Иран, Россия и Китай объединяются для военных учений», чтобы в мире увидели и поняли, что «они заменят собой мощь США и западных держав». 11 января американский 5-ый флот врёт о «неправильном» поведении российских военных моряков в Аравийском море, 13 января госсекретарь Помпео угрожает начать убивать военачальников не только Ирана, но и России и Китая. Давайте не закрывать глаз – Америка переходит к методам грубого шантажа и угроз, даже если и осознаёт, что в случае хоть одной попытки «убить Солеймани», но на примере генералитета России или Китая, ответ будет молниеносным и соразмерным, а то и – с более тяжёлыми последствиями для всех американских вояк. Мы тут припомнили ещё один инцидент – правда, эту информацию всё-таки лучше было бы тщательней проверить и перепроверить. Потому что источник – печально известная организация «The Syrian Observatory for Human Rights», в коей лишь один сириец «работает», да и к тому же «сидит» в Лондоне, а не в Сирии. Словом, никогда на протяжении 2012-19 гг. этот источник никакого доверия не вызывал, хотя отдельные сообщения из этого источника всё же находили подтверждение. Итак, согласно сведений «The Syrian Observatory for Human Rights», 25 декабря 2019 г. в городке Телль-Тамар провинции Эль-Хассеке на востоке Сирии, якобы произошла потасовка между российскими и американскими военными. По версии сайта этой организации, американские военные приехали в Телль-Тамар, рассчитывая получить информацию от местных жителей, однако те отказались от сотрудничества, обвинив военных в предательстве из-за того, что президент США Дональд Трамп решил вывести войска из этого района. Позже в Телль-Тамар прибыли российские военные, и между солдатами двух государств разгорелся спор, переросший в драку. Организация «The Syrian Observatory for Human Rights» подчёркивает, что оружие военными не применялось (**34**).

А по данным курдского аккаунта Rojava Network в Twitter, драка произошла после того, как американские военные остановили российс-

кий патруль из семи транспортных средств в местности Габшаш. О пострадавших в результате потасовки не сообщается. То есть инициаторами инцидента опять-таки выступали американцы. И, понятное дело, получили «по первое число», коль скоро российские военнослужащие осуществили то, ради чего они прибыли в Телль-Тамар. Этот курдский аккаунт 24 декабря также сообщал, что неподалеку от города Эль-Камышлы в Сирии возобновились стычки между населением (курдами) и американскими военными. Так, жители деревни Дабана, через территорию которой проследовал патруль США, бросали камни в автомобили колонны. За несколько дней до этого сирийские войска в присутствии российской военной полиции не пропустили американский конвой через КПП на северо-востоке Сирии (**35**). Как мы видим, «трения» между российскими и американскими военными (пусть даже только в северо-восточной Сирии) – вполне себе реальны, по крайней мере, два источника подтверждают факт потасовки русских и американцев в курдонаселённых регионах Сирии, в том числе и в городах, где население в основном христианское.

Осмысливая изложенное, конечно, первым делом на ум приходит мысль о том, что – «что-то уж совсем неладно в датском королевстве», как говаривал принц Гамлет. То бишь – в Госдепартаменте и Пентагоне США, если высокопоставленные должностные лица и военные командиры то переходят на язык неприкрытых угроз в адрес генералов России и Китая, то – заявляют территориальные претензии на российскую часть Арктики, то – пытаются фактически арестовать российский военный патруль в Сирии, то – хотят «подставить» некое гражданское судно в зоне военно-морских учений с участием моряков России… Дело отнюдь не в Иране и не в том, что покойный генерал-майор Солеймани «мешал» США и Израилю? Скорее, да. И в заключение ещё раз напомним чёткий вывод замдиректора Королевского Института Объединённых служб британца Джонатана Эйала: «**Россия демонстрирует свою роль в качестве ключевого игрока на Ближнем Востоке**…. **Иран, Россия и Китай формируют события на Ближнем Востоке**» (**36**). Вот что чрезвычайно сильно взбесило и продолжает бесить как США, так и таких их союзников, как Великобританию и Израиль.

Реакция Ирана – вот что многих интересует и бесит. В особенности в США и Израиле. В нетерпении были даже скороспелые «прогнозы» - мол, поговорят-покричат и всё стихнет. Никто, мол, ни к чему не готов. Позвольте ещё раз напомнить – США уже решились пересечь «красную линию», прочерченную Ираном ещё после налёта израильских беспилотников на Ирак, да ещё с территории Азербайджана. Мы не станем перечислять и приводить цитаты из заявлений иранских властей – ими полным-полно всё информационное пространство планеты. Сейчас известно, что погибшим найдены достойные замены. Командование ополчения «Аль-Хашд аш-Шааби» (Ирак) назначило Хади аль-Амери, командира бригады «Бадр», преемником Абу Махди аль-Мухандиса. Этот командир – ещё более проирански настроенный, чем погибший аль-Мухандис. Согласно иракским сообщениям, аль-Амери, который также является лидером альянса «Аль-Фатх», второго по величине парламентского блока Ирака, был назначен преемником Мухандиса после встречи всех высокопоставленных командиров ополченцев в Ираке. «Бадр» - одна из самых первых и самых последовательных проиранских шиитский милиций в Ираке. Так что если убив аль-Мухандиса, кто-то хотел «научить уму-разуму» иракских шиитов, то явно просчитался. В «Бадре» не менее десяти бригад, и это ещё не всё.

Вот что писали в России об этой ополченческой организации в 2014 году: «Перед вами Хади аль-Амери, глава одного из самых боеспособных шиитских ополчений Ирака, открыто поддерживающий Иран. Его кровожадные бойцы, пожалуй, единственные, кто может остановить радикалов из «Исламского государства» (ИГ). За последние 30 лет Амери прошёл путь от партизана, сражавшегося на стороне Ирана против родного Ирака, до известного полевого командира, управляющего «эскадроном смерти», и члена парламента в Багдаде, где его считают ключевой фигурой в борьбе с ИГ. «Иракцы ценят в людях смелость», - так Амери объясняет свои достижения. Амери возглавляет Организацию Бадр, в прошлом - шиитское вооружённое формирование, прославившееся во время гражданской войны в Ираке своей жестокостью. Сегодня Организация Бадр - политическая партия, поддерживающая военное крыло Верховного исламского совета Ирака. [т.е. Великого аятоллы Сейеда Али ас-Систани – ***прим.***] Хотя Амери принимал участие в политической жизни Ирака с 2003 года, в заметную фигуру он превратился лишь недавно, когда правительству пришлось привлечь ополченцев-шиитов для войны против ИГ... Амери охарактеризовал Солеймани как «друга, хорошего человека и бойца», добавив, что его организация «гордится» союзом с Тегераном. «Здесь нечего скрывать, - сказал он. - У нас граница с Ираном протяженностью 1400 км, мы соседи, что нам ещё делать? Мы не временные гости в Ираке, чтобы просто

взять и уехать отсюда»...». Долгие годы, ещё даже до агрессии террористов из ИГ, «Бадр» курировала МВД Ирака. Самые известные из этих подразделений — Бригады Волка и Бригады Вулкана (борьба с партизанами), а также Бригады Скорпиона (разведка и диверсии) (**37**). Выразим надежду, что в США и Израиле крайне довольны тем, кто стал главным военным в Ираке после убийства главы «Катаиб Хезболлах» Абу Махди аль-Мухандиса.

Ну, а в Тегеране, как сообщило агентство ISNA, Верховный лидер Исламской революции Ирана аятолла Сейед Али Хоссейни Хаменеи назначил бригадного генерала Эсмоила Каани новым командующим силами специального назначения «Кодс» иранского Корпуса Стражей Исламской революции (КСИР), вместо погибшего в Ираке генерала Солеймани. Ранее Каани занимал пост заместителя командира этого подразделения. «После гибели командующего силами специального назначения генерала Солеймани, передаю командование бригадному генералу Каани, который входил в число выдающихся командующих КСИР во время ирано-иракской войны», – говорится в соответствующем указе аятоллы Хаменеи. По его словам, задачи подразделения останутся неизменными. Он выразил благодарность коллегам Каани за их сотрудничество с ним и пожелал новому начальству спецназа Корпуса «успеха, одобрения и удачного руководства» (**38**). Как отметило агентство РИА Новости на своей странице в Telegram, Каани работал вместе с Солеймани везде на Ближнем Востоке (**39**). Довольны ли в Вашингтоне и Тель-Авиве? «Кодс» в строю – подразделение и, значит, прежнее высшее доверие аятоллы Хаменеи перешли в руки помощника и соратника Солеймани, имевшего слишком большое касательство ко всем победам генерал-майора Солеймани и спецназа «Кодс», и следовательно, крахам спецслужб США и Израиля на Ближнем Востоке, в Венесуэле, Афганистане и «далее везде». Задачи КСИР, как и спецназа «Кодс», не изменились и не изменятся, порукой тому – указ аятоллы Хаменеи. Значит, сверхповышенная мобилизация всех структур КСИР, Вооружённых сил Ирана, ополчения «Басидж» (5-й составляющей Корпуса), структур и служб разведки и контрразведки, сверхповышенная мобилизация всех шиитских ополчений планеты (в Индии, Пакистане, Афганистане и т.д.), а не уныние и пораженчество.

Что теперь будет и – не менее важно, как будет? Всё, что будет или может быть, - всё равно всё начало происходить, так или иначе, после трёхдневного траура, объявленного в Иране из-за гибели Кассема Солеймани. Да, мир знает уже, что Верховный лидер Ирана аятолла Хаменеи и президент ИРИ Хасан Роухани заявили, что Тегеран отомстит Штатам, а министр обороны Амир Хатами пообещал дать «сокрушительный ответ» на гибель военачальника. Если немного дословно - Хаменеи заявил о том, что «нападение США на позиции сил народного ополчения Ирака «Аль-Хашд аш-Шааби» является большой ошибкой» и отметил: «Соединённые Штаты ответят за убийство иранского генерала Кассема Солеймани», - писало ИА «Pars Today» 4 января 2020 г. Как указал Верховный лидер ИРИ, «нападение американских военных на позиции сил «Аль-Хашд аш-Шааби» на самом деле представляет собой попытку Штатов отомстить за террористическую группировку «ИГ», потому что именно силы народного ополчения Ирака уничтожили её. Президент США и прочие чиновники этой страны в настоящее время пытаются обвинить Иран в этом преступлении. Америке следует помнить, что она запустила необратимый процесс, который обернётся бумерангом против Вашингтона. Ошибочные расчёты Трампа стали причиной того, что информационный круги и СМИ западных государств пришли к выводу, что то, что происходит в Белом доме, не является внешней политикой», - указано на сайте новостной службы (**40**). С другой стороны, мы же видим – иранское политическое и военное руководство ничего не уточняло, словно бы «держало паузу», как советует один из героев «Театра» Сомерсета Моэма. Только малосведущие могут думать, что это – от слабости или осознания иранским руководством несоразмерности военных потенциалов тандема США-Израиль и Ирана. Трудно себе представить мозговые аппараты тех, кто уверен, что в Иране «испугались». Наши данные только лишь по командиру «Бадра» аль-Амери показали – да не боятся американцев и Израиля даже в Ираке! Скорей: в страхе союзники Вашингтона и Тель-Авива, если судить по невоздержанным (хотя и осторожным) заявлениям Турции и европейских стран.

Хотим привести многозначительный прогноз директора Института востоковедения Российско-Армянского университета, профессора ираниста Гарника Асатряна (**41**). «Я практически никогда не даю комментариев по оперативным поводам, но данный случай – особенный. Убит человек, сумевший наиболее эффективным образом организовать борьбу с международным терроризмом на Ближнем Востоке – с «Исламским государством», аль-Нусрой, аль-Каидой и прочей нечистью. Гениальный военачальник, чьи выверенные наземные операции разрушили планы Запада по разрушению Сирии и остановили ряд дестабилизирующих процессов в регионе. Его

вполне можно отнести к категории незаменимых людей, хотя, уверен, возглавляемая им структура не утратит эффективности, поскольку мы имеем дело со страной, где на ключевых позициях всегда стоят адекватные личности. Негативная селекция в целом не свойственна державе с почти трехтысячелетней историей государственности. Особенно это касается её силовой составляющей», - заявил он. По его словам, в Иране никогда политика не определяется одним человеком. В данном случае правомерно сказать, что убит человек, разрабатывавший и реализующий стратегию Ирана по всему Ближнему Востоку и по Афганистану. «Последнее также отзовётся взлётом терроризма и нажимом на южные рубежи нашего общего цивилизационного пространства, хотя, естественно, собственно для Армении ближневосточный театр боевых действий гораздо драматичнее, – добавил Асатрян. - Убит человек, которого и при жизни соотечественники считали живым мучеником – сейчас, завершив достойную жизнь, ставшую образцом служения своей стране и своему народу, генерал Солеймани обретает реальный ореол мученичества для каждого шиита. Теперь Солеймани – консолидирующая икона, фактор, объединяющий иранство на метафизическом уровне в гораздо большей степени, чем все западные санкции, с последствиями которых иранцы сталкиваются регулярно в повседневной жизни. Асатрян подчеркнул, что Иран – государство с живой идеологией, не стоит сводить её к исключительно религиозной идее.

По его словам, идеология эта гораздо шире и отражает великую культурную преемственность, независимо от исторического периода и режимов. Личность Солеймани прекрасно ложится в эту большую историко-культурную парадигму. «Случившееся, безусловно, - серьёзный удар по и без того хрупкой стабильности в регионе. Отдавший приказ о ликвидации Солеймани президент Трамп не мог не понимать этого. Если помните, именно последовательно демонизируемый американцами Солеймани неоднократно выступал за диалог с Западом... Речь идёт о совершенно позорном акте политического убийства – причем на территории страны, которая многим обязана генералу Солеймани, в частности сохранением границ в крайне драматичный период своей истории. Если этот акт не будет осужден, прежде всего, на уровне международных организаций, грош цена таким организациям: тогда все их усилия по сохранению мира – не более чем имитация, - подчеркнул профессор. - Реакция Ирана совершенно закономерна. Внешне она не может не выглядеть эмоциональной – ушла очень уж знаковая личность, к которой испытывали неподдельное уважение все слои населения. Солеймани вызывал восторг даже в среде оппозиционно настроенной иранской эмиграции, в том числе в самой Америке. Генерал стал символом величия и несгибаемости страны, самим воплощением иранства в историческом понимании этого термина, воплотив в себе характеристики и иранских эпических героев, и шиитских мучеников, связав древний Иран с сегодняшним...».

Асатрян далее отметил, что Иран, безусловно, найдет способ продемонстрировать и владение ситуацией, и своё влияние в регионе. «Но **сущностная реакция Ирана будет продуманной на самом глубинном уровне**, - уверен он. - Цель любой по настоящему великой страны – не просто в демонстрации своей силы или в умении дать равнозначный ответ на вызов, что, Ирану, конечно же, под силу, а во взвешенной стратегии - в грамотном сдерживании зла в долгосрочной перспективе. Иран не склонен к поспешным, опрометчивым шагам. Ответ его будет иного порядка, ибо и цель у Ирана иная – безопасность и мирное развитие собственного государства на фоне стабильности в регионе». Говоря об Армении на фоне происходящего, Асатрян подчеркнул, что ближневосточный кризис входит в новую фазу своего развития и чем бы эта фаза ни обернулась – очередным витком напряжённости или большой войной, это, с разной степенью тяжести, отразится на стране. «Испытания могут быть любого уровня. С нами граничат государства, либо откровенно являющиеся противниками Ирана и России, либо выступающие удобными плацдармами для действий против указанных стран. Не склоняясь к излишнему пафосу и драматизму, я хочу сказать, что не сомневаюсь в способности нашего большого цивилизационного пространства противостоять угрозам. Но, учитывая то обстоятельство, что Армения, находясь в дуге напряжённости, маркирует собой одну из наиболее болевых и одновременно наиболее важных точек этого пространства, нам придется проявить высшую степень консолидации и мобилизации, быть готовыми к жертвенности и, если угодно, к подвигу. Мы не можем позволить себе быть слабым звеном. На фоне происходящего каждый шаг внутренней и внешней политики страны должен быть предельно выверен, а вопросы безопасности армянских государств должны быть в абсолютном приоритете. Нас ждут непростые времена. Но с нами Бог», - заключил он (**42**).

У автора данного материала нет оптимизма профессора Асатряна в плане ожидания, что власти Армении «не позволят стране быть слабым звеном». Увы, по отсутствию реальной

реакции официального Еревана, например, уже можно сказать – сегодняшние власти Армении умышленно согласились на «место» самого слабого звена в регионе. Но из слов заслуженного ираниста чётко видно – итак, реальное решение высшей власти Ирана по США и Израилю будет...**решением иранского «глубинного государства»**. Есть оно, есть – читатели не имеют права в этом сомневаться. А сомневающиеся пусть тщательно изучат историю Ирана, в особенности когда иранцам предстояло противостоять внешним нашествиям цивилизационно враждебных сил. Впрочем, прав Асатрян и в следующем – реакция «на самом глубинном уровне» будет касаться лишь сущностности ответа. Нам предстоит сопоставить и совместить оценки профессора Асатряна с другими мнениями. Директор портала Iran.ru, иранист из Москвы Раджаб Сафаров заявил: теперь Трамп «до конца своих дней будет страшно бояться за свою жизнь», потому что распоряжением ликвидировать Солеймани «он возвёл Америку в ранг непримиримого врага иранского народа и показал, что для США не существует никаких законов международного права» (**43**). И ведь это правда. Вернёмся также к словам отставного американского дипломата Часа Фримана – стратегическая ошибка Трампа «**превратила каждое военное должностное лицо США в цель**»...

А теперь сообщим читателям то, что сказал в интервью американскому CNN Постоянный представитель Ирана при ООН Маджид Тахт-Раванчи. Вот основные «сигнальные» положения заявлений иранского дипломата, слова которого, без сомнений, согласованы с высшим руководством, как минимум, МИД Ирана: 1) Вашингтон, подвергнув террору командующего силами «Кодс», начал военную операцию и **ответ на военные действия будет военным**; 2) Соединённые Штаты с 2018 года, покинув СВПД, начали экономическую войну против иранского народа и проводят политику максимального давления; 3) В ночь на пятницу они открыли новую главу в войне, убив одного из самых популярных командиров Ирана и даже стран региона; 4) Определённо, будет жёсткое возмездие, и мы будем действовать по своему собственному выбору, а место и время этого возмездия определит Иран; 5) Мы не можем закрывать глаза на произошедшее и отомстим за то, что случилось с нашим командующим (**44**).

Уроженец древнейшего города Керман действительно был любим в Иране, в особенности в военных кругах. Любой американский военный сейчас – законная цель, в особенности если его выбирать на Ближнем Востоке, в Афганистане или даже в Закавказье. А почему бы нет?! Американцы и израильтяне везде свои «гнёзда» нагнездили. Но всё-таки, как предупредил мир профессор Асатрян, «сущностная реакция Ирана» будет чем-то другим, чем просто принцип «око за око – зуб за зуб», и она «будет продуманной на самом глубинном уровне». Подождём, проявим иранскую выдержку и многотерпение. Однако предлагаем не сомневаться в том, что мир увидит и познает «сущностную реакцию Ирана» по отношению к террористическим государствам в лице США и Израиля. Так или иначе, Россия и Китай поддержат Иран на самом высшем международном уровне. Вина Вашингтона очевидна, и в Москве и Пекине не станут пустыми словами призывать иранцев к «сдержанности». В особенности в России – легенда это или нет, но спасение российского штурмана Су-24, сбитого Турцией в Сирии, считается заслугой именно покойного генерала Солеймани и его спецназа «Кодс»... Удары Возмездия состоялись, как известно, 8 января – массированные ракетные удары Ирана по американским военным базам в Ираке, в Айн-эль-Арабе и Эрбиле. Реакция Штатов была предсказуемой. Вначале Трамп вообще отрицал, что кто-либо пострадал при иранских ракетных ударах – мол, иракцы предупредили США, и всех заблаговременно скрыли в убежищах. Затем Пентагон как бы нехотя признал, что «пострадали» 11 американских военнослужащих – но «ничего серьёзного», царапины и «контузия». Через пару дней (в районе 14 января) США уже «допустили», что после ракетных ударов было 38 «контуженных» американцев. К 28 января число «контуженных» американских военных уже достигло 50 человек. Но в промежутке между 38 и 50 «контуженных» американцев, в ряде СМИ зациркулировало и такое сообщение: общее число жертв: 285 (139 погибших, 146 раненых). Ссылка при этом делается на якобы имевший место официальный ответ Пентагона США от 13 января 2020 г. на запрос конгрессмена Бенни Томпсона от 10 января 2020 г., в котором сообщилось о последствиях ракетного удара Ирана по базе Айн-эль-Асад. Бенни Томпсон является главой комитета по внутренней безопасности Палаты представителей Конгресса США (**45**). Мы думаем, что, в любом случае, данные сведения нуждаются в тщательной перепроверке, но в целом – были жертвы, и у американцев, и у их партнёров по НАТО. Ведь именно после иранских ударов власти Румынии, Хорватии и прибалтийских государств поспешили эвакуировать из Ирака всех своих военных, а канцлер Германии Ангела Меркель приезжала «поговорить» с президентом России Владимиром Путиным об Иране. Отметим: в ответе Пентагона ничего не говорится о последствиях

ракетных ударов по американской базе в Эрбиле. Атам были и немецкие военнослужащие. Судя же по выражению лица Меркель во время её встречи с Путиным, погибло и немало немцев в том самом Эрбиле. Спросим и у себя, и у читателей: перечисленное можно воспринимать, пусть и с оговорками, как «Иран проиграл» или что в Иране «смена власти скоро-скоро, она неминуема», как в январе много писали в СМИ Израиля и США? Наш ответ – нет. А ниже станет более ясно, почему не проиграл Иран ни в одном из тяжелейших испытаний, через которые проходит, начиная с ночи 3 января 2020 г.

Сирия атакует. И всё очень серьёзно. С15 января, когда террористы из «зоны деэскалации» Идлиб попытались атаковать в направлении Алеппо и Латакии, а также хотели бомбить российскую базу «Хмеймим», ситуация резко обострилась. С 20 января самолёты российских ВКС проводили самую крупную с начала года атаку против объектов и позиций террористов группировки «Хайят Тахрир аш-Шам» (ХТШ) и протурецкой террористической группировки «Национальный фронт освобождения» к западу от Алеппо. Согласно военному источнику ливанского агентства Al-Masdar News, российские ВКС нанесли десятки авиаударов по террористическим целям, включая занимаемую боевиками ХТШ бывшую базу 46-го полка ВС Сирии (под Эль-Атарибом, юго-запад провинции Алеппо). Российская авиация также наносила интенсивные удары по районам на административной границе провинций Алеппо и Идлиб, через которую с начала года активизировался поток боевиков и оружия в обе стороны, а также внутри «зоны деэскалации» Идлиба. По данным Al-Masdar News, массированные удары ВКС предвещают наступление сирийской армии в южной и западной частях провинции Алеппо. А турецкие источники утверждали, что в район предполагаемого наступления переброшены, в частности, подразделения иранских сил спецназначения «Кодс» в составе КСИР. И это уже даже не очень серьёзно – это сверхсерьёзно: значит, рядом и отряды партии «Хезболлах», и другие шиитские ополчения, в том числе и горящие желанием мести отряды иракской «Катаиб Хезболлах», и требующие крови отряды иракской организации «Бадр», и другие. Значит, скоро генеральное наступление. Куда?!.. Два направления очевидны – на всю длину сирийско- турецкой границы, а также в направлении мест дислокации американцев… Кстати, 28 января Сирийская армия и шиитские ополченцы освободили и зачистили один из укреплённых оплотов террористов – город Маарат ан-Нуман и его пригород Кафр-Рума (**46**).

Мы уверены, что не случайно именно 20 января замминистра иностранных дел РФ Сергей Рябков официально напомнил США, что Россия «ждёт», когда Вашингтон добровольно реализует свои планы по выводу американских войск из Сирии (**47**). Известно уже, что за несколько часов до заявления С.Рябкова, российский спецназ заблокировал колонну американской техники, российские военнослужащие вообще заблокировали на севере Сирии крупную колонну американских военных. Инцидент произошёл недалеко от города Эль-Камышлы, где расположена российская военная авиабаза – уже третья по счёту в Сирии российская военная база. Минобороны РФ молчало, хотя, возможно, в дальнейшем что-то прояснится. Специалисты высказали предположение о том, что причиной блокирования колонны американских военных являлась попытка приблизиться к российским военным объектам на территории Сирии, в том числе речь идёт и о военном аэродроме на юге Эль-Камышлы. Русские спецназовцы заставили американцев уйти. Предугадать, что произойдёт в последующие дни, практически невозможно. Мы предлагаем ожидать резкое ужесточение присутствия и деятельности войск России и Ирана в Сирии, а дальше…может сработать принцип: «Кто не спрятался – я не виноват». И, по всей вероятности, кстати, этот принцип Сирия, Россия и Иран применят и к турецким военным, сейчас находящимся в Сирии.

То есть пока в силе и углубляется именно сценарий Ирана ещё лета 2014 г. – ни под каким видом не допустить дезинтеграции как Ирака, так и Сирии, по «лекалам» спецслужб США и Израиля. Иран и Россия, как в Ираке, так и в Сирии – это, по выражению иранских СМИ, проявление «**демонстрации силы восточных народов**» в этой части Западной Азии. И разве это – не победа Ирана над стратегией США и Израиля? Кстати, не надо думать, что обошлось без смертей американских генералов. Реальных данных, кто из них мог руководить наглыми, пиратско-террористическими ракетными ударами по Ираку от 29 декабря и 3 января. Но мы предлагаем такую версию. Сразу после этих актов государственного терроризма, США припрятали своих генералов, причастных к убийствам иракских шиитов и генерала Солеймани, на своих различных военных базах, в самых различных странах. И вот вдруг – 6 января какие-то якобы «исламисты» атаковали американскую военную базу «Симба» в Кении, и США подтвердила ликвидацию двух американских военных самолётов в результате ракетного обстрела. По некоторым данным, были уничтожены также 2 вертолёта и 5 транспортных средств. А вот

иранские СМИ добавили, что в результате атак неких «джихадистов» был убит и американский генерал **Стивн Таунсенд**. И в Тегеране уверяют, что причиной нападения на американскую военную базу в Кении стало именно нахождение там американского генерала. Впрочем, ни командование базы, ни Пентагон никак не комментируют сообщения о гибели генерала Таунсенда (**48**)… Правда, в американской газете «The Washington Post» оперативно опровергли сообщения о гибели Таунсенда и даже оперативно (7 января!..) опубликовали «интервью» якобы с ним (**49**). Но Пентагон-то продолжает молчать… Далее – 24 января из Ирана сообщили, что командующий военно-морскими силами иранской Революционной гвардии, генерал Али-Реза Тансири заявил, что Иран нанёс 6 ударов по американским объектам в Персидском заливе, в результате чего были убиты 50 американских военнослужащих. Иранский военачальник отметил, что в ходе иранского нападения были уничтожены два военных корабля, два нефтяных танкера и два вертолёта (**50**). Конечно, мы ищем дополнительные подтверждения достоверности заявлений бригадного генерала Тансири. Но если это – правда, то, как видим, в Тегеране не «пугаются». Хотя, не исключено, что представитель КСИР немного преувеличивает – мы пока не в состоянии представить некую сцену, в которой военно-морские части и подразделения Корпуса, «просто так», без реальной видимой причины или угрозы со стороны американцев первыми бы открыли огонь на поражение. КСИР обычно так не действует… Но – время покажет.

Уже 27 января якобы афганские «талибы» сообщают, что подбили американский военно-транспортный самолёт Bombardier E-11A, переоборудованный под летающий центр связи и разведки, в провинции Газни. Согласно источникам российской разведки, генерал Майкл Д'Андреа, ключевой игрок ЦРУ в Западной Азии, погиб в сбитом американском военном самолёте в Газни 27 января, сообщает иранское агентство Mehr News. Д'Андреа являлся руководителем разведывательных операций США против Ирака, Ирана и Афганистана, и, как полагают, он играл ключевую роль во многих террористических актах, в том числе в убийстве генерала Кассема Солеймани (**51**). Американский сайт VeteransToday со ссылкой на источники в той же российской разведке сообщил, что указанный высокопоставленный сотрудник ЦРУ был одним из офицеров на борту самолёта, сбитого в Газни (**52**).

Пентагон США подтвердил, что его самолёт наблюдения ВВС Bombardier E-11A разбился на территории, удерживаемой «талибами» в Афганистане. Было отмечено, что «не было никаких признаков того, что авария была вызвана вражеским огнём». Однако афганские «талибы» взяли на себя ответственность за уничтожение этого самолёта. А потом, кстати, сказали, что и украинцев они сбивали. «Министерство обороны США не скажет, сколько было на борту или были ли жертвы», - сообщает американская влиятельная газета «The Wall Street Journal». Ведётся расследование инцидента, и военные предоставят дополнительную информацию, когда она будет доступна, сообщил в Twitter-е представитель американских войск в Афганистане полковник Сонни Леггетт (**53**). Близкое к интересам США английское агентство Reuters приводит слова начальника полиции Газни о том, что на месте крушения найдены четыре тела. Ещё два человека остались живы, но об их местоположении ничего не говорится с такой интенсивностью, что напрашивается версия попадания к талибам в плен (54). Тем более что четыре человека - это стандартное число членов экипажа Bombardier E-11A BACN. Количество персонала узла связи на борту воздушного судна должно в норме составлять ещё 10-12 человек. Раз двое живы, значит, самолёт летел не пустой. И раз живы двое - вопрос, где остальные? Не в плену ли у «талибов»? Короче, катастрофа для США, потому что убиты ли все американцы или даже двое живы в плену неизвестно у кого, удар по ЦРУ США был нанесён мощный. Настолько мощный, что хоть вешаться всем в штаб-квартире ЦРУ Лэнгли. Все попытки американцев скрыть катастрофу и отчаяние от невозможности сделать это – заметны без увеличительной лупы. Ведь пропало и секретное разведывательное оборудование на борту сбитого самолёта.

Некоторые российские и израильские СМИ поспешили с выводами – якобы, не исключено, что руками «талибов» это Иран отомстил убийце генерала Солеймани. Мол, красные флаги мести над Ираном спущены. Разочаруем любителей сенсаций – не спущены. На родине командующего отрядами «Кодс», в городе Керман, эти красные знамёна продолжают гордо реять на своих местах. И неважно, убит ли на самом деле американский генерал ЦРУ Майкл Д'Андреа или в плену у «талибов». Акции Возмездия Ирана прекратятся только тогда…

Вот тут имеет смысл поговорить о том, что же может быть «сущностной реакцией» Ирана. Ибо два американских генерала, так или иначе, уже отправились к Аллаху, так сказать. И надо думать, кстати, не о том, сколько ещё американских военных и разведчиков отправится к праотцам – это даже не столь важно, а что могут иранцы заготовить для США в глобальном

смысле. 20 января министр иностранных дел ИРИ Мохаммад Джавад Зариф предупредил США и Европу, что если вопрос о соблюдении Ираном Совместного всеобъемлющего плана действий (СВПД, многостороннее соглашение 2015 г. о ядерной программе Тегерана) будет направлен Совету Безопасности ООН, то Иран выйдет из Договора о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО). Как экстренно сообщило иранское агентство IRNA, это был жёсткий ответ Тегерана на угрозы Великобритании, Франции и Германии запустить механизм, который может привести к введению санкций против Ирана из-за нарушения им ключевых положений СВПД. Европейская «тройка» уже запустила так называемый механизм разрешения споров в рамках соглашения о ядерной программе ИРИ, с чем власти Ирана категорически не согласны. «Тегеран всё ещё остаётся в соглашении. Заявления европейских держав о том, что Иран нарушил соглашение, являются необоснованными», - заявил официальный представитель МИД ИРИ Сейед Аббас Мусави на еженедельной пресс-конференции в Тегеране, добавив, что «дверь к переговорам» не была закрыта. «Будет ли Иран ещё больше сокращать свои ядерные обязательства, зависит от других сторон, и от того, будут ли обеспечены интересы Ирана в рамках этого соглашения», - заключили в МИД Ирана (**55**). И это – выход Ирана из ДНЯО, представляет собой одну часть его «сущностной реакции» на терроризм США.

А вот вторая часть…. 8 января во время встречи с верующими в Священном городе Кум, Верховный лидер Исламской революции аятолла Сейед Али Хоссейни Хаменеи открыто дал понять: «Этой ночью мы дали им пощёчину, но **месть – это нечто иное**» (**56**). Полные намёков заявления сделали и президент Ирана Хасан Роухани, и министр иностранных дел Мохаммад Джавад Зариф. Нужно быть внимательными, чтобы уловить, какую ещё месть прочат иранцы Америке. Роухани: «Убив нашего дорогого брата Солеймани, который был рукой Ирана, вы отрезали нам руку. Мы отрежем вам ноги вашего присутствия в регионе». (**57**) Оттенок нюансовый – но важный. Американцы, вы **лишь одну руку** отрезали, а Иран отрежет **все ноги США в Западной Азии**… Зариф в интервью американскому каналу CNN News: «Дональд Трамп получил ложную информацию. Красивая военная техника не правит миром, люди - правители, и люди хотят, чтобы Соединённые Штаты покинули наш регион», передало агентство IRNA (**58**). На наш взгляд, и приведённых заявлений достаточно, чтобы понять – главная месть Ирана ещё впереди. Добавим лишь – войска НАТО бегут сейчас из Ирака, ушли Румыния, Хорватия, прибалты, частично – и Германия… «Американская коалиция» рассыпается буквально на глазах. Пока только Австралия говорит о том, что «не уйдёт» из Ирака. Ну, не уходи, Австралия – заставят уйти… Конечно, это только наши предположения – что «сущностная реакция» Ирана на убийство генерала Солеймани может выражаться в выходе из ДНЯО и «содействию» к бегству США из региона. Но обращаем внимание – иранские лидеры говорят не об одном лишь Ближнем Востоке. Нет – названа **вся Западная Азия**. Если что – то это и Турция, кстати.

Так что даже не имеет значения, убиты ли генерал Пентагона Таунсенд или генерал ЦРУ Д'Андреа, в Кении ли, в Афганистане ли. И неважно, что с ними случилось, кто и что в их отношении сделал. «Пропали», что называется – вот и ладно. Тегеран, возможно, «успокоится», когда последний военнослужащий США окончательно уберётся с Ближнего Востока, из Афганистана, Пакистана, Средней Азии, Закавказья и с Аравийского полуострова, в частности. На меньшее руководители и военные Ирана не согласны. И только тогда, видимо, можно ждать, что красные знамёна мести над малой родиной Солеймани – городом Керман, будут приспущены.

Список используемой литературы

1. https://news-front.info/2020/01/30/sdelka-veka-trampa-horosha-svoej-nevypolnimostyu/
2. газета «Hurriet», 28.01.2020
3. агентство IRNA, 28.01.2020
4. агентство Mehr News, 28.01.2020
5. агентство Mehr News, 28.01.2020
6. сайт англоязычного телеканала Press TV, 29.01.2020
7. https://tjournal.ru/analysis/134246-v-irake-ubit-iranskiy-general-kasem-suleymani-chto-proizoshlo-i-chem-eto-grozit
8. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B2%D0%B8%D0%B0%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%8B_%D0%A1%D0%A8%D0%90_%D0%B2_%D0%98%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B5_%D0%B8_%D0%A1%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%B8_%D0%B2_%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%B1%D1%80%D0%B5_2019
9. RT Arabic, 30.12.2019
10. агентство Fars News, 30.12.2019
11. https://tjournal.ru/analysis/134246-v-irake-ubit-iranskiy-general-kasem-suleymani-chto-proizoshlo-i-chem-eto-grozit
12. «Новая газета», 04.01.2020
13. «Новая газета», 04.01.2020
14. агентство Bloomberg, 04.01.2020
15. агентство РИА Новости, 04.01.2020
16. агентство Reuters, 13.01.2020
17. газета «Московский комсомолец», 14.01.2020
18. телеканал CNN, 15.01.2020
19. агентство ИТАР-ТАСС, 17.03.2018
20. газета Tehran Times, 30.12.2019
21. агентство Reuters, 29.01.2019
22. агентство Reuters, 29.01.2019
23. газета «Daily Mail», 29.01.2019
24. газета «Financial Times», 30.01.2019
25. агентство Associated Press, 30.01.2019
26. газета «Times of Israel», 31.12.2019
27. агентство Tasnim News, 02.01.2020
28. издание «Военное обозрение», 05.01.2020
29. агентство Associated Press, 04.01.2020
30. агентство Reuters, 02.01.2020
31. агентство РИА Новости, 06.01.2020
32. агентство Associated Press, 11.01.2020
33. агентство ИТАР-ТАСС, 11.01.2020
34. сайт организации «The Syrian Observatory for Human Rights», 27.12.2019
35. сайт (аккаунт в Twitter) Rojava Network, 24.12.2019
36. агентство Reuters, 29.01.2019
37. https://topwar.ru/119304-kak-ssha-stravlivali-sunnitov-i-shiitov.html, 30.06.2017
38. агентство ISNA, 05.01.2020
39. агентство РИА Новости, 05.01.2020
40. ИА «Pars Today», 04.01.2020
41. газета «Голос Армении», 08.01.2020
42. газета «Голос Армении», 08.01.2020
43. Андрей Резчиков, «Трамп до конца своих дней будет бояться за свою жизнь», сайт https://vz.ru/, 03.01.2020
44. телеканал CNN, 05.01.2020
45. агентство ИА «Регнум» (https://regnum.ru/news/polit/2831469.html), 16.01.2020
46. агентство Al-Masdar News, 20.01.2020
47. агентство РИА Новости, 20.01.2020
48. http://avia.pro/news/general-za-generala-raketnym-udarom-likvidirovan-amerikanskiy-komanduyushchiy-stiven-tauzend , 06.01.2020
49. газета «The Washington Post», 07.01.2020
50. агентство ISNA, 24.01.2020
51. агентство Mehr News, 28.01.2020
52. сайт VeteransToday (США), 28.01.2020
53. газета «The Wall Street Journal», 28.01.2020
54. агентство Reuters, 28.01.2020
55. агентство IRNA, 20.01.2020
56. агентство IRNA, 08.01.2020
57. агентство Fars News, 08.01.2020
58. агентство IRNA, 09.01.2020

Сдана/Հանձնվել է՝ 28.01.2020
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 30.01.2020
Принята/Ընդունվել է՝ 2.02.2020

Памятники армянской архитектуры и топонимики в странах Южной Азии.
Афганистан, Пакистан

Погосян /Хахбакян/ Г. Г.
Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона (Армения, Ереван)
gagikp@mail.ru

Ключевые слова: Афганистан, Пакистан, армяне, диаспора, архитектура, церковь, часовня, пасторат, школа, надгробие, топонимика, улица, дорога, лапидарные надписи.

Հայկական ճարտարապետական եւ տեղանվանական հուշարձանները Հարավային Ասիայի երկրներում. *Աֆղանստան, Պակիստան*

Պողոսյան /Խաղբակյան/ Գ. Հ.
Սեվծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական եվ սոցիալական հետազոտությունների հանրային ինստիտուտ (Հայաստան, Երևան)
gagikp@mail.ru

Ամփոփում՝ Հոդվածում ներկայացված է «*Ճարտարապետական եւ տեղանվանական հայկական հուշարձանները աշխարհում*» բազմահատորյա ատլաս-դիվանից մի գլուխ, որն նվիրված է Հարավային Ասիայի երկու երկրներին. Աֆղանստանին ու Պակիստանին: Հոդվածում համառոտ ներկայացվում է գաղթօջախների ստեղծման եւ զարգացման պատմությունը, տարածման աշխարհագրությունը, եկեղեցու, կրթության և պարբերական մամուլի իրավիճակը: Հոդվածի հիմնական մասն են կազմում Աֆղանստանի ու Պակիստանի հայկական ճարտարապետական ու տեղանվանական հուշարձանների ցուցակ-աղյուսակները, որոնց վերջում զետեղված են օգտագործված գրականության ցանկերը:
Հանգուցաբառեր՝ Աֆղանստան, Պակիստան, հայեր, գաղթօջախ, ճարտարապետություն, եկեղեցի, մատուռ, երիցատուն, դպրոց, տապանաքար, տեղանուններ, փողոց, մայրուղի, արձանագրություններ:

The Monuments of Armenian Architectures and Toponymy in Countries of South Asia. *Afghanistan, Pakistan*

Poghosyan /Khaghbakyan/ G. H.
Public Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region (Armenia, Yerevan)
gagikp@mail.ru

Abstract: The article presents the head of a multi-volume atlas of the catalog «*The monuments of Armenian architecture and place names abroad*». It presents an overview of the history and development of the community, the geography of its settlement, the state of the church, education and Armenian media. The main part of the article is a table-list of Armenian monuments of architecture and toponymy in Afghanistan and Pakistan, after which a list of literature is given.
Keywords: Afghanistan, Pakistan, Armenians, Migration, Diaspora, Architecture, Church, Chapel, Parsonage, School, Gravestone, Toponyms, Street, Road, Inscription.

Афганистан (пушту افغانستان, дари افغانستان), официальное название Исламская Республика Афганистан (пушту: د افغانستان اسلامي جمهوريت, дари: جمهوری اسلامی افغانستان; англ. Islamic Republic of Afghanistan). Столица Кабул. Афганистан является президентской республикой, унитарным государством и административно делится на 34 провинции (вилаят, velāyat), которые, в свою очередь, делятся на районы. Государственные языки – пушту и дари.

История. **География**.

Армяне были знакомы с Афганистаном еще с древних времен, но не от хорошей жизни, а в следствии насильственных переселений.

Первые переселения восходят ко временам Персидских Аршакидов. Вот что пишет по этому поводу летописец-католикос (898-929) Ованнес Драсханакертци: «*С тех пор, как Хосров утвердился в царстве Персидском, храбрый Смбат Багратуни дал множество страшных сражений всем его врагам и в мужественном ратоборстве одолел и изгнал всех противников его. Хосров был изумлен, и Смбат навечно стал угоден его очам. Почтив его множеством подношений и даров, он дал ему и марзпанство Врканское. Достигнув той страны, Смбат обнаружил там поколение пленных армян, поселившихся у великой пустыни туркестанской стороны, которая зовется Сагастан*[54].

Они позабыли свой язык, а письменность вовсе пришла в упадок. Увидев Смбата, они весьма обрадовались и по его повелению, начав вновь учиться армянскому произношению слогов, обновили язык, обучились письменности и утвердились в вере. Тогда великий патриарх наш Мовсес повелел поставить над ними епископом некоего иерея из них же, по имени Абэл. Созданный, таким образом, удел великого престола святого Григория существует и поныне». [**9**, стр. 80-81].

Второе большое переселение было осуществлено Ленгтемуром в XIV в. [**5**]. Из Агванка было переселено такое внушительное число армян, что послужило поводом к появлению легенды о происхождении названия Афганистан от Агванка [**1**, стр. 244; **8**, стр. 67], а так же научных версий [**11**, стр. 205-206; **12**, стр. 71]. В тот период армяне были расселены в основном в Кабуле[55] и Кандагаре[56]. Сохранилось множество свидетельств и упоминаний, об армянском происхождении одного из племенных объединений пуштунов (афганцев) – гильзаи[57] [**6**, стр. 253], занимающего, по своей роли в стране, второе место после дуррани. Хотя гильзаи по вероисповеданию являются мусульманами-суннитами у них сохранялись традиции свойственные армянам-христианам, например, освящать крестным знамением больного или тесто, оставлять крестные знаки на местах поломничества и т.д. [**6**, стр. 1].

В XVII в. армянские колонии в Кабуле и Кандагаре (1670-е годы) процветали. [**18**, стр. 187].

В XVIII в. община Кабула неоднократно пополнялась со стороны афганских правителей насильственными переселенцами из Исфахана [**1**, стр. 246; **4**, стр. 2-3, **17**, стр. 198], а затем англичанами из Лахора в 1775 г., и достигает численности ок. 150 домов [**1**, стр. 248].

---

[54] **Сагастан** {Сакистан, чаще Систан (перс. سیستان)} – историко-географическая область на юго-востоке Ирана и юго-западе Афганистана. Западный Систан является частью иранской провинции (остана) Систан и Белуджистан, тогда как восточный – афганской провинции Нимроз. В широком смысле к нему относят большую часть Афганистана

[55] **Кабул** (пушту کابـــل; дари کابـــل; англ. Kabul) – столица Афганистана.

[56] **Кандагар** (пушту کنـــدهار; дари قنـــدهار; англ. Kandahar) – город, административный центр одноименной провинции.

[57] **Гильзаи** (пушту غلزی), гарзаи (пушту غرزی) или гильджи (пушту غلجي) – самоназвание одного из племенных объединений пуштунов. Говорят на восточном диалекте пушту. Населяют обширную, преимущественно гористую территорию на востоке Афганистана, главным образом в районах Калат-и-Гильзаи и Газни.

В письме ходжи Мкртума Тифлисского вардапету Гукасу от 12 сентября 1763 г. с тревогой сообщается о том, что во время его путешествия видел «*армян христиан в Кандагаре, Кабуле и Бухаре у которых нет ни настоятеля ни епископа*». [**5**, стр. 553].

На рубеже XVIII и XIX вв. общины тают. Об этом узнаем благодаря тому, что ряд британских исследователей и путешественников останавливались у кабульских армян, включая Д. Форстера (1793) [**13**, стр. 64] Э. Стирлинга (1828) [**18**, стр. 322], Ч. Массона (1832) [**15**, I, стр. 237] и Д. Вулфа (1832) [**19**, стр. 225]. Так в Кабуле численность армян сократилась до 30-40 домов [**1**, стр. 250].

В XIX в. в Кабуле упоминается о двух десятках армян (в 1870 г. в Кабуле оставалось 18 армян) [**17**, стр. 208] , а в конце века – еще о 325 армянах [**16**, стр. 241] живущих в некоем селении Газ-хан[58] на границе с Китаем (рядом сохранился ойконим Хаз-гет[59]).

В 1896 г. эмир Афганистана Абдул Рахман-хан (пушту عبد رحمان خان), направил письмо к армянам Калькутты с приглашением перехать в Кабул. Благо лишь двое искателей приключений откликнулись на приглашение [**17**, стр. 188]. Но уже в следующем, 1897 г., с подачи султана Абдул Гамида II, все армяне были изгнаны из страны осев в Пешаваре, куда привезли множество древних рукописей [**17**, стр. 189].

Ныне в Афганистане проживает несколько армян.

Церковь.

Армяне Афганистана на протяжении веков массово принимали мусульманство, а начиная с XVIII века уже и католичество. Так продолжалось до 1763 г., когда католикосом был избран Симеон Ереванский (1763-1782). Кондаком новоизбранного католикоса Эчмиадзина афганское армянство было переподчинено Агванскому католикосату. В том же году а в Афганистан был послан инок Анания для сплочения общины, преподавания родного языка и письменности [**1**, стр. 246-247]. Кроме того, иноку Анания было поручено в местах со значительным числом армян, строить церкви и рукоположить настоятелей. Однако посланец не доехав скончался [**5**, стр. 553; **1**, стр. 248].

До того, лишь в Кабуле в 1737 г. в крепости Балла-Хиссар[60] была построена церковь [**6**, стр. 253], которая была разрушена по приказу английского генерала Робертса весной 1880 г. во время Второй англо-афганской войны (1878-1880). Несмотря на обещание генерала Робертса выделить общине новое здание, община так и не получила от англичан никакой компенсации. В 1879 г., буквально перед разрушением церкви преподобный Имам Шах, первый "местный" англиканский священник церкви Всех Святых в Пешаваре, посетил кабульскую общину, где совершил Святое Причастие и крестил восьмерых армян, в том числе взрослых [**14**, стр. 456]. Благодаря сохранившейся книги крещений миссии в Пешаваре, нам известны даты рождения крестимых, их имена, а так же имена их родителей и крестных. (Подробнее см. в главе Пакистан).

Есть также упоминания о том, что еще две церкви были построены, фактически первым предводителем общины Григором Санаинским, посланным вслед за первым иноком в 1764 г. [**2**, стр. 4], но увы где они были построены нам не известно. О самом же Григории известно, что он давольно долго прожил в Афганистане и умер по дороге в Бухару [**1**, стр. 248].

В дальнейшем, уже в XIX в., церкви были переподчинены епархии ААЦ “Ирана и Индии” [**7**].

В современный период, в Кундузе[61] основана часовня для армянского контингента в составе Международных сил содействия безопасности (англ. International Security Assistance Force; ISAF) возглавляемых НАТО.

Организации. **Образование**. **СМИ**.

Об образовательных учреждениях сведений не имеется.

Каких либо организаций и периодики не было.

Разное.

Примечательно, что в начале XIX в. на некоторых монетах, а именно на афганской могуре (золотой) и афганской рупии (серебряной), чеканки времен первого правления Шуджа-Шаха Дуррани[62], он упоминается как армянин [**3**, стр. 111].

---

[58] **Газ-хан** (англ. Gaz Khan) – армянонаселенный высокогорный аул в области Вахан (англ. Wakhan или Vakhan; перс. и пушту. واخان, тадж. Вахон) провинции Бадахшан (дари بدخشـــان; англ. Badakhshan). Координаты аула: 37°01'06" N 72°41'27" E. По сути, в этом селении должно быть кладбище или хотя бы отдельные захоронения, но увы сведений не имеется.

[59] **Хазгет** (англ. Khazget; арм. Խազգէտ) – высокогорный аул в области Вахан провинции Бадахшан на реке Памир.

[60] В обиходе научной литературы многократно повторяется неточность. Балла-Хиссар (англ. Bala Hissar) – это не улица, а крепость. Соответственно Джелелабадскими назывались не крепость, а ворота. Сравни [**1**, стр. 247; **3**, стр. 111].

[61] **Кундуз** (дари کندوز Konduz, узб. كندوز) – город и административный центр одноимённой провинции на севере Афганистана.

[62] **Шуджа-Шах Дуррани** (англ. Inayat e Illahi Sultan Shuja Shah Abdali Durrani) (4.11.1785 - 5.04.1842, Кабул) – правитель Дурранийской империи (1803-1809; 1839-1842).

Таблица-перечень памятников архитектуры и топонимики в Афганистане

н/н	Объект	Наименование	Адрес и контакты	Годы	Вид
1.	церковь	армянская	Рядом с Джелелабадскими воротами крепости Балла-Хиссар, **Kabul**	1737 Уп. 1842 Снесена в 1880 г.	
2.	кладбище	армянское	За Джелелабадскими воротами крепости Балла-Хиссар, **Kabul**	XVII-XIX вв.	
3.	церковь	?	**Kandahar**	1760-е	
4.	кладбище	армянское	**Gaz Khan**	XIX в.	
5.	*аул*	Хазгет	**Khazget**		
6.	часовня	армянская	**Qunduz**	24.07.2010	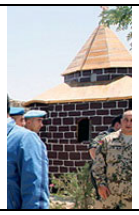

Список использованной литературы

1. **Աբրահամյան Ա. Գ.** Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության: Հ. Բ: *Հայերը Աֆղանստանում,* էջեր 244-254: – Եր.: Հայաստան հրատարակչություն: 1967: 424 էջ:
2. **Երիցեանց Աղէքսանդր** Հնից եւ նորից (Նյութեր ազգային պատմության համար): 1. *Աֆղանստանի Էմիրի հայերը*: Էջեր 3-4: // «Արձագանք» գրականական եւ քաղաքական շաբաթաթերթ: – Թիֆլիս: Տասնեւհինգերորդ տարի, № 86, 28 յուլիսի 1896:
3. **Հայ Սփյուռք** հանրագիտարան: *Աֆղանստան*, էջ 111: – Եր.: Հայկ. հանրագիտարան. հրատ. 2003: - 732 էջ:
4. ՀՀ ԳԱ Պատմության ինստիտուտի արխիվ, № 63 (*Աֆղանստան*):
5. [**Սիմէոն կաթողիկոս Երեւանցի**] Սիմէոն կաթուղիկոսի Ցիշատակարանը (1763-1767) / «Դիւան հայոց պատմութեան», հատոր Գ: Կենսագրութեամբ եւ յաւելուածներով ու ծանօթութիւններով հրատարակեց Գիւտ քահ. Աղանեանց: - Թիֆլիս. Տպ. Մ. Շարաձէ, 1894: - 892 էջ:
6. Քաբուլի հայերը: Էջեր 253-256: // «Արձագանք» գրականական եւ քաղաքական շաբաթաթերթ: – Թիֆլիս: Վեցերորդ տարի, № 17, 17 մայիսի 1887:
7. **Քրիստոնյա Հայաստան** հանրագիտարան: *Իրանա-Հնդկաստանի թեմ*, էջեր 405-407:– Եր.: Հայկ. Հանրագիտարան. հրատ., 2002: – 1076 էջ:
8. **Броневский С. М.** Историческия выписки о сношениях России с Персиею, Грузиею и вообще с горскими народами, на Кавказе обитающими со времен Ивана Васильевича доныне. РАН. Институт востоковедения СПб. 1996.
9. **Ованес Драсханакертци**, История Армении. / Перевод с древнеармянского, вступление и комментарии М.О. Дарбинян-Меликян. – Ер., 1984.
10. **Allen, Rev. I.N.** Diary of a March through Sinde and Afghanistan. – London. 1843.
11. [**Bellew, H. W.**] An Inquiry Into the Ethnography of Afghanistan, prepared for and presented to The Ninth International Congress of Orientalists (London, september, 1891,) by H. W. BELLEW, C.S.I., *Surgeon-General, Bengal Army*. (Retd.) The Oriental University Institute, Woking. 1891. – 212 pp.
12. [**Dorn, Bernhard**] History of The Afghans: Translated From The Persian of Neamet Ullah, by BERNHARD DORN, Ph.D. for. M.R.A.S., M.T.C. and Professor of Oriental Literature in the Imperial Russian University of Kharkov. – London: Printed for the Oriental Translation Fund of Great-Britain and Treland, and sold by A.J.Valpy, Red.Lion Court. M. DCCC. XXXVI. (1836).
13. **Forster, George**, A Journey from Bengal to England through the northern part of India, Kashmir, Afghanistan and Persia. 2 vols. – London. 1808.
14. [**Hughes, Thomas P**.] Twenty Years on the Afghan Frontier, By **Thomas P. Hughes**, D. D., Author of The Dictionary of Islam. // «The Independent» volume 45. – New York. Part I (Apr. 6, 1893), pp. 3-4 (455-456).
15. **Masson, Charles**, Narrative of various Journeys in Baluchistan, Afghanistan, and the Panjab, 3 vols. – London. 1842.

16. [**Ravliston, Major-Gen. sir Henry**] England and Russia in the East. A Series of Papers on the Political and Geographical Condition of Central Asia. By Major-Gen. sir HENRY RAVLISTON, K.C.B., F.R.S., President of the Royal Geographical Society, and Member og the Council of India. (Formerly Envoy and Minister at the Court of Persia.) With map. – London: John Murray, Albemarle Street. 1875. – 394 pp+map.
17. [**Seth, Mesrovb Jacob**]. Armenians in India, from the earliest times to the present day. By **Mesrovb Jacob Seth**. – New Delhi-Bombay-Calcutta, Oxford & IHB Publishing Co., 1983. CHAPTER XVI. ARMENIANS AT KABUL. Pp. 207-209.
18. **Stirling, Edward** The Journals of Edward Stirling in Persia and Afghanistan, 1828-1829, ed. J.L.Lee, IsMEO. – Naples, 1991.
19. **Wollf, Rev. Joseph**, Researches and various Missionary Labours amongst the Jews, Mohammedans and other Sects. – London: Nisbet & Co., 1835. Reprints: Philadelphia, O. Rogers, 1837.

Пакистан (урду پاکستان; англ. Pakistan), официальное название **Исламская Республика Пакистан** (урду پاکستان یـٔجمہور ی اسلام; англ. Islamic Republic of Pakistan) – государство в Южной Азии. Пакистан возник в результате раздела территории Британской Индии. Столица Исламабад. Государство разделено на 4 провинции, 1 федеральную столичную территорию и 2 территории Кашмира, административно подчиненных Пакистану. Провинции делятся на 131 округ – зила (урду ضلع,). Федеральная территория племён делится на 7 племенных управлений и 6 пограничных регионов.

История. **География**.

На территории современного Пакистана армяне появились как минимум в средневековье [**4**, стр. 320-321]. Однако сведения о времени возникновения общин отсутствуют.

В XVI в. (во времена империи Моголов) в Лахоре уже имелась довольно большая община. На караванных путях близ города Зиарат были обнаружены наскальные лапидарные надписи торговцев из Джульфы относящихся к XVI в. [**3**].

В самом начале XVII в., об армянской общине в Лахоре, летней столице могольских императоров нам сообщает испанский миссионер-иезуит отец Жером Ксавьер пишущий из Агры 6 сентября 1604 года: «… *более бедные армяне в Лахоре зарабатывают на жизнь, продавая вина, из-за чего они часто попадают в беду, поскольку вице-король ненавидит эту профессию (хотя сам он хорошо пьёт)*… ». Он же, уже в письме из Лахора от 25 сентября 1606 года, сообщает, что во время беспорядков из-за восстания принца Хусру сына Джахангира, армянские купцы хранили свои товары в его доме. В том же десятилетии, со стороны могольского губернатора Лахора над общиной, как и над всеми христианами нависла угроза уничтожения. По словам другого иезуитского священника отца Пинхиэйро: «*12 августа 1609 двадцать три армянских купца, не желая стать мучениками, бежали из города со своими семьями*» [**7**, стр. 201]. Однако, вскоре положение настолько стабилизировалось, что должность губернатора Лахора в разное время занимали этнические армяне – Мирза Искандар (англ. Mirza Iskandar) и его сын Мирза Зул-Карнаин (англ. Mirza Zul-Qarnain). Кроме того, известна армянская рукопись написанная в Лахоре в 1635 г., где предводителем был епископ Хачатур Джугаеци [**2**, стр. 32].

К началу XVIII в. относится упоминание голландским естествоиспытателем и исследователем Франсуа Валентином о наличии в Лахоре епископа ААЦ (10.12.1711) [**10**, vol. IV. стр.

283], что свидетельствует о наличии весьма не малой общины, впрочем как и о наличии культового строения [**7**, стр. 204-205].

Благодаря австрийскому миссионеру-иезуиту отцу Йозефу Тиффенталлеру, известно, что во время второго вторжения Ахмад Шаха в Пенджаб в 1755 г. из Лахора в Кабул было увезено несколько армянских мастеров-оружейников [**7**, стр. 207; **9**, стр. 41-48], а после третьего вторжения в 1757 г., армянский квартал Лахора, находящийся возле форта и окруженный стеной, армянские солдаты, служащие у **Ахмад-шаха** Дуррани (**Абдали**) во время разграбления города охраняли от остальных [**7**, стр. 204; **9**, стр. 41-48].

В благодарность **Ахмад-шаху** армянскими мастерами-оружейниками, под руководством мастера Шахназар-хана, была отлита известная пушка “Замзамах” (англ. “Zam-Zammah” gun; урду زمزمہ) [**6**, стр. 383-385; **7**, стр. 202-203; **8**]. Сам мастер был родом из Лайлу (ныне Ашоцк в Армении) умер 25.04.1784 г. и был похоронен на армянском кладбище в Агре [**8**, стр. 477].

В 1775 г. из Лахора в Кабул англичанами вновь были переселены многочисленные армянские мастера-оружейники [**1**, стр. 250].

Ко времени распада империи Моголов и в следствии афганских нашествий, община значительно поредела в связи с миграцией в более спокойные районы Индии.

В самом конце XIX в. (1897) изгнанные из Афганистана армяне осели в Пешаваре[63], куда привезли множество древних рукописей [**5**, стр. 189].

Ныне в Пакистане проживает ок. 200 армян, в основном сосредоточеных в Карачи[64].

Церковь. **Образование**.

Община как и единственная известная церковь на территории нынешнего Пакистана входили в состав епархии ААЦ “Исфахана и Индии”.

Сохранилась книга крещений (фото Джуда Галстяна) церкви англиканской миссии в Пешаваре, в которой можно увидеть имена 8 армян разного возраста, которых крестил настоятель миссии в Пешаваре преподобный Имам Шах в армянской церкви в Кабуле в 1879 г. [**5**].

Примечательно, что у каждого крещенного в графе Sposors name, по-видимому записаны крестные, но в каждом случае там значится по 3 человека: в 2-х случаях – 2 муж. и 1 жен., в остальных 6-и – наоборот, 1 муж. и 2 жен. Любопытно, что всего 8 человек поровну мужчин и женщин: *Айрапет Баба Джан*, Лука Сервудин, Сукиас Хидр Хан, Казар; *Агини Маргарита*, Хатун Джан, Мариам, Вартуи. Из коих Айрапет Баба Джан и Агини Маргарита, как видно из перечня крещенных с их родителями, являются супругами. Можно преположить, что и остальные, тоже являются супругами, но в каких парах разобрать не представляется возможным.

В графе Quality, trade or profession, напротив одного из крестных – Луки Сервудина (англ. Luka Sarvudin) значится следующая запись: "*Formerly suladar in the Amir's army*", что значит, что он был командиром арсенала Амир Абдул Рахман Хана (эмира Афганистана), а точнее командовал пороховыми заводами в Джелалабаде [**7**, стр. 213]. Необходимо отметить, что его настоящее армянское имя было Лука Овсепян (арм. Ղուկաս Հովսեփյան, англ. Lucas Joseph).

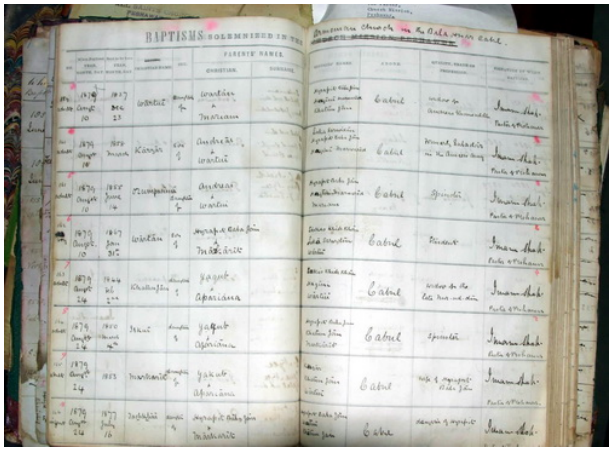

Перечень крещенных

10 августа

Вартуи, дочь Вартана и Мариам, род. 23.12.1837

Карзар, сын Андреаса и Вартуи, род. 03.1858

Орумпасима, дочь Андреаса и Вартуи, род. 14.06.1855

Вартан, сын Айрапет Баба Джан и Маргарит, род. 31.01.1867

24 августа

Хатунджан, дочь Ягут и Апариана, род. 02.1844

Искуи, дочь Ягут и Апариана, род. 4.03.1850

Маргарит, дочь Ягут и Апариана, род. 1853

Таскини, сын Айрапет Баба Джан и Маргарит, род. 16.06.1877

Организации. **СМИ**.

Какие-либо организации, равно как и средства массовой информации отсутствуют.

Разное.

Пакистан – одно из нескольких государств, не признавшее Республику Армения. В свою очередь Армения признаёт Кашмир неотъемлемой частью Индии.

---

[63] **Пешавар** (пушту. پښــورپ; урду پشــاور; санскр. पुरुषपुर; англ. Peshāwar) – город, административный центр провинции Хайбер-Пахтунхва.

[64] **Карачи** (урду ىكـراچ; синдхи ڪراچي; англ. Karachi) – город, административный центр провинции Синд.

Таблица-перечень памятников архитектуры и топонимики в Пакистане

№	Объект	Наименование	Адрес и контакты	Год	Вид
1.	*квартал*	армянский	Находился возле форта и был окружен стеной, **Lahore**[1]	XVII в.	[**7**, стр. 204; **9**, стр. 41-48]
2.	церковь	?	**Lahore**	До 1711 г.	Не сохранилась [**7**, стр. 205]
3.	пушка	Замзамах	Находится на постаменте между факультетом изобразительных искусств Университета Пенджаб и Центральным музеем[2], Mall Rd. (Shahrah-e-Quaid-e-Azam), **Lahore**	1757	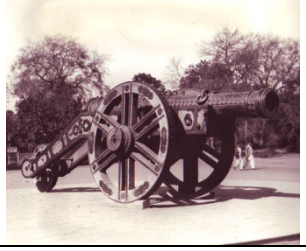
4.	лапидарная надпись	круковая на персидском языке[3]	Находится вокруг ствола, **Lahore**		بامر دُر دوران شه ولی خان وزیر ساخت توپ زمزمه نام قلعه گیر عمل شاه نظر خان
5.	кладбище	армянское	**Lahore**	XVII-XVIII вв.	Не сохранилось вследствии неоднократных нашествий афганцев [**7**, стр. 201]
6.	надгробие	с армянского кладбища	В Центральным музее, **Lahore**	1601	Сохранялись в начале XX в. [**7**, стр. 202]
7.	надгробия	с армянского кладбища	В Центральным музее, **Lahore**		3 надгробные плиты сохранялись в начале XX в. [**7**, стр. 202]
8.	надгробие	Леди Джулиана, жена Мирза Искандара	В саду, **Lahore**	1598	Не сохранилось [**7**, стр. 205]
9.	мавзолей	Елены, жена Мирза Зул-Карнаина	В саду рядом с могилой свекрови, **Lahore**	09.1638	Не сохранился [**7**, стр. 205]
10.	надгробие	Мирза Зул-Карнаин	В саду на родовом кладбище рядом с могилой матери и мавзолеем жены, **Lahore**	1656	Не сохранилось [**7**, стр. 205]
11.	лапидарная надпись	четырехстрочная на армянском языке[4]	На скале, близ **Ziarat**[5]	XVI в.	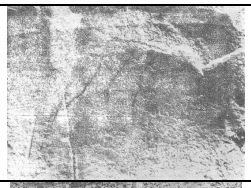
12.	лапидарная надпись	двухстрочная на армянском языке[6]	На скале, близ **Ziarat**	XVI в.	

Использованные шрифты: Raavi – пендж. Mangal – санскрит.

---

[1] **Лахор** (урду لاہور; англ. Lahore) – второй по величине город, столица провинции Пенджаб (пендж. ਪੰਜਾਬ ਖੇਤਰ; англ. Punjab).

[2] Центральный музей Лахора (англ. Central Museum). Основан в 1890 г.

[3] Надпись по-персидски вокруг ствола сохранила имя мастера – «*По приказу Императора Дурр-а-Дурран, шах Вали-Хан, Вазир, сделал это оружие по имени Замзамах, захватчик крепостей. Работа шаха Назар-хана*» [**6**, стр. 384; **8**, стр. 478]. Размеры пушки: длина - 4,38 м, внутренняя ширина ствола – 24 см. Первый раз пушка была использована в битве при Пинапате (англ. Pinapat) (14.01.1761).

[4] ՄՈՒՂՏԱՍԻ ՀԱԿՈԲԻ / ՈՐԴԻ ԸՆՈՒՍՏԱՄ, / ՕՐՆ և [ՅԻ]Շ/ԷՔ [**3**, стр. 205].

[5] **Зиярат** (урду زیارت; англ. Ziarat) – поселок, административный центр одноименного округа в провинции Белуджистан (урду. بلوچستان; англ. Balochistan).

[6] ԵՍ … Ի ՈՐԴԻ / ԱՍԼԱՆ [**3**, стр. 206].

Список использованной литературы

1. **Աբրահամյան Ա. Գ.** Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության: Հ. Բ: *Հայերը Աֆղանստանում,* էջեր 244-254: – Եր.: Հայաստան հրատարակչություն: 1967: 424 էջ:
2. **Ներսէսեան, Աւետիս**. Հնդկաստանի Լահոր քաղաքի մէջ 1635-ին գրուած Ոսկեփորիկ (Հաւաքածոյ) մը: Էջեր 29-32: // «Սիոն». Հայ ամսագիր կրօնական, գրական, բանասիրական, 1964, ԼԸ (1-2).
3. **Բասսել, Ջեյմս** Հայերեն երկու արձանագրություն Պակիստանի Ջիարաթ քաղաքից: Էջեր 205-207: // «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1989, № 3:
4. **Абраамян Р.А.** Армянский путеводитель по Индии XII века. Стр. 317-328. // «Բանբեր Մատենադարանի», 1958, № 4.
5. **Forster, George**, A Journey from Bengal to England through the northern part of India, Kashmir, Afghanistan and Persia. 2 vols. – London. 1808.
6. [**Latif, Syed Muhammad**]. Lahore: Its History. Architectural Remains and Antiquities. With an Account of Its Modern Institutions, Inhabitants. Their Trade, Customs, &c. By **SYED MUHAMMAD LATIF**. Knan Banadur. Extra Judicial Assistant Commissioner, Gurdaspur, Fellow, Banjab University, & Member of the Bengal Asiatic Society. *Illustrated with more than 100 Engrvings and a map of Lahore*. – Lahore: Printed at the "New Imperial Press". 1892.
7. [**Seth, Mesrovb Jacob**]. Armenians in India, from the earliest times to the present day. By **Mesrovb Jacob Seth**. – New Delhi-Bombay-Calcutta, Oxford & IHB Publishing Co., 1983. CHAPTER XV. ARMENIANS AT LAHORE. Pp. 201-206. CHAPTER XVI. ARMENIANS AT KABUL. Pp. 207-209.
8. **Seth, Mesrovb Jacob**. The Zamzamah - An Eighteenth-Century Gun. pp. 477-479. // The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. No. 3 (Jul., 1937). Published by: Cambridge University Press.
9. [**Tieffenthaler, Joseph**]. Des Pater **JOSEPH TIEFFENTHALER'S**, d.G.J. und apostol. Mißionarius in Indien, historisch-geographische BESCHREIBUNG VON HINDUSTAN. Ferner, des **HERRN ANQUETIL DÜ PERRON**, Mitglieds der Königl Akad. der Inschriften und K Translator der oriental. Sprachen zu Paris historische und chronologische Abhandlungen von Indien, und Beschreibung des Laufes der Ströme Ganges und Gagra, mit einer sehr großen Charte. Wie auch des **HERRN JACOB RENNELL'S**, ehnmaligen Ober: Ingenieur in Engl. Dienste zu Calcutta General : Charte von Indien, und dessen Charten von dem Laufe des Stromes Burramputer, und von der einländischen Schiffahrt in Bengalen, sammt dahin gehörenden Abhandlungen. Endlich noch verschiedene andere Zusätze und viele Anmerkungen des Herausgebers. Aus den lateinischen, französischen und englischen größtentheils ungedruckten Urschriften in Ordnung gebracht, und an das Licht gestellt von **JOHANN BERNOULLI** en Astronom und ordentl. Mitgliede der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, auch der Kaiserl. Akad. zu S. Petersburg und mehreren Königl. und anderen gelehrten Gesellschaften Ehren Mitglied.Dritter und letzter Band. – BERLIN bey dem Herausgeber, 1787. Том 3. – 258 с.
10. [**Valentijn, François**]. Oud en Nieuw OOST-INDIËN, vervattende Een Naaukeurige en Uitvoerige Verhandelinge van NEDERLANDS MOGENTHEYD in die GEWESTEN, B ENEVENS Eenewydlustige Beschryvinge der MOLUCCOS, AMBOINA, BANDA, TIMOR, en SOLOR, JAVA, en alle de Eylanden onder dezelve Landbestieringen behoorende; het Nederlands Comptoir op SURATTE, en de LEVENS der GROOTE MOGOLS; ALS OOK Een Keurlyke Verhandeling van 't wezentlykste, dat men behoort te weten van CHOROMANDEL, PEGU, ARRACAN, BENGALE, MOCHA, PERSIEN, MALACCA, SUMATRA, CEYLON, MALABAR, CELEBES of MACASSAR, CHINA, JAPAN, TAYOUAN of FORMOSA, TONKIN, CAMBODIA ,SIAM, BORNEO, BALI, KAAP DER GOEDE HOOP en van MAURITIUS. Te zamen dus behelzende niet alleen eene zeer nette Beschryving van alles, wat Nederlands Oost-Indiën betreft, maar ook 't voornaamste dat eenigzins tot eenige andere Europeërs, in die Gewesten, betrekking heft. Met meer dan thien honderd en vyftig Prentverbeeldingen verrykt. Alles zeer naukeurig in opzigt van de Landen, Steden, Sterkten, Zeden der Volken, Boomen, Land en Zeê-dieren, met alle het Wereldlyke en Kerkelyke, van d'Oudste tyden af tot nu toe aldaar voorgevallen, beschreven, en met veele zeer nette daar toe vereyschte Kaarten opgeheldert. DOOR **FRANÇOIS VALENTYN**, Onlangs Bedienaar des Goddelyken Woords in AMBOINA, BANDA, enz. IN VYF DEELEN. Te {DORDRECHT, AMSTERDAM,} by {JOANNES VAN BRAAM, GERARD ONDER DE LINDEN} Boekverkooper M.DCC.XXIV. (1724) MET PRIVILEGIE.

Сдана/Հանձնվել է՝ 13.01.2020
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 18.01.2020
Принята/Ընդունվել է՝ 20.01.2020

«Պայքար» պարբերականի համառոտ նկարագիրը

Սարգսյան Ս. Թ.
պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ (Երևան, Հայաստան)
sargsyansuren@yandex.ru

Վճռորոշ բառեր՝ «Պայքար» թերթ, պարբերական, պատմություն, հրապարակախոսություն

Краткое описание газеты “Пайкар”

Саргсян С.Т.
Институт истории НАН РА (Ереван, Армения)
sargsyansuren@yandex.ru

Резюме: Выходящая в свет в разное время совокупность армянских периодических изданий является богатым источником и энциклопедией фактов нашей истории. В свою очередь, каждое периодическое издание, являясь частичкой целого, имело свою роль и свое слово. Опубликовано множество статей, посвященное более чем двух с половиной вековой истории армянской периодической прессы. Однако есть издания, история которых нуждается в освещении. Одним из таких изданий является официальный орган армянской Партии Рамкавар Азатакан в США – газета “Пайкар” (“Борьба”), историю которой можно разделить на четыре этапа: первый или предшествующий борьбе этап, когда газета выходила под названием “Дзайн Айреняц” (“Голос Родины”), а позднее под названиями “Азг” и “Паак”, а в результате их объединения – “Азг-Паак”; второй – американский или новый этап; третий – армянский этап и четвертый – америко-ливанский или новейший этап. Национальный, политический и литературный “Пайкар” и сегодня возносит свой голос во имя армянства, с достоинством осуществляет свою идеологическую миссию, на своих страницах поднимая разные актуальные и животрепещущте для народа проблемы.
Ключевые слова: газета “Пайкар”, периодическое издание, история, публицистика

Brief description of the newspaper “Paykar”

Sargsyan S.T.
Institute of history of NAS RA (Yerevan, Armenia)
sargsyansuren@yandex.ru

Abstract: The set of Armenian periodicals published at different times is a rich source and encyclopedia of the facts of our history. In turn, each periodical, being a part of the whole, had its own role and its own word. Many articles have been published on more than two and a half centuries of history of the Armenian periodical press. However, there are publications whose history needs coverage. One of these publications is the official organ of the Armenian Party of Ramkavar Azatakan in the USA - the newspaper “Paykar” (“Struggle”), the history of which can be divided into four stages: the first or previous stage of the struggle, when the newspaper appeared under the name “Dzayn Hayrenyats” (“Voice Homeland ”), and later under the names“ Azg ”and“ Pahak, ”and as a result of their association,“ Azg-Pahak ”; the second is an American or a new stage; the third is the Armenian stage and the fourth is the US-Lebanese or the latest stage. The national, political and literary “Paykar” today raises its voice in the name of the Armenians, carries out its ideological mission with dignity, raising on its pages various topical and burning problems for the people.
Keywords: newspaper “Paykar”, periodical, history, journalism

Այն հանրահայտ ճշմարտությունը, որ մամուլը ժամանակի և կյանքի հայելին է, լիովին վերաբերում է նաև հայ իրականությանը: 1794 թ. սկսած՝ հայ ժողովրդի կյանքում աստիճանաբար կարևոր դերակատարություն ստանձնող մամուլը հետագայում ոչ միայն դարձավ դրա անբաժանելի մասը, այլև շատ դեպքերում վերածվեց հասարակական-քաղաքական և գաղափարական վճռական գործոնի: Հատկապես ազգային-ազատագրական պայքարի և դրան հաջորդող տասնամյակներում մամուլը դարձել էր այն կարևորագույն հարթակը, որտեղ բախվում, քննարկվում, բայց ի վերջո նաև բյուրեղանում էին տարբեր գաղափարախոսություններ:

Հայկական առաջին՝ «Ազդարար» պարբերականից հետո, աշխարհի տարբեր երկրներում լույս են տեսել շուրջ չորս հազար անուն հայերեն և տարբեր լեզուներով հայեցի դիմագիծ ունեցող պարբերականներ [**1**]: Հայ ժո-

ղովրդի ճակատագիրն իր կնիքն է դրել լրագրության բնույթի վրա: Հայ մամուլի երկուհարյուրքսանհինգամյա պատմության ընթացքում լույս են տեսել ինչպես քիչ հայտնի, երբեմն թիթեռնիկի կյանք ունեցող, այնպես էլ երկարակյաց, ծանրակշիռ, ասելիքով տարողունակ և այդ գործընթացների վրա վճռական ազդեցություն ունեցող պարբերականներ: Դրանցից էին Մխիթարյանների, 1830-50-ական թթ. արևմտահայ, XIX դարի երկրորդ տասնամյակին ծնված և հետագայում հրատարակված արևելահայ մեծ թվով պարբերականները: Մասնավորապես 1860-80-ական թթ. լույս տեսած Ստ. Նազարյանցի, Հ. Սվաճյանի, Գր. Չիլինկիրյանի, Հ. Պարոնյանի, Ա. Հովհաննիսյանի և մյուսների հրատարակած պարբերականները: Անշուշտ, այս ոսկեբույլում հայ ժողովրդին դարավոր ընդարմացումից հանելու գործում իրենց անգնահատելի դերակատարությունն ունեցան Գր. Արծրունին իր «Մշակ»-ով՝ արևելահայ և Մ. Փորթուգալյանն իր «Արմենիա»-ով՝ արևմտահայ կյանքում: Պարբերականներ, որոնք, հիրավի, դարակազմիկ երևույթ էին հայ պարբերական մամուլի ողջ գոյության ընթացքում [**2**]:

Տարբեր ժամանակներում լույս տեսած հայ պարբերականների ամբողջությունը նաև մեր պատմության համար առատ կենսաղբյուր է, փաստերի շտեմարան: Իսկ յուրաքանչյուր պարբերական, լինելով այդ ամբողջի մասնիկը, նաև իր դեմքն ու գույնն ունի, ասելիքն ու դերակատարութունը: Անկասկած, դրանց թվում են նաև հայ հասարակությանն անփոխարինելի ծառայություն մատուցած կուսակցական պարբերականները, որոնք, հաղթանակի նկատմամբ անսասան հավատ ներշնչելով, նախ՝ազատագրական պայքարի ոգեկոչեցին հայությանը, իսկ այնուհետև լծվեցին հայապահպանության սրբազան գործին:

***

Սփյուռքահայ մամուլի մասին մեծաքանակ ուսումնասիրություններ են հրապարակվել[1], սակայն դեռևս կան զգալի թվով պարբերականներ, որոնց պատմությունը կարոտ է լուսաբանման: Ընդհանրապես մամուլի մասին խոսելիս մենք սովորաբար նշում ենք դրանց ստեղծման թվականը, վայրը, խմբագրերի անունները: Այնինչ զուտ մատենագիտական այդ տվյալներից ավելի կարևոր է գաղափարախոսական ու թիրախային ասելիքը, որը սփյուռքահայ երկարակյաց թերթերի պարագայում կուսակցական, համայնքային կամ անհատական կենսագրությունից բացի նաև ազգի, հայրենիքի ու պետության կենսագրությունն է արձանագրում:

Դրանցից մեկը Ռամկավար ազատական կուսակցության Ամերիկայի շրջանակի պաշտոնական օրգան, ազգային, քաղաքական և գրական «Պայքար» թերթն է, որի պատմությունը կարելի է բաժանել **չորս փուլերի:**

Առաջին կամ **նախապայքարյան շրջան՝** երբ թերթը լույս է տեսել «Ձայն հայրենյաց» [3], ապա՝ «Ազգ» և «Պահակ»[2] և սրանց միավորումից հետո՝ «Ազգ-Պահակ» անուններով: 1899 թ. Գարեգին Չիթճյանը և Մխո Շահենը Նյու Յորքում սկսում են հրատարակել «Ձայն Հայրենյաց» անունով թերթ, որը Հայկակ Էկինյանն էր փոխանցել իրենց: Կարճ ժամանակ անց թերթը Նյու Յորքից փոխադրվում է Ուստր, որտեղից էլ՝ Բոստոն, որն այդ օրերին աստիճանաբար սկսել էր դառնալ ամերիկահայության կարևոր օրրանը:

Մխո Շահենի թերթից հեռանալուց հետո, Գ. Չիթճյանը թերթը դարձնում է Վերակազմյալ հնչակյան կուսակցության պաշտոնաթերթը: Հետագայում կուսակցության պառակտումների և եղբայրասպան ցավալի իրադարձությունների հետևանքով «Ձայն Հայրենյացը» դադարում է լույս տեսնել: Այդ պատճառով վերակազմյալները Բոստոնում հիմնում են «Ազգ» շաբաթաթերթը, այն նկատելով իբրև «Ձայն Հայրենյացի» շարունակություն: Իսկ

[1] Այդպիսիք բավականին շատ են և աշխատանքն ավելորդ չծանրաբեռնելու նկատառումով ձեռնպահ կմնանք դրանք թվարկելուց:

[2] Գրական, քաղաքական եռօրյա **«Պահակ»** (1911-1915 թթ.՝ շաբաթաթերթ) պարբերականը Վերակազմյալ հնչակյան կուսակցության Ամերիկայի շրջանակի պաշտոնաթերթն էր: Լույս է տեսել 1911-1921 թթ.՝ Բոստոնում (1911, 1916-1921) և Պրովիդենսում (1912-1915): Խմբագիրներ՝ Հ. Երվանդ, Ա. Տեր-Մարկոսյան, Վ. Քյուրքճյան, Ե. Մեսիայան: Անդրադարձել է Թուրքիայի ներքին և արտաքին քաղաքականությանը, մերկացրել երիտթուրքերի պանիսլամիզմը, նրանց հայահալած գործելակերպը: «Պահակը» ողջունել է խորհրդային կարգերի հաստատումը Հայաստանում: 1921 թ. միացել է «Ազգ»-ին և շարունակվել իբրև «Ազգ-Պահակ»: 1921 թ. լույս է ընծայել բացառիկ (տարեգիրք) հրատարակություն՝ գրական-բանասիրական, պատմագիտական բովանդակությամբ:

1908 թ. սկսում է լույս տեսնել որպես Հայ Սահմանադրական Ռամկավար կուսակցության Ամերիկայի շրջանակի պաշտոնաթերթ [**4**]:

1911 թ. նույն Բոստոնում սկսում է լույս տեսնել Վերակազմյալ հնչակյանների մեկ այլ՝ «Պահակ» շաբաթաթերթը, որն էլ 1921 թ. միանում է «Ազգին»: Որոշ ժամանակ թերթը լույս է տեսնում «Ազգ-Պահակ» միացյալ անունով, իսկ 1922 թ. արդեն՝ «Պայքար» անունով: 1922-1980 թթ. թերթը լույս է տեսել Բոստոնում, ապա Ուոթրթաունում և կրկին Բոստոնում: Տարբեր տարիներին թերթի գլխավոր խմբագիրներ են եղել Ա. Նազարը, Ե. Մեսիայանը, Հ. Երվանդը, Ա. Փոլատյանը, Ա. Անդրեասյանը, Ն. Պերպերյանը:

Երկրորդ՝ ամերիկյան կամ **նոր շրջան**: Թերթն այս ընթացքում ակտիվորեն լուսաբանել է ամերիկահայ, ինչպես նաև սփյուռքի այլ գաղթավայրերի ազգային, կրթական, մշակութային կյանքը, արձագանքել ընդհանրապես հայությանը հուզող խնդիրներին՝ փաստորեն դառնալով XIX դարի վերջին և XX դարի ութ տասնամյակների ամերիկահայ կյանքի հայելին ու յուրակերպ տարեգիրը: Շուրջ մեկ դար դրվատելի որակով և բարձրարժեք հրապարակումներով ծառայելով Ամերիկայի Արևելյան ափի հայությանը՝ թերթը միաժամանակ իր աշխույժ գործունեությամբ ու հրատապ ասելիքով ներդաշնակ համագործակցում էր կուսակցության մյուս պաշտոնաթերթերի հետ: «Պայքարը» մշտապես ու անխաթար քարոզել է ՌԱԿ գաղափարախոսությունը, մերժելով կեղծիքն ու օտարամոլությունը՝ տեր կանգնել հայեցի արժեքներին, հրատապ հարցերի նկատմամբ Սփյուռքում զգաստ է պահել հայության ժողովրդական զանգվածներին և դարձել կուսակցական մտավորականության կարևորագույն հարթակներից մեկը: Վեր կանգնելով գաղափարախոսական տարբերություններից և մերժելով բոլշևիկների իշխանության տարիներին տեղ գտած անհանդուրժող, կտրուկ և բռնի գործելաձևերը, միաժամանակ ողջունել է Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումը, հաճախ նյութեր տպագրել խորհրդահայ տնտեսության և մշակույթի ձեռքբերումների վերաբերյալ, քաջալերել նրա շինարարական աշխատանքներին օժանդակող կազմակերպությունների (ՀՕԿ, «Հայ կարմիր խաչ», ամերիկահայ հայրենակցական միություններ և այլն), ՀԲԸ Միության հայրենանպաստ գործունեությունը:

«Պայքարն» անդրադարձել է նաև միջազգային քաղաքական բոլոր կարևոր իրադարձություններին, քեմալական շարժմանը Թուրքիայում, Հայաստանի Առաջին հանրապետությանն ու դրանում ընթացող գործընթացներին, այնուհետև խորհրդային իշխանության հաստատմանը Հայաստանում: Բուռն արձագանքել և մեծ թվով հոդվածներ է հրապարակել 1920-1930 թթ. և 1946 թ. զանգվածային հայրենադարձության մասին: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին թերթը լուսաբանել է հակահիտլերյան խմբակցության ռազմական ձեռնարկները, խորհրդային բանակի հաղթանակները, հայ ռազմիկների և սպաների մասնակցությունը պատերազմին, «Ամերիկահայ ազգային խորհրդի» գործունեությունը: Ետպատերազմյան շրջանում «Պայքարը» նպաստել է Հայրենիք-Սփյուռք կապերի զարգացմանը, պարբերաբար նյութեր տպագրել Խորհրդային Հայաստանի տնտեսության, գիտության ու մշակույթի ձեռքբերումների վերաբերյալ, արտատպումներ կատարել խորհրդահայ մամուլից: Թերթի գրական բաժնում տեղ են գտել արևմտահայ, սփյուռքի, խորհրդահայ, ինչպես նաև այլ օտար հեղինակների տարբեր ժանրերի գործեր [**6**] :

Կարճ ասած՝ չկա այդ տարիների քիչ թե շատ նշանակալի որևէ իրադաձություն, որին իր բովանդակալից ասելիքով, խորազնին դիտարկումներով և ժամանակի մեջ հիմնականում քննություն բռնող եզրահանգումներով ու իրատեսական կանխատեսումներով արձագանքած չլինի թերթը: Որպես պատմաբան և հայ պարբերական մամուլի պատմությանը նվիրված մի քանի աշխատությունների հեղինակ, կարող եմ վստահաբար ընդգծել, որ թերթին թռուցիկ ծանոթությունն անգամ հուշում է, թե որքան ասելիք ու հետազոտության կարոտ հիմնախնդիրներ կան պարփակված դրա էջերում: Վստահ եմ նաև, որ մոտ ապագայում այն այլևս դուրս չի մնա երիտասարդ ուսումնասիրողների տեսադաշտից:

1982 թ. «Պայքարը» վերածվում է շաբաթաթերթի, իսկ 1993 թ.՝ ամսագրի:

Երրորդ՝ հայաստանյան շրջան: 1995 թ. թերթը փոխադրվում է Երևան և իբրև Ռամկավար ազատական կուսակցության եռամսյա հանդես լույս է տեսնում մինչև 1998 թվականը: Թերթի այս տեղափոխումն անմիջական և սերտ կապ ուներ Հայաստանի վերանկախացման, Ռամկավար ազատական կուսակցության հայաստանյան կառույցի՝ Հայաստանի Ռամկավար ազատական կուսակցության հիմնադրման և դրան հաջորդող այլ կարևոր իրադարձությունների հետ: Կարճ ժամանակում պարբերականը հասցրեց դառնալ հայ մտավորականներից շատերի գիտամշակութային խոսափողը: Դրա էջերում տեղ գտան հայրենի և սփյուռքյան շատ նշանավոր հեղինակների հրապարակումներ: Սակայն օրվա իշխանությունների ոչ այնքան բարեհաճ վերաբերմունքը, տպագրական ծախսերի թանկացումը, ավագ սերնդից շատերի ասպարեզից հեռանալը, հայալեզու ընթերցողների թվի պակասումը, ներկուսակցական որոշ տարաձայնություններն ու հատկապես նյութական միջոցների անբավարարությունը բացասաբար ազդեցին և հանդեսը դադարեց լույս տեսնել:

Չորրորդ՝ ամերիկա-լիբանանյան կամ **նորագույն շրջան**: Տևական ընդմիջումից հետո, ՌԱԿ երկարամյա մի խումբ անդամների և հատկապես հայ մամուլի երախտավորներ Երվանդ Ազատյանի և Հակոբ Վարդիվառյանի ու նրանց համախոհների ու քաջալերողների ջանքերով 2017 թ. հունվարի 1-ին, որպես Ռամկավար ազատական կուսակցության պաշտոնաթերթ, «Պայքարը» վերստին սկսեց լույս տեսնել միաժամանակ Լոս Անջելեսում և Բեյրութում [**5**]: Մինչ այդ նույն հարցերը նորից էին ծառացել նախաձեռնության հեղինակների առջև. արդյոք նույն դժվարությունները չեն կաշկանդի «Պայքարի» վերածնունդին: Բայց հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ վերջին տարիներին Նյու Ջերսիի շրջանում Միջին ու Մերձավոր արևելքից եկածների հաշվին զգալիորեն ավելացել էր հայախոսների թվաքանակը, որ թերթի էլեկտրոնային տարածումը հնարավորություն էր ընձեռել բացառել առաքման ծախսերը, որ վճարովի ծանուցումներ հրատարակելու բարձր հավանականություն կա, որը ևս հույս էր ներշնչում, որ հնարավոր դառնա նորածին թերթի անսայթաք ընթացքը, անվարան ձեռնարկեցին թերթի հրապարակումը: Անչափ կարևոր էր նաև այն, որ հայկական որակյալ նոր թերթի հրատարակությունը իր ներդրումը պիտի կատարեր արևմտահայերենի պահպանման կենսականորեն անհրաժեշտ և կարևոր հարցում:

Նպատակի հստակ գիտակցումով և դեպի այն աներեր ու հավատով լեցուն ընթացք ապահովելով, ինչպես նաև ներդրած ջանքերի ու իրենց գործի արհեստավարժ խմբագրակազմի բեղուն աշխատանքի շնորհիվ շատ կարճ ժամանակում շաբաթաթերթը դարձավ սփյուռքահայ մտավորականության ամբիոնը, ռամկավար և ոչ ռամկավար մտավորականների, պատմաբանների, հասարակագետների, քաղաքագետների, մշակութային ու կրթական մշակների, գրողների և արվեստագետների հանդիպման վայրը՝ ապացուցելով, որ արդար ու տեղին էր 118 տարեկան «Պայքարին» երրորդ շնչառություն տալու նախաձեռնությունը: Հիրավի, զինվորագրյալների այն թիմը, որն իրականություն դարձրեց այդ ազգանվեր առաքելությունը, միանգամայն արժանի է գնահատանքի, իսկ յուրաքանչյուր գիտակից հայի պարտքն է՝ բոլոր միջոցներով սատարել թերթին, որպեսզի ակնթարթային չլինի այս վերածնունդը և հարատև լինի ընթացքը: Շտկվեց նաև այն սխալը, որ մինչ այդ, հատկապես հրապարակախոսական մեծ ավանդույթներ ունեցող լիբանանահայ գաղութում չնայած մինչ այդ գործող ռամկավար «Զարթոնք», հնչակյան «Արարատ>», դաշնակցական «Ազդակ» և այլ կուսակցական թերթերի առկայությանը, սակայն սփյուռքահայ բազմաթիվ մտավորականներ, զրկված էին ազատ ամբիոն ու խոսափող ունենալու հնարավորությունից, իսկ ՌԱԿ-ը՝ պատվարժան պարբերական ունենալուց:

Այնպես որ, շատ արագ «Պայքարը» գրավեց իր արժանի տեղը սփյուռքահայ մամուլի պատվարժան ընտանիքում: Մի բան, որը ուրախացրեց շատերին, սակայն շարժեց նաև ոմանց նախանձը: Արդյունքում Լիբանանի արաբական «Ալ Նաշրա» կայքում «Պայքար» շաբաթաթերթի դեմ տեղադրվեց մի զրպարտագիր, վերջինիս վերագրելով ներլիբանանյան համակեցությունը խաթարելու, մամուլի մասին լիբանանյան օրենքը խախտելու, Մեծի

տանն Կիլիկիո կաթողիկոսի նկատմամբ թշնամանք հրահրելու, նույնիսկ Հայաստանի Հանրապետության դեմ հակաքարոզչություն կատարելու և բարեկամ երկու երկրների միջեւ հարաբերությունները վատթարացնելու վերաբերյալ «մահացու» մեղքեր: Այնինչ, «Պայքարի» մինչ այդ լույս տեսած 42 համարների բովանդակությունը լիովին հակառակն էին ապացուցում: Ուստի միանգամայն բնական էր, որ չնայած որոշ փոքրոգիների թափած ջանքերին, խնդիրը շատ արագ հարթվեց և «Պայքարը» հանդարտ ու հաստատակամ շարունակեց իր ազգաշահ երթը:

Մերօրյա համաշխարհայնացման (globalizacia) գործընթացների ու էլեկտրոնային լրատվամիջոցների բազմազանության մեջ «Պայքարն» ասպարեզ վերադարձավ իր առաքելությանը և ՌԱԿ-ի գաղափարախոսությունը համայն հայությանը հասցնելու հստակ գիտակցությամբ: Խիստ պատվավոր մի ընթացք, որը պետք է ապահովի գործին քաջատեղյակ, այդ ասպարեզում բեղմնավոր ճանապարհ անցած և ճիշտ ընտրված խմբագրակազմը՝ պատասխանատու խմբագիր՝ Երվանդ Ազատյանը, գործադիր խմբագիր Հակոբ Վարդիվառյանը, դոկտ. Հարություն Արզումանյանը, Հակոբ Ավետիքյանը, Պայծիկ Գալաճյանը, Զավեն Գրիգորյանը, Վաչե Սեմերճյանը:

Լավագույնս գիտակցելով, որ մեր օրերում տպագիր մամուլը որոշ նահանջ է ապրում, խմբագրակազմն իրավացիորեն որոշել է միաժամանակ հրապարակել նաև թերթի էլեկտրոնային տարբերակը [7], որով այն հասանելի է դարձել աշխարհասփյուռ հայությանը: Ինչպես նաև իր ձայնն է հնչեցնում հոգուտ հայանպաստ գործերի և որպես ՌԱԿ-ի գաղափարական պատգամախոս, անկասկած իր նպաստավոր ազդեցությունը կունենա կուսակցության վերակառուցման և հիմնովին առողջացման գործընթացներում: Գաղտնիք չէ, որ տեղեկատվության պակասի կամ միակողմանիության հետևանքով, երբեմն կուսակցական շրջանակները հայտնվում են թյուր իրողության շրջապտույտներում: Հենց այդտեսակ թյուրիմացություններից խուսափելու, կուսակցության գաղափարախոսությունն ու գործելակերպը ճիշտ ներկայացնելու անհրաժեշտության ըմբռնումով է խմբագրակազմը ճանապարհ դուրս եկել:

Բոլորովին պատահական չէր, որ ՌԱԿ-ի տարբեր կառույցներ, մի շարք պարբերականներ և էլեկտրոնային կայքեր, կուսակցության երախտավորներ և մտավորականներ, ինչպես նաև տողերիս հեղինակը, ժամանակին ողջունեցին կուսակցության գաղափարական պատգամախոս «Պայքարի» սպասված վերադարձը, բարի երթ մաղթեցին և հույս հայտնեցին ու հավատացին, որ այն ազնիվ ու անզիջում կպայքարի ստի ու խաբեության, հոսսական դրսևորումների, ազգավնաս ու կուսակցադավ բոլոր դրսևորումների դեմ, վեհանձնորեն կիրականացնի գաղափարական առաքյալի իր դերը՝ զգաստ կպահի զանգվածներին հայության հրատապ հարցերի նկատմամբ, ինչպես նախկինում է արել: Նախկին եղեռնվածի ու խեղճի փոխարեն՝ կներկայացնի սեփական ուժեղ պետության տիրոջ և պահանջատեր ժողովրդի դիմագիծը: Որպես ամենամոտ ապագայում հիմնովին առողջ ու միասնական կուսակցության պաշտոնաթերթ՝ կարևոր դերակատարություն կունենա մեզ նետված մարտահրավերներին արժանիորեն պատասխանելու և նշագծելու այն ուղիները, որոնցով հայ ժողովուրդը կկերտի նորանոր հաղթանակներ:

«Պայքարը» պիտի պայքարի, որ Հայաստանի հանրապետությունը և համայն հայությունը դիմագրավեն մեզ առաջադրված բազմաբնույթ մարտահրավերներին, որոնք թեև թավշյա հեղափոխությունը եկավ լուծելու, սակայն Արցախի, սոցիալ-տնտեսական, արտագաղթի և բազմաթիվ այլ հիմնախնդիրներ օր առաջ դեռևս լուծման կարիք ունեն: Այսպես՝ տակավին հայրենի իշխանությունները գործնականում լիովին չեն որդեգրել ժողովրդից, ժողովրդի հետ և ժողովրդի համար գործելաձևը, ամբողջովին չի դադարել երկիրը հյուծող արտագաղթը, դժվարություններ կան Հայրենիք-Սփյուռք և Հայաստան-Արցախ հարաբերություններում և այլն: Իսկ Հայաստանում և Սփյուռքում գործող կազմակերպությունները, եկեղեցին, Բարեգործականը, կուսակցական և մշակութային միություններն այդ խնդիրներն ու իրենց հուզող զանազան հարցեր վերլուծող, լուծումներ առաջարկող, հավասարակշռված և վստահություն ներշնչող

գաղափարախոսական առողջ և թարմ ասելիք ունեցող պարբերականի կարիք ունեին: Այդ դերակատարությունն ստանձնել և ՌԱԿ մամուլի հնաբնակների հետ փորձում է լուծել «Պայքար» թերթը, որն առողջ ու թարմ շունչ բերեց և իր բարերար ազդեցությունն ունեցավ հայության կյանքում: Ուստի միանգամայն օրինաչափ էր, որ կարճ ժամանակում «Պայքարի» այդ առողջ պայքարը և իր ազգանվեր առաքելության միանգամայն ճիշտ գիտակցումն ու կատարումը միանգամայն արժանիորեն արժանացավ հայկական PR(ՓիԱր) ընկերակցության և հաղորդակցության ամենամյա մրցանակաբաշխության դափնեկրի կոչման:

Մրցանակաբաշխություն, որի նպատակն է բարձրացնել ու կարևորել հանրային կապերի մասնագետի դերը, խրախուսել հաղորդակցության կառավարման նոր մեթոդներն ու ճարտարագիտական նորարարական կիրառումները, ինչպես նաև արձանագրել ոլորտում առկա բացթողումները: Հայկական PR(ՓիԱր) կազմակերպության նախագահ Աստղիկ Ավետիսյանն իր շնորհավորելով խմբագրակազմին նշեց, որ Հայկական PR(ՓիԱր) ընկերակցությունը պարգևատրում հանրային կապերի և հաղորդակցության լավագույն ծրագրերի ու գաղափարների հեղինակներին: Մրցանակաբաշխությունը միտված է գնահատելու հանրային կապերի և հաղորդակցության ոլորտում կատարված լուրջ ներդրումը և բարձրաձայնելու առկա խնդիրները, ձեռքբերումներն ու մարտահրավերները: «Պայքարն» արժանապատվորեն է կատարել իր առջև դրված այդ խնդիրները և լիովին արժանի էր այս մրցանակին:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հայ պարբերական մամուլի պատմություն XVIII-XIX դարեր, Ե., 2006, էջ 19:
2. Սարգսյան Ս., «Արմենիա» պարբերականը ազատագրական գաղափարախոսության ակունքներում, Ե., 2014, էջ 68:
3. Հայ պարբերական մամուլի պատմություն 1900-1922, Ե., 2017, էջ 628-639:
4. Սարգսյան Ս., Հայ Սահմանադրական ռամկավար կուսակցություն (1908-1921 թթ.), Ե., 2009, էջ 117-139:
5. «Պայքար» թիվ 1, Յունուար 1, 2017:
6. https://grahavak.blogspot.com/2014/12/pdf.html կայքում տեղադրված «Պայքար» թերթի բոլոր համարները:
7. baikarweekly@gmail.com

Сдана/Հանձնվել է՝ 10.01.2020
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 13.01.2020
Принята/Ընդունվել է՝ 20.01.2020

Ժողովրդական պատգամավորների տեղական խորհուրդների գործունեությունը 1991-1992 թթ.

Զաքարյան Լ.Ս.
ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի նորագույն պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող, պ.գ.թ., դոցենտ (Երևան, Հայաստան)
lilit_zakaryan@mail.ru

Վճռորոշ բառեր՝ ժողովրդական պատգամավորների տեղական խորհուրդներ, տեղական ինքնակառավարման մարմիններ

Вопросы местного самоуправления в первые годы независимости Республики Армения. Деятельность местных советов народных депутатов в 1991-1992 годах

Закарян Л.С.
старший научный сотрудник Института истории НАН РА, к.и.н, доцент (Ереван, Армения)
lilit_zakaryan@mail.ru

Резюме: В статье представлена проблема управления на местах в 1991-1992гг. После провозглашения независимости в Армении начался процесс реконструкции центральных органов власти, однако на местах сохранились местные советы народных депутатов. Местные советы, оказавшись в новых условиях работы, не всегда справлялись с новыми проблемами. В республиканских органах правления к власти пришли новые силы, Коммунистическая партия полностью потеряла свое влияние, между тем в большинстве местных советов представители старой номенклатуры остались на уровнях принятия решений. Это создавало недоверие и недовольство у представителей центральной власти. Был поставлен вопрос ликвидации местных советов и создания органов местного самоуправления, но проблему стало возможно решить только после завершения военных действий и принятия Конституции РА в 1995 году.
Ключевые слова: местные советы народных депутатов, местноесамоуправление

Issues of local government in the first years of independence of the Republic of Armenia. The activities of local councils of people's deputies in 1991-1992

Zakaryan L.S.
Senior Researcher, Institute of History of NAS RA
PhD in History, Associated Professor (Yerevan, Armenia)
lilit_zakaryan@mail.ru

Abstract: The article presents the problem of local governance in 1991-1992.After independence, the process of reconstruction of the central authorities began in Armenia, however, local councils of people's deputies were locally preserved.The local councils, finding themselves in new working conditions, did not always cope with the problems that fell upon them.New forces came to power in the republican government bodies, the Communist Party completely lost its influence, meanwhile, in most local councils, representatives of the old nomenclature remained at decision-making levels.This created distrust and discontent among representatives of the central government.The question of eliminating local councils and creating local self-government bodies was raised, but the problem became possible to solve only after the end of hostilities and the adoption of the Constitution of the Republic of Armenia in 1995.
Keywords: councils of people's deputies, self-government

ԽՍՀՄ-ի վերջին տարիներին՝ ժողովրդավարացման գործընթացների և Կոմունիստական կուսակցության անվերապահ իշխանության թուլացման պայմաններում սկսեցին քննարկումներ գոյություն ունեցող ժողովրդական պատգամավորների տեղական խորհուրդների համակարգը Տեղական ինքնակառավարման մասին եվրոպական խարտիայի[1] դրույթներին հարմարեցնելու ուղղությամբ:

[1]Տեղական ինքնակառավարման մասին եվրոպական խարտիան մշակվել է Եվրոպայում իշխանության տեղական և տարածաշրջանային մարմինների մշտական կոնֆերանսի (ներկայիս՝ Եվրոպայի տեղական և տարածաշրջանային իշխանությունների կոնգրեսի) նախաձեռնությամբ 1985 թվականին:

1990-1991 թթ. ԽՍՀՄ-ում այդ հարցի շուրջ ձևավորվել էին հետևյալ մոտեցումները՝

- Պահպանել կառավարման տեղական խորհուրդների համակարգը
- Ժողովրդական պատգամավորների տեղական խորհուրդները վերանվանել տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, բայց պահպանել նրանց տեղն ու դերը պետական կառավարման համակարգում,
- Ժողովրդական պատգամավորների տեղական խորհուրդներն ընդհանրապես առանձնացնել պետական կառավարումից, դարձնելով իրապես անկախ ինքնակառավարվող մարմիններ:

Վերջին տարբերակի դեպքում նախատեսվում էր, որ դրանք պետք է ինքնուրույն ձևավորեն տեղական բյուջեները, բայց որոշ լիազորություններ կառավարությունը կարող էր փոխանցել տեղական մարմիններին և դրա համար ապահովեր համապատասխան ֆինանսավորում: Տեղական կառավարման մարմինների իրական ինքնավարության հաստատման դեպքում խորհրդային մի շարք օրենքներում պետք է փոփոխություններ կատարվեին: Խորհրդային օրենսդրությամբ վերադաս մարմինը իրավունք ուներ չեղյալ հայտարարել տեղական խորհրդի որոշումը, ինքնակառավարման դեպքում՝ այն զրկվում էր այդ իրավունքից՝ խախտում նկատելու դեպքում միայն կարող էր նախազգուշացներ տեղական մարմնին, իսկ հաշվի չառնելու դեպքում հարցը կարող էր լսվել դատարանում: Եթե վերջին տարբերակը ընդունվեր, պետական սեփականության կողքին հայտնվելու էր սեփականության նոր ձև՝ մունիցիպալ սեփականությունը: Քննարկվում էր նաև ժողովրդական պատգամավորների տեղական խորհուրդների ընտրությունների մոդելի հարցը՝ ուղղակի, անուղղակի և այլն: Այս քննարկումները ավարտվեցին 1990 թ. ապրիլի 9-ին «ԽՍՀՄ տեղական ինքնակառավարման և տեղական տնտեսության ընդհանուր սկզբունքների մասին» օրենքի ընդունմամբ, որը սակայն մեծ փոփոխություններ տեղական կառավարման համակարգում չառաջացրեց: Տեղական կառավարման վերաբերյալ փոփոխություններ եղան 1990 թ. ԽՍՀՄ նոր սահմանադրության նախագծում:

Հայաստանում Արցախյան շարժումը հասարակական գիտակցության մեջ հեղաբեկում էր առաջացրել, հանրապետությունը այլ գլոբալ խնդիրներով էր տարված: Հայաստանը չընդունեց ԽՍՀՄ նոր Սահմանադրությունը և տեղական խորհուրդների կարգավիճակում մեծ փոփոխություններ չեղան: Բացի այդ Հայաստանի Հանրապետությունը 1990 թ. օգոստոսից բռնել էր անկախացման ուղին, կանգնած էր փոխակերպման շեմին և տեղական կառավարման հարցը ամենևին էլ առաջնահերթություն չէր համարվում: Արդեն պարզէր, որ հասարակությունը լուրջ սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ է ունենալու: Արմատական բարեփոխումների համար բարենպաստ չէին արտաքին պայմանները, գնալով ավելի ու ավելի էին լարվում հարաբերությունները հայ –ադրբեջանական սահմանին:

1991 թ. ռեգիոնալ պլանավորման տեսանկյունից Հայաստանը բաժանված էր 7 գոտու՝ Զանգեզուրի, Վայքի, Սևանի, Ուտիքի, Լոռի-Փամբակի, Շիրակի, Արարատի [1]: Կառավարումը տեղերում տեղի էր ունենում ժողովրդական պատգամավորների շրջանային, քաղաքային, քաղաքների շրջանային, գյուղական, ավանային խորհուրդների միջոցով: Խորհուրդները կառավարման միասնական համակարգի մաս էին կազմում և տեղերում իրագործում էին ՀՀ Գերագույն Խորհրդի, կառավարության, տարբեր նախարարությունների օրենսդրական ակտերը, սակայն ստեղծված լինելով այլ երկրի պայմաններում, այլ կառավարման համակարգի համար, դժվարությամբ էին հարմարվում նոր խաղի կանոններին: Բնակչության իրավագիտակցությունը դեռևս պատրաստ չէր տեղական ինքնակառավարման սկզբունքների իրագործմանը: Տեղական խորհուրդները օրեցօր թուլացող խորհրդային երկրի տրամաբանությամբ էին աշխատում: Նոր իշխանությունների ջանքերը այդ ուղղությամբ վճռական չէին, չկար նաև տեղական իքնակառավարման համակարգի ձևավորման նոր հայեցակարգ: Այդ պատճառով տեղական կառավարման ոլորտում արված քայլերը կոսմետիկ բնույթ ունեին:

1991 թ. ապրիլի 15-ին ընդունված «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (հիմնական օրենքի) մեջ և Հայաստանի Հանրապետության մյուս օրենսդրական ակ-

տերում փոփոխություններ կատարելու մասին» օրենքով [**2**] որոշվեց ՀՀ «Ժողովրդական պատգամավորների տեղական՝ շրջանային, քաղաքային, քաղաքների շրջանային, ավանային և գյուղական խորհրդի ժողովրդական պատգամավոր» բառերը փոխարինել «տեղական՝ շրջանային, քաղաքային, քաղաքների շրջանային, ավանային և գյուղական խորհրդի պատգամավոր» բառերով: Այս որոշման տրամաբանությամբ քայլ էր արվում համաժողովրդական խորհուրդներից տեղական ինքնակառավարման անցնելու ուղղությամբ, ընդգծվում էր, որ տեղական խորհուրդը սպասարկում է համայնքի կարիքները և ոչ թե ամբողջ երկրի: Բնականաբար բառերի փոփոխությունից դրանց դերակատարման մեջ տեղաշարժեր չառաջացան:

Պատահական չէ, որ 1992 թ. երկրի նախագահը՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը նշում էր. «Տեղական իշխանություններն այսօր համարյա դուրս են մեր պետական կառուցվածքից: Եվ եթե նկատի ունենանք նաև այն հանգամանքը, որ տեղական իշխանությունները մեծ մասամբ ներկայացված են նախկին համակարգի պաշտոնյաներով, ապա պարզ պետք է լինի, թե ինչպիսի հակասություններ են առաջացել կենտրոնական ու տեղական իշխանությունների միջև: Եթե խորհրդարանը կարողանար կարճ ժամանակի ընթացքում լրացնել այս բացը, որոշակի իրավական դաշտ ստեղծեր տեղական ինքնակառավարման համակարգի համար, այսինքն վերջապես ընդուներ տեղական ինքնակառավարման մասին օրենքը, ապա մենք շատ լուրջ քայլ արած կլինեինք մեր պետական կառույցների կատարելագործման հարցում» [**3**]:

Հակասությունների մի մասը, որոնց մասին խոսում էր երկրի նախագահը, օրենսդրական հիմքեր ունեին, քանի որ հստակ տարանջատված չէին պատգամավորների տեղական խորհուրդների և կենտրոնական իշխանության մարմինների լիազորությունները: Տեղական խորհուրդների գործադիր մարմինները ունեին երկակի ենթակայության բաժիններ և վարչություններ, որոնք հաճախ ավելի կարևորում էին տեղական որոշումները:

1991 թ. սկզբին փորձ արվեց կանոնակարգել տեղական խորհուրդների գործունեությունը: ՀՀ ԳԽ նախագահության «ՀՀ ժողովրդական պատգամավորների շրջանային, քաղաքային և քաղաքային շրջանային խորհուրդների առաջին նստաշրջանների մասին» 1991 թ. հունվարի 5-ի որոշմամբ [**4**] պետք է նստաշրջաններ գումարվեին այն բոլոր տեղական խորհուրդներում, որտեղ համապատասխան տարածքային հանձնաժողովը գրանցել է «խորհրդի պատգամավորների ընդհանուր թվակազմի երկու երրորդից ոչ պակաս պատգամավորների, իսկ առաջին նստաշրջանների աշխատանքները սկսվում են, եթե նիստերին մասնակցում են պատգամավորների ընդհանուր թվակազմի կեսից ավելին»: Որոշման համաձայն այդ խորհուրդների նախագահության անդամ հանդիսացող մշտական հանձնաժողովների նախագահները իրենց պարտականությունները պետք է կատարեին հասարակական կարգով:

ՀՀ ԳԽ նախագահության «ՀՀ ժողովրդական պատգամավորների շրջանային, քաղաքային (հանրապետական ենթակայության), քաղաքի շրջանային խորհուրդների գործադիր կոմիտեների բաժինների և վարչությունների ղեկավարների հաստատման մասին» [**4**] որոշմամբ խորհուրդների գործադիր կոմիտեների երկակի ենթակայության բաժինների և վարչությունների ղեկավարների թեկնածությունները պետք է ներկայացվեին խորհրդի հաստատմանը համապատասխան գերատեսչությունների համաձայնությամբ: Այս որոշմամբ փորձ արվեց հսկողության տակ առնել խորհուրդների կադրային քաղաքականությունը, ուժեղացնել վերահսկողությունը դրանց նկատմամբ: Նպատակահարմար համարվեց գործկոմների ներքին գործերի վարչությունների և բաժինների պետերի նշանակումը կատարել ՀՀ ներքին գործերի նախարարության կողմից, շրջանային գյուղատնտեսական վարչությունների պետերի նշանակումը կատարել ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության կողմից՝ համապատասխան խորհուրդների համաձայնությամբ:

Քիչ անց ընդունվեց նաև ՀՀ նախարարների խորհրդի կադրերի նշանակման բնագավառում ՀՀ պետական կառավարման մարմինների, և պատգամավորների տեղական խորհուրդների գործադիր կոմիտեների լիազորությունների սահմանազատման մասին որոշումը [**5**]: Որոշման համաձայն ՀՀ շրջանային,

քաղաքային խորհուրդների նստաշրջանների միջև ընկած ժամանակաշրջանում մինչև հերթական նստաշրջանում հաստատումը գործադիր կոմիտեներն իրենց երկակի ենթակայության բաժինների և վարչությունների (տնտեսագիտական ծառայություն, ֆինանսների բաժին, աշխատանքի և սոցիալական ապահովության, առողջապահության, մշակույթի, կրթության, բնակարանային-կոմունալ տնտեսության, արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, շինարարության, տրանսպորտի և կապի, առևտրի և հասարակական սննդի, կենցաղային սպասարկման, վիճակագրության, ճարտարապետության բաժիններ և վարչություններ, այլ ծառայություններ՝ նշված ստորաբաժանումները պատգամավորների տեղական խորհուրդների գործկոմների կազմակերպական կառուցվածքում լինելու դեպքում) ղեկավարներին պետք է նշանակեին կամ ազատեին իրենց պարտականությունների կատարումից համաձայնեցնելով ՀՀ համապատասխան նախարարությունների և գերատեսչությունների հետ: Մնացած ստորաբաժանումների ղեկավարներին և այլ աշխատողներին պատգամավորների շրջանային, քաղաքային խորհուրդների գործադիր կոմիտեներն էին նշանակում:

Սահմանվեց նաև տեղական խորհուրդների տարածքում տեղաբաշխված պետական ձեռնարկությունների, հիմնարկությունների և կազմակերպությունների ղեկավարներին, ղեկավար աշխատողներին պաշտոններում նշանակման և ազատման կարգը: Շրջանի, քաղաքի տարածքում տեղաբաշխված ընդհանուր հանրապետական նշանակության առևտրի և հասարակական սննդի, բնակչության կենցաղային սպասարկման, բնակարանային-կոմունալ տնտեսության, լուսավորության, առողջապահության, մշակույթի, սոցիալական ապահովության կազմակերպությունների, հիմնարկությունների և ձեռնարկությունների ղեկավարները պետք է նշանակվեին և ազատվեին աշխատանքից պետական կառավարման համապատասխան մարմինների կողմից: Արտադրական ոլորտի, լուսավորության, բնակարանային-կոմունալ տնտեսության, առողջապահության, մշակույթի, շրջանային, քաղաքային ենթակայության ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների ու հիմնարկությունների ղեկավարներին և մյուս ղեկավար աշխատողներին նշանակելու էր պատգամավորների շրջանային, քաղաքային խորհուրդների գործադիր կոմիտեն: Դրա հետ մեկտեղ առևտրի և հասարակական սննդի, բնակչության կենցաղային սպասարկման, քաղաքային, շրջանային ենթակայության ձեռնարկությունների, հիմնարկությունների և կազմակերպությունների ղեկավարներին նշանակում էին համապատասխան բնագավառների շրջանային, քաղաքային միավորումների/վարչությունների/ղեկավարները, սակայն այդ որոշումները նրանք պետք է համաձայնացնեին պատգամավորների շրջանային, քաղաքային խորհուրդների գործադիր կոմիտեների հետ: Պատգամավորների գյուղական, ավանային խորհրդի գործադիր կոմիտեն նշանակելու էր բնակարանային-կոմունալ տնտեսության, բնակչության կենցաղային սպասարկման ձեռնարկությունների, դպրոցների, նախադպրոցական և արտադպրոցական մշակույթի և առողջապահության հիմնարկությունների ղեկավարներին, բայց դարձյալ համաձայնեցնելով նշված բնագավառի վերադաս մարմինների հետ: Կադրերի նշանակման և աշխատանքից ազատման հարցում տեղական խորհուրդները լիովին ազատ չէին, թեև ազդեցության որոշ լծակներ պահպանեցին: Փաստորեն, եթե նախկինում կադրերի նշանակումը տեղական խորհուրդները համաձայնեցնում էին Կոմունիստական կուսակցության հետ, այժմ այդ դերը ստանձնում էին տարբեր ոլորտների հանրապետական գործադիր իշխանության մարմինները: Դա նշանակումէր, որ տեղական խորհուրդները դեռևս կազմում էին պետական իշխանության մաս և ինքնակառավարման մարմիններ չէին:

Տեղական խորհուրդների գործադիր կոմիտեները լուծում էին մի շարք հարցեր կրթության, առողջապահության, բնակչության սոցիալական պաշտպանության, գյուղատնտեսության ոլորտներում: Շատ յուրահատուկ պայմաններում էին հայտնվել սահմանմերձ շրջանների, փախստականներով բնակեցված, աղետի գոտու տեղական խորհուրդները: Խորհուրդների գործադիր կոմիտեների գործառույթները ավելացան հատկապես հողի սեփականաշնորհման հետ կապված: Այդ էր

պատճառը, որ ՀՀ նախարարների խորհուրդը 21.02.1991 N132 «Ժողովրդական պատգամավորների շրջանային խորհուրդների գործադիր կոմիտեների ապարատների և դրանց բաժինների (վարչությունների) աշխատողների թվաքանակի ավելացման մասին» որոշմամբ սահմանեց, որ «ի կատարումն Հայաստանի Հանրապետության նախարարների խորհրդի 1990 թվականի նոյեմբերի 18-ի «ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության կենտրոնական ապարատի կառուցվածքի մասին» N 524 որոշման 6-րդ կետի, գյուղատնտեսության վարչություններ ստեղծելու նպատակով ավելացնել ժողովրդական պատգամավորների շրջանային խորհուրդների գործադիր կոմիտեների ապարատների և նրանց բաժինների (վարչությունների) աշխատողների թվաքանակը 620 միավորով, տարեկան 2840.5 հազար ռուբլի աշխատանքի վարձատրության ֆոնդով…» [**6**]:

Դեպի ինքնակառավարում արված քայլ էր ՀՀ Գերագույն Խորհրդի «Հայաստանի Հանրապետության 1991 թվականի պետական բյուջեի մասին» որոշումը [7] /15.05.1991/, որով սահմանվեց, որ ժողովրդական պատգամավորների շրջանային, քաղաքային և քաղաքի շրջանային, ավանային և գյուղական խորհուրդները ինքանուրույն են կազմում, հաստատում և կատարում համապատասխան վարչական տարածքների բյուջեները: Տեղական բյուջեները պետք է ձևավորվեին ի հաշիվ սեփական եկամուտների և ձեռնարկությունների, միավորումների ու կազմակերպությունների շահութահարկից կատարվող մասնահանումների (մասնահանումների չափերը որոշում էր ՀՀ նախարարների խորհուրդը): Որոշվեց, որ «հանրապետական ենթակայության քաղաքների շրջանների, շրջանային ենթակայության քաղաքների, ավանային և գյուղական բյուջեների համար շահութահարկի, բանվոր-ծառայողներից պահվող եկամուտների և մյուս հարկային ու ոչ հարկային եկամուտներից կատարվող մասնահանումների նորմատիվները հաստատում են վերադաս ժողովրդական պատգամավորների խորհուրդները» [**7**]:

1991 թ. հունիսի 18-ի ՀՀ նախարարների խորհրդի «Պատգամավորների շրջանային և հանրապետական ենթակայության քաղաքային խորհուրդների գործկոմների նախագահների պաշտոնային դրույքների մասին» N 402 որոշմամբ ընդունվեց ՀՀ ֆինանսների նախարարության առաջարկությունը և մի շարք շրջանային և հանրապետական ենթակայության պատգամավորների քաղաքային ու շրջանային խորհուրդների գործկոմների նախագահների պաշտոնային դրույքները սահմանվեցին ՀԽՍՀ Մինիստրների Խորհրդի 1985 թ. հոկտեմբերի 7-ի N511 որոշման համապատասխան սխեմաներով նախատեսված պաշտոնային դրույքների առավելագույն չափերով [**8**]: 1991թ. հոկտեմբերի 4-ին ՀՀ նախարարների խորհրդի որոշմամբ հաստատվեց տեղական խորհուրդների գործադիր կոմիտեների, դրանց վարչությունների և բաժինների աշխատողների առավելագույն թվաքանակը և աշխատավարձի ֆոնդը [**9**]:

Նոր իշխանությունները մի կողմից փորձում էին ուժեղացնել հսկողությունը տեղական խորհուրդների նկատմամբ, մյուս կողմից՝ բարձրացնել դրանց պատասխանատվությունը տեղական հարցերի լուծման համար: Հատկապես դա վերաբերվում էր բնակչության պաշտպանության հարցին:

Շրջափակման, վառելիաքաէներգետիկ ճգնաժամի հետևանքով ժողովրդական տնտեսության մեջ արտակարգ իրավիճակ էր առաջացել: Այդ իրավիճակը կարգավորելու համար ՀՀ նախարարների խորհուրդը որոշեց ստեղծել կենտրոնական, տարածքային և տեղական հանձնաժողովներ, որոնց նախագահները պետք է ի պաշտոնե լինեին նախարարությունների, գերատեսչությունների, պատգամավորների շրջանային և քաղաքային խորհուրդների գործադիր կոմիտեների, հիմնարկ-ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների ղեկավարները: Խնդիրը կարգավորելու համար ՀՀ կառավարության 1991թ. նոյեմբերի 29-ին ընդունեց «Տնտեսական շրջափակման պայմաններում բնակչության և ժողովրդական տնտեսության կենսագործունեությունը ապահովելու կազմակերպական միջոցառումների մասին» N 656 որոշումը [**10**]:

Գորիսի, Կրասնոսելսկի, Կապանի, Մեղրու, Սիսիանի, Վարդենիսի, Վայքի շրջխորհուրդների գործկոմների և ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության առաջարկով ՀՀ նախարարների խորհուրդը որոշում կայացրեց համաձայնեցված հիդրոօդերևութաբանա-

կան պրոցեսների վրա ակտիվ ներգործության ռազմականացված ծառայության հետ, նշված շրջաններում ստեղծել հակակարկտային ռազմականացված ջոկատներ [**11**]: ՀՀ գյուղնախարարությանը, նշված շրջանների խորհուրդների գործկոմներին հանձնարարվեց 1992 թ. ռազմականացված ջոկատների հրամանատարական կենտրոնների և հրթիռահրետանային մարտկոցների շինարարության համար հողամասեր հատկացնել, ապահովել անհրաժեշտ փաստաթղթերի կազմումը, 1992-1995 թթ. պլաններում նախատեսել և իրականացնել հակակարկտային ռազմականացված ջոկատների հրամանատարական կենտրոնների և հրթիռահրետանային մարտկոցների շինարարությունը [**11**]:

ՀՀ կառավարության 1992 թ. հուլիսի 13-ի N 272 կարգադրությամբ Ադրբեջանի հետ սահմանամերձ շրջանների և քաղաքների պաշտպանության կազմակերպման, մարտական գործողություններից տուժած տնտեսության վերականգնման համար դրանք ամրակցվեցին շրջանային և քաղաքային պատգամավորական խորհուրդների գործադիր կոմիտեներին, որոնք պետք է յուրաքանչյուր եռամյակ հաշվետվություն ներկայացնեին ՀՀ կառավարությանը [**12**]: 1992 թ. պատգամավորների շրջանային և քաղաքային խորհուրդների գործադիր կոմիտեներին հանձնարարվեց կառավարություն ներկայացնել առաջարկություններ սահմանամերձ բնակավայրերի գործազուրկ և սոցիալապես անպաշտպան բնակիչների սոցիալական պայմանների բարելավման միջոցառումների մասին [**13**]: Սակայն խորհուրդների մեծ մասը այս հարցում պասիվ դիրքորոշում բռնեց: Միշտ լինելով հսկողության տակ և հանդես գալով, որպես վերևից իջեցվող որոշումների կատարող դրանք չէին կարողանում հանդես բերել բավարար նախաձեռնողականություն, դրա հետ մեկտեղ նշենք նաև, որ շրջափակումների և վառելիքաէներգետիկ ճգնաժամի, փլուզվող տնտեսության պայմաններում ելքեր գտնելու հնարավորություններն առանձնապես մեծ չէին: ՀՀ կառավարության «Հայաստանի Հանրապետության՝ Ադրբեջանի հետ սահմանամերձ շրջաններում ստեղծված իրավիճակի և դրա բարելավման միջոցառումների մասին» N 498 որոշման (1992 թ. հոկտեմբերի 1) մեջ նշվում էր, որ «Սահմանամերձ շրջանների և քաղաքների պատգամավորների որոշ շրջանային և քաղաքային խորհուրդների գործադիր կոմիտեներ ծագող հիմնահարցերի լուծման համար փոխանակ մոբիլիզացնելու տեղի նյութական և հոգևոր հնարավորություններն՝ այդ հարցերով դիմում եմ հանրապետական մարմիններին» [**13**]:

Սահմանամերձ շրջաններում պաշտպանության կարիքների համար ՀՀ ՊՆ-ին և ՀՀ արտակարգ իրավիճակների պետական վարչությանը հանձնարարվեց ներգրավել պատգամավորների սահմանամերձ շրջանների և քաղաքների, դրանց ամրակցված շրջանային և քաղաքային խորհուրդների գործադիր կոմիտեներին՝ քաղաքացիական բնակչությանն, աշխատավորական կոլեկտիվներին անհրաժեշտ աշխատանքներ կազմակերպելու համար [**14**]:

Խիստ լարված մթնոլորտում տեղական խորհուրդների գործադիր կոմիտեներին միշտ չէ, որ հաջողվում էր լուծել բազմազան խնդիրներն, իրականացնել պատշաճ կառավարում, կարգավորել սահմանամերձ շրջանների քաղաքացիական պաշտպանության հարցերը: 1991-1992 թթ. սահմնամերձ շրջաններում համակարգված չէին քաղաքացիական և զինվորական իշխանությունների փոխհարաբերությունն՝ ինչն երբեմն լարվածություն էր առաջացնում դրանց միջև:

Հանրապետության կենտրոնական իշխանությունների և պատգամավորների տեղական խորհուրդների միջև լարվածությունը պահպանվում էր նաև տեղերում հին նոմենկլատուրայի պահպանման պատճառով: Պատահական չէ, որ 1993 թ. իր ծրագրային ելույթում Լևոն Տեր-Պետրոսյանը դարձյալ նշում էր. «Քանի դեռ Հայաստանում գոյություն ունի խորհուրդների համակարգը, մենք չենք կարող ստեղծել այսօրվա պահանջներին համապատասխանող լուրջ պետական կառույցներ: Իսկ համակարգը, թեև գլխատած, դեռևս շարունակում է իր գոյությունը, նրա ներքին օղակներում տիրում են թե՛ այդ կառույցի բարքերը, թե՛ նաև՝ պաշտոնյաները» [**15**]:

Փաստորեն անկախության հռչակումից հետո Հայաստանում կենտրոնական իշխանությունը լուրջ փոխակերպում ապրեց, իշ-

խանության եկան նոր քաղաքական ուժեր, սակայն տեղերում պահպանվեց կառավարման խորհրդային համակարգը: Տեղական խորհուրդները մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով միշտ չէ, որ կարողանում էին լուծել նոր, մինչ այդ իրենց լիազորությունների շրջանակներում չեղած խնդիրները, ինչը հարուցում էր հանրապետական իշխանության դժգոհությունը: Տեղական կառավարման նոր համակարգի և ինքնակառավարման մարմինների ստեղծումն աստիճանաբար դառնում էր օրակարգային հարց, որը սակայն հնարավոր եղավ լուծել միայն պատերազմի ավարտից և ՀՀ Սահմանադրության ընդունումից հետո 1995թ.:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հայաստանի ազգային արխիվ /այսուհետ՝ ՀԱԱ/,Ֆ-113, Ց-167, Գ-373, էջ 6:
2. https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=80
3. Լևոն Տեր–Պետրոսյան, Ընտրանի, 2006 թ., Ելույթ Հայոց համազգային շարժման 4-րդ համագումարում, 1992 թ. մարտի 22, էջ 285:
4. ՀԱԱ, Ֆ-207, Ց- 66, Գ- 10:
5. ՀԱԱ, Ֆ-113,Ց-80,Գ- 49:
6. ՀԱԱ, Ֆ-113, Ց-165, Գ-129, էջ 3:
7. ՀԱԱ, Ֆ- 113, Ց -180, Գ -49:
8. ՀՀ կառավարության որոշումների ժողովածու, N 6, հունիս, Ե -1991, էջ 567:
9. ՀԱԱ, Ֆ - 113, Ց - 165, Գ- 583, էջ 1:
10. ՀԱԱ, Ֆ-113, Ց-165, Գ-646:
11. ՀԱԱ, Ֆ -113, Ց-165, Գ- 195:
12. ՀՀ կառավարության որոշում N 498, 1992 թ. հոկտեմբերի 1// 113, 167, 485, 0010
13. ՀԱԱ,Ֆ -113, Ց-167,Գ- 485, էջ 22:
14. ՀԱԱ, Ֆ- 113, Ց- 167,Գ-485, էջ 32:
15. Լևոն Տեր-Պետրոսյան, Ընտրանի, 2006 թ., էջ 284:

Сдана/Հանձնվել է՝ 18.01.2020
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 21.01.2020
Принята/Ընդունվել է՝ 26.01.2020

Памятники армянской архитектуры и топонимики в странах Юго-Восточной и Восточной Азии. *Вьетнам, Таиланд, Япония*

Погосян /Хахбакян/ Г. Г.
Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона (Армения, Ереван)
gagikp@mail.ru

Ключевые слова: Вьетнам, Таиланд, Япония, армяне, диаспора, архитектура, церковь, часовня, школа, надгробие, топонимика, лапидарные надписи.

Հայկական ճարտարապետական եւ տեղանվանական հուշարձանները Հարավ-Արևելյան եւ Արևելյին երկրներում. *Վիետնամ, Թաիլանդ, Ճապոնիա*

Պողոսյան /Խաղբակյան/ Գ. Հ.
Սեվծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական եվ սոցիալական հետազոտությունների հանրային ինստիտուտ (Հայաստան, Երևան)
gagikp@mail.ru

Ամփոփում՝ Հոդվածում ներկայացված է «*Ճարտարապետական եւ տեղանվանական հայկական հուշարձանները աշխարհում*» բազմահատորյա ատլաս-դիվանից մի գլուխ, որն նվիրված է Հարավ-Արևելյան եւ Արևելյին Ասիայի երեք երկրներին. Ճապոնիային, Վիետնամին ու Թաիլանդին: Հոդվածում համառոտ ներկայացվում է գաղթօջախների ստեղծման եւ զարգացման պատմությունը, տարածման աշխարհագրությունը, եկեղեցու, կրթության և պարբերական մամուլի իրավիճակը: Հոդվածի հիմնական մասն են կազմում Ճապոնիայի, Վիետնամի ու Թաիլանդի հայկական ճարտարապետական ու տեղանվանական հուշարձանների ցուցակ-աղյուսակները, որոնց վերջում զետեղված են օգտագործված գրականության ցանկերը:
Հանգուցաբառեր՝ Վիետնամ, Թաիլանդ, Ճապոնիա, հայեր, գաղթօջախ, ճարտարապետություն, եկեղեցի, մատուռ, դպրոց, տապանաքար, տեղանուններ, արձանագրություններ:

The Monuments of Armenian Architectures and Toponymy in Countries of Southeast and East Asia. *Vietnam, Thailand, Japan*

Poghosyan /Khaghbakyan/ G. H.
Public Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region (Armenia, Yerevan)
gagikp@mail.ru

Abstract: The article presents the head of a multi-volume atlas of the catalog «*The monuments of Armenian architecture and place names abroad*». It presents an overview of the history and development of the community, the geography of its settlement, the state of the church, education and Armenian media. The main part of the article is a table-list of Armenian monuments of architecture and toponymy in Countries of East and Southeast Asia: Japan, Vietnam and Thailand after which a list of literature is given.
Keywords: Vietnam, Thailand, Japan, Armenians, Migration, Diaspora, Architecture, Church, Chapel, School, Gravestone, Toponyms, Inscription.

Вьетнам (вьетн. Việt Nam, англ. Vietnam), полная официальная форма – Социалистическая Республика Вьетнам (вьетн. Cộng Hòa Xã Hội Chủ Nghĩa Việt Nam, тьы-ном 共和社會主義越南) – государство в Юго-Восточной Азии на полуострове Индокитай. Административный центр город Ханой. **Ханой** (вьетн. Hà Nội, тьы-ном 河内, дословно «город между рек» или «(место) окружённое рекой») – столица Вьетнама и второй по численности населения город страны.

С 1902 по 1945 годы – столица Французского Индокитая, с 1954 по 1976 годы – Демократической Республики Вьетнам (Северного Вьетнама).

История. **География**.

То, что армяне были знакомы со Вьетнамом, со времен знакомства с Китаем – это очевидно. Но каких-либо письменных упоминаний о том, что в средневековье или позднем средневековье здесь были основаны колонии, нам не известно.

Ныне во Вьетнаме проживает несколько армян и все в разных городах.

Церковь. **Организации**. **СМИ**.

Культовых, как впрочем и иных памятников на территории Вьетнама не имеется.

Образование.

Существует свидетельство о том, что на рубеже позднего средневековья и нового времени в одном из монастырей Вьетнама вплоть до современного периода преподавался армянский язык. По устному свидетельству одного из участников войны во Вьетнаме (1957-1975), во время десантирования группы, в джунглях советских парашютистов встречали два монаха, которые должны были проводить группу из пункта А в пункт Б. На второй день выяснилось, что монахи-проводники владеют армянским языком. На вопрос нашего респондента, откуда такое знание языка, монахи ответили, что несколько сот лет назад, монастырь посещали торговцы армяне. От них в монастыре и научились языку, а для того чтобы знание не было утречено, вот уже несколько сот лет они преподают его в своей школе.

Разное.

В городе Нячанг армянская семья Арутюнянов из Армении открыла ресторан под названием “Маленькая Армения” площадью 20 м^2. Через год ресторан расширился до 1600 м^2 и получил новое название “Armenia – у Ашота”. Вьетнамцы в увидев, что у ресторана с этим названием много посетителей, рядом открыли заведениея назвав его “small Armenia”.

Таблица-перечень памятников архитектуры и топонимики во Вьетнаме

н/н	Объект	Наименование	Адрес и контакты	Год	Вид
1.	ресторан	Armenia у Ашота	Armenia У Ашота 12 Trần Quang Khải, Lộc Thọ, 650000 **Nha Trang**[1] Tel.: +84703044319 http://armenianhatrang.ru	2013	
2.	ресторан	Small Armenia	Small Armenia 14 Trần Quang Khải, Lộc Thọ, 650000 **Nha Trang**	2015	

Использованные шрифты: SimSun – тьы-ном.

Список использованной литературы

1. **Пайтян Марианна**, Армения во вьетнамском Нячанге: как Ашот закрыл дверь своего дома и открыл крутой ресторан. // SPUTNIK-Армения, 12.06.2019 / https://ru.armeniasputnik.am/columnists/20190612/19062315/Armeniya-vo-vetnamskom-Nyachange-kak-Ashot-zakryl-dver-svoego-doma-i-otkryl-krutoy-restoran.html

[1] **Нячанг** (вьетн. Nha Trang) – административный центр провинции Кханьхоа (вьетн. Khánh Hòa) в центральном Вьетнаме. Расположен на побережье Южно-Китайского моря, в 1280 км от Ханоя и в 439 км от Хошимина. Один из самых популярных курортов Вьетнама среди иностранных туристов.

Таиланд (тайск. ประเทศไทย), **Королевство Таиланд** (тайск. ราชอาณาจักรไทย), до 1939 и в 1945 – 1948 годах Сиам – государство Юго-Восточной Азии, расположенное в юго-западной части полуострова Индокитай и в северной части полуострова Малакка. Таиланд подразделяется на 77 провинций (จังหวัด, «чангват»).

Административный центр – Бангкок, имеет статус самостоятельной 77-й провинции. Каждая провинция подразделяется на районы (อำเภอ, «ампхе», amphoe) и 50 городских районов Бангкока (เขต, кхет, khet). Кроме того, Таиланд делится на пять основных регионов: Центральный, Восточный, Северный, Северо-восточный и Южный Таиланд.

История. **География**.

Первые письменные упоминания об армянах в Таиланде относятся к XVII в. времен царства Аютия (тайск. อาณาจักรอยุธยา) (1351-1767) при втором короле «Династия Золотого дворца» (Прасат Тонга) короле Раматхибоди III (1656-1688).

Согласно письменным источникам столичном городе Аюттхайе проживало значительное количество армян [**3**].

То, что армяне пользовались доверием и уважением при дворе сиамских королей, говорит тот факт, что множество армян в офицерских чинах служили в личной охране короля Раматхибоди III. О чем свидетельствует в своем отчете первый французский посол в Сиаме де'Шомон (фр. Chevalier de Chaumont) в 1685 г. [**2**, стр. 130; **4**; **5**].

Хотя со временем, в зависимости от ухудшения обстановки в Сиаме, как то, развале королевства, рядом междуусобных войн, армянская община значительно поредела. Однако, доверие небыло утрачено. Так, например, известно, что во второй половине XIX в. и начале XX в. консулами Сиама в Калькутте, друг за другом, были отец и сын из известной в Южной и Юго-Восточной Азии фамилии Абгаров.

В 2003 г. в Таиланде проживало ок. 40-50 армян, сконцентрированных преимущественно в Бангкоке [**1**, стр. 174].

Церковь. **Образование**. **СМИ**.

Хотя армянской общине и было дано право свободного вероисповедания, но церковь построена не была. Община окармляется предводителем епархии Австралии и Новой Зеландии, который дважды в год посещает Бангкок [**1**, стр. 174]. Сведения об образовательных учреждениях, а тем более СМИ, отсутствуют.

Организации.

С 1998 года в Таиланде открыто почетное консульство Республики Армения, вокруг которого и сплачивается малочисленная община.

Использованные шрифты: Angsana New – тайск.

Список использованной литературы

1. **Հայ Սփյուռք** հանրագիտարան: *Թաիլանդ*, էջեր 173-174: – Եր.: Հայկ. հանրագիտարան. հրատ. 2003: - 732 էջ:
2. [**Alexandre, chevalier de Chaumont**]. Rélation de l'Ambassade de M^r le Chevalier DE CHAUMONT à la Cour du Roy de Siam. A vec ce qui s'est faßé de plus remarquable durant son vojage. – A PARIS, Chez Arnoult Seneuse, à la Sphere. Et Daniel Horthemels, au Mecenas. ruë de la Har pe. M.DC.LXXXVI. (1684). Avec Privilège du Roy.
3. **Launay, Adrien**. Histoire de la Mission de Siam, 1662–1811: Documents Historiques. – Paris: 1920, 2 vols.
4. **Père Guy Tachard, S.J.**, A Relation of the Voyage to Siam. – London. 1688;
5. **Père Guy Tachard, S.J.**, Relation de l'ambassade de M. le chev. de Chaumont. Voyage de Siam. – London. 1688;

Япония (яп. 日本, Ниппон, англ. Japan; официал. яп. 日本国 Ниппон-коку) – островное государство в Восточной Азии. Столица Токио. Япония делится на 47 административных единиц высшего уровня, т. н. префектур. Они объединены в систему тодофукэн (яп. 都道府県 то-до:-фу-кэн). По этой системе страна состоит из столичной префектуры то (яп. 都) – Токио, губернаторства до: (яп. 道) – Хоккайдо, двух городов фу (яп. 府), имеющих статус префектур, – Киото и Осака – и сорока трёх префектур кэн (яп. 県).

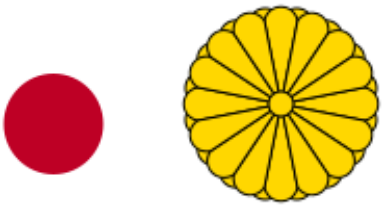

История. **География**.

Армяне в Японии появились в последней четверти XIX в. Это были представители торговых компаний из Индии, которые обосновывались в основном в городах Иокогама[1], а так же Кобе[2] и Осака[3]. Так в 1870-х годах судоходная компания из Калькутты «Apcar & Co» или «Apcar Line» первой начала осуществлять чартерные рейсы связывая континентальные порты Калькутты, Янгона, Пенанга, Сингапура с портами в Японии [**1**].

22 июля 1920 г. Генеральным консулом Первой республики Армения (1918-1920) в Великой Японской империи[4] была назначена Диана Агабек Абгар[5].

В 1962 г. в Японии проживало 10 армянских семей [**1**, стр. 388].

Ныне в Японии проживает ок. 80 ± 20 армян, большинство из которых в Токио[6].

Церковь. **Образование**.

Культовые центры отсутствуют.

Ныне в Токио действует одна вечерняя армянская школа.

Организации. **СМИ**.

Силами Х. Накаджимы был создан «Институт Армении в Японии» (1984), ныне известный как «Ассоциация японо-армянской дружбы» (с 1992) [**1**, стр. 388].

Периодически издается листок «Арарат» (яп. アララト), рассчитанный на японцев интересующихся армянами и Арменией.

Разное.

В годы второй мировой войны, в Великой Японской империи – страны «оси»[7] с 1941 г., 20 декабря 1943 г., был издан указ, согласно которому армяне рассматриваясь как враги японской империи и должны были быть от мала до велика помещены в канцентрационные лагеря, что и было осуществлено на всех оккупированных территориях [**5**, стр. 54]. Объяснение тому кроется в знании истории. Японцы были осведомлены, что армяне, находясь вдали от своей родины всегда становились на сторону угнетаемых, и даже более, возглавляли повстанческие движения против колонизаторов, в частности англичан, по всей Южной и Юго-Восточной Азии.

---

[1] **Иокогама** (яп. 横浜市 Yokohama-shi, англ. Yokohama) – город на острове Хонсю. Административный центр префектуры Канагава (яп. 神奈川県 Kanagawa-ken).

[2] **Кобе** (яп. 神戸市 Kōbe-shi) – город на острове Хонсю, административный центр префектуры Хёго (яп. 兵庫県 Hyōgo-ken).

[3] **Осака** (яп. 大阪市 Ōsaka-shi, англ. Osaka) – город на острове Хонсю. Административный центр одноименной префектуры.

[4] **Великая Японская империя** (яп. 大日本帝國 Дай Ниппон Тэйкоку) – государство, существовавшее с 3 января 1868 г. по 3 мая 1947 г.

[5] **Абгар Диана Ованнесовна** (урожденная Агабекян) (арм. Անահիտ Հովհաննեսի Աղաբեկյան-Աբգարյան, англ. Diana Agabeg Apcar) (1859, Рангун (ныне Янгон) – 8.07.1937, Иокогама), писательница, публицист, дипломат, общественно-политический деятель. Образование английское в женском монастыре в Калькутте. Дипломатический представитель и Генеральный консул Первой республики Армения (1918-20) в Японии (22.07.1920-11.1920). Муж (с 1890) Микаел **Абгар** [**4**].

[6] **Токио** (яп. 東京, англ. Tokyo) – столица Японии. Официально является не городом, а столичным округом.

[7] **Страны «оси»** (нем. Achsenmächte; яп. 枢軸国 су: дзику-коку; итал. potenze dell'Asse); по термину «ось: Берлин — Рим — Токио».

Таблица-перечень памятников архитектуры и топонимики в Японии

№	Объект	Наименование	Местонахождение (адрес, контакты)	Даты	Вид или координаты

Префектура Канагава[1]

1.	надгробия	Фамильный участок Абгаров	Главное кладбище для иностранцев[2], Yokohama Foreign General Cemetery, Section #14, 横浜市 **Yokohama**		
2.	надгробие	Абгар Микаел Абгар[3] Эпитафия билингва трехстрочная на армянском и четырехстрочная английском языках	Находится в центре, Section #14, Memorial # 137788429 横浜市 **Yokohama**	1906	
3.	надгробие	Диана Агабек Абгар Эпитафия билингва трехстрочная на армянском[4] и четырехстрочная английском[5] языках	Находится рядом с могилой Абгара Микаела Абгара, Section #14 Memorial # 141376306 横浜市 **Yokohama**	8.07.1937	
4.	надгробие	Джон Агабек Абгар[6]	Section #20 Memorial # 139436754 横浜市 **Yokohama**	1895	

[1] **Канагава** (яп. 神奈川県 Канагава-кэн, англ. Kanagawa) – префектура, расположенная в регионе Канто на острове Хонсю, Япония. Административный центр префектуры – город Иокогама. В префектуре Канагава расположено 19 городов и 6 уездов (13 посёлков и одно село).

[2] кладбище для иностранцев (яп. 外人墓地, gaijin bochi; англ. Foreign General Cemeteries).

[3] **Абгар Микаел** (арм. Աբգար Միքայել Աբգարյան, англ. Apcar Michael Apcar) (31.12.1855, Калькутта – 22.11.1906, Йокогама). Представитель знатного и влиятельного рода в юго-восточной Азии. Купец, занимался торговлей шелком между Индией и Японией.

[4] ՏԱՅԱՆԱ ԱՂԱՊԷԿ ԱԲԳԱՐ / …….. / …….

[5] DIANA AGABEG APCAR / October 17th 1859 – July 8th 1937 / Out of Earth's Shadows, unto Heaven's Glorious Day. / We Loved Her but God Loved Her Best.

[6] **Джон Агабек Абгар** (англ. John Agabeg Apcar) (24.01.1895, Иокогама – 1895, там же), 3-й ребенок Микаела и Дианы Абгар.

5.	надгробие	Джон Абгар[7]	Section #4 Memorial # 167787680 横浜市 **Yokohama**	1898	

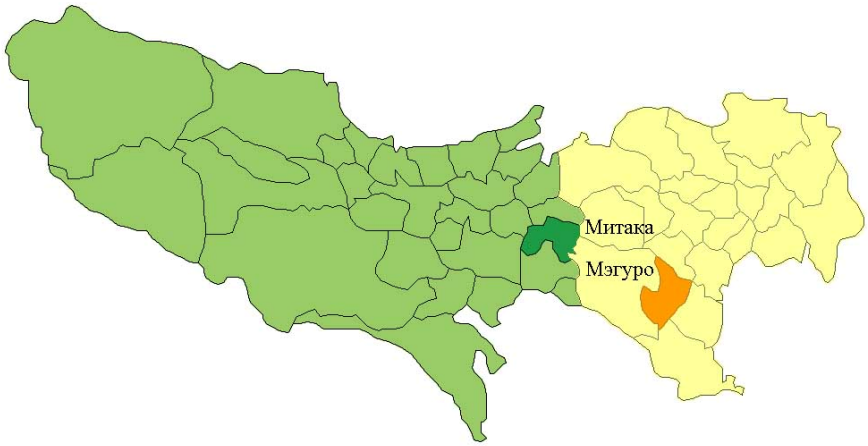

Префектура Токио[8]

6.	надгробие	Гевенян [**1**, стр. 388]	目黒区 **Meguro**[9]	?	Надгробная эпитафия на армянском языке
7.	памятник	«Хачкар мира»	Установлен на территории Международного христианского университета Японии, 三鷹市 **Mitaka**[10]	22.12.2015	

Использованные шрифты: SimSun – яп.

Список использованной литературы

1. **Հայ Սփյուռք** հանրագիտարան: *Ճապոնիա*, էջեր 387-388: – Եր.: Հայկ. հանրագիտարան. հրատ. 2003: - 732 էջ:
2. **Յովսէփեան Շահեն**, Դիանա Աղաբէկ Աբգար: // “Ալիք” օրաթերթ: Օգոստոս 15, 2011:
3. ՀԱՅԵՐԸ ՃԱՊՈՆԻԱՅՈՒՄ // Ճապոնիայում Հայաստանի դեսպանություն կայքից http://japan.mfa.am/hy/community-overview/
4. **Мирзоян Г.**, Диана Ованес Абгар – доброй воли посол. // Независимая информационно-аналитическая международная армянская газета "Ноев Ковчег", № 1 (160) Январь 2011 г. https://noev-kovcheg.ru/mag/2011-01/2332.html
5. **Погосян /Хахбакян/ Г.Г.** Памятники армянской архитектуры и топонимики в странах Юго-Восточной Азии. *Малайзия, Сингапур*, *Индонезия, Филиппины*. Стр. 49-61. // Научно-аналитический журнал «Регион и Мир». Том X, № 6. — Ер. 2019.
6.

Сдана/Հանձնվել է՝ 18.01.2020
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 20.01.2020
Принята/Ընդունվել է՝ 23.01.2020

[7] **Джон Абгар** (англ. John Apcar) (6.02.1898, Иокогама – 1898, там же), 5-й ребенок Микаела и Дианы Абгар.

[8] **Токио** (яп. 東京To:kё) – одна из сорока семи префектур страны. Токийский столичный округ (яп. 都 то) – административная единица Японии, включающая в себя специальные районы Токио, область Тама и островные территории Токийского столичного округа (острова Идзу и Огасавара). Округ состоит из 62-х административных единиц (муниципалитетов – городов, посёлков и сельских общин). Из которых 23 специальных района составляют «город Токио».

[9] **Мэгуро** (яп. 目黒区 Meguro-ku; англ. Meguro) – город в агломерации Токио, один из 23-х специальных районов Токио.

[10] **Митака** (яп. 三鷹市 Mitaka-shi; англ. Mitaka) – город в агломерации Токио, находящийся в префектуре Токио.

ПРАВО

Constructive or Destructive? The Role of NATO in CFSP/CFDP of EU

Khudoyan G. M.
Postgraduate student at Educational Complex of Police of the Republic of Armenia(Yerevan, Armenia)
khudoyan@police.am

Keywords: NATO; EU Common Security and Defence Policy; NATO legal primacy; European Security and Defense Identity; subordination; TEU; intergovernmental.

Կառուցողակա՞ն, թե՞ ապակառուցողական: ՆԱՏՕ-ի դերը ԵՄ Ընդհանուր արտաքին և անվտանգության քաղաքականությունում

Խուդոյան Գ. Մ.
ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ասպիրանտ (Երևան, Հայաստան)
khudoyan@police.am

Ամփոփում՝ Ներկայացված գիտական հոդվածում հեղինակը ուսումնասիրում է Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմակերպության (ՆԱՏՕ), ինչպես նաև ԵՄ Ընդհանուր արտաքին և անվտանգության քաղաքականության և դրա ինստիտուտների ձևավորման հիմնահարցերը: Հոդվածում նույնպես դիտարկվում են ՆԱՏՕ և ԵՄ Ընդհանուր արտաքին և անվտանգության քաղաքականության հարաբերակցությունը և փոխազդեցությունը միմյանց նկատմամբ: Ներկայացված խնդրի շրջանակներում հեղինակի կողմից առաջ են քաշվում սեփական եզրահանգումներ:
Վճռորոշ բառեր՝ ՆԱՏՕ, ԵՄ Ընդհանուր արտաքին և անվտանգության քաղաքականություն, ՆԱՏՕ իրավական գերակայություն, Եվրոպական անվտանգության և պաշտպանության ինքնություն, ստորադասում, ԵՄ մասին պայմանագիր, միջկառավարական:

Конструктивная или деструктивная? Роль НАТО в Общей внешней политике и политике безопасности Европейского Союза

Худоян Г. М.
аспирант Образовательного комплекса полиции Республики Армения (Ереван, Армения)
khudoyan@police.am

Резюме: В научной статье автор рассматривает вопросы создания Организации североатлантического договора (НАТО), формирования Общей политики безопасности и обороны Европейского Союза, а также их институтов. В статье рассматриваются также вопросы соотношения и влияния друг на друга НАТО и Общей политики безопасности и обороны Европейского Союза. Автор сделал собственные выводы по поводу рассматриваемой проблемы.
Ключевые слова: НАТО, Общая политика безопасности и обороны ЕС, правовое превосходство НАТО, идентичность европейской безопасности и обороны, субординация, Договор о Европейском Союзе, межправительственный.

The security and stability are values, which were conquered over the centuries. In this regard, with a view to form a common prosperity, coherent formation of military alliances for self-defending becomes necessary, and the main purpose of each politico-military alliance should be the preservation of peace, security and order. At the time of post-world War II, from Western European point of view the geopolitical situation demonstrated the need of creation of militarized organization for the above-mentioned purposes. Anyway, the formation of such alliances, as NATO also had its own specific goals and objectives. How much they have been achieved, a controversial issue.

Nonetheless, further European integration, the formation of EU with its own policies, and the need to have its own military forces in the existing unstable geopolitical reality forced to challenge the issue of legal and factual location on its sovereign territory of such kind of militarized organization. For a full perception of the problem, it is necessary to reveal the role and influence of the NATO on the process of formation of EU Common Foreign and

Security/ Defense policies and its importance for EU's regional and global security.

The architecture of Euro-American alliance originates right after World War II, when it became clear that Soviet military power was the main threat to European stability and that balancing such threat would be impossible without implicating the US in the security of Europe. The 1949 Treaty of Washington created NATO and committed the US to the defense of Western Europe[1]. By doing so, it de facto subdued the Dunkirk and Brussels structures[2]. Ever since 1949, NATO would become the key referent of the (Western) European security system. From the very beginning in 1949, the alliance has wrestled with the problem of optimization security and defence assets: it continues today to puzzle over the most rational application of defence means to security ends, even though the old threat has disappeared[3]. The Alliance underpinned a balanced of power that turned around ***three main elements***: keeping the ***Russians out, the Germans down and the Americans in***. The question of West Germany's fitting in NATO and the Brussels framework, however, remained unresolved[4]. After 1951, economic aid through the Marshall Plan was transformed into military aid to equip NATO and in 1954 to rearm West Germany to be NATO's military shield against the Soviet Union[5]. Nevertheless, despite the development in this direction in 1960, President de Gaulle tried to revamp the idea of European defence cooperation, this time through intergovernmentalism. De Gaulle was frustrated by the EEC's supranational biases and by France's exclusion from NATO's Anglo-American *directoire*, which in his view resulted in the strategic subordination of West Germany and of Europe to the Anglo-Saxons (Peyrefitte 1994)[6]. The strategic and policy preferences of the ***Big Three*** would guide the development of EPC after it was created. ***Britain*** would continue to insist that it be kept intergovernmental and informal and that the NATO framework be respected. ***France,*** while pushing for more institutionalized cooperation, insisted too that the process should remain intergovernmental. ***West Germany***, for its part, would seek to advance towards more supranational forms of European defence cooperation[7].

The texts of both founding treaties of the EU and NATO, read in conjunction, contain a clear ***preference for NATO's role in European security in general***. Art. 8 North Atlantic Treaty contains a general conflict clause regarding past, present and future third engagements in favour of obligations of the parties arising from the North Atlantic Treaty (thereafter NAT). It is a very strong conflict clause, comparable to Art. 103 UN Charter (to which it is, however, subjected). The historical origins of this clause should be seen in the fact that, in 1949, both Britain and France were still parties to wartime military alliances with the Soviet Union dating from the Second World War Art. 8 not only binds the parties to refrain from conflicting legal commitments with third parties, but also between themselves. The reach of this article goes beyond the obligations contained in the NAT, that is, mutual self-defense. This last point - that Art. 8 NAT extends to activities outside mutual defence - has, however, been rejected by recent scholarship[8].

Foreign policy and defence have been coordinated among west European states since 1949 within the broader framework of the NAT, under US leadership[9]. In the 1990s, some EU member states-like the United Kingdom wanted to build a European pillar inside NATO and protect the dominance of the Alliance. Other EU member states-like France and Germany-wanted to focus on strengthening the already existing Western European Union (WEU)[10]. WEU would be asked to 'elaborate and implement decisions and actions of the Union which have defence implications'. Based on this provision, one could easily be led to believe that we would never witness the creation of a European Security and Defence Policy. Nevertheless, even this carefully phrased compromise obviously helped recalcitrant Member States (the UK in particular) to get used to the idea of a future role for the EU in this area. The Amsterdam Treaty (1997, entry into force in 1999) turned Article J.4 into Article 17, and took another subtle step forward by formulating a common

[1] Տե՛ս Global NATO, By Ivo Daalder and James Goldgeier (Foreign Affairs, 2006), p. 2: Web source: https://www.foreignaffairs.com/articles/2006-09-01/global-nato: Տե՛ս նաև՝ Ferdinand Gjana, The EU-NATO relations in post-Cold War era (Rome, Italy 2015), p. 16:

[2] Տե՛ս Ferdinand Gjana. նշվ. աշխ., p. 15:

[3] Տե՛ս NATO and European security: alliance politics from the end of the Cold War to the age of terrorism / edited by Alexander Moens, Lenard J. Cohen, and Allen G. Sens. (Praeger 2003), p. 6:

[4] Տե՛ս Luis Simón. Geopolitical Change, Grand Strategy and European Security. The EU-NATO Conundrum in Perspective Institute for European Studies, (Vrije Universiteit, Belgium, 2013), p. 184:

[5] Տե՛ս Ferdinand Gjana. նշվ. աշխ., p. 13:

[6] Տե՛ս Luis Simón. նշվ. աշխ., p. 187:

[7] Տե՛ս Luis Simón. նշվ. աշխ., p. 189:

[8] Տե՛ս The EU-NATO relationship: a legal and political perspective / by Martin Reichard. (Routledge 2006), p. 148.

[9] Տե՛ս Foreign and Security Policy, The Painful Path from Shadow to Substance, William Wallace (Pmeu 2005), p. 430.

[10] Տե՛ս The Future of the European Security and Defence Policy. Josef Alt, Edwina S. Campbell (Maxwell, Alabama 2006), p. 2:

defence policy as an objective of the European Union, rather than a mere possibility[11].

With the Treaty on European Union - signed on 7 February 1992 in Maastricht - the signatories also agreed on the development of a CFSP within the EU. The global ambitions of the EU are not limited to foreign policy, but include a clear security and defence dimension[12]. The 'Provisions on the Common Security and Defence Policy' (CSDP) are laid down in Section 2 of Chapter 2 TEU called 'Specific Provisions on the Common, Foreign and Security Policy'. Indeed, Article 42 (1) provides that "The common security and defence policy shall be an integral part of the common foreign and security policy". Since both CFSP and CSDP deal with 'security' and that concept is not defined by the treaty, it has always been unclear where to draw the line[13]. The Maastricht Treaty objectives was implied that there is a difference between the security of the Union and the security of the Member States, since the objective originally read, "To strengthen the security of the Union and its Member States in all ways". Thus, the objective was not only aimed at strengthening the security of the Union, but also at the security of individual Member States. Nevertheless, the apparent confusion raised by this distinction must have been the reason to delete that reference. These days, the objectives in Article 21 (2) TEU simply state that the Union shall "[…] safeguard its values, fundamental interests, security, independence and integrity"[14]. Although all concepts are not defined by the treaties, practice reveals that CFSP would be linked more to 'Foreign Affairs', whereas CSDP would be the responsibility of the Defence Ministries. This would also draw a relative clear line of division between 'military security' (CSDP) and other forms of security (CFSP). A true common foreign, security, and defence policy depends on the positioning of the Union as a cohesive force in international relations. In fact, the whole purpose of establishing a CFSP in the first place was to make an end to the often-diverging foreign policies of the Member States[15]. However, the different provisions on security and defence policy are far from clear. Obviously, they can again be seen as compromises between states in favour of more integration in this area and states that are afraid of losing control[16]. In conformity with the legal restrictions on NATO members, Art. J.4 (later: Art. 17) TEU was drafted and subsequently interpreted as preventing any diminution of the role of NATO, a point of particular importance to the then John Major government of the UK[17]. It is still today read as an expression of ***NATO's legal primacy*** in the TEU. In addition, it establishes a 'close vinculation' of the defence policies of the EU and NATO. The requirement of compatibility with NATO is seen to set clear legal limits for ESDP. On the other hand, according to Art. 17, para. 4 TEU, the *CFSP*, in turn, sets limits to closer military cooperation of member States in the framework of the WEU or NATO, although it is less clear how the EU would control this[18]. The treaty-based ***primacy of NATO*** in the EU has been maintained in the new European Constitution[19], to NATO's satisfaction. Began, with Maastricht, to assume in addition to its primary economic role a political role as the European Union (with its Common Foreign and Security Policy), gradually taking on responsibility for security in Europe and its near neighbors[20], it crossed the original Rubicon of the Rome Treaties[21] and ventured into ground traditionally covered by NATO. NATO's one-time security monopoly ceased to exist[22], and the possibility was opened for institutional competition[23]. However, the entry of the EU into the security sphere did not just represent an additional actor in the scene of international security institutions. It was also a phenomenon of

[11] Տե՛ս Differentiation in EU Foreign, Security, and Defence Policy: Between Coherence and Flexibility Ramses A. Wessel (International Organizations Law Review · January 2007) p. 244:

[12] Տե՛ս S. Blockmans and R.A. Wessel, 'The European Union and Crisis Management: Will the Lisbon Treaty Make the EU More Effective?', in Journal of Conflict and Security Law, 2009, No. 2, pp. 265, 308.

[13] Տե՛ս Ramses A. Wessel. Common Foreign, Security and Defence Policy (Oxford/Malden: Wiley-Blackwell, 2016), p. 404:

[14] Տե՛ս նույն տեղում:

[15] Տե՛ս Differentiation in EU Foreign, Security, and Defence Policy: Between Coherence and Flexibility Ramses A. Wessel (International Organizations Law Review · January 2007), p. 247:

[16] Տե՛ս Ramses A. Wessel. Common Foreign, Security and Defence Policy (Oxford/Malden: Wiley-Blackwell, 2016), p. 405:

[17] Տե՛ս Speech by J. Major (British PM) moving the bill on the Maastricht Treaty in the British Parliament, partly reprinted in: WEU Assembly Doc. 1333, para. 182:

[18] Տե՛ս Martin Reichard. նշվ. աշխ., p. 149:

[19] Տե՛ս European Constitution, Art. I-41, paras. 2 and 7: Տե՛ս նաև՝ Martin Reichard. նշվ. աշխ., p. 149:

[20] Տե՛ս Jolyon Howorth, Discourse, Ideas, and Epistemic Communities in European Security and Defense Policy (27 West European Politics, 2004), p. 211:

[21] Տե՛ս Anne Deighton, The Military Security Pool: Towards a New Security Regime for Europe? The International Spectator, (Volume 35, 2000 - Issue 4) pp. 41-42:

[22] Տե՛ս Martin Reichard. նշվ. աշխ., p. 4:

[23] Տե՛ս Anne Deighton, The European Security and Defense Policy, (JCMS, 2002, Volume 40, Issue 4), p. 719:

the new emphasis in international security on crisis management[24].

Next step was the North Atlantic Council ministerial meeting in June 1996 in Berlin. This saw acceptance of the idea of establishing a European Security and Defence Identity (ESDI) - as it was then termed-within NATO, and approval of an overall political-military framework for what were known as Combined Joint Task Forces (CJTF)[25]. The CJTF concept, launched in 1993, was designed to allow for NATO-WEU cooperation for Petersberg-type tasks. Using U.S. military doctrine, CJTFs a means to allow various coalitions of European and or Partnership for Peace countries to contribute peace support operations[26]. After the Helsinki decision to move to an ESDP, the April 1999 Washington summit agreed on the so-called 'Berlin-plus' compromise. This came in four parts: 'assured EU access to NATO planning capabilities'; 'the presumption of availability to the EU of pre-identified NATO capabilities and common assets'; 'identification of a range of European command options'; and 'the further adaptation of NATO's defence planning system to incorporate more comprehensively the availability of forces for EU-led operations'[27]. Moreover, Helsinki Summit member states agreed to form by 2003 a multinational army corps of up to 60.000 troops[28]. Additionally, the CJTF provided deployable headquarters that could be employed by WEU-led operations. Thereby, the CJTF supported building ESDI within NATO. With these actions, the Alliance reaffirmed support for building ESDI inside NATO to rebalance tasks and responsibilities between Europe and the United States[29]. NATO member states made collective assets and capabilities of the Alliance available to EU-led military missions, and initiated the concept of CJTF[30].

Therefore, the creation of ESDP after the Amsterdam Treaty in 1997 was thus a logical next step to the CFSP[31], also in tune with popular expectations by many Europeans[32]. Anyway, it is important to distinguish the EU's European Security and Defence *Policy* (ESDP) from NATO's European Security and Defence *Identity* (ESDI)[33]. ESDI is an older NATO concept, an attempt made in the early 1990s to shift responsibility and influence *within* the Alliance to the European allies. However, the ***fundamental difference*** between the two is that ESDP is fully an EU project (even though, in many areas, factual cooperation with NATO remains essential), while ***ESDI is (or was) always part of NATO***[34]. ESDI was to entail allowing EU forces to be separated out from the NATO force pool in order to undertake a mission with which the United States or "the Alliance as a whole" did not wish to be involved. ESDI was therefore envisioned as a facilitating mechanism within NATO that hinged around the notion of "***separable but not separate***" forces. A key feature was pre-designation of a European command chain allowing the Deputy Supreme Commander (DSACEUR), a European officer, to command a WEU-led operation[35].

Nevertheless "European Security and Defense Identity," "European Security and Defence Policy," and "Common European Security and Defence Policy (CESDP)" are terms of art. NATO, which still proceeds with the preference for creating a European pillar within itself, potentially drawing upon military capabilities "***separable but not separate***" from the alliance, continues to use the term ESDI, which was first introduced in the Maastricht Treaty. The EU, by contrast, beginning with the Cologne European Council in June 1999, and formally at the December 1999 Helsinki European Council, shifted to using the term ESDP, to emphasize that this was a "policy" of the EU, and not just an "identity" derived from NATO. Adding the "C"- for common - does not change the sense of ESDP and thus has no great political significance; but it does bring "CESDP" into parallel with the

[24] Տե՛ս Stelios Stavridis, "Militarising" the EU: The concept of civilian power Europe revisited (Taylor & Francis 2001, 36 (4)), pp. 43-44:

[25] Տե՛ս P. Cornish, Partnership in crisis: the US, Europe and the fall and rise of NATO (London: RIIA, 1997), p. 97: Տե՛ս նաև՝ Text of Secretary Albright's remarks to the North Atlantic Council ministerial meeting, Brussels, December 8, 1998:

[26] Տե՛ս Alexander Moens, Lenard J. Cohen, and Allen G. Sens. նշվ. աշխ., p. XX:

[27] Տե՛ս Washington Summit Communiqué, NAC-S (99)64, 24 April 1999, para. 10.; See in Beyond the EU/NATO dichotomy: the beginnings of a European strategic culture. Paul Cornish and Geoffrey Edwards, International Affairs 77, 3 (2001), p. 590:

[28] Տե՛ս Alexander Moens, Lenard J. Cohen, and Allen G. Sens. նշվ. աշխ., p. 71:

[29] Տե՛ս The Future of the European Security and Defence Policy. Josef Alt, Edwina S. Campbell (Maxwell, Alabama 2006), p. 2:

[30] Տե՛ս Josef Alt, Edwina S. Campbell. նշվ. աշխ., p. 3:

[31] Տե՛ս R. de Wijk, The Reform of ESDP and EU–NATO Cooperation, The International Spectator, (Volume 39, 2004 - Issue 1), pp. 71-72:

[32] Տե՛ս F.S. Larrabee, ESDP and NATO: Assuring Complementarity, The International Spectator, (Volume 39, 2004 - Issue 1), pp. 51-53:

[33] Տե՛ս Martin Reichard. նշվ. աշխ., p. 49: Տե՛ս նաև՝ Jolyon Howorth, European integration and defense: the ultimate challenge, ((Paris 2000), Chaillot Paper 43), p. 5:

[34] Տե՛ս Martin Reichard. նշվ. աշխ., p. 10: Տե՛ս նաև՝ Jolyon Howorth, European integration and defense: the ultimate challenge, ((Paris 2000), Chaillot Paper 43), p. 26:

[35] Տե՛ս Ferdinand Gjana. նշվ. աշխ., p. 115:

overarching Common Foreign and Security Policy (CFSP). It has also been argued that CESDP is an acronym easier to handle in some EU languages than ESDP. At NATO sometimes "identity" is used to denote NATO's part of the relationship and "policy" to The European Security and Defense Policy[36]. Five other factors affecting relations between NATO and EU/ESDP- and thus of concern to the United States about the latter's evolution- either came into play after Helsinki or were intensified by decisions made there. These factors involved (1) military and economic cultures, (2) arm's-length NATO-EU relations, (3) a European caucus in NATO, (4) defense production and trade, and (5) crisis management[37]. Thus emerged the grand bargain: The NATO Alliance would help to facilitate the creation of ESDI, but not as a completely independent entity, likely to rob NATO both of resources and, potentially, of capacity to be politically and militarily effective. Instead, ESDI would be built within NATO, possibly drawing upon military capabilities "***separable but not separate***" from the alliance. This implied that a portion of the NATO structure would be made available for use by the WEU-ready to be "borrowed," as it were-and thereby becoming a European pillar that was truly of, rather than separate from, the Atlantic Alliance[38]. The concept of a European Security and Defence Identity (ESDI), on which the alliance had now agreed, expressed US willingness to accommodate French sensitivities, as well as US insistence that the European allies should play a larger role in maintaining the security of their own region[39]. In addition, there was agreement that NATO would remain the fundamental medium for security consultations, and there would be "… full transparency between NATO and the WEU in crisis management…"[40]. With these agreements, ESDI became a "***separable but not separate***" part of NATO[41]. Whatever NATO "assets" were to be made available to the WEU, it should be done in a way that NATO's capacity to act would not be impaired, nor would there be "two NATOs"- one for implementing requirements under Article 5 of the Washington Treaty of 1949 ("the North Atlantic Treaty") and one for so-called non-Article 5 operations, such as peacekeeping or peacemaking. In effect, if the new ESDI were "separated" from NATO, the capacity of the latter to act effectively would not-at least in theory-be impaired in any material way[42]. The EU is now, after the almost total merger of the WEU, itself its military arm, but really autonomous EU capacities are seen as either impossible or undesirable. Therefore, negotiations on the relations between NATO and the EU have become increasingly central, and complex. A significant problem is that it is not easy to delimit clearly the issues under discussion. It is not a question of a mere agreement on the possibility to use some NATO assets; it is also a matter of the two organizations' decision-making autonomy. Indeed, the relations seem to have become rather wider than narrowly defined, as, e.g., the emerging practice of joint meetings on all levels shows.

At the Anglo-French summit at St. Mâlo, on 3-4 December 1998, British Prime Minister Tony Blair and French President Jacques Chirac shifted the focus of common defence and security from the WEU to the European Union. The British Prime Minister and the French President declared that the European Union should have the capacity to respond to international crises when NATO doesn't want to get involved. "In order for the European Union to take decisions and approve military action where the Alliance as a whole is not engaged, the Union must be given appropriate structures… taking account of the existing assets of the WEU and the evolution of its relations with the EU[43]. It was only the St. Mâlo process driven jointly by France and the UK after the latter's turn-about on European defense in 1998 which 'let the genie out of the bottle' and created the real possibility of a European defense capacity autonomous of the Atlantic alliance[44]. St. Mâlo noted that the EU would also require new institutional structures for policy formulation and implementation, including analytical capability, intelligence gathering, and strategic planning[45]. In addition, at the semiannual NATO foreign ministers' meeting in Brussels on December 8, US Secretary of State Madeleine Albright gave the first, quick U.S. response to St. Mâlo. She recalled U.S. support for an ESDI "within the Alliance," and stated that "we enthusiastically support any such measures that

[36] Տե՛ս Robert E. Hunter, The European Security and Defense Policy: NATO's Companion- or Competitor? (RAND 2002), p. 31; See in the Meeting of the North Atlantic Council in Defence Ministers' Session, June 13, 1996, op. cit., regarding "the concept of one system capable of performing multiple functions".

[37] Տե՛ս Robert E. Hunter. նշվ. աշխ., p. 71:

[38] Տե՛ս Robert E. Hunter. նշվ. աշխ., p. 13:

[39] Տե՛ս Foreign and Security Policy, The Painful Path from Shadow to Substance, William Wallace (Pmeu 2005), p. 442.

[40] Տե՛ս Josef Alt, Edwina S. Campbell. նշվ. աշխ., p. 4:

[41] Տե՛ս Robert E. Hunter. նշվ. աշխ., p. 18:

[42] Տե՛ս նույն տեղում:

[43] Տե՛ս Josef Alt, Edwina S. Campbell. նշվ. աշխ., p. 4:

[44] Տե՛ս Jolyon Howorth, European integration and defense: the ultimate challenge, ((Paris 2000), Chaillot Paper 43), p. 4:

[45] Տե՛ս Alexander Moens, Lenard J. Cohen, and Allen G. Sens. նշվ. աշխ., p. 85:

enhance European capabilities[46]. Then, Madeleine Albright, set the tone of American attitudes to ESDP, with her ***'3 Ds'*** statement, which outlined that the US welcomed an EU defence policy as long as it met three conditions: ***no de-coupling*** of the US from Europe; ***no discrimination*** against non-EU NATO members (such as Turkey); and ***no duplication*** of NATO assets (such as military planning headquarters)[47]. Thus the U.S. introduction of this "D" after St. Mâlo was designed to underscore a substantive point, especially in view of one underlying idea of ESDI: It is about increasing the storehouse of European security, writ large, by creating a capacity for EU states to have a Common Foreign and Security Policy and a defense component able to respond to CFSP decisions, at least regarding Petersberg Tasks[48]. It will be ensured that ESDI is based on three key principles, the three I's: improvement in European defense capabilities; inclusiveness and transparency for all Allies, and the indivisibility of transatlantic security, based on our shared values[49]. At the EU Cologne summit in June 1999, it was determined that the WEU would not become part of the European Union; instead the EU would adopt WEU-like functions to deal with the ESDP. The Cologne declaration reiterated the objectives set out at St. Mâlo, with the added precision that the EU would assume responsibility for "the full range of conflict prevention and crisis management tasks defined in the Treaty of the European Union, the so-called 'Petersberg Tasks,' hitherto the responsibility of the WEU[50]. Turkey was extremely disturbed by the new ESDP. Turkey had previously taken part in all the security discussions of the WEU, but ESDP didn't offer that possibility because Turkey was not a member of the European Union[51]. Therefore, Turkey was very alarmed about "… a potential loss of influence and in particular a situation in which Greece might be able to call upon the EU's rapid reaction force, which in turn would be able to call upon NATO assets for use in a conflict with Turkey in the Aegean."[52]. For that reason, Turkey decided in 2000 to "… block any EU access to NATO capabilities through exercising its veto in the NAC, unless Turkey is given 'appropriate' influence in the ESDP structures."[53]. Finally, after years of high-level negotiations, the EU and NATO resolved the long-running dispute between Turkey and Greece in December 2002[54].

With the Treaty of Nice (2001), a security and defence policy (ESDP) has finally become part of the competences of the European Union as a subdivision of the Common Foreign and Security Policy (CFSP)[55]. The signing of the "NATO-EU Declaration on ESDP" on 16 December 2002 formed the basis for the practical work between both organizations[56]. The question under discussion is closely intertwined with such questions as should the EU operate in the military field, even establish a European Army? How and when would governments decide to use the EU rather than NATO? How 'autonomous' was the force to be? What was the relationship with NATO?

After the EU-NATO declaration on ESDP in December 2002, on 17 March 2003 the EU and NATO announced they had signed a 'framework for cooperation' which included an agreement on the Berlin Plus arrangements, most of which remains classified[57]. This quickly led to the EU initiating its first peacekeeping operation using the Berlin Plus mechanism in the Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM), replacing the NATO operation in that country. Overall, EU-NATO cooperation seemed to work very smoothly for the FYROM operation. However, the constructive spirit that could have arisen from that experience had already been shattered by splits between EU Member States over the US invasion of Iraq, which

[46] Տե՛ս The text of Secretary Albright's remarks to the North Atlantic Council ministerial meeting, Brussels, December 8, 1998:

[47] Տե՛ս Madeline K. Albright, 'The right balance will secure NATO's future', Financial Times, 7 December 1998.; European Security and Defence Policy: the frst ten years (1999-2009), Edited by Giovanni Grevi, Damien Helly and Daniel Keohane (EU Institute for Security Studies 2009), p. 128:

[48] Տե՛ս Robert E. Hunter. նշվ. աշխ., p. 37:

[49] Տե՛ս NATO, November 15, 1999, op. cit. Compare the first part of this statement with that of the French defense minister in February 2001: "what might damage the cohesion of the Alliance would be for Europeans to have failed to decide to improve their military capabilities" (Alain Richard, February 3, 2001).

[50] Տե՛ս Alexander Moens, Lenard J. Cohen, and Allen G. Sens. նշվ. աշխ., p. 85:

[51] Տե՛ս Defending Europe. The EU, NATO, and the Quest for European Autonomy: Howorth, J., Keeler, J. (Eds.), (Palgrave Macmillan US, 2003), p. 143-144:

[52] Տե՛ս Van Oudenaren, John. Uniting Europe: an introduction to the European Union. (2nd ed. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2005.), p. 311:

[53] Տե՛ս Howorth, J., Keeler, J. նշվ. աշխ., p. 151:

[54] Տե՛ս Howorth, J., Keeler, J. նշվ. աշխ., pp. 140-150:

[55] Տե՛ս R. A. Wessel, 'The State of Affairs in European Security and Defence Policy: The Breakthrough in the Treaty of Nice' J of Conflict & Security L (vol 8, no 2 (2003)), p. 225:

[56] Տե՛ս Josef Alt, Edwina S. Campbell. նշվ. աշխ., p. 8:

[57] Տե՛ս Statement by NATO's Secretary General – Berlin-Plus, Brussels, 17 March 2003 in Antonio Missiroli (ed.), 'From Copenhagen to Brussels – European Defence: Core Documents, vol. IV', Chaillot Paper no. 67, European Union Institute for Security Studies, Paris, December 2003, pp. 48-49:

began only three days after the EU-NATO framework was signed[58].

NATO and the EU agreed in December 2003 on further NATO-EU consultation and planning. In this context, the EU established a permanent cell at Supreme Headquarters Allied Powers Europe (SHAPE) in Mons, Belgium, and NATO created a permanent liaison team at the European Military Staff in Brussels, Belgium[59]. Obviously, no reference is made to the creation of a 'European army'. Any explicit hints in that direction would have been unacceptable for certain Member States[60].

This could ultimately lead to a EU-NATO fusion[61]. Because of the inherent interlinkages between different fields in the EU, a fusion would imply that the non-EU NATO countries, particularly the USA, would become involved in the EU's other policy fields as well, not only the ESDP. The only way to avoid this would be to build a 'fire-wall' to impede 'filtering' or impeding the spillover that would otherwise take place. This 'fire-wall' would isolate security and defence from other fields of EU policy, making it an exception where decision-making rights would be shared with NATO. As an outcome, the fire-wall would mean isolating defence from the EU's overall development and keeping it firmly intergovernmental, letting military decisions fall in the field of NATO. In this fusion alternative, NATO would thus provide the crucial answers to questions on ESDP development, as it would be very likely that it would already have them[62].

It is necessary to fully represent the similarity and difference between European and American approaches: Divergent Interests - Iran cases, Afghanistan, Iraq, Russian sanctions etc., and it also nearly different vectors of moving and different value systems.

Will, or rather, should the EU challenge the traditional division of labour with the US/NATO, which has been condescendingly described as the Americans 'making the dinner' and the Europeans 'doing the dishes', in other words, the US fights and the EU deals later with peacekeeping, reconstruction and nation-building[63]. A new framework exists today in which US security priorities do not have to be considered to the same degree: ESDP. The slowly shifting balance in European security from NATO to the EU thus seems to be helped by NATO's new global reorientation[64].

R. Asmus et al. noticed already in 1996 a growing divergence between US and European security priorities and apparently differing perceptions on the two sides of the Atlantic regarding vital national interests. There is thus a disconnect between current NATO missions and top US concerns regarding serious threats to perceived American vital interests: proliferation, the Persian Gulf, and Northeast Asia[65].

NATO fosters reassurance among its members is by integrating their security policies. To varying but usually substantial degrees, NATO countries formulate and execute their security policies as part of the alliance rather than on a purely national basis. This denationalization of security policy tempers the natural rivalry and competition for military primacy that might otherwise occur among the major European powers, and it helps to preclude any intra-European use of military posturing for political influence. Should renationalization occur, on the other hand, it "could give rise to concerns about internal imbalances in Western Europe "and generate renewed mistrust, competition, and even conflict[66].

The EU`s continued ***subordination*** to US economic power and dependence on US military technology stunts the effectiveness of the EU powers' imperial strategies, which are being feeble addressed through the formation of an EU military outfit. The bombing of Yugoslavia, at the same time that it annihilated the divisionary power of UN Security Council, also underlined the subordination of NATO-member EU powers to US strategic imperatives. Within NATO, the US continues to dominate with the aid of the UK, an obedient and mediating EU-NATO ally. For this reason, there are attempts to make the EU a superpower, absorbing only those eastern European states that further

[58] Տե՛ս Giovanni Grevi, Damien Helly and Daniel Keohane. նշվ. աշխ., p. 130:

[59] Տե՛ս Josef Alt, Edwina S. Campbell. նշվ. աշխ., p. 8:

[60] Տե՛ս Differentiation in EU Foreign, Security, and Defence Policy: Between Coherence and Flexibility Ramses A. Wessel (International Organizations Law Review · January 2007) p. 235:

[61] Տե՛ս Dr. Hanna Ojanen. Theories at a loss? EU-NATO fusion and the 'low-politicisation' of security and defence in European integration, (Finnish Institute of International Affairs (UPI)), p. 13:

[62] Տե՛ս Dr. Hanna Ojanen. նշվ. աշխ., p. 14:

[63] Տե՛ս The quest for a European strategic culture: changing norms on security and defence in the European Union/Christoph 0. Meyer. (Palgrave Macmillan, London 2006), p. 176:

[64] Տե՛ս Martin Reichard. նշվ. աշխ., p. 119:

[65] Տե՛ս R. D. Asmus / R.D. Blackwill / F.S. Larrabee, Can NATO Survive? The Washington Quarterly Volume 19, Issue 2 (RAND 1996), pp. 79-88:

[66] Տե՛ս John S. Duffield, NATO's Functions after the Cold War. Political Science Quarterly, Vol. 109, No. 5 (Winter, 1994-1995), p. 775:

strengthen the process[67]. The United States did not want a decoupling of Europe's security from its own, a duplication of effort or capabilities, nor discrimination against those NATO allies outside the EU[68]. The US needs NATO to legitimize its ongoing presence and influence in Europe'[69]. The US, through NATO, underpins the readiness of many European States to engage in security and defence cooperation and integration at the EU level[70]. For instance, in the medium term, strategic-military cooperation under ESDP seems to have been accelerated by the Iraq dispute, despite the eclipse of the CFSP during the crisis. This also brings the EU a few steps closer to becoming a global actor, a goal that finds increasing support in public opinion after the Iraq crisis. It is an interesting continuation of the fast improvements which European security policy saw as a result of the frustrations over European incapacity in the Balkan Wars[71].

It needs to be solid, sustained political and military ***dialogue between the EU- through ESDP/CFSP- and NATO*** and between national governments and parliaments. This is especially true regarding the U.S. Congress. In particular, the transatlantic dialogue on "burden sharing" has often been poisoned by different definitions of the term: with the United States' focusing almost exclusively on military activity; and with the Europeans' demanding credit for nonmilitary contributions to a broader definition of "security". A thoughtful dialogue across the Atlantic is essential if burden sharing is not to become an increasing irritant in transatlantic relations[72]. Today's skeptical sight of the U.S. policy towards the ESDP will improve, if the future development of the ESDP is seen as consistent with the interests of the United States. The U.S. hopes that the ESDP will provide additional, credible and more autonomous military capabilities for European responses to security concerns-this would relieve the United States of some military burdens. In addition, the U.S. expects that the common ESDP will make the EU member states more willing to use those new military capabilities to conduct military missions in accordance with the Petersberg Tasks beyond Europe's borders[73]. Finally, there is the intangible matter of American prestige. Perhaps no development would symbolize the decline of U.S. power and international influence more than would the effective demise of NATO[74].

There is a premium on the rapid completion of basic ESDP and CFSP institution building-even though political maturation is still many years away-so that attention, both at the EU and, by default, at NATO, can begin moving from the current intense focus on developing bureaucratic structures related to ESDP and toward the what, the how, and the how much (in terms of real capabilities) of European security[75].

The question of the relationship between the European Rapid Reaction Force and the NATO Response Force is another aspect of the theoretical question of ***NATO primacy***. This question, which remains at best unclear from EU and NATO statements over time, cannot be decided in the affirmative from the EU and NATO peacekeeping practice either[76].

The reality is that today the Europeans could not conduct autonomous military operations without NATO. Incapability of creation of own military component nullifies all efforts in the security and defence area. All ESDP operations, currently and in the past, "… have been conducted from within NATO command structures, employing NATO assets."[77]. Therefore, in the situation when the national interests of Americans or Europeans will be opposed to each other the European system of security to show one's insolvency. The ESDP will be a significant policy only if all the member states collectively commit themselves to common security interests and practices. European Community should be guided only by their national interests and not flirted with a big brother and serve alien interests. All mentioned became actual in connection with the recent statements concerning NATO to increase in paid contribution from part of member states. US president Donald Trump used his first NATO summit on 25 May 2017 to demand European allies pay more towards their defence. "NATO members must finally contribute their fair share and meet their financial obligations," Mr. Trump said, while other leaders looked on awkwardly[78]. Europeans have decided that it's better to pay for own armed

[67] Տե՛ս Empire's New Clothes. Unveiling EU Enlargement / edited by József Böeöcz and Melinda Kovács- Salvatore Engel-Di Mauro (Central Europe Review ltd., UK 2001), p. 135:

[68] Տե՛ս Josef Alt, Edwina S. Campbell. նշվ. աշխ., p. 9:

[69] Տե՛ս J. Howorth, ESDP and NATO - Wedlock or Deadlock? (Coop. & Confl. Vol 38, Issue 3, 2003), p. 236:

[70] Տե՛ս Martin Reichard. նշվ. աշխ., p. 37:

[71] Տե՛ս Martin Reichard. նշվ. աշխ., p. 42:

[72] Տե՛ս Robert E. Hunter. նշվ. աշխ., p. 21:

[73] Տե՛ս Josef Alt, Edwina S. Campbell. նշվ. աշխ., p. 12:

[74] Տե՛ս John S. Duffield. նշվ. աշխ., p. 786.

[75] Տե՛ս Robert E. Hunter. նշվ. աշխ., p. 155:

[76] Տե՛ս Martin Reichard. նշվ. աշխ., p. 355:

[77] Տե՛ս Josef Alt, Edwina S. Campbell. նշվ. աշխ., p. 19:

[78] Web source: http://www.telegraph.co.uk/news /2017/05/25/trump-demands-europe-pay-toward-nato-excoriating-speech-brussels/(on 15.11.2017, at 16:05):

forces and make it reality. The 13 November 2017 has been a truly historic day for the European Union: 23 European countries have signed on a "Permanent Structured Cooperation" in the field of defence. Technically, it is called PESCO, in practice it is the foundation of a future European defence. Member States have agreed to work together to make European citizens more secure, to rationalize spending through joint investments in research and development for new assets, to set up joint initiatives to be more effective and efficient, because a strong Europe can only make NATO stronger[79].

In this context, it is obvious, that the role of NATO in European Defence system should be considered more as ***Destructive,*** as long as Europeans cannot build something theirs if they do not control and rolling them. European national interests became secondary. Moreover, NATO never miss the opportunity of military presence and influence in European continent thereby ensuring American interests. In addition, since presence and influence of NATO on the European continent is a fact, then it is impossible consider European security and armed forces as an independent and self-reliant.

Bibliography

1. *Luis Simón.* Geopolitical Change, Grand Strategy and European Security The EU-NATO Conundrum in Perspective ***Institute for European Studies, (Vrije Universiteit, Belgium, 2013), 286 p.***
2. Speech by J. Major (British PM) moving the bill on the Maastricht Treaty in the British Parliament, partly reprinted in: WEU Assembly Doc. 1333, para. 182.
3. European Constitution (Art. I-41).
4. Dr Hanna Ojanen. Theories at a loss? EU-NATO fusion and the 'low-politicisation'of security and defence in European integration, (Finnish Institute of International Affairs (UPI)) 19 p.
5. Jolyon Howorth, European integration and defense: the ultimate challenge, ((Paris 2000), Chaillot Paper 43), 114 p.
6. Jolyon Howorth, Discourse, Ideas, and Epistemic Communities in European Security and Defense Policy (27 West European Politics, 2004), pp. 211-234.
7. Anne Deighton, The Military Security Pool: Towards a New Security Regime for Europe? The International Spectator, (Volume 35, 2000 - Issue 4) pp. 41-54.
8. Anne Deighton, *The European Security and Defense Policy,* (JCMS, 2002, Volume 40, Issue 4), pp. 719-741.
9. Stelios Stavridis, "Militarising" the EU: The concept of civilian power Europe revisited *(Taylor & Francis* 2001, 36 (4)), pp. 43-50.
10. Ferdinand Gjana, The EU-NATO relations in post-Cold War era (Rome, Italy 2015) 241 p.
11. Madeline K. Albright, 'The right balance will secure NATO's future', *Financial Times*, 7 December 1998.; European Security and Defence Policy: the frst ten years (1999-2009), Edited by Giovanni Grevi, Damien Helly and Daniel Keohane (EU Institute for Security Studies 2009), 448 p.
12. Statement by NATO's Secretary General – Berlin-Plus, Brussels, 17 March 2003 in Antonio Missiroli (ed.), 'From Copenhagen to Brussels – European Defence: Core Documents, vol. IV', *Chaillot Paper* no. 67, European Union Institute for Security Studies, Paris, December 2003, pp.48-49.
13. Ramses A. Wessel. Common Foreign, Security and Defence Policy (Oxford/Malden: Wiley-Blackwell, 2016), pp. 394-412.
14. P. Cornish, *Partnership in crisis: the US, Europe and the fall and rise of NATO* (London: RIIA, 1997), 130 p.
15. Washington Summit Communiqué, NAC-S (99)64, 24 April 1999, para. 10.; See in Beyond the EU/NATO dichotomy: the beginnings of a European strategic culture.
    Paul Cornish and Geoffrey Edwards, *International Affairs 77*, 3 (2001) pp.587-603.
16. John S. Duffield, NATO's Functions after the Cold War. Political Science Quarterly, Vol. 109, No. 5 (Winter, 1994-1995), pp. 763-787.
17. Global NATO, By Ivo Daalder and James Goldgeier (Foreign Affairs, 2006), web source: https://www.foreignaffairs.com/articles/2006-09-01/global-nato.
18. Empire's New Clothes. Unveiling EU Enlargement / edited by József Böeöcz and Melinda Kovács-Salvatore Engel-Di Mauro (Central Europe Review ltd., UK 2001) 305 p.
19. The quest for a European strategic culture: changing norms on security and defence in the European Union/Christoph 0. Meyer. (Palgrave Macmillan, London 2006), 211 p.
20. Robert E. Hunter, The European Security and Defense Policy: NATO's Companion- or Competitor? (RAND 2002), 179 p.; See in the Meeting of the North Atlantic Council in Defence Ministers' Session, June 13, 1996, op. cit., regarding "the concept of one system capable of performing multiple functions".
21. Text of Secretary Albright's remarks to the North Atlantic Council ministerial meeting, Brussels, December 8, 1998.
22. NATO, November 15, 1999, op. cit. Compare the first part of this statement with that of the French defense minister in February 2001: "what might damage the cohesion of the Alliance would be for Europeans to have failed to decide to improve their military capabilities" (Alain Richard, February 3, 2001).
23. R. D. Asmus / R.D. Blackwill / F.S. Larrabee, Can NATO Survive? The Washington Quarterly Volume 19, Issue 2 (RAND 1996), pp. 79-101.
24. J. Howorth, ESDP and NATO - Wedlock or Deadlock? (Coop. & Confl. Vol 38, Issue 3, 2003), pp. 235–254

[79] Web source: http://www.federicamogherini.net/historic-day-pesco/?lang=en (on 15.11.2017, at 16:00):

25. The EU-NATO relationship: a legal and political perspective / by Martin Reichard. (Routledge 2006), 428 p.
26. R. de Wijk, *The Reform of ESDP and EU–NATO Cooperation*, The International Spectator, (Volume 39, 2004 - Issue 1), pp. 71-82
27. F.S. Larrabee, *ESDP and NATO: Assuring Complementarity,* The International Spectator, (Volume 39, 2004 - Issue 1), pp. 51-70
28. S. Blockmans and R.A. Wessel, 'The European Union and Crisis Management: Will the Lisbon Treaty Make the EU More Effective?', in *Journal of Conflict and Security Law*, 2009, No. 2, pp. 265-308.
29. R. A. Wessel, 'The State of Affairs in European Security and Defence Policy: The Breakthrough in the Treaty of Nice' J of Conflict & Security L (vol 8, no 2 (2003)), pp. 265-288;
30. M. Trybus, *European Union Law and Defence Integration* (Oxford: Hart, 2005) ch 3.
31. Differentiation in EU Foreign, Security, and Defence Policy: Between Coherence and Flexibility *Ramses A. Wessel (*International Organizations Law Review · January 2007) pp. 223-248.
32. Foreign and Security Policy, The Painful Path from Shadow to Substance, William Wallace (Pmeu 2005) pp. 229-256.
33. The Future of the European Security and Defence Policy. Josef Alt, Edwina S. Campbell (Maxwell, Alabama 2006), 37 p.
34. Van Oudenaren, John. *Uniting Europe: an introduction to the European Union*. (2nd ed. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2005.), 401 p.
35. Defending Europe. The EU, NATO, and the Quest for European Autonomy: Howorth, J., Keeler, J. (Eds.), (Palgrave Macmillan US, 2003), 247 p.
36. NATO and European security: alliance politics from the end of the Cold War to the age of terrorism / edited by Alexander Moens, Lenard J. Cohen, and Allen G. Sens. (Praeger 2003), 187 p.
37. Web source: https://www.foreignaffairs.com/articles /2006-09-01/global-nato
38. Web source: http://www.telegraph.co.uk/news /2017/05/25/trump-demands-europe-pay-toward-nato-excoriating-speech-brussels/(on 15.11.2017, at 16:05).
39. Web source: http://www.federicamogherini.net /historic-day-pesco/?lang=en (on 15.11.2017, at 16:00).

Сдана/Հանձնվել է՝ 10.01.2020
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 15.01.2020
Принята/Ընդունվել է՝ 20.01.2020

Ընտանեկան բռնությունը և դրա կանխարգելման առանձնահատկությունները Հայաստանի Հանրապետությունում

Մարկոսյան Մ. Մ.
ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ, ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ուսումնական կենտրոնի նախնական մասնագիտական պատրաստականության բաժնի կրտսեր տեսուչ, ոստիկանության ավագ սերժանտ (Երևան, Հայաստան)
markosyanmari@mail.ru

Վճռորոշ բառեր՝ ընտանիք, ագրեսիա, բռնություն, ընտանեկան բռնություն, ընտանեկան բռնության ռիսկի խմբեր, հոգեբանական և ֆիզիկական բռնություն, անտեսում:

Семейное насилие и особенности его предупреждения в Республике Армения

Маркосян М.М.
Соискатель Института философии, социологии и права НАН РА, младший инспектор отдела предварительной профессиональной подготовки учебного центра Оброзовательного Комплекса полиции РА, старший сержант полиции (Ереван, Армения)
markosyanmari@mail.ru

Резюме: В нашем обществе постоянно растет число случаев насилия, что требует серьезных системных решений. Учитывая тот факт, что легче предупредить отрицательные явления, чем потом терпеть их опасные последствия, актуальным становится вопрос поиска путей решения проблемы семейного насилия. В статье автор рассматривает социологические особенности семейного насилия, его возможные проявления, причины, а также возможные пути его предупреждения.
Ключевые слова: семья, агрессия, насилие, семейное насилие, группы риска семейного насилия, психологическое и физическое насилие, пренебрежение.

The Domestic Violence and the Peculiarities of Its Prevention in the Repabliq of Armenia

Markosyan M.M.
Applicant at the Institute of Philosophy, Sociology and Law of NAS RA,junior inspector of pre -professional preparation departament of training center of the Educational Complex of police of the Republic of Armenia, police senior serjant (Yerevan, Armenia)
markosyanmari@mail.ru

Abstract: In our society the number of cases of violence is constantly increasing, which requires urgent systematic solutions.
Taking into consideration the fact that it is easier to prevent the negative influence than to bear its dangerous consequences, the issue of finding ways to solve the problem domestic of violence becomes actual.
In the article, the author refers to sociological and psychological characteristics of domestic violence, to its possible forms of expression, to its causes as well as to the ways to its prevention.
Keywords: family, aggression, domestic violence, risk groups of domestic violence, psychological and physical violence, slight.

Արժեքները, որոնց ձգտում է մարդը, գըլխավորապես որոշվում են այն խմբով, որտեղ նա սովորել է շփվել, որտեղ ձևավորվել է նրա անձը, որտեղ կառուցվել է նրա արժեհամակարգը, որի նորմերով նա գնահատել է իր գործունեությունը: Մարդու համար առաջին և առավել նշանակալի խումբը ընտանիքն է: Ընտանիքի դերը յուրաքանչյուր մարդու կյանքում չափազանց մեծ է, քանի որ նրան բնորոշ է հոգեբանական, սոցիալական, մանկավարժական ներգործության հզոր ուժը [**7**; **9**]: Այն հասարակության հիմնական ինստիտուտներից է, հետևաբար պետք է լինի պետության և հասարակության հատուկ ուշադրության առարկան:

Հայտնի է, որ ընտանիքն էական դեր է կատարում ընտանեկան արժեքների և ավանդույթների պահպանման, ինչպես նաև բացասական տարբեր երևույթների և գործընթացների կանխման գործում: Այն կարելի է դիտել

որպես ինքատիպ միկրոպետություն, որտեղ գործում են դաստիարակության առանձին համակարգեր: Հետևաբար, ինչքան շատ նյութական, մշակութային և այլ հնարավորություններ ստեղծվեն ընտանիքի նորմալ կենսագործունեության համար, այնքան ավելի բարձր կլինի ընտանեկան բռնության կանխման մակարդակն և արդյունավետությունը:

Ընտանեկան բռնությունը ընտանիքի մի անդամի կողմից մյուս անդամի նկատմամբ ֆիզիկական, հոգեբանական, սեռական և տնտեսական բնույթի բռնի ներգործություն կամ դրա սպառնալիք է [**2**; **5**; **11**]:

Այսպես, դեռևս 2007թ "Թուրփանջյան" հասարակական հետազոտությունների կենտրոնի իրականացրած "Կանանց նկատմամբ ընտանեկան բռնությունն և ճնշումը Հայաստանում" ազգային հարցման արդյունքների՝ Հայաստանի կանանց 27 տոկոսը ենթարկվել է ոչ ծանր ֆիզիկական ճնշման: Ինչ վերաբերվում է հոգեբանական բռնությանը, ապա Հայաստանի կանանց 66 տոկոսը ենթարկվել է հոգեբանական ճնշման, որի 64 տոկոսի բռնարարներն ամուսնիններն են [**3**]: Համեմատության մեջ դնելով ներկայիս վիճակագրական տվյալների հետ, կարելի է փաստել խնդրի արդիականությունը և նրա բացասական հետևանքները վերացնելու անհրաժեշտությունը:

Անհերքելի է, որ ընտանեկան կոնֆլիկտներն ամենաբացասական ազդեցությունն են թողնում աճող սերդնի դաստիարակության վրա: Ժամանակակից Հայաստանում լայնորեն տարածվել են երեխաների ընտանիքներից հեռանալու, թափառաշրջիկությամբ զբաղվելու և հանցավոր գործունեության մեջ ներգրավելու դեպքերը [**1**]:

Արևմտյան հետազոտող Զ.Ուոլկերը նկարագրում է ընտանեկան բռնության 3 փուլ, որոնք կարող են ունենալ տարբեր տևողություն:

Առաջին փուլը դա լարվածության աճի փուլն է: Լարվածությունն և ագրեսիան լցնում են սպասվող բռնության տեսարանի մասնակիցների հոգեբանական միջավայրը:

Մի դեպքում այն կարող է տևել մի քանի ժամ, մի քանի օր, այլ դեպքերում `ամիսներ և տարիներ:

Երկրորդ փուլը պայթունի փուլն է: Բռնարարը լիցքաթափվում է, իրեն թույլ տալով ագրեսիայի դրսևորումներ, զոհի հանդեպ հոգեբանական և ֆիզիկական բռնություն: Բռնության այս փուլը կարող է տևել մի քանի ժամից մինչև մի քանի օր:

Երրորդ փուլը "սիրո վերադարձի" կամ "մեղրամսի" փուլն է: Բռնարարը հանգստանում է, զղջում է իր արարքի համար և խոստանում այլևս նման կերպ չվարվել [**4**]:

Ի տարբերություն բռնության այլ ձևերի՝ ընտանեկան բռնությունն ունի հետևյալ առանձնահատկությունները՝

- Ընտանեկան բռնությունը տեղի է ունենում մարդկանց միջև, ովքեր մտերիմ հարաբերությունների մեջ են և հիմնականում հուզականորեն և ֆիզիկապես կախված են միմյանցից: Որպես կանոն, ընտանեկան բռնության երկու կողմերն էլ պատահածը թաքցնում, գաղտնի են պահում շրջապատից:
- Տուժողի և բռնարարի միջև եղած մտերիմ հարաբերությունները նվազեցնում են տուժողի արդյունավետ պաշտպանվելու հնարավորությունը: Հարաբերությունների կայունության և բարդության պատճառով տուժողի համար դժվար է բաժանվել բռնարարից: Հնարավոր է, որ զոհը բռնարարից երեխաներ ունենա կամ ֆինանսական կախվածության մեջ լինի:
- Եթե ընտանիքում բռնություն է տեղի ունեցել, ապա հավանականությունը մեծ է, որ այն նորից կկրկնվի:
- Բռնարարի կարծիքով՝ դա որոշակի նպատակի հասնելու ամենաարագ, արդյունավետ և նվազագույն ջանքերը պահանջող միջոցն է:

Ընտանեկան բռնության դրսևորումները կարելի է առանձնացնել՝ ելնելով բռնության զոհի հատկանիշներից (կնոջ, երեխայի, մեծահասակի) հանդեպ և դրսևորման ձևից՝ ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական, տնտեսական և անտեսում:

Ֆիզիկական բռնություն՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով նախատեսված ծեծը և այլ բռնի գործողությունները, ազատությունից ապօրինի զրկելը, դիտավորությամբ ֆիզիկական ցավ պատճառելը:

Պարբերական բնույթ կրող ֆիզիկական բռնությունը կարելի է հայնտաբերել անձի վարքագծային առանձնահատկություններից, օրինակ՝

- Վնասվածքների պատճառը թաքցնելու ձգտումը
- Հաճախակի լացելը, ընկերների բացակայությունը
- Ագրեսիվությունը,
- Կենդանիների հանդեպ դաժան վերաբերմունքը:

Հիմնախնդրի հաղթահարման կարևոր և առաջնային քայլերից է հասարակության իրավագիտակցության իրազեկման բարձրացման և իրավունքների մասին պատկերացում կազմելու միջոցառումների իրականացումը, որ ընտանեկան բռնությունը համարվում է ոչ թե կենցաղի անբաժանելի մասնիկը, այլ հանցավոր գործունեություն:

Եթե խոսենք բռնության բովանդակության համատեքստում բռնության պատճառների մասին, ապա ֆիզիկական բռնության պատճառները պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի՝

Տղամարդու անձի ձևավորման և կնոջ անձի ձևավորման առանձնահատկություններով:

Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքների և հավասար հնարավորությունների սկզբունքը համարվում է սոցիալական արդարության հասնելու, մարդկային ներուժի արդյունավետ օգտագործման և երկրի կայուն զարգացման երաշխիք: Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքները և հավասար հնարավորություններն ապահովելու և խտրականությունը կանխելու նպատակով անհրաժեշտ է ընդունվեն և լայնորեն կիրառվեն ռազմավարություններ, ինչպես նաև այնպիսի մեխանիզմներ և գործիքներ, որոնք հնարավորություն կտան գնահատել վերջիններիս հավասար իրավունքների և հնարավորությունների փաստացի իրավիճակը, առաջադրել դրանց լուծման հնարավոր ուղիները:[1]

Սեռական բռնություն՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով նախատեսված՝ սեռական անձեռմխելիության և սեռական ազատության դեմ ուղղված հանցագործություններ: Սեռական բռնության ենթարկված լինելու մասին կարող են վկայել այնպիսի առանձնահատկություններ, ինչպիսիք են՝

- Գիշերային սարսափները
- Սեփական մարմինը ամբողջությամբ ծածկելու ձգտումը
- Դեպրեսիան

Հոգեբանական բռնություն՝ դիտավորությամբ հոգեկան ուժեղ տառապանք պատճառելը, այդ թվում՝ ֆիզիկական, սեռական կամ տնտեսական բռնություն գործադրելու իրական սպառնալիքը, դիտավորությամբ պարբերաբար այնպիսի գործողություններ կատարելը, որոնք անձի մեջ հիմնավոր վախ են հարուցում իր կամ ընտանիքի անդամի անձնական անվտանգությանը սպառնացող վտանգի մասին, արժանապատվության պարբերական նվաստացումը, սոցիալական ծայրահեղ մեկուսացումը, հղիության արհեստական ընդհատման հարկադրանքը:

Հոգեբանական բռնության ենթարկված լինելու մասին կարող են վկայել այնպիսի առանձնահատկություններ, ինչպիսիք են՝

- Մշտական տխուր տեսքը
- Տարբեր հոգեկան խանգարումները
- Տագնապայնությունը
- Ագրեսիվությունը
- Մեկուսացվածությունը

Տնտեսական բռնություն՝ անձին հարկադրված նյութական կախվածություն ստեղծելու կամ իշխելու նպատակով նրան գոյության անհրաժեշտ միջոցներից (սնունդ, հագուստ, կացարան, դեղորայք) զրկելը, սեփականության կամ ընդհանուր սեփականության իրավունքով պատկանող գույքը տնօրինելու, տիրապետելու և օգտագործելու իրավունքները ոչ իրավաչափ սահմանափակելը, անձի կրթություն ստանալու կամ աշխատանքի ընտրության ազատության իրավունքները սահմանափակելը:

Անտեսում՝ օրինական ներկայացուցչի կողմից երեխայի կեցությանն անհրաժեշտ նվազագույն պայմանները (սնունդ, հագուստ, կացարան, դեղորայք), իսկ չափահաս աշխա-

[1] Տես Գենդերային քաղաքականության 2011-2015թթ ռազմավարական ծրագրի և ընդդեմ գենդերային բռնության 2011-2015թթ ազգային ծրագրի իրականացման զեկույց;

տունակ զավակների կողմից իրենց անաշխատունակ և կարիքավոր ծնողների կեցությանն անհրաժեշտ նվազագույն պայմանները (սնունդ, հագուստ, կացարան, դեղորայք, բժշկական օգնություն) դիտավորությամբ չբավարարելը, եթե ծնողը կամ անօրինական ներկայացուցիչ կամ չափահաս աշխատունակ զավակները տիրապետում են պատշաճ տեղեկատվության և հնարավորությունների, եթե համապատասխան ծառայությունները նրանց համար հասանելի են:[2]

Ինչ վերաբերվում է երեխայի հանդեպ բռնությանը, ապա տարբերում են երեխայի նկատմամբ բռնության 4 ձև՝ ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական և երեխայի հիմնական պահանջմունքների անտեսումը:

Ընտանեկան բռնության պատճառները բազմաթիվ են և դրա համար էլ ընդունված է ընտանեկան բռնության պատճառները դիտարկել իրենց համակցության մեջ: Մարդկային հասարակությունը արդեն վաղուց համոզվել է, որ բացասական ցանկացած երևույթ կանխելը միշտ ավելի արդյունավետ և նպատակահարմար է, քան հաջորդող վերականգնողական աշխատանքի իրականացումը (հիվանդության բուժումը, հանցագործության համար պատժելը) և այլ:

Ըստ ոստիկանության վիճակագրական տվյալների՝ ՀՀ–ում ընտանեկան բռնությունների թիվը 2010-2018թթ ունի հետևյալ պատկերը (աղյուսակ 1).

Վեր հանելով ոստիկանության տրամադրած վիճակագրության տվյալները 2010-2018 թթ, կարելի է անել այն եզրահանգումը, որ խնդրի ուսումնասիրումը և համակարգային միջոցառումները դառնում են հրատապ:

Բռնության կատարման պատճառները թերևս առանձին ուսումնասիրության անհրաժեշտություն են պահանջում:

Ընտանեկան բռնության կանխում ասելով պետք է հասկանալ ընտանեկան բռնության զոհերին բռնարարքներից պահպանելը, զերծ պահելը: Ընտանեկան բռնության կանխման գործընթացը բազմաթիվ և բազմաբովանդակ միջոցառումների մի բարդ համակարգ է, որը գործի է դրվում բացասական այդ երևույթը տեղայնացնելու, հսկելի դարձնելու և որոշակի սահմաններում պահելու, այլ ոչ թե այն ի սպառ վերացնելու, արմատախիլ անելու նպատակով: Այսինքն՝ ընտանեկան բռնության կանխմանն ուղղված գործունեությունը ենթադրում է փոխկապակցված և նպատակային այնպիսի միջոցառումների մշակում և իրականացում, որոնք անհրաժեշտ և բավարար են բռնարարքներ կատարելու պատճառների և նպաստող պայմանների վրա դրականորեն ներգործելու կամ դրանց առաջացմանը խոչընդոտելու համար:

Քանի որ ընտանեկան բռնությունը սոցիալական երևույթ է, ապա դրա կանխման հիմնական դերը ևս պետք է հատկացվի նպատակային և ընդհանուր կանխմանը [**8**]: Դրանք բոլորն էլ նախ և առաջ պետք է ուղղված լինեն մարդկանց կենսապայմանների էական բարելավմանը, քաղաքացիների իրավագիտակցության, ինչպես նաև բնակչության տարբեր շերտերի կուլտուրայի և կրթության մակարդակի բարձրացմանը: Ինչ վերաբերվում է գաղափարախոսական բնույթի միջոցառումներին, ապա ընտանեկան բռնության կանխումը տվյալ դեպքում իրականացվում է դաստիարակչական, կրթական և մշակութային որոշակի միջոցառումների կիրառման միջոցով [**6**]: Ընտանեկան բռնությունների կանխման գործում անհամեմատելի մեծ դեր պետք է խաղան զանգվածային լրատվամիջոցները: Անհրաժեշտ է մշակել հեռուստանախագծեր, որոնք ուղղված կլինեն իրավական գրագիտության մակարդակի բարձրացմանը: Ներկայումս ցուցադրվող բռնության, դաժանության տեսարանների փոխարեն հանրությանը մատուցեն բարոյական արժեքներ, ավելացնեն քարոզչական, ուսուցողական հաղորդումների թիվը, ստեղծեն ընտանիքի արժեքները արմատավորող հեռուստանախագծեր: Ընտանեկան բռնության կանխարգելման տեսանկյունից անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել ընտանիքի վերականգնողական դե-

[2]Տես https://www.arlis.am/documentView.aspx?docID=118672

Աղյուսակ 1. Ըստ ոստիկանության վիճակագրական տվյալների՝ ՀՀ–ում ընտանեկան բռնությունների թիվը 2010-2018թթ

Մարզ	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ք.Երևան	191	273	302	284	196	305	153	280	258
Արագածոտն	12	19	33	20	25	27	13	25	21
Արարատ	52	77	74	86	75	77	47	88	77
Արմավիր	18	39	53	60	78	62	34	65	51
Գեղարքունիք	22	39	49	45	48	51	34	49	36
Լոռի	39	56	72	48	51	47	38	52	57
Կոտայք	32	57	68	75	71	84	45	57	74
Շիրակ	47	90	71	67	95	80	48	112	79
Սյունիք	13	16	29	21	26	28	26	35	27
Վայոց Ձոր	4	7	5	10	5	11	8	3	8
Տավուշ	10	10	16	18	18	23	7	28	19
ընդամենը	440	683	772	734	688	795	453	794	707

րի ամրապնդմանը: Այսօրվա դրությամբ հայկական ընտանիքների հիմնական մասը ունակ չէ պաշտպանել իր անդամներին և վերականգնել նրանց նորմալ հոգեվիճակը: Դա բացատրվում է մարդկանց նյութական ծանր կացությամբ և բազմաթիվ կարիքների առկայությամբ: Իր ընտանիքի գոյության համար նվազագույն կենսական պահանջներ ապահովելու անկարողությունն արժեզրկում է մարդուն, հատկապես տղամարդուն նվաստացնում նրան, բացասաբար ազդում վերջինիս սոցիալական կարգավիճակին և հոգեկան աշխարհին: Սա էլ հանգեցնում է ընտանիքի հոր հեղինակազրկմանը, նվազագույնի է հասցվում հոր դերը երեխաների դաստիարակության և ընտանիքի նյութական ապահովման գործում: Դա է պատճառը, որ շատերն իրենց հոգսերը մոռանալու նպատակով սկսում են զբաղվել հարբեցողությամ, խորտակվում օղու շշի մեջ: Նշված հանգամանքներն էլ մեր կարծիքով ընտանեակենցաղային հողի վրա հարբացության վիճակում գտնվող տղամարդկանց կողմից կատարվող բռնարարքների հիմնական պատճառներն են [**10**]: Այս պարագայում բարեկամների և հարազատների մասնակցությունը չափազանց կարևորվում է: Սակայն այստեղ էլ սա չպետք է անցնի սահմանը՝ սահմանապակվելով նյութական օգնությամբ և առանց խառնվելու ընտանիքի ղեկավարման հարցերին:

Ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի միջազգային փորձը ցույց է տվել, որ պետական իշխանության և ոչ մի մարմին, կանխարգելիչ և ոչ մի միջոցառում ունակ չեն հասնելու վերջնական հաջողության, եթե չհիմնվեն հասարակության ամենատարբեր կառույցների աջակցության օժանդակության վրա: Ընտանիքում բռնությունների կանխման գործում անչափ մեծ նշանակություն ունի ծնողների մոտ տարրական մանկավարժական հմտությունների ձևավորումը և ամրապնդումը: Մասնավորապես, շատ կարևոր է երեխայի դաստիարակության մեթոդների և ձևերի մեջ ընտրություն կատարելիս հաշվի առնել, որ ծնողը կարող է և պետք է սեր և հարգանք դրսևորի երեխայի հանդեպ՝

- Բացատրելով, թե ինչպես պետք է արվի ինչ-որ բան և ոչ թե ինչու պետք է արվի հենց այդ ձևով,
- Լսելով երեխայի մտքերն և հարցերը և համբերատար ու անկեղծ պատասխանելով դրանց,
- Երեխային հարգալից վերաբերվելով,
- Փորձելով գտնել, թե երեխայի նման պահվածքի համար ինչ պատճառ կա,
- Գտնելով պատժելու այլ տարբերակներ՝ ծեծելու կամ վիրավորելու փոխարեն [**2**]:

Հանրային իրազեկման մակարդակը բարձրացնելու նպատակով մեծածավալ աշխատանքի կարիք կա, քանի որ կատարված աշխատանքի արդյունքում ընտանեկան բռնության վիճակագրությունը և հանրային վերաբերմունքը դեռևս ձևավորված չէ: Չնայած կատարված աշխատանքներին իրազեկվածության մակարդակն առկա ծառայությունների առումով մնում է անբավարար:[1]

Ամփոփում: Ընտանեկան բռնության կանխարգելմանն ուղղված միջոցառումները պետք է ավելի շատ գաղափարախոսական ուղղվածություն ունենան: Առաջին հերթին յուրաքանչյուր անհատ պիտի ճիշտ ընկալի ընտանիք կառույցը, հատուկ ուշադրություն դարձնելով դաստիարակությանը դեռ վաղ մանկական տարիքից՝ սեռրմանելով հոգևոր և բարոյական արժեքների: Այնուհետև բարելավվեն կենսական-տնտեսական պայմաններն, բարձրացվի իրազեկվածությունն, վերացվի գենդերային խտրականությունը, ապահովվի ընտանիքում սոցիալ- տնտեսական կայունությունն:

Բռնարարքների դեմ պայքարելու անմիջական նպատակ չի հետապնդում նաև բնակչության շրջանում հոգևոր մշակույթի զարգացումը, բայց դա կնպաստի մարդկանց դրական հայացքների և բարքերի ձևավորմանն: Կարևորագույն քայլերից պետք է դառնա հասարակության օրենսդրահիրավական դաշտի հստակեցումը, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության գործառույթներ իրականացնող մարմինները և հատուկ կառույցների հետ համագործակցությունը (ոստիկանությունը, կրթության ոլորտի լիազոր գործադիր մարմինը, խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները, ապաստարանները) և այլը՝ հաշվի առնելով և՛ օրենքը, և՛ սոցիալական նորմերը:

[1] Հայաստանում ընտանեկան բռնությանը բազմաոլորտային արձագանքի տրամադրման առկա պրակտիկայի և նախաձեռնությունների արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված Որակական հետազոտություն, Երևան 2017

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Առաքելյան Ս.Վ.**,Կանանց իրավական պաշտպանությունը բռնությունից, Երևան, 2001, էջ 34:
2. Երեխաների պաշտպանությունը բռնությունից, “Save the children” կազմ., Դասընթացի նյութեր, “Ասողիկ” հրատ., Երևան,2011
3. **Կարապետյան Ծ.**, Ընտանեկան բռնություն, Ձեռնարկ ոստիկանների համար, Երևան, 2010, էջ 5:
4. **Бэрон Р. Ричардсон Д.** Агрессия. -СПб.: Питер, 2000
5. **Конт Р.** Сексуальное насилие над детьми // Энциклопедия социальной работы, в 3 т., Т.3, -М.,1994
6. **Либоракиной М.И., Шапиро Б.Ю., и др.** – М.: ЗАО «Редакционно-издательский комплекс Русанова», 1999
7. **Москаленко В.Д.** Программа социальной работы с семьями больных алкоголизмом. — М.: Центр общечеловеческих ценностей
8. **Сидоренко Т.А, Максудов Р.Р.** Комплексный подход к защите от насилия в семье // Социальные работники за безопасность в семье / Под ред.
9. **Стар Б.** Насилие в семье // Энциклопедия социальной работы, в 3 т., Т2. – М.,1994,
10. **Тащёва А.И.**, Зелинская С.Ю. Насилие в алкогольной семье. / Психологический вестник
11. **Хасина А**. Женщины, домашнее насилие, стресс. // Насилие и социальные изменения. – №2. – 2000.

Сдана/Հանձնվել է՝ 15.10.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 17.12.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 20.12.2019

КУЛЬТУРА И РЕЛИГИЯ

Աղթամարի մշակութային ժառանգությունը

Ներսիսյան Ս. Ա.
Մանրանկարիչ, Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ,
Կերպարվեստի ֆակուլտետ (Երևան, Հայաստան)
sepuh-nersisyan1999@mail.ru

Վճռորոշ բառեր՝ Կղզի, Աղթամար, Ս. Խաչ, մշակույթ, ժառանգություն, եկեղեցի քաղաք, մանրանկարչություն, ճարտարապետություն:

Культурное наследие Ахтамара

Нерсисян С. А.
Миниатюрист, АГПУ им. Хачатура Абовяна
Факультет изобразительных искусств (Ереван, Армения)
sepuh-nersisyan1999@mail.ru

Резюме: Статья посвящена выявлению особенностей различных культурных сфер церкви Святого Креста в Ахтамаре. Проанализировано все то новое и особенное, что было вложено этим памятником в армянское и мировое культурное наследие миниатюры, мозаики, фрески и в архитектуры.
Ключевые слова: остров, Ахтамар, Святой Крест, культура, наследие, церковь, скульптура, миниатюра, архитектура.

The cultural heritage of Akhtamar

Nersisyan S. A.
Miniaturist, ASPU after Khachatur Abovyan
Faculty of Fine Arts (Yerevan, Armenia)
sepuh-nersisyan1999@mail.ru

Abstract: The article is dedicated to identifying specificities of different cultural spheres of church St. Cross in Akhtamar. There is analyzed all that new and specific which was invested by this monument in Armenian and worldwide miniature, mosaic, mural and architectural cultural heritage.
Keywords: Island, Akhtamar, St. Cross, culture, heritage, church, sculpture, miniature, architecture

Վանա լճի չորս կղզիներից, Աղթամարն ամենամեծն է (մյուս երեքն են՝ Լիմը, Կտուցը և Արտերը), որի մասին շատ պատումներ կան: Աղթամար անվան առաջացման մասին հայկական հին ավանդազրույցներից մեկը պատմում է հետևյալը. Երբեմնի Բզնունյաց ծովում գտնվող մի անանուն կղզու վրա արքայադուստր Թամարի ապարանքն էր կառուցված: Նա սիրահարված լինելով մի երիտասարդի՝ ամեն երեկո կրակ էր վառում լճի ափին: Տղան տեսնելով ճրագի լույսը՝ նետվում էր լճի ջրերն ու լողում իր սիրած աղջկա ափի կողմը: Այդ խարույկի լույսն իսկական փարոս էր հանդիսանում տղայի համար: Մի անգամ երկնքից լճի վրա փոթորիկ էր իջել ու հանգցնելով կրակը՝ երիտասարդին զրկել էր Թամարին գտնելու ուղղուց: Թեև սիրեցյալն ամեն ճիգ գործադրել էր կղզուն հասնելու համար, սակայն անկարող լինելով հաղթահարելու վարարուն ալիքներն. «Ա՜խ, Թամար, ա՜խ Թամար», բացականչելով ընկղմվել էր Վանա լճի հորձանուտում: Այս տխուր պատմությունից ի վեր կղզին կոչվում է Աղթամար [**1**]: Սույն հիշատակությանն է նվիրված նաև Հովհաննես Թումանյանի համանուն ստեղծագործությունը [**2**]:

Աղթամար կղզին ամբողջանում է Ս. Խաչ եկեղեցով: Դժվար է պատկերացնել մեկն առանց մյուսի: Ասում են, որ եթե աշխարհի յոթ հրաշալիքները տեսնեին Ս. Խաչն, ապա նրա առաջ անպայման ծնկի կիջնեին [**3**]: Սույն եկեղեցին կառուցվել է Գագիկ Արծրունի արքայի պատվերով և ճարտարապետ, քանդակագործ ու նկարիչ Մանվելի նախագծով 915-921 թվականներին:

Հիրավի, արևի շողերի ներքո Ս. Խաչի գեղեցկությունը բազմապատկվում է: Այն դարձել է հայկական ճարտարապետության գլուխ-

գործոցը: Նրա եզակիությունը պայմանավորված է քանդակների վեց շարքերով և բարձր գեղարվեստական որմնանկարներով: Քանդակներն այլաբանորեն պատկերել են արաբ զավթիչների դեմ հայ ազգի մղած ազատագրական պայքարը, քրիստոնեությունը, խաղաղ մշակի աշխատանքը, նրա կենսակերպը, դարերի խորքից եկած սովորություններն ու հավատալիքները:

Այն սերը, որով ստեղծվել են այս գեղեցիկ քանդակները, ստիպում են ժամերով հիանալ իրենցով: Պատերին կենդանանում են Ադամն ու Եվան, Սամսոնը և Գողիաթը, ողջ հասակով պատկերված է Քրիստոսը, որի օրհնությամբ էլ Գագիկ Արծրունի թագավորը որոշեց եկեղեցի հիմնել. «Փրկչի դիմաց՝ ճշգրիտ նմանությամբ, հորինեց (Մանվել ճարտարապետը) նաև Գագիկ արքայի փառահեղ պատկերը, որը մեծապանծ հավատքով բարձրացրել է եկեղեցին բազուկների վրա, ինչպես մանանայով լի ոսկե սափոր կամ որպես անուշահոտությամբ լցված ոսկե տուփ» [**4**]: Առյուծներն են մռնչում պատերից, հովազի և արջի պայքարի ժամանակ քարայծը գետնին է տապալվում, իսկ ավելի վեր տարածվել են խաղողի ողկույզները, գյուղացին հնձում է արտն ու պատրաստում գինի:

Տաճարի հարավային աբսիդում մուտքից վերև, առկա է թագավորական օթյակը, ուր բարձրացել են արտաքին քարե սանդուղքներով: Այն առանձնացված էր կամարակապ բազրիքով և արտաքուստ հարդարված ճոխ քանդակներով: Ս. Խաչ եկեղեցին իր կատարելությամբ դարձել է եզակի երևույթ հայ միջնադարյան արվեստում: Ամեն անգամ, երբ հայացքդ մի պատկերից թեքում ես դեպի մյուսը, պատմության անիվը, կարծես, փոխում է դարաշրջանը:

Եկեղեցին տարբերվում է նաև իր յուրահատուկ որմնանկարներով: Պատերի վերին մասում պատկերված է Ադամի և Եվայի աստվածաշնչյան պատմությունը: Դրա ներքևի մասերն իրենց մեջ են առնում որմնանկարների երեք շարքերը՝ հերթականությամբ պատկերելով տեսարաններ Քրիստոսի կյանքի և մահվան, նրա փառքի և վերածննդի մասին: Սույն որմնանկարների հավասարման կառուցվածքը և կերպարների համաչափ, նպատակահարմար դասավորությունը նպաստում են եկեղեցու ինտերիերի ամփոփ բնույթին ու շքեղությանը: Հստակ ու սահուն ընդգծվածությունները, գծային ռիթմի միջոցների օգտագործումը, ոճավորումներն ու տարաբնույթ նրբանցումները կատարման խնամքի, ջանասիրության ու մոտեցման անկեղծության հետ առավել մարդամոտ են դարձնում վերոնշյալ կերպարներին, դրանց փոխանցում ըմբռնելի ու ոգեղեն ջերմություն:

Ըստ ոճի՝ Աղթամարի որմնանկարները մի կողմից կարելի է վերագրել վաղ միջնադարին, մյուս կողմից՝ գեղանկարչության նոր ճյուղին, որը ձևավորվել էր 9-11-րդ դարերում: Դրանք հիմնականում արված են նուրբ, աչքերը հանգստացնող երանգներով՝ կապույտ, դեղին, տեղ-տեղ բաց կարմիր և երկնագույն: Իրոք, որ եկեղեցու ուշագրավ կողմերից մեկը որմնանկարների գույնն է, որը մեծապես նպաստում է ընդհանուր տարածությունում հոգևոր մտքերի ու ապրումների դրսևորմանը: Պարզ հարթություններով դրված գունաշարը ստեղծում է մի ուրույն հուզական պատկեր: Այս ամենը հիմքն է հնուց ավանդաբար եկած գույնի հստակ ընկալմանն ու որմնանկարչական կանոնների պահպանմանը: Դյուրացված պատկերային կառուցվածքը և տեսարանների հաջորդականությունն իրենց մակագրություններով՝ դեկորատիվ տպավորության հետ մեկտեղ վկայում են նաև հայ հին բանահյուսական պատկերացումների հետ ունեցած որմնանկարչության սերտ կապը: Բարձրորակ վարպետության շնորհիվ պատկերներն անգամ փոխանցում են իրադարձությունների ոգին: Հերոսների ապշեցնող հայացքները փոխանցում են ողջ միջավայրը: Սրբերի հայացքներն ուղղված են դեպի վեր՝ հասնելով եկեղեցու ամենաբարձր կետերին, իրենց ետևից ստիպելով այցելուներին նայել գմբեթի ամենավերին հատվածին: Եկեղեցու որմնանկարներն իրենց բնույթով խոշոր ազդեցություն են ունեցել ինչպես հետագա հայկական արվեստի զարգացման, այնպես էլ Վասպուրականի մանրանկարչության դպրոցի վրա:

Աղթամարի ճարտարապետական փառքն էլ ավելի էր մեծացել 1316 թվականին, երբ եկեղեցու հյուսիս-արևելքում կառուցվել էր ժամատունը, իսկ 1763 թվականին էլ զանգակատունը, որի վրա պահպանված է հետևյալ արձանագրությունը. «Շինեցաւ զանգակա-

տունս արդեամբք աստուածասէր իշխանացն Ախիջան եւ Գեորգ աղայիցն յանուն Ս. Համբարձման ի յիշատակ ննջելոցն եւ կենդանեացն» [**5**]:

Այս ընթացքում արևմտյան կողմում կառուցվել էր նաև չորս սյունանոց գավիթը: Եկեղեցուց հարավ-արևելք գտնվում է 13-17-րդ դարերի խաչքարերով գերազմանոցը: Ս. Խաչը եղել է Աղթամարի կաթողիկոսարանի հոգևոր կենտրոնը 1113 թվականից մինչև 1895 թվականը:

Հատկանշական է այդ տարվա Խաչվերացի տոնի մի պատմական լուսանկարը, ուր այս եկեղեցու մուտքի մոտ հավաքված են մի խումբ հոգևորականներ Աղթամարի վերջին կաթողիկոս Խաչատուր Բ Շիրոյանի գլխավորությամբ՝ առջևում Արծրունյաց տան երկգլխանի արծվի զինանշանով:

2005-ին սկսվել էին Ս. Խաչի վերականգնման աշխատանքները, որը տևել էր շուրջ երկու տարի: Իր էությամբ դա աննախադեպ իրադարձություն էր: Առաջին անգամ թուրքական կառավարությունը հայկական եկեղեցու վերականգնման վերաբերյալ որոշում էր ընդունել: Անհրաժեշտ չէ օժտված լինել մեծ հեռատեսությամբ հասկանալու համար, որ այդ քայլը չէր կատարվում բարձր հոգևոր մղումներից ելնելով: Մեծ դեր էր խաղացել նաև թուրքերի՝ Եվրամիության անդամ երկիր դառնալու քաղաքական ձգտումը, սակայն փաստ է, որ մեր ճարտարապետության մեծագույն նմուշներից մեկը փրկվեց ժամանակի կործանարար ազդեցությունից: Ս. Խաչն իր նոր տեսքով աշխարհին ներկայացավ 2007 թվականի մարտին: «Սուրբ Խաչն առանց խաչի», - այսպես էր բնութագրել ժամանակի մամուլը եկեղեցու բացման արարողությունը: Քաղաքական նկատառումներից ելնելով խաչը տեղադրվեց ավելի ուշ:

Հատկանշական է, որ ճարտարապետական սույն գլուխգործոցի պահպանմանը մինչ մեր օրեր թրքական իրականության մեջ, մենք ակամայից «պարտական ենք» հանրաճանաչ քուրդ գրող Յաշար Քեմալին, ով մեծացել էր Վանի թուրքմենաբնակ գյուղերից մեկում: Հայտնի հոդվածագիրը նավարկելով Վանա լճի ջրերում՝ պատահաբար տեղեկացել էր, որ տեղի իշխանությունները պատրաստվում են քանդել Աղթամար կղզու եկեղեցին, որն անգամ թուրքերը մշակութային մեծ ժառանգություն էին համարում: Գործադրելով ամեն ջանք ու զանգահարելով տարբեր պաշտոնեաների ու նախարարների Յաշարը կարողացել էր ի վերջո նախ կասեցնել, ապա նաև լիովին չեղարկել Աղթամարի Ս. Խաչ եկեղեցու ավերումը: Դա 1951 թվականի հունիսիս 25-ն էր [**6**]:

Շարունակելով կղզում առկա պատմամշակութային ժառանգության թեման նշենք, որ Ս. Խաչ եկեղեցուն կից եղել էր նաև հսկայական արքայանիստ պալատը. «Պալատի մեծությունը ահավոր է և ապշեցուցիչ: Նրա մեջ դրված են մանր հորինվածքով, հրաշալի գեղեցկությամբ կատարված դռներ, որոնք բացվելիս երկփեղկվում և թարմ օդ են ներս բերում, զովացնում» [4]: Եվ ո՞վ կմտածեր, որ դարեր անց, երբ արդեն ի չիք էին դարձել երբեմնի հայոց թագավորություններն ու ողջ երկիրն ընկղմվել էր մահմեդական խավարամիտ կառավարիչների ղեկավարման ներքո, նրանցից մեկի՝ Ջահանշահի կողմից կթույլատրվեր 1465 թվականին այստեղ վերականգնելու Արծրունիների թագավորությունը. «Եւ յայնժամ օծեցին զպարոն Սմբատ թագաւոր ըստ նախնեաց իւրոց Գագկայ, զի ի վաղուց անտի ազգս Հայոց չէր տեսեալ թագաւոր» [7]:

Թագավորության վերականգնմանը մեծ դերակատարություն էր ունեցել Զաքարիա Գ կաթողիկոսը, որն ավաղ մահացել էր մինչ թագադրումը: Սմբատ Արծրունի թագավորին օծել էր նորընտիր Ստեփանոս Դ Տղա կաթողիկոսը: Սույն պալատում կրկին, թեև կարճ ժամանակով (մինչ 1471 թ.), զգացվել էր իսկական արքայական շունչը: Դրանից հետո պալատը կրկին ամայացել էր: Հարակից բացատում դեռ պահպանվել են Ս. Ստեփանոս եկեղեցու ավերակները:

Աղթամար կղզու պատմամշակութային հուշարձանների մասին դարեր ի վեր կազմվել են տարաբնույթ աշխատություններ, մենագրություններ և հուշապատումներ: Այդուհանդերձ գտնում ենք, որ այստեղ դեռևս հիմնարար ամբողջական ուսումնասիրության կարիք կա՝ թե պատմամշակութային և թե քաղաքական տեսանկյունից: Ավելացնենք միայն, որ առավել չքնաղ տեսարան չկա, քան մայրամուտը Վանա լճի ափին: Ջուրն ու երկինքը միահյուսվել են հանճարեղ մեղեդու ալիքնե-

րով, թռչունները թռնում են այդ հրաշալի երևույթի նոտաներով, իսկ մենք արևի վերջին շողերի ներքո հրաժեշտ ենք տալիս Սուրբ Խաչի մոգական հրաշքին:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Ոսկեան Հ.**, Վասպուրական-Վանի վանքերը, մաս Ա, Վիեննա, 1940:
2. **Թումանյան Հովհաննես**, Երկեր, հ. 1, Ե.,1958:
3. Աշխարհի հրաշալիքները, կազմ. Վ. Աբրահամյան, Ե., 2016:
4. **Թովմա Արծրունի և Անանուն**, Պատմություն Արծրունյաց տան, Ե., 1985:
5. **Լալայեան Ե.**, Վասպուրական. նշանաւոր վանքեր, պրակ Ա, (Արտատպուած «Ազգագրական հանդէսից»), Թիֆլիս 1912:
6. **Yaşar Kemal**, The legend of Ararat, London: Collins and Harvill Press, 1975.
7. **Ակինեան Ն.**, Գաւազանագիրք կաթողիկոսաց Աղթամարայ, պատմական ուսում, Վիեննա, 1920:

Сдана/Հանձնվել է՝ 15.11.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 18.11.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 20.11.2019

Սփյուռքահայերի կրթության խնդիրների լուսաբանումը 1960-ական թթ. լիբանանահայ մամուլում

Ավագյան Գ. Ա.
ԵՊՀ ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի նոր մեդիայի և հաղորդակցության ամբիոնի ասպիրանտ (Երևան, Հայաստան)
gayaneavakyan@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ հայկական ինքնություն, կրթական գործունեություն, դպրոց, հայրենասիրության սերմանում, Սփյուռքի ապագա, ապագա առաջնորդների պատրաստում, կուսակցական սերնդափոխություն, մամուլ, «Ազդակ» «Արարատ» «Զարթոնք», «Նաիրի»

Освещение проблем армянской диаспоры в армянской прессе Ливана 1960-х годов

Авагян Г. А.
Кафедра новых медиа и коммуникации факультета журналистики ЕГУ (Ереван, Армения)
gayaneavakyan@gmail.com

Резюме: Армянская пресса Ливана 1960-х годов представляет общую картину организации образовательного дела в диаспоре, связи между образованием и сохранением армянской идентичности, видением будущего диаспоры. Газеты приписывают образовательным учреждениям несколько миссий. В статье также обсуждаются под-слои каждой миссии.
С одной стороны, ливано-армянская пресса придает важность сохранению армянской идентичности через школы, а с другой - интеграции в ливанское общество. Наряду с привитием армянской самобытности и патриотических идей, газеты отмечают также факт привития партийной идеологии через школы. А миссия по подготовке будущих общественных лидеров связывается с проблемой смены партийных поколений.
В статье делается заключение, что ливано-армянские газеты сталкиваются с обстоятельствами, продиктованными особым статусом диаспоры и, в соответствии с этим, формируют публично-аналитическую речь.
Ключевые слова: армянская идентичность, образовательная деятельность, школа, привитие патриотизма, будущее диаспоры, подготовка будущих лидеров, смена партийного поколения, пресса, “Аздак”, “Арарат”, “Зартонк”, “Наири”.

The Coverage of the Educational Issues of Diaspora Armenians in the Lebanese-Armenian press of 1960s

Avagyan G.A.
The New Media and Communication Department, Faculty of Journalism, YSU (Yerevan, Armenia)
gayaneavakyan@gmail.com

Abstract: The Lebanese-Armenian press of the 1960s presents the overall picture of the organization of education in the Diaspora, the interconnection between education and preservation of the Armenian identity, and the vision of the Diaspora’s future. The press attributes several missions to educational institutions. The article also discusses the sub-layers of each mission.
On the one hand, the Lebanese-Armenian press gives high importance to the preservation of the Armenian identity through the schools, and on the other hand – to the integration into the Lebanese society. The newspapers state that along with inculcating the Armenian identity and patriotic ideas, the schools also inculcate the party ideology. And the mission of preparing future community leaders is linked to the problem of party generation change.
The article concludes that the Lebanese-Armenian newspapers face the circumstances which are dictated by the unique status of the Diaspora, and based on that form the public-analytical speech.
Key words: Armenian identity, educational activities, school, inculcating the patriotism, the future of Diaspora, preparing the future leaders, changing of party generation, press, “Azdak”, “Ararat”, “Zartonk”, “Nairi”.

Հայապահպանման գործում 1960-ական թվականներին Լիբանանի հայ պարբերականները մեծ դեր են հատկացնում կրթությանը: Դպրոցին և կրթական մյուս հաստատություններին մամուլը մի քանի առաքելություն է վերագրում՝ անհատի կրթության ապահովում, նրա մեջ հայկական ինքնության դաստիարակում, հայրենասիրության սերմանում, ապագա ղեկավարների պատրաստում Սփյուռքի համայնքների համար և այլն:

Այս առաքելություններից յուրաքանչյուրը լիբանանահայ մամուլի էջերում ներկայա-

նում է մի քանի ենթաշերտերով.

1) Լիբանանի կրթված քաղաքացու և առհասարակ աշխարհաքաղաքացու պատրաստում,

2) Հայկական ինքնությանը զուգահեռ «կուսակցական ինքնության» դաստիարակում, «կուսակցականացված հայրենասիրության» սերմանում,

3) Հայկական ինքնությամբ թրծված կուսակցական գործչի, գաղափարական հետևորդի պատրաստում, սերնդափոխության ապահովում:

Անհատի կրթության ապահովում. առերեսում երկակի իրականության հետ

Սփյուռքի համայնքներում կրթական հաստատությունները տասնամյակներ շարունակ սերունդներին կրթելու կարևոր գործառույթ են իրականացրել: Դրանց անհրաժեշտությունը հատկապես ընդգծվում է, երբ հաշվի ենք առնում ընդունող երկրների լեզվի տիրապետման ցածր աստիճանը Ցեղասպանությունից հետո ստվարացած հայ համայնքներում: Նման պարագայում հայկական կրթական հաստատությունները լավագույն լուծումն էին՝ կրթությամբ ապահովելու հայ անհատին:

1960-ական թվականներին լիբանանահայ պարբերականների հրապարակումները ցույց են տալիս, որ դպրոցների առաջին առաքելության հիմքում գիտելիքներով զինված, մրցունակ, աշխատաշուկայում պահանջված անհատների պատրաստումն է Սփյուռքի համայնքներում: Թերթերը ներկայացնում են այդ գործող դպրոցները, որոնք հաճախ գտնվում են կուսակցական որևէ կառույցի հովանավորության տակ[1]: Նման շեշտադրումը վկայում է միևնույն համայնքի կրթական ասպարեզում կուսակցական անջրպետների գոյությունը: Անգամ «Զարթոնքի» հրապարակման մեջ կարելի է կարդալ հակադիր կուսակցությունների դպրոցներ չուղարկելու երևույթի մասին[2]:

Կրթական կառույցների քաղաքական բևեռացվածությունը փաստում են ուսումնասիրությունները[3]: Այդուհանդերձ, դրանք արձանագրում են նաև զարգացման այն փուլերը, որոնք հաղթահարել է հայկական կրթական համակարգը Լիբանանում 1950-60-ական թվականներին[4]:

Հայաստանի խորհրդայնացմանը չհամակերպվող «Ազդակն» իրեն բնորոշ ոճով հակադրում է կրթական ասպարեզում բոլոր գաղութների ջանքերը Խորհրդային Հայաստանի կրթական ոլորտի բացթողումներին[5]:

Լիբանանի հայ մամուլը հետևողական է ինչպես համայնքի, այնպես էլ Սփյուռքի ողջ տարածքում կրթական հաստատությունների գործունեության և որակի հարցում: 1960-ական թվականներին զովասանքի կողքին պարբերաբար հանդիպում են նաև դժգոհություններ կրթական հաստատությունների պակասի, կրթական ծրագրի, որակյալ մասնագետների, ֆինանսական պատճառով դպրոցների փակման, կրթության կազմակերպման գործում հայ հարուստների անգործության և այլ հանգամանքների վերաբերյալ, որոնք թերթերը դիտարկում են որպես օտար դպրոցներ աշակերտների հոսքի պատճառ[6]: Մտահոգությունները բոլոր թերթերը հայտնում են առավելապես ընդհանուր դատողությունների տեսքով: Մասնավորեցումներ գրեթե չեն կատարվում, և չեն առանձնացվում կրթա-

[1] Տե՛ս **Զոպեան Վ.,** Տիպար հայ աղջկանց վարժարան մը Պէյրութի մէջ. Դարուհի Յակոբեան, Զարթօնք, Բեյրութ, 1965, սեպտեմբերի 30, թիվ 3, «Ազգային Ռուբինեան վարժարանի ամսավերջի հանդէսը», Արարատ, Բեյրութ, 1967, հուլիսի 1, թիվ 196, **Շահինեան Յովհ.,** Լոս Անճելըսի երկու հայ դպրոցները, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, հոկտեմբերի 8, թիվ 183

[2] Տե՛ս **Միքայէլեան Ա.,** Դաշնակցական դպրոց, Զարթօնք, Բեյրութ, 1968, օգոստոսի 17, թիվ 272

[3] Տե՛ս **Migliorino N.,** (Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria: ethno-cultural diversity and the state in the aftermath of refugees crisis, Studies in forced migration , Vol. 21, New York, 2008, p. 116

[4] Տե՛ս **Migliorino N.,** (Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria: ethno-cultural diversity and the state in the aftermath of refugees crisis, Studies in forced migration , Vol. 21, New York, 2008, pp. 113-115

[5] Տե՛ս **Վրոյր**, Դառն խոստովանութիւններ, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, հունիսի 24 և 25, թիվ 92 և թիվ 93

[6] Տե՛ս **Խոշաֆեան Ն.,** Նշանակէտը հայ դպրոցն է, Արարատ, Բեյրութ, 1967, հունիսի 22, թիվ 188, **Մելքոնեան Զ.,** Մեր վարժարաններուն եւ մեր ուսեւորներուն մասին, Զարթօնք, Բեյրութ, 1966, սեպտեմբերի 24, թիվ 301, սեպտեմբերի 27, թիվ 1, հոկտեմբերի 4, թիվ 7, **Կեսարացի Վ.,** Սփիւռքահայութեան ապագան, Զարթօնք, Բեյրութ, 1968, օգոստոսի 3 և 4, թիվ 260 և թիվ 261, **Պալեան Յ.,** Օտար վարժարաններու հայ տղաքը, Ազդակ, Բեյրութ, 1965, հունվարի 20, թիվ 269

կան հաստատություններ: Մի կողմից՝ դա պայմանավորված է խնդրի համընդհանուր լինելու հանգամանքով, մյուս կողմից՝ կուսակցությունների «խոսափողները» թերևս չէին կարող մատնանշել նույն կուսակցության հովանավորությամբ գործող հաստատությունների թերացումները:

Այդուհանդերձ, «Ազդակի» քննադատության թիրախում է հայտնվում ՀԲԸՄ-ն (երբեմն նաև մի քանի հիմնադրամներ)՝ «քարացած գործելաոճով» և հին դպրոցները վերականգնելու փոխարեն նորերը բացելու սկզբունքով: ՀՅԴ մամուլի օրգանը տեսնում է կրթական ոլորտում *«միահեծան իշխանության»* հասնելու միտում և ՌԱԿ-ի ազդեցությամբ կողմնակալության դրսևորում անգամ կուսակցական հակումից զերծ դպրոցների հանդեպ[7]:

Ի տարբերություն «Ազդակի»՝ «Զարթոնքը» ՀԲԸՄ-ին հիմնականում դրականորեն է անդրադառնում, գովաբանում է միության հիմնած դպրոցները, և նորերի ավելացմամբ պայմանավորում Լիբանանի ու մյուս գաղութների զորացումը[8]:

Թերթերի տեսադաշտում է նաև հայկական դպրոցների ծրագիրը Լիբանանի պետական ծրագրին համապատասխանեցնելու և պետական քննությունները հաղթահարելու խնդիրը: Այս պարագայում արտահայտվում է Լիբանանի քաղաքացի պատրաստելու առաքելությունը: Քաղաքացի, ով կկարողանա օգտվել երկրում աշխատելու և կայանալու բոլոր հնարավորություններից:

1960-ականներն ուսումնասիրողները ևս փաստում են, որ հայ կրթության առաջնորդները կրթական ծրագրերը համապատասխանեցնում էին Լիբանանի ազգային ուսումնական ծրագրերին, որպեսզի հայ երիտասարդների մեջ կարողանար ձևավորվել «երկրորդ հայրենիքին» պատկանելու զգացում, իսկ գործնականում, որպեսզի կարողանային ստանալ ճանաչելի դիպլոմ, ինչը վճռորոշ էր համալսարաններ կամ աշխատավայր մուտք գործելու համար[9]:

Թերթերը զգուշորեն արտահայտում են առաջացող երկվությունը. մի դեպքում դպրոցը պետք է հարգի պետական կարգը, ապահովի ընդունված ծրագրով, որպեսզի հայ աշակերտները դուրս չմնան ընդունված սահմանագծից և հետագայում իրենց տեղը գտնեն երկրում: Մյուս կողմից բարդանում է երկրորդ՝ հայ պատրաստելու առաքելությունը, քանի որ արդյունքում կրճատվում են հայերենով դասավանդվող առարկաները կամ դառնում լրացուցիչ[10]:

Ի հայտ է գալիս, մի իրողություն, որին այս կամ այն չափով բախվում է Սփյուռքի ներկայացուցիչը աշխարհի տարբեր անկյուններում: Խնդիրը երկակի իրականության հետ առերեսումն է: Մեկը թելադրում է ամեն գնով հայկական դիմագծի պահպանում նոր միջավայրում, մյուսը՝ ինտեգրում այդ հասարակությանը՝ մարգինալային անձի կարգավիճակում չմնալու համար[11]:

Պետական քննություններին նախապատվությունը տալու, դրանք հաղթահարելու համար հայերենով դասավանդվող առարկաները կրճատելու խնդրի միջոցով «Ազդակը» արձանագրում է հայկական կրթական հաստատությունների ինքնավարության թվացյալ լինելը[12]: Այդուհանդերձ, կառավարությանը մեղադրելու փոխարեն դրսևորվում է ճիշտ մարտավարություն ընտրելու կարևորությունը: «Զարթոնքը», կրթական ծրագրերի զուգակցումն ընկալելով բնականոն գործընթաց, իր հրապարակախոսությունը ձևավորում է գոր-

---

[7] Տե՛ս **Թէօլէօլեան Մ.,** «Դափնիներու վրայ չքնանալու» եւ «Համազգային» նկարագիր ստանալու համար…, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, փետրվարի 14, թիվ 292, **Թէօլէօլեան Մ.** Քանի մը կէտեր, իրատես հաստատումներու առիթով, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, ապրիլի 5, թիվ 28, **Թէօլէօլեան Մ.,** Այո,-«Ազգին հանդէպ մեղանչում» պիտի ըլլայ, եթէ…Ազդակ, Բեյրութ, 1968, ապրիլի 6, թիվ 29

[8] Տե՛ս «Կիրակի, 1 դեկտեմբեր 1968 «Մշակոյթի օր» Հ.Բ.Ը.Մ.ի», Զարթօնք, Բեյրութ, 1968, նոյեմբերի 30, թիվ 55, **Վարժապետեան Տ.,** Մշակոյթի ճանապարհով, Զարթօնք, Բեյրութ, 1967, ապրիլի 15, թիվ 165

[9] Մանրամասն տե՛ս **Migliorino N.,** (Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria: ethno-cultural diversity and the state in the aftermath of refugees crisis, Studies in forced migration , Vol. 21, New York, 2008, pp. 116-117

[10] Տե՛ս «Ինչ բանի կը ծառայէ. . . հայերէն լեզուն. . .» Նայիրի, Բեյրութ, 1968, սեպտեմբերի 22, թիվ 18

[11] *«Մարգինալների խմբի մեջ մտնում են այն անձինք, ովքեր կորցրել են իրենց հոգեկան կապը ավանդական, հարազատ, էթնիկական հանրույթի հետ, բայց դեռևս չեն գտել իրենց տեղը նոր հանրույթում»* (**Նալչաջյան Կ.**, Էթնիկական ինքնագիտակցություն, Եր., Զանգակ-97, 2003, էջ 62)

[12] Տե՛ս **Իշխան Մ.,** Հայերէն լեզուի ուսուցումը եւ պետական քննութիւնները, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, հոկտեմբերի 17, թիվ 191

ծընթացի իրագործումը համայնքում արդյունավետ կազմակերպելու գաղափարի շուրջ[13]:

Իրավիճակի լավագույն ձևակերպումը տալիս է Ն. Միգլիորինոն. «*Հայկական դպրոցների կրթական ողջ նախագիծը այլևս միայն այն չէր, որ պահպանվեր (կամ զարգացվեր) հայկական մշակույթը և ոչ նույնիսկ զուտ գոյատևման գործիքակազմ տալը հայ նոր սերնդին՝ Սփյուռքում ապրելու համար, այլ ավելի հավակնոտ էր. նոր սերնդին պատրաստել լինելու հայ և լիբանանցի միաժամանակ*»[14]:

Հայկական ինքնություն և «կուսակցականացված հայրենասիրություն»

Թերթերը միաձայն կարծում են, որ համայնքի կրթական հաստատությունների գլխավոր առաքելությունը սաների հայեցի դաստիարակումն է, նրանց ինքնության հայկականության ամրապնդումը: Այդ շարքը շարունակվում է նաև **հայկական միջավայրի ապահովման և հայրենասիրական գաղափարների սերմանման** դրույթներով: Դրանցից շեղումը կամ ոչ լիարժեք իրագործումը պարբերականները ցավով են արձանագրում:

Այս առաքելության իրագործումը թերթերը տեսնում են հայոց լեզվի, պատմության, գրականության, երգի, պարի և հայկականությանն առնչվող այլ դասաժամերի պարտադիր ուսուցման մեջ: Ընդհանուր առմամբ, կրթարանների միջոցով հայկական արմատներին մերձենալը թերթերը նույն կերպ են պատկերացնում: Սակայն երբեմն վերհանվում է հայոց պատմությանը և արմատներին տարբեր ոգով ծանոթացնելու խնդիրը[15]: Հրապարակումներում թեթև ակնարկներն անգամ վկայում են, որ յուրաքանչյուր դպրոցում ուսուցանվող հայոց պատմությունը միևնույնը չէ: Պատմությունը մեկնաբանվում է յուրաքանչյուր կուսակցության դիտանկյունից, կամ ավելին՝ առանձին ուսուցանվում է կուսակցության պատմություն: Փաստորեն, համայնքի ներսում ձևավորվում են տարբեր պատկերացումներ պատմական արմատների մասին:

Նույն կերպ Խորհրդային Հայաստանի հանդեպ վերաբերմունքը պայմանավորում է դասավանդվող պատմության վերաիմաստավորումը: Սփյուռքի դպրոցների կապը Խորհրդային Հայաստանի հետ ամեն թերթ մեկնաբանում է՝ իր համոզմունքներից ելնելով: Խորհրդային Հայաստանի հանդեպ հակոտնյա դիրքորոշմամբ պայմանավորված՝ կրթական հարցերում միջամտությունը մի թևը համարում է անհատի հայկական ինքնության ամրապնդման գործում խանգարող, մյուսը՝ նպաստող գործոն:

Օրինակ՝ «Արարատը» կողմնակից է, որպեսզի կրթարաններում հայրենասիրության սերմանումը զուգակցվի Հայաստանում հաստատված խորհրդային կարգերի հանդեպ դրական վերաբերմունքի ջատագովմամբ:

«Ազդակը» լուսաբանում է ՀՅԴ դպրոցների բոլոր այն նախաձեռնությունները, որոնցում պատմական անցյալն է վկայակոչվում, տոնվում են հերոսամարտերը, Հայաստանի առաջին հանրապետության հռչակումը: Թերթը կրթարանների միջոցով ազատ, անկախ հայրենիքի համար պայքարող հայի ինքնության ամրապնդման կողմնակիցն է:

«Զարթոնքը» վկայակոչում է պատմական անցյալը, բայց ընդունում է ներկան, խաղաղ, ապահով խորհրդային իրականությունը Սփյուռքի երիտասարդների համար կրթության միջոցով ընդունելի դարձնելը:

«Նաիրին» նույնպես կողմնակից է կրթական ոլորտից սկսած Խորհրդային Հայաստանի հետ կամուրջ հաստատելու և հայրենիքի իրականությունն ընդունելու գաղափարին:

Հայեցի կրթությանը զուգահեռ թերթերը կարևորում են դպրոցներում հայկական միջավայրի ապահովման առաքելությունը: Պարտադիր առարկաներ անցնելուց զատ հայրենակիցների, հայ ուսուցիչների հետ փոխհարաբերությունները դիտարկվում է որպես անհրաժեշտ գործոն Սփյուռքում ծնված պատանուն ազգային արմատների և իր ինքնության հետ ամուր կապելու համար: Սա-

---

[13] Տե՛ս **Տատուրեան Ե.,** Մեր երկրորդական վարժարանները եւ լիբանանեան պաքալորէան, Զարթօնք, Բեյրութ, 1965, հոկտեմբերի 2 և 3, թիվ 5 և թիվ 6

[14] **Migliorino N.,** (Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria: ethno-cultural diversity and the state in the aftermath of refugees crisis, Studies in forced migration , Vol. 21, New York, 2008, p. 117

[15] ՀՅԴ դպրոցները մեղադրվում են անգամ հայրենադավ ոգով դաստիարակելու մեջ (տե՛ս «Հայեցի դաստիարակութիւն», Արարատ, Բեյրութ, 1961, հուլիսի 16, թիվ 207)

կայն պարբերականների հրապարակումներն ուսումնասիրելիս նկատելի է, որ երիտասարդները սերտորեն կապվում են առավելապես համայնքի այն թևի հետ, որի քաղաքական գաղափարախոսությունը, եկեղեցու հանդեպ դիրքորոշումը տարիներ շարունակ ներարկվել են կրթական գործունեության միջոցով:

Ըստ էության, հայկական ինքնության և հայրենասիրական գաղափարների սերմանմանը զուգահեռ՝ թերթերն արձանագրում են կրթարանների միջոցով ինքնության մեջ կուսակցական ջրբաժանի անցկացումը և կուսակցական գաղափարախոսության սերմանումը: Անգամ ներարկվող հայրենասիրությունն է «կուսակցականացված» և տարբերվում է գաղափարական նրբերանգներով:

Հայրենասեր մասնագետների պատրաստումը և կուսակցական սերնդափոխությունը՝ կրթական կյանքի կարևոր խնդիրներ

1960-ական թվականներին Լիբանանում տպագրվող հայկական թերթերը ընթերցողների մեջ արմատավորում են նաև կրթական գործի մասնագետների և համայնքների ապագա առաջնորդների պատրաստման առաքելությունը: Այս կեցվածքում արտահայտվում է նրանց մտահոգությունը Սփյուռքի ապագայի վերաբերյալ:

Հատկանշական է, որ Սփյուռքի մասին խոսելիս ուսումնասիրողներն ընդգծում են *նախնիների հայրենիքը որպես իրական, իդեալական տուն դիտարկելու և այնտեղ նպաստավոր պայմանների դեպքում վերադառնալու* գաղափարը[16]: Սակայն այդ տարիներին վերադարձի տեսլականը, այնուհանդերձ, մշուշոտ է: Թերթերին դեռևս մտահոգում է Սփյուռքի լինելության խնդիրը՝ ազգային դիմագծով: Հետևաբար կրթարանների հաջորդ առաքելությունը Սփյուռքի մտավորական ներուժի վերարտադրման հարցն է:

Հայտնի է, որ Լիբանանի հայկական դպրոցները կրթական գործունեության լայն ազատություն են վայել 1960-ականներին: Տեղի հայ համայնքը օժտված է եղել Սփյուռքի կենտրոն համարվելու բոլոր նախադրյալներով, բայց և այնպես մասնագետներ պատրաստելու գործում բախվել է մի շարք խնդիրների:

Առաջին հայացքից նպաստավոր դրության կողքին թերթերը մատնանշում են երիտասարդների՝ համայնքի հարցերով զբաղվելու պատասխանատվությունից խուսափելը, մայրենիի ոչ բավարար իմացությունը, վարժարանների թերացումը, մասնագետների ցածր վարձատրությունը, քաղաքական ու կրթամշակութային առանցքային կառույցների ծրագրի բացակայությունը և այլն: Կանխատեսում են նաև, որ գաղութահայությունը մոտ ապագայում հայ գրող, հայագետ, Հայ դատը հետապնդող, համայնքի հանրային ծառայող ու մամուլի գործիչ չի ունենա[17]:

Պատճառները քննելիս թերթերի էջերում բանավեճեր են ծավալվում ավագ սերնդի և երիտասարդների միջև: Յուրաքանչյուրին վերագրվում է մեղավորության իր չափաբաժինը[18]:

Հրապարակումներում դիտարկվում են ինչպես հավաքական մակարդակով խնդիրը լուծելու, այնպես էլ վերջինի՝ անհատական մակարդակով պայմանավորված լինելու հանգամանքները: Նշվում է, որ մի կողմից՝ համայնքում կրթական գործունեությունը կարող է նպաստել ազգային կյանքով և նրա ապագայով մտահոգ ապագա առաջնորդների սերնդի պատրաստմանը: Մյուս կողմից՝ յուրաքանչյուրի որոշումից է կախված այդպիսի ապագայի ընտրությունը, իսկ այդ գործում գլխա-

[16] Տե՛ս **Safran W.**, "Diasporas in modern societies: myths of homeland and return", in Diaspora, Volume 1, no. 1, Spring 1991, p. 83-84

[17] Առաքելության իրագործմանը խանգարող խնդիրների քննարկումները տե՛ս **Թորոսեան Յ.,** Հայ դպրոց, հայ ուսուցիչ, հայ մամուլ…, Զարթօնք, Բեյրութ, 1967, մարտի 29, թիվ 150, **Պ.Ս.**, Եթէ այժմէն չմտածենք, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, սեպտեմբերի 6, թիվ 156, **Թէօլէօլեան Մ.,** Հայութիւնը՝ իր վէրքերով ու երգերով. Ճարճատիւններ, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, մարտի 1, թիվ 305, **Իշխան Մ.,** Հայ համալսարանական ուսանողները, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, օգոստոսի 21, թիվ 142

[18] Տե՛ս **Մարգարեան Մ.,** Կոչ հայ ուսանողութեան, Նայիրի, Բեյրութ, 1962, նոյեմբերի 4, թիվ 25, **Արծրունի Ա.,** Դժգոհութիւններ, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, հոկտեմբերի 10, թիվ 185, «Նամակ խմբագրութեան», Ազդակ, Բեյրութ, 1968, սեպտեմբերի 19, թիվ 167, **Պ.Ս.,** Նամակ՝ նամակագրին, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, սեպտեմբերի 23, թիվ 170, **Թէօլէօլեան Մ.,** «Պէտք ունին»…, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, սեպտեմբերի 24, թիվ 171, **Իշխան Մ.,** Դարձեալ հայ համալսարանականներուն հետ, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, սեպտեմբերի 25, թիվ 172

վոր գործոնը անհատի գիտակցությունն է և ընտրությունը: Հետևաբար հայապահպանության ներարկմամբ կրթական ոլորտում ավագ սերնդի ջանքերը միայն մասնակիորեն կարող են հող նախապատրաստել անհատի ընտրության համար:

Թերթերը լուծումը տեսնում են կուսակցությունների, հիմնադրամների, միությունների, մամուլի, մտավորականության ծրագրերի վերանայման և տնտեսական բոլոր աղբյուրների համախմբման մեջ[19]: Ընդհանուր այս կեցվածքում կան նրբերանգային տարբերություններ: Եթե «Ազդակը» համարձակվում է քննադատել ՀԲԸՄ-ի և տարբեր հիմնադրամների անարդյունավետ աշխատանքը, ապա «Զարթոնքը» և «Արարատը» ապավինում են ոչ միայն այդ կառույցների, այլև Խորհրդային Հայաստանի կառավարության ձեռնարկումներին[20]:

Կրթական ոլորտի համընդհանուր նպատակի կողքին գրեթե անքակտելիորեն արծարծվում է նաև կուսակցական սերնդափոխության խնդիրը: Ըստ էության, թերթերը նաև հայ քաղաքական կուսակցությունների գոյության խնդիրն են լուծում, ընթերցողի մեջ սերմանում այն գիտակցությունը, որ անհրաժեշտ է պատրաստել ապագա քաղաքական առաջնորդներ[21]:

Բնականաբար, պաշտոնաթերթերից յուրաքանչյուրն իր կուսակցության գաղափարախոսական շղթայի շարունակականությամբ է անհանգստացած: Ուստի հարցականի տակ է դրվում Սփյուռքի լինելության խնդրի լուծման միասնական տեսլականի քաղաքականության ձևավորումը և համատեղ ջանքերով իրագործումը:

Այսպիսով, 1960-ական թթ. լիբանանահայ մամուլն ընդհանուր պատկեր է ձևավորում Սփյուռքում կրթական գործի կազմակերպման, ներհամայնքային ջանքերի, կրթության ու հայապահպանության միջև կապի, Սփյուռքի ապագայի տեսլականի մասին: Թերթերը, կուսակցական կողմնորոշմամբ հանդերձ, ուշագրավ դիտարկումներ են անում կրթական ասպարեզում ի հայտ եկած խնդիրների շուրջ: Նրանք առերեսվում են Սփյուռքի առանձնահատուկ կացության թելադրած հանգամանքներին և հրապարակային-վերլուծական խոսքը ձևավորում՝ հաշվի առնելով վերոնշյալ իրողությունները:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Migliorino N.,** (Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria: ethno-cultural diversity and the state in the aftermath of refugees crisis, Studies in forced migration , Vol. 21, New York, 2008, 256 pp.
2. **Safran W.**, "Diasporas in modern societies: myths of homeland and return", Diaspora: A Journal of Transnational Studies, Volume 1, no. 1, Spring 1991, 83-99 pp.
3. **Նալչաջյան Կ.**, Էթնիկական ինքնագիտակցություն, Երևան, 2003թ., 215 էջ
4. «Ազդակ», Բեյրութ, 1965թ., հունվարի 20, թիվ 269
5. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., փետրվարի 14, թիվ 292
6. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., մարտի 1, թիվ 305
7. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., մարտի 2, թիվ 306
8. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., ապրիլի 5, թիվ 28
9. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., ապրիլի 6, թիվ 29
10. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., հունիսի 24, թիվ 92
11. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., հունիսի 25, թիվ 93
12. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., օգոստոսի 21, թիվ 142
13. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., սեպտեմբերի 6, թիվ 156
14. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., սեպտեմբերի 19, թիվ 167
15. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., սեպտեմբերի 23, թիվ 170
16. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., սեպտեմբերի 24, թիվ 171
17. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., սեպտեմբերի 25, թիվ 172
18. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., հոկտեմբերի 8, թիվ 183
19. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., հոկտեմբերի 10, թիվ 185

[19] Տե՛ս **Թէօլէօլեան Մ.,** Հայութիւնը՝ իր վէրքերով ու երգերով. Եթէ կ՚ուզենք վէրքը…երգի վերածել, Ազդակ, Բեյրութ, 1968, մարտի 2, թիվ 306, **Քեշիշեան Գ.,** Երիտասարդութիւնը՝ ազգապահպանման անփոխարինելի կռուանը, Զարթօնք, Բեյրութ, 1966, հունվարի 13, թիվ 88

[20] Բավական է կարդալ Սփյուռքի ուսուցիչների և աշակերտների համար կազմակերպված Հայաստան այցերի, վերապատրաստումների մասին հրապարակումները (Օրինակ՝ «Սփիւռքահայ ուսուցիչները Հայաստանում», Զարթօնք, Բեյրութ, 1962, սեպտեմբերի 15, թիվ 297, «Պուլկարահայ ուսուցիչները որակաւորման դասընթացքներու հետեւեցան», Արարատ, Բեյրութ, 1967, սեպտեմբերի 25, թիվ 269)

[21] Տե՛ս **Խմբագրական,** Հնչակեան կուսակցութեան 80ամեակին 80 երիտասարդներ մտան կազմակերպութեան շարքերը, Արարատ, Բեյրութ, 1967, մայիսի 27, թիվ 166

20. «Ազդակ», Բեյրութ, 1968թ., հոկտեմբերի 17, թիվ 191
21. «Արարատ», Բեյրութ, 1961թ., հուլիսի 16, թիվ 207
22. «Արարատ», Բեյրութ, 1967թ., մայիսի 27, թիվ 166
23. «Արարատ», Բեյրութ, 1967թ., հունիսի 22, թիվ 188
24. «Արարատ», Բեյրութ, 1967թ., հուլիսի 1, թիվ 196
25. «Արարատ», Բեյրութ, 1967թ., սեպտեմբերի 25, թիվ 269
26. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1962թ., սեպտեմբերի 15, թիվ 297
27. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1965թ., սեպտեմբերի 30, թիվ 3
28. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1965թ., հոկտեմբերի 2, թիվ 5
29. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1965թ., հոկտեմբերի 3, թիվ 6
30. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1966թ., հունվարի 13, թիվ 88
31. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1966թ., սեպտեմբերի 24, թիվ 301
32. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1966թ., սեպտեմբերի 27, թիվ 1
33. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1966թ., հոկտեմբերի 4, թիվ 7
34. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1967թ., մարտի 29, թիվ 150
35. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1967թ., ապրիլի 15, թիվ 165
36. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1968թ., օգոստոսի 3, թիվ 260
37. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1968թ., օգոստոսի 4, թիվ 261
38. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1968թ., օգոստոսի 17, թիվ 272
39. «Զարթօնք», Բեյրութ, 1968թ., նոյեմբերի 30, թիվ 55
40. «Նայիրի», Բեյրութ, 1962թ., նոյեմբերի 4, թիվ 25
41. «Նայիրի», Բեյրութ, 1968թ., սեպտեմբերի 22, թիվ 18

Сдана/Հանձնվել է՝ 12.12.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 17.12.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 20.12.2019

Алгоритм Гермеса как диалектика гармонии

Григорьян Э.Р.
доктор философских наук, профессор,
Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона (Ереван, Армения)
ernestgrig@hotmail.com

Ключевые слова: философия, диалектика, целое, сущность, социальный организм, гармония, алгоритм, противоречия

Հերմեսի ալգոռիթմը որպես ներդաշնակության դիալեկտիկա

Գրիգորյան Է.Ռ.
փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Սեվծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական եվ սոցիալական հետազոտությունների հանրային ինստիտուտ (Երևան, Հայաստան)
ernestgrig@hotmail.com

Ամփոփում՝ Հոդվածում փորձ է արվում զարգացնել Հերմես Տրիսմեգիստի կոնցեպտուալ գծի վրա հիմնված ամբողջականության հասկացությունը, և դուրս բերել մարդկության զարգացման ներկա փուլի համար ավելի արդյունավետ և սուր մտածողության ուղիների մի շարք: Քանի որ աշխարհը միասնական է, ինչպես և արտացոլվում են տիեզերքի օրենքները իր բոլոր անկյուններում և պատմական իրադարձությունների անվերջանալի շարքում: Հենվելով աշխարհի ամբողջականության հասկացության վրա՝ իրադարձությունների բազմազանության այս անհերևակայելի քաոսին տալիս է տիեզերական մասշտաբի միասնական իմաստ:
Վճռորոշ բառեր՝ փիլիսոփայություն, դիալեկտիկա, ամբողջություն, էությունը, սոցիալական մարմինը, ներդաշնակություն, ալգոռիթմ, հակասություններ

Hermes Algorithm as a Dialectic of Harmony

Grigoryan E.R.
Doctor of philosophy, professor
Public Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region (Yerevan, Armenia)
ernestgrig@hotmail.com

Abstract: The article attempts to develop Hermes Trismegistus' conceptual line, based on the concept of wholeness, and to deduce a number of more effective and acutely actual ways of thinking for the current stage of human development. Since the world is one, as are the laws of the Universe in all its corners, they are reflected and in all the endless series of historical events. Relying on the concept of the wholeness of the world gives this unimaginable chaos of a variety of events a single Meaning of universal scale.
Keywords: philosophy, dialectics, wholeness, essence, social organism, harmony, algorithm, contradictions

В уничтожении противоречий, в связывании их в единое целое, более высокое и дающее основание обоим крайностям, заключается цель истинного искателя.
Дж. Бруно

Агрессивная и экспансионистская государственная философия американского правящего класса плодит военные конфликты по всему миру, отбрасывая весь мир на более примитивные уровни социокультурного существования. Истоки этой философии мы видим в наследии Аристотеля, которое намеренно упрощалось и в течение веков приобрело статус навязываемого народам «ярма» для укрощения их созидательного духа. Приход к власти идеологий, основанных на логике исключения противоречий (или-или): да или нет, сегодня привел к тому, что познание окружающего мира ограничивается приоритетами логики противоречия, предпочтением анализа – разделения вещей и людей – перед синтезом, их единством, что, в свою очередь, привело сегодня мир к политике конформизма ко злу и возникновению мирового терроризма.

Дело не в самом учении Аристотеля, а в том, что выхолощенная на его основе схема, увековеченная во всех системах образования, стала догмой и препятствием для более развитых и прог-

рессивных подходов. Суть этой схемы – принцип исключенного третьего: либо А, либо не-А. Как говорил Гегель по этому поводу, *формальное мышление возводит себе в закон тождество, низводит противоречивое содержание ... в сферу представления ... выступает перед сознанием без взаимного соприкосновения (цит по (1)).* Такое однобокое мышление было задано логикой Аристотеля, провозглашающей принцип исключенного третьего, принцип несводимости, непримиримости противоположных явлений и понятий. Современные научные знания в основном базируются на формальной логике Аристотеля, исключающей целостность окружающего мира.

Далее эта линия была продолжена Гегелем в виде упора на борьбу (войну) этих противоположностей, и как образец диалектического мышления стала основополагающим принципом современной западной цивилизации, составила остов всех действий сориентированного таким образом (с помощью образования) отряда человечества. Применяемые законы отрицания противоречия и тождества, опирающиеся на изначальное отрицание связей целого с процессом раздвоения системы понятий, не могут привести к истине. Процесс познания как достижение истины предполагает единство анализа и синтеза.

Но задолго до Аристотеля другой мыслитель древности, Гермес Трисмегист, предложил иную схему мышления и познания природы, вошедшую, по нашему предположению, частично и в восточный – китайский и индийский – цивилизационный багаж. Но и там наследие Гермеса не было раскрыто должным образом. Попробуем в данной статье продолжить концептуальную линию Гермеса и вывести ряд более эффективных и остроактуальных для сегодняшней стадии развития человечества путей мышления.

Согласно Гермесу, с мнением которого мы полностью солидаризуемся, хотя и несколько модернизируя его, мир, в котором мы живем, Вселенная - это целостность, система, а каждый компонент этой системы содержит все пронизывающие систему воздействия и должен "работать" на эту целостность. Все совершается по законам, присущим целостности. Инородное тело не может в ней появиться. Даже разделенные миллионами световых лет галактики при наличии схожих с Землей условий породят весьма близкий к человеку тип разумного существа.

Живая природа стремится к новым событиям через гармонизацию своего внутреннего развития и путем взаимодействия с окружающей средой по золотой пропорции, с учётом памяти о своём возникновении и развитии (кумулятивный алгоритм Фибоначчи). Бытие, как открытая система, стремясь к новым событиям, состоит из разных частей. Между этими частями возникают границы, между ними могут возникать потоки энергии, вещества и информации. При этом каждая часть или подсистема стремится стать оптимальным преобразователем каких-то конкретных параметров энергии, вещества и информации по золотой пропорции. Эта динамичная организация материи достигает нового способа преобразования поступающей, в том числе и социальной энергии, через собственное развитие с учётом памяти о своём развитии, начиная с возникновения. При этом рост и развитие земной природы изменяет постоянно свойства глобальной космической окружающей среды.

Мир един и едины законы Вселенной во всех ее уголках. Поэтому в жизни каждой из цивилизаций, как и в жизни каждого человека, отражается единый логический закон Вселенной. И нужно разглядеть его в нескончаемой череде исторических событий. Ибо тогда весь этот невообразимый хаос многообразия событий вдруг приобретает Смысл вселенского масштаба.

Формы вещей жестко подчинены математическим закономерностям. Фигура тела человека и его органов – это совершенные и единственно возможные результаты эволюционной трансформации. Нет ничего в человеке, что не содержалось бы в более ранних и более примитивных формах. А если что-то кажется присущим только человеку, то возникает вопрос: как могло появиться нечто, не имеющее предпосылки, или предварительной фазы созревания, или схемы действия, повторение которой дало новый результат? Удивительно, как точно много тысяч лет назад предвосхитил эту формулу Гермес Трисмегист: «Вечное не рождено иным, оно рождено самим собой или, скорее, оно творит себя бесконечно»; «если Творец есть не что иное, как то, что творит, он неизбежно творит сам себя, ибо именно творя, становятся Творцом»; «он есть то, что есть, и то, чего нет» (2).

Современный ученый легко распознает в этих утверждениях сквозящую идею фрактала, гомоморфизма, симметрии, золотой пропорции и всего того арсенала естественно-научных методов, которые уже прочно обосновались в научной методологии. Но учтите, это было развито уже более 4 тысяч лет назад! Математика шумеров, как и древних египтян уже содержала золотые пропорции, применявшиеся, например, при строительстве пирамид. Как далеко могло бы уйти человечество, если бы кумулятивное развитие не прерывалось бы нашествием варваров, которым уже Аристотель был пределом понимания.

Аналогии

Единство природы предполагает и оборотную сторону рассмотрения. Если все имеет начало в природе и космосе, тогда и сам космос можно описывать уже в антропоморфных понятиях. Например, применять к нему такие понятия как «алчность» звезды – «белого карлика» - по отношению к большей по объему, но «рыхлой» звезде-гиганту, которую он поглощает, но затем взрывается сам, выбрасывая в космос миллионы новых элементов материи. Так, видимо, можно трактовать и функцию олигархов, накапливающих огромные богатства, а потом уступающих их небольшой, но «плотной» банде политических грабителей. Понятно, что человеческий мир гораздо богаче и многовариативней, но зато мы устанавливаем верность принципа – «из ничего, ничего не берется». Так возникает новая увлекательная наука, синтезирующая намеренно разделенные, но единые поля знаний. Тогда различие цивилизаций, опирающихся на разные методологии познания, находит свои истоки уже в присущих животному миру типах социальной организации – по материнскому (гиены), или по отцовскому (львы) типу.

Можно провести и обратную аналогию. Если в социальном мире правила определяет доминирующий в нем социальный субъект, подчиняющий все движения социума интересам и целям своей деятельности, то и в звездном мире найдется гигантский субъект, «чью волю» на данном этапе исполняют находящиеся в той же целостности звездные образования. И тогда, в контексте этого гиганта, можно будет осмыслить и существование звездных систем в виде огромной иерархии, ее особенности, и ее закономерности.

Но принцип Гермеса ставит под сомнение и столь кажущуюся нам естественной обязательность иерархии. Кажется, что наиболее «важными» представляются центральные участки галактик, из которых управляется вся их жизнедеятельность. Затем идет следующая ступень иерархии – звездные скопления. Далее – звезды, планеты и т.д., вплоть до атомов с их элементарными частицами. Но масса примеров указывает на несомненную глубокую взаимосвязь всего сущего во Вселенной. Ни один, самый мельчайший элемент не может быть смещен, сдвинут или замещен без ощутимых последствий для всей Системы. Значит, подытоживает Т. Мкртчян в своей монографии (3, с.327), Вселенная построена не по иерархичной схеме, а голографична по своей сути. Т.е., любая составляющая такой системы, будучи ее частью, одновременно содержит ее всю. Остается удивляться, как все это смог разглядеть Гермес во мгле тысячелетий.

Можно пойти и в микро-мир и там найти соответствующие аналогии, например, между квантовостью взаимодействий и охватывающим человека настроением. Изменившееся настроение мгновенно меняет восприятие окружающего мира, не оставляя даже «следов» предыдущего мировосприятия. Мгновенно меняются и реакции-действия человека на те же объекты, находившиеся ранее в отблеске другого настроения.

В этой перекличке мужает и созревает не только мышление, но и язык, чьи понятия становятся более универсальными в плане аналогий и более объемными по охвату качественно разнородных полей. Так, две «односторонние» отрасли знаний – гуманитарная и естественнонаучная сливаются в единую науку, крепко стоящую на обеих ногах.

Можно и дальше продолжить аналогии, отыскивая, например, соответствия в природе присущим человеку системам ценностей. Здесь подойдут и понятия из теории тяготения, дающие возможность количественно измерить тяготение человека к привлекающим его объектам или видам поведения, и даже законы нагревания и расширения тел, когда гнев человека, т.е., ускорение движения молекул, требует экспансии, т.е., расширения вовне и т.д.

Так, дороги познания, проторенные некогда древними, вновь восстанавливают свои очертания. А впереди маячит теория соединения различных культур в единый социальный организм, подобный человеческому. Эта теория также возродилась в XIX веке под влиянием уже индийской культуры и развивается в настоящее время в эзотерических кругах. Главная ее идея заключается в том, что все человечество со временем превратится в единый организм, в котором каждая из культур будет выполнять свою специфическую функцию – души, ума, очистительную роль (печень) и т.п. Естественно, что столь сложная модель будущего "сверхорганизма" не может быть сегодня построена научно. Но уже сегодня очевидно, что существующие культуры узкофункциональны и даже атавистичны в свете технически развитой среды. Следовательно, ни одна из них не вправе претендовать на универсальность своих положений.

Более того, западное представление о мире, которое сегодня доминирует, может оказаться такой же иллюзией, как и ушедшие в прошлое системы Рима и Античности. И со временем картина мира, созданная современной наукой, будет восприниматься нашими потомками так же, как сегодня воспринимаются мифы о плоской земле под звездным куполом. В таком слу-

чае необходимо уже сегодня стараться выбраться из абсолютизированной западной картины мира и воссоздать, пусть и с ее помощью, более универсальную картину мира на базе всего единого гуманитарного и естественнонаучного знания.

Целое - единая сущность

Все явления мира имеют одну сущность, которая проявляется в различных феноменах, видах. Поэтому все закономерности могут быть сведены к проявлению той же сущности, но в разных условиях. Почему природа должна иметь три разных типа взаимодействия – электрическое, магнитное, тяготение? Ведь по закону минимализации действия, все три типа должны принадлежать одной сущности, которую, например, белорусский автор В.Д.Шабетник и обозначил как «фрактальная физика» (см. 4). Здесь мы видим пример появления новых научных теорий, полностью совпадающих с заветами Гермеса, реализующих его онтологию в предложенных продвижениях в физической теории.

Как в частности утверждает В.Д.Шабетник (4), мир по своей структуре (форме) является фрактальным, а по сущности (содержанию) — электрическим, включая носителей сознания. Наблюдаемая цикличность движения бесконечного мира вызывает ритмичность естественных процессов, что обусловлено как проявлением свойств самоподобия фрактальных форм, так и закона всеобщего взаимодействия. Создание новой науки о мироздании для восполнения этого разрыва между науками является, по его мнению, существенной необходимостью. Новое учение о мире в целом может стать одним из примеров объединения естественнонаучного и духовного направлений в современной науке. Оно указывает человечеству, как выйти из низшей ступени своего развития, далекой от общего миропонимания, и построить общество, соответствующее духовному развитию человека и адекватное системе мирового Разума.

Поэтому В.Д.Шабетник считает возможным утверждать, что установлен глобальный закон всеобщего взаимодействия, согласно которому все в этом бесконечном мире обусловлено всеобщей взаимосвязью, а притяжение связанных тяготением систем является всего лишь одной из форм единого фундаментального взаимодействия — электромагнитного. Предложенная им Фрактальная физика является не только одним из примеров объединения естественнонаучного и духовного (гуманитарного) направлений в современной науке, но и примером того, как независимо друг от друга, различные ученые приходят к осознанию актуальности новой синтетической системы знаний.

Так как человек и природа подчиняются действию неизменных законов, проявление которых можно точно вычислить и предвидеть, то, казалось бы, что из хода природных процессов изгоняются изменчивость и непостоянство. Однако связь Земли с космосом и ее движение вокруг Солнца, а также динамика любого движения (развития, изменения) в принципе никогда не возвращаются в одно и то же состояние. Электромагнитное взаимодействие планет, звезд Галактики и соседних галактик меняется и никогда не повторяется. Так как известно, что в основе всех биоэнергоинформационных процессов лежит клетка, которая, излучая собственные колебания, также хорошо взаимодействует со слабым электромагнитным воздействием. Такое волновое взаимодействие вида с окружающим миром вызывает его изменчивость.

Объекты внешнего мира в окружающем их пространстве изменяют (на базе структурного резонанса) единое информационное поле, так что еще до контактного соприкосновения живые организмы прогнозируют возможные последствия этого контакта (феномен дальнодействия; предвидение) и заранее готовят свой метаболизм, биоритмы, регенерацию, поведение и др. Электромагнитные воздействия, способные «захватывать» магнитные моменты клеточных и субклеточных структур, менять проницаемость мембран, могут управлять всеми процессами жизнедеятельности. Основная цель взаимодействия с резонансом — поддерживать организм и его структуру в гармонии с эволюционно выработанными («базальными») биоритмами.

Общество – социальный организм

Мы уподобили общество социальному организму. И эта модель все в большей степени кладется в основу сегодняшних футурологических концепций. А организм представляет собой огромный наследуемый хор согласованных колебательных процессов (механических, электрических, пьезоэлектрических, биохимических и пр.). С древних времен хрономедицина утверждает, что все болезни являются результатом рассогласований в этом хоре. С формальной точки зрения организм представляет собой колебательную систему со множеством степеней свободы. При этом в онтогенетическом развитии организма от зародыша во взрослую особь количество ее степеней свободы сильно возрастает при сохранении не только взаимной согласованности колебательных процессов на данном этапе развития, но и взаимной согласованности колебательных процессов на разных этапах. Резонан-

сы в такой системе могут служить механизмами согласования и упорядочения множества ее колебательных процессов. Каждый организм наделен унаследованной способностью настраиваться на резонансы и использовать резонансы как носители информации. Примеры этого дают наши речь и пение, использующие речевой и вокальный аппараты как колебательные системы со многими степенями свободы. Золотая пропорция действует через музыку, ритуалы, визуальный ряд и т.д. Всё поведение человека протекает в определённых рамках, его действия не могут быть хаотичными, человек следует программе, которая оптимальна для функционирования любых сложных систем.

А теперь вновь обратимся к обществу. Поскольку золотая пропорция выражает наиболее оптимальное социально-экономичное соотношение, то, в конечном счете, любая социальная структура, рано или поздно, должна выстроиться в такую вышеуказанную схему, согласно принципу наименьшего действия. Если, конечно, она находится в свободно формируемых отношениях. Например, общение с любым представителем отдельного социального института высвечивает и всю систему ценностей, норм и предпочтений, присущую данной общественной структуре в целом. Поскольку, будучи частью этой структуры, социальный институт обслуживает нужды целого.

Целое предлагает своей части пути развития. В этом заключается судьба любой части. Свобода воли части ограничена целым. Судьбы частей определяются теми своими маршрутами, которые важны для существования целого. Части, выбравшие маршрут противоречащий целому, обречены. Неверно выбранный маршрут оканчивается трагически. Путь, который предлагает целое, есть тот, по которому возможно объединение частей в единое. Этот путь связи обеих частей симметричен, и изменяет в той же степени и само целое. Изменившееся целое дает новый отсвет и новые значения всем предыдущим состояниям и всем своим частям.

Никакая часть не может быть свободна от начерченных целым путей развития и встраивания их в целое. Другой участи и не предусмотрено. Сама часть и сформирована как обслуживающая целостность часть. Этого не могут понять либеральные теоретики. Природа щедра и предлагает сверх того необходимого, еще и дополнительные, и зачастую избыточные, варианты, например, для продолжения рода. Выбираемые частями пути и есть те, которые соответствуют росту и укреплению целого. Правильные расчеты, осуществляемые на базе золотой пропорции, ведут к укреплению обеих частей и обеспечивают восхождение частей к целому.

Но такие же цепочки звеньев выстраиваются и для всех тысяч социальных нитей взаимодействий. Например, правительство / министерству образования = министерство образования / вузу = вуз / преподавателю = преподаватель / студенту = студент / среде… Здесь знак «/» означает: «так относится» и заменяет отношение вида: А/Б=Б/В=В/Д…, реализуемое и в обратном направлении. Для армии – это очевидно. Для любой иерархической бюрократической системы – тоже. Видимо, то же самое можно предположить и для мировых систем. Принцип наименьшего действия (золотого сечения) не знает исключений.

Каждая система со своими локально значащими закономерностями является подсистемой более широкой системы, в которой эти закономерности приобретают относительный характер. Очень важно представлять все те связи и отношения, которые устанавливаются между системой и подсистемой. Эти взаимодействия мы можем уподобить резонансным и назвать их социальным резонансом, пронизывающим всю социальное пространство. Без этой резонансной связи ни одна система не выживет. Более того, формообразующей его структурой может быть только фрактал определенного вида, задающий тот же тип социальных взаимодействий (колебаний). А раз алгоритм поведения ступеней остается тем же, то мы имеем структуру фрактала:

$F\ (F(F(F(x)\ldots)))) = \min.$

Одним из основных свойств фракталов является **самоподобие**: любая часть фрактала содержит информацию о всем фрактале. Определение фрактала звучит так: «Фракталом называется структура, состоящая из частей, которые в каком-то смысле подобны целому». Теория фракталов дает первое математическое выражение идее древнего философа Гермеса - «все во всем», т.е., первое количественное представление качественной идеи самоподобия или взаимной вложенности структур, которая развивалась также и многими другими философами и учеными на протяжении тысячелетий. Теория фракталов нашла интенсивное развитие в теории **бесконечной вложенности материи**, которую называют также **дискретной фрактальной парадигмой**. Основные результаты в теории бесконечной вложенности материи были получены в первой пятилетке XXI века.

Искомая социальными утопистами оптимизация общественной системы означает в наших терминах приведение ее к тому "лучшему" виду, который описывается параметрами золотого сечения. Активизация обращения к золотому

сечению, как правило, совпадает с веками знаний и прогресса культуры, знаменует и эпоху Возрождения - возрождения науки и человеческого гения. Применение золотого сечения требует незаурядного научного интеллекта и возносит исследовательскую программу к границам неведомого. В число параметров социальной системы, строящейся по канонам золотого сечения, органично входят помимо экономической эффективности энергосберегающего поведения, также и структурные параметры, регулирующие социальную сплоченность коллектива, прочность внутренней социальной связи, создание наилучших для творчества условий и др.

Известно, что в организме при нехватке энергии для одного органа, другие органы перенаправляют тому недостающие потоки энергии, отрывая ее от себя. Так и в социальном организме, взаимовыручка и взаимопомощь образуют золотые пропорции с экономической эффективностью поведения, обеспечивая не только доступ к необходимой энергии, но и ее защиту и безопасность от посягательств других (иммунные функции).

Подытоживая, скажем, что дело самоорганизации и государственной организации общества резко испытало бы стремительный рост, если экономическую терминологию заменить более широкой, социально-органической.

Алгоритм Гермеса

Теперь перейдем к конструированию Алгоритма Гермеса. Каждая вещь имеет свою противоположность, тем более это касается социальных свойств и качеств, пронизанных многочисленными интересами. Пусть дано некое социальное качество «А», ищем противоположное ему «не-А». Но в отличие от подхода Аристотеля, противопоставляющего эти противоположные ипостаси, ищем объединяющее их основание или покрывающий их обоих купол. А они обязательно должно найтись, так как все вещи являются частями целого, вмещающего их, единого основания. И в отличие от Гегеля, постулирующего борьбу между этими противоположностями, мы ищем в этом основании их взаимосцепленность, их взаимодополнительность, их взаимозависимость и даже взаимопорождающую их взаимонеразрывность. И это тоже обязательно найдется, так как в мире нет изолированных вещей. Даже сам язык, фиксирующий их свойства, обладает системным свойством, набрасывающим сеть взаимообусловленных знаков и значений на новое означиваемое явление/отношение. Т.е., кумулятивность накопленного знания корректирует и восприятие обнаруженного нового явления.

Поиск противоположностей и основания, из которого выводятся обе противоположности, есть творческий поиск, и он ведет к обнаружению их истока – органической или социальной структуры, порождающей данный конфликт. Умение увидеть заложенный в социальную структуру замысел любого рождающегося в ней социального действия способствует возможности фиксировать точную форму связи между ними, закрепить эту форму в виде некой закономерности повторяющегося в данных условиях социального действия, а затем и контролировать реализацию проектов, формирующих ту или иную социальную реальность, продуцирующую уже заведомо известные социальные действия, выявлять их несоответствие идеальным программам общества, основанным на пропорциях золотого сечения. Например, частное локальное противоречие между богатыми и бедными, концептуализируется в более универсальное противоречие между «буржуазией» (предпринимателями) и работниками. Обнаруживаемый со стороны банков скрытый интерес и даже заказ на эту ложную концептуализацию ведет к учету вводимого нового субъекта (банков), расширению уровня системности и выстраиванию более широкой платформы противоречия между банками и предпринимателями, где банки уже являются частями новой целостности. Последняя, в свою очередь, для своего разрешения погружается в семейно-клановую платформу, чье существование может длиться тысячелетиями и определять идеологические дискурсы многих исторических эпох, оставаясь при этом невидимой. Естественно, что, окунаясь в океан резонирующей человеческой энергии, волнами динамично колеблющейся вокруг золотого сечения, приходится часто отрицать популярную совокупность социологических теорий, этих «измов", содержащих поверхностные и идеологические представления.

Подытожим формальную последовательность действий Алгоритма Гермеса.

I.Первый шаг алгоритма состоит в том, что наблюдая за вещью, мы ищем ее точные противоположности. Впрочем, в социальной сфере их и искать не надо, она вся пронизана противоречиями. Другое дело, что мы намерены их устранить.

II.Второй шаг состоит в том, что мы находим общий для этих противоположностей формат (основание), в котором они неотделимы, хотя и противоположны, как взаимодополняющие друг друга части. Например, предприниматель и наемный работник неотделимы друг от друга, хотя и расположены на полярных позициях общего дела. Это общее дело или некое произ-

водство и является объединяющим их основанием. А общие взаимоприемлемые социокультурные нормы, не допускающие двойных стандартов, эмпирически определены как золотая пропорция между свободой человека и его порабощением. Как мир (целое) относится к предпринимателю, так он относится к работнику. Эта грань называется золотым сечением, и эта математическая пропорция лежит в основе идеального поведения людей и всех стабильных ритуалов.

III.Затем третьим шагом мы пытаемся установить отношения между ними, которые максимально уравновешивают их. Уже из Платона известно, что «невозможно идеально соединить две вещи без третьей, потому что между ними должна возникнуть связь, которая сблизит их» (диалог Тимей). И наилучшим образом это может сделать их сравнение в соотношении с лучшей из связей. А она выражается золотым сечением и уже найдена чуть выше: как мир / к предпринимателю = так и предприниматель / к работнику. Таким образом, обе противоположности «успокаиваются» в единой целостности, которая является лишь первой из возможных, обрамляющих их «оболочек». О последующих указано было выше. Золотая пропорция устраняет двойные стандарты, непременно присутствующие во всех конкурентных обстоятельствах. Она задает наиболее оптимальные и единые нормы взаимодействия. Социальные нормы, этика и этикет становятся просто обязательными санитарными нормами, обеспечивающими здоровое долгожительство. Так растет и вся природа, «склеивая» разные части в более широкую оболочку, в которой первоначальные части начинают выполнять важные функции по обслуживанию целого.

IV.Но указанная первая оболочка-целостность тысячами нитей связана со всеми другими вещами, и поэтому, не успокаиваясь на первой целостности, необходимо – четвертым шагом – найти противоречащую ей противоположность и снова, повторяя первые три шага, вновь поместить эту пару противоположностей в следующую целостность, где также путем поиска ей противоположных качеств и «примирения» их, достигаем нового их синтеза, "гомеостазиса" (равновесия). Нужно учесть, что коль скоро появляется новый синтез, т.е., новая целостность, то все прежние значения частей немедленно меняются, они получают новую интерпретацию в свете нового синтеза, поскольку служат теперь ему. Этот процесс повторяется до максимального приближения к всеобщей целостности. При этом контроль за очертаниями возникающих социальных структур облегчается параллельным действием одного и того же фрактала или, скорее, его масштабными вариациями, когда сопоставляются две отдельные масштабные вариации одного и того же фрактала с идеей одного и того же энергосберегающего взаимодействия. Например, банковский фрактал имеет вариации - с ссудным процентом и без ссудного процента. Параллельно они связаны с другими вещами, формируя вместе целое, общую связь группы параметров.

V.Следующим пятым шагом является нахождение оптимальной функциональной дифференциации частей целого. Т.е., каждая вещь находит свое наилучшее применение только в качественном обслуживании своих целостностей. Каждая из частей видоизменяется, ввиду растущего объемлющего их целого, приобретает новое значение, вытекающее из более широкого нового целого. Но все значения частей пронизаны их функциональным единством по отношению к целому, и поэтому все значения частей ввиду этого общего целого взаимно совместимы и составляют **каркас искомого гармоничного взаимодействия**. Социальные структуры и функционирующие в них социальные субъекты по-разному формируют социальные слои и специфические отряды своего населения. Но то, что существование всех зависит от благоприятствующих факторов планеты, заставляет их искать общий язык и взаимопонимание. Например, несмотря на давление группы банков, чей интерес можно было бы сопоставить с интересом громадного бюро ритуальных услуг, конфликт между США и Ираном не выродился в третью мировую войну, так милую сердцу ритуального бюро. Остановила это безумие планетарная целостность всего человечества.

Так формируется Алгоритм Гермеса, который можно также назвать Диалектикой Гармонии.

Действие этого алгоритма можно продолжать бесконечно долго, так как последняя целостность принципиально недоступна. Когда предмет совпадает со своей противоположностью, то нужно считать, что при наличии данных условий познание предмета достигло пределов дальнейшего роста и нужно изменить принцип его исследования, то есть искать новые арсеналы знаний. И, тем не менее, все они должны быть помещены в общее целое и иметь общий смысл.

Помимо общенаучного значения этого алгоритма он крайне необходим для выстраивания основ новой цивилизации, с более прогрессивной общей культурой для всего человечества. А особенно он пригодится всем социальным работникам, руководителям, организаторам, дипло-

матам и консультантам высшей администрации государств.

Прогресс цивилизации основан не только на накоплении людьми объектов, образов, соответствующих золотому сечению, но и фракталов, технологий мышления, которые являются основой для существования сложных систем и позволяют организовывать все более сложные формы, не попадая в расставленные антагонистами ловушки. А когда в свою ловушку попадает сам антагонист, можно, снисходительно похлопывая его по плечу, предложить кооперативное взаимодействие. Прогресс цивилизации возможен только благодаря этому.

Сегодня нужна новая система образования, обеспечивающая решение не только внутрисистемных задач, но и межсистемного взаимодействия. А это требует социального опыта людей пожилого возраста, их мудрости, долготерпения, дипломатичности, такта и многих качеств, которых просто нет в существующих системах образования. Закладка в подсознание человека таких созидающих образов и алгоритмов, которые воспроизводятся из поколения в поколение при накоплении неких позитивных люфтов, делает его поведение неспособным разрушить систему ни при каких условиях. Это обеспечивается сращенностью генотипа с архетипом, а поведение на их основе носит название культурного. То есть, накопление сложной самоорганизующейся общественной системой данной специфичной генетической информации, повышает уровень её организации. Исследования механизмов самоорганизации сложных систем, доказывают существование и там золотой пропорции, на основе и посредством которой в процессе самоорганизации они приобретают гармоничное строение, стационарный режим существования, структурно-функциональную устойчивость.

Существует важный общественный механизм, вытягивающий общество даже из ослабленного состояния. Роль позитивных социальных качеств в том, что они указывают ориентиры идеального социального порядка. А любое отклонение от идеального порядка влечёт потерю энергии, бесполезное и бессмысленное уничтожение потенциальной созидательной социальной энергии. Человечество стремится к идеальному социальному порядку как своей неосознаваемой цели. В конце концов, идеальное - это сущностная основа культуры, то, что она представляет в себе самой. В этом движении к идеальному человечеству сподвижничают космические и природные закономерности. Одной из глубинных черт этого идеального порядка является достигнутая социальная гармония. Существующие конфликты и войны – колебания вокруг этого состояния. Причём, чем дальше отстоит социальный порядок от идеального, тем больше накопленной отрицательной социальной энергии, и тем сильнее тяга к возвратному движению к центру маятника. Т.е., чем больше толкают общество к извращениям, тем сильнее его стремление к идеалу. Эта гармония регулируется и космическими законами. В биологии гармония считается реальным формообразующим фактором. Таким образом, колебательный процесс вокруг условно центральной позиции перекликается со всемирным законом спирального развития на новом уровне с увязкой по закону “золотого сечения”.

Список используемой литературы

1. **Антонович Е. Н.**, Истина как процесс в формальной и диалектической логике ФТС // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.26002, 10.01.2020.
2. **Григорьян Э. Р.** Гермес Трисмегист как представитель армянской традиции мышления. https://sites.google.com/aspu.am/ernest-grigorian/%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%8F/%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F-D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D0%B8%D0%B8#h.p_afNQ7YAeXn5
3. **Мкртчян Т. А**. Связь времен или как возродить «Золотой век». Ереван, 2018, 360 с.
4. **Шабетник В. Д.** Фрактальная физика. Наука о мироздании. 2000, УДК 530.1 https://www.studmed.ru/shabetnik-vd-fraktalnaya-fizika-nauka-o-mirozdanii_9932f2cd6c2.html

Сдана/Հանձնվել է՝ 24.12.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 26.12.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 28.12.2019

Estimating the Factors Affecting the Remittance Inflow to Armenia with Statistical Tools

Gishyan K.
University of Bath, (Bath, UK)
kg634@bath.ac.uk

Keywords: Remittances, Time Series Analysis, Python

Հայաստանի դրամական փոխանցումների ներհոսքի վրա ազդող գործոնների գնահատում վիճակագրական գործիքներով

Գիշյան Կ.
Բաթի Համալսարան (Բաթ, Մեծ Բրիտանիա)
kg634@bath.ac.uk

Ամփոփում՝ Հոդվածի հիմնական նպատակն է վերլուծել ներքին և արտաքին տնտեսական գործոնների ազդեցությունը Հայաստան դրամական փոխանցումների ներհոսքի վրա: Ժամանակային շարքերի վերլուծության համար օգտագործվում են ARIMA և ARIMAX մոդելները: Ըստ արդյունքների՝ Ռուսաստանի իրական ՀՆԱ աճի տեմպը և Հայաստանի գործազրկության մակարդակը բացասաբար են ազդում Հայաստան եկող դրամական փոխանցումների վրա: Հնարավոր բացատրությունն այն է, որ գործազուրկ հայերը արտագաղթում են, իսկ հարազատները դադարում են գումար ուղարկել դեպի Հայաստան, ինչը բացասաբար է անդրադառնում դրամական փոխանցման ներհոսքի քանակի վրա: Ձեռք բերված արդյունքները նաև ենթադրում են, որ նավթի գների փոփոխականությունը նշանակալի կարևորություն ունի մոդելում և դրականորեն է անդրադառնում մեր կախյալ փոփոխականի վրա: Աշխատանքի նպատակն է հետագայում գնահատել աշխատանքում ձեռք բերված արդյունքները և տալ մակրոտնտեսական մեկնաբանություններ, որոնք կհաստատեն եզրակացությունները: Ժամանակի շարքի վերլուծությունն իրականացվում է Փիթոնով:
Վճռորոշ բառեր՝ դրամական փոխանցումներ, ժամանակային շարքերի վերլուծություն

Оценка факторов, влияющих на приток денежных переводов в Армению с помощью статистических инструментов

Гишян К.
Батский университет (Бат, Великобритания)
kg634@bath.ac.uk

Резюме: Основная цель статьи - проанализировать влияние внутренних и внешних экономических факторов на приток денежных переводов в Армению.Для проведения анализа временных рядов используются модели ARIMA и ARIMAX. Согласно полученным данным, темпы роста реального ВВП России и уровень безработицы в Армении оказывают негативное влияние на денежные переводы, поступающие в Армению. Возможное объяснение состоит в том, что безработные армяне эмигрируют, а родственники прекращают отправлять деньги в Армению, что негативно влияет на объем притока денежных переводов. Результаты также показывают, что переменная цены на нефть является существенной в модели и положительно связана с нашей зависимой переменной. Целью работы является дальнейшая оценка результатов, полученных в документе, и предоставление макроэкономических интерпретаций, которые подтвердили бы полученные данные. Весь анализ временных рядов проводится в Питоне.
Ключевые слова: денежные переводы, анализ временных рядов.

Introduction

Remittances are cross border transfers of money from workers in one country back to the country of origin. Over the past years, the analysis of the effects of remittances made by migrant workers towards their home countries has yielded a great interest among researchers in economics, sociology and political science (Adams and Page, 2005). The intensity of remittances has undoubtedly had a positive influence on restraining poverty and the growth of the home countries (Acosta, Baerg, and Mandelman, 2009). Since the collapse of the Soviet Union, many Armenians started to emigrate to get temporary jobs, and this trend significantly

contributed to the amount of remittances coming to Armenia. Hence, internal factors such as the unemployment rate and the real effective exchange rate are included in the analysis. On the other hand, the phenomenon of remittances is hard to explain without the inclusion of external factors. External factors are the world price of crude oil, real GDP growth rates of Russia and the USA, and the unemployment rate of Armenia. The regression analysis will include the real GDP growth rates of Russia and the USA, because these countries have the biggest Armenian Diasporas and most of the Armenian households receive remittances predominantly from these countries. The research also shows that the poor countries receiving remittances from host countries, which are oil producers, are highly dependent on the fluctuation of global oil prices (Asatryan, Bittschi & Doerrenberg, 2016).

Based on initial assumptions, the increase in the unemployment rate will increase the inflow of remittances in Armenia, as more unemployed Armenian households will need remittances to maintain their old standard of living. Meanwhile, the close relationship between Russian and Armenian economies makes us assume that an increase in the Russian real GDP growth rate will stimulate an increase in the inflow of Armenian remittances. As the majority of Armenian migrants work in Russia, where the economy is heavily dependent on global oil prices, it is assumed that an increase in global crude oil prices will increase wages of Armenian migrants in Russia, which will have a positive effect on the inflow of remittances. All these assumptions will be tested in the subsequent sections of the paper.

Literature Review

The majority of studies regarding remittances focus on the effect of remittances on the behavior of households. In general, remittances can be sent for various reasons, such as having a positive contribution to the lives of the relatives and making their lives better. This is an example of sending remittances based on altruistic motives (Lucas and Stark 1995). In general, migrants send remittances when their relatives face hardships in the home country. Moreover, the continuation of these hardships leads to more migration which later on increases the inflow of remittances significantly (Singer,2010). Remittances can also have an impact on the increase in household consumption and household investment (Murrugarra, 2002). Numerous studies have shown the relationship between the unemployment rate in the country and the inflow of remittances. The unemployment rate in Pakistan has had a positive impact on real remittances inflow, where more Pakistani residents have left the country to get temporary jobs in the host countries. This has positively affected the inflow of remittances in Pakistan (Ahmad, Hussain & Sial, 2007). On the other hand, the unemployment rate variable has been used in certain regression analysis, where the researchers have taken the unemployment rate of the destination country. The results have shown that the increase in the unemployment rate in the host country has a negative impact on the inflow of remittances (Lianos,1997). Several studies have analyzed the relationship between global oil prices and the inflow of remittances. The results of the studies indicate that there is a positive relationship between these variables, meaning that an increase of global oil price stimulates the inflow of remittances from oil-producing countries (Lueth and Ruiz-Arranz, 2007). This finding can be very useful in Armenia's case as the majority of Armenian residents get temporary jobs in Russia whose economy heavily depends on oil production. Therefore, the fluctuations of global oil prices can have a significant impact on Armenian remittances. Alleyne (2008) included the real effective exchange rate variable in their model of estimation. Interestingly enough, the real effective exchange rate and its effect on remittances were positive in the fixed-effect model, meanwhile being completely insignificant in FMOLS (fully modified OLS) model (Alleyne, Kirton, & Figueroa, 2008). The major use of remittances for Armenians is basic consumer consumption, however, migrants also send them for specific objectives such as covering costs for mortgages (Gois, 2014).

Data and Methodology

Let us take a look at the time series plot of the Armenian remittances. From the plot below, we observe seasonal patterns in our time series. The seasonal changes are additive and the drastic decrease in 2014 is most certainly because of economic fluctuations in the Russian economy for the relevant period.

Econometric Model

The econometric model aims to find out the potential economic factors affecting the remittances coming to Armenia and estimate their impact on these transfers. In the times series model remittances depend on its lags, lags of the error term and the exogenous variables present in the dataset. For this purpose, we will use an ARMAX model, which is an extension of regular ARMA (p,q) model, where p is the number of autoregressive lags, and q is the number of moving

Figure1: Time Series of Armenian Remittances.

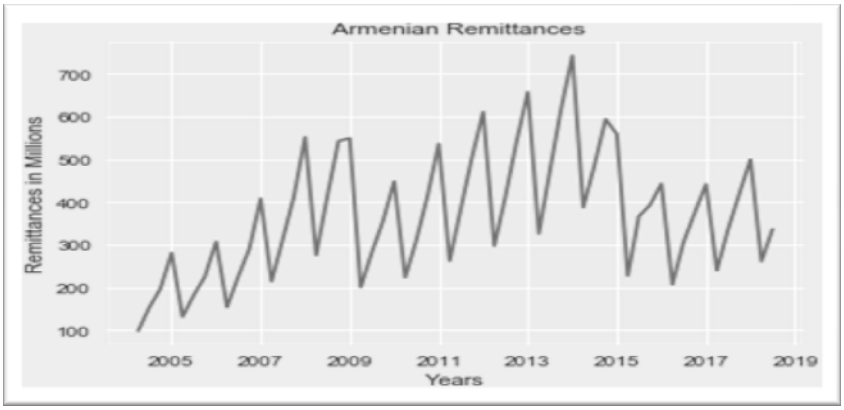

Source: Central Bank of Armenia.

Figure 2: Decomposition of Remittances

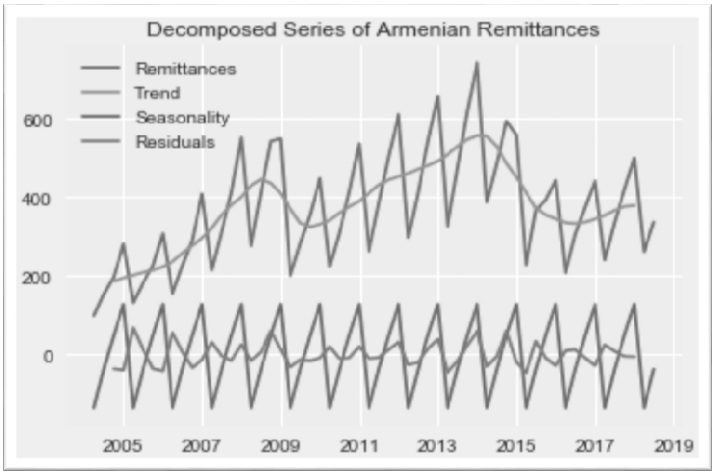

average lags. The order of p and q will be decided by applying the Akaike Information Criterion (AIC) and the Bayesian\Schwartz Information Criterion, which for a given data compare the relative quality of statistical models and give out the optimal values which minimize the AIC and BIC scores. We control for stationarity, and make sure moving averages are white noise process, and the residuals are normal in the model. The analysis is conducted with the Box Jenkins methodology. Dickey-Fuller stationary test indicates that all the variables in the dataset are non-stationary. The respective t-statistics First, simple moving average de-trending method is applied to better account for the nonlinear trend. Before calculating moving averages, remittances, crude oil, and Armenian real effective exchange rate variables are transformed into natural logarithms. The moving average formula applied is as the following.

$$Y_t = \frac{Y_{t-1} + Y_{t-2} + Y_{t-3} + Y_{t-4}}{4}$$

After estimating the above model, the trend from the original series is subtracted and, we end up with a de-trended version of the Remittances series. After conducting another Dickey-Fuller test, we see an improvement in some of the variables' respective t statistics. P value from testing stationarity on Remittances decreases from 0.063 to 0.033, meaning that our variable has become stationary at a 5% critical level. The P value of REER decreases from 0.2169 to 0.0672, becoming significant at a 10% critical level. Other variables are not notably affected. The goal is to have highly stationary variables significant at a 1% level, thus as a final preprocessing step classical decomposition technique is applied to remove the remaining trend and seasonality. The classical decomposition includes four main components: the long- term tendency or trend, seasonal movements within each year, cyclical movements imposed upon long term trend and the residual variations otherwise known as the irregular component (Dagum & Bianconcini, 2006). Our remittances

series does not demonstrate a clear increasing pattern, for that reason we choose the additive

Table 1: Initial Estimation Results.

Dep. Variable Log Remittances	Model1 ARMA(0,1)	Model 2 ARMAX(1)	Model 3 ARMAX(2)	Model 4 ARMAX(3)	Model 5 ARMAX(4)	Model 6 ARMAX(5)
Constant	0.0004 std 0.0052	0.0005 std 0.003	0.0004 std 0.02	0.0002 std 0.001	0.0003 std 0.001	0.0005 std 0.002
ϵ_{t-1}	-0.1525 std 0.2517	-0.4905*** std 0.105	-0.9735*** std 0.113	-0.6527*** std 0.101	-0.8838*** std 0.066	-0.5107*** std 0.105
Log_Crude Oil		0.2950*** std 0.048	0.4073*** std 0.072	0.3706*** std 0.064	0.4227*** std 0.070	0.3855*** std 0.066
Log_REER			0.4509 std 0.316	0.4282 std 0.282	0.4684* std 0.271	0.0154 std 0.255
Unemployment Rate %				-0.0057*** std 0.002	-0.0039** std 0.002	-0.0075*** std 0.002
US_Real_GDP%					-0.0048 std 0.006	-0.0029 std 0.005
Russian_Real GDP%						-0.0268** std 0.013
AIC/BIC	-175.9964 -170.0295	-197.294 -189.338	-198.014 -188.069	-196.38 -184.447	-194.925 -181.002	-197.218 -181.306
Shapiro Wilk	P=0.1654	P=0.5420	P= 0.8521	P=0.4397	P=0.64250	P=0.520

* Statistically significant at $p < 0.1$
** Statistically significant at $p < 0.05$
*** Statistically significant at $p < 0.01$

structure, which is the summation of the mentioned typical components.

This method is used to transform all the variables in the dataset. With this method, we estimate and remove both trend and seasonality from the series and end up with the nonsystematic irregular component. The irregular component becomes the de-trended and decentralized series, and this series is tested for stationarity. The decomposed Series of Armenia Remittances is plotted in Figure 2.

The Null hypothesis for the Dickey-Fuller test says that there is a unit root in the times series sample, while the alternative hypothesis is that the three is no unit root, or we have a stationary process. For all the variables in the dataset, the null hypothesis is rejected at a 1% confidence interval, which means we have stationary processes. The t statistic for the Remittances changes from -2.76 to -7.79, for crude Oil from -3.018 to -7.379, for Unemployment Rate from -1.45 to -8.456, for REER from -2.17 to -6.789, for US Real GDP growth from -4.88 to -9.397 and for the Russian Real GDP from -3.61 to -8.079.

After making the variables stationary, we proceed to determine the number of autoregressive and moving average components of the remittances by first looking at the autocorrelation and partial autocorrelation graphs. ARMA (0,1) gives us comparably low AIC score (-202.5) and BIC score (-192.635), with a P value for the errors of 16.54%, which allows us not to reject the null hypothesis and conclude the errors of the ARMA (0,1) process are normal. After understanding the order of MA we decide which exogenous variables need to be included into our final model alongside the MA (1) process. As a part of the exogenous variables, we include the real Armenian effective exchange rate, the Armenia unemployment rate, the real growth rates of Russia and the United States and the Crude Oil Prices. In the final model, we will only include variables that have statistical significance.

Estimation

With 54 observations, the estimations of different models are presented, and after removing the insignificant variables and including the second lag of remittances, which was significant from the partial autocorrelation graph, we obtain the final model.

In the final model, the first moving average variable is significant at a 90% confidence level, and the rest of the variables are significant at a 99% confidence level, so the model can be considered statistically good for interpretation. We observe that a 1% increase in the crude oil prices increases the Remittances coming to Armenia by 0.3375%. When the Russian Real GDP grows by 1%, the remittances coming to Armenia decrease by 4.23%, and when the unemployment rate in Armenia grows by 1%, the remittances coming to Armenia decrease by 0.69 %. If we compare the overall normality, variable significance and AIC/BIC scores of this model with the rest, we can see it provides better measures. A plot diagnostic for the final model is also presented, which along with the correlogram, allows us to observe the normal distribution of the errors.

Limitations

In this analysis, we considered a few of the important variables which affect remittances, however, because of data limitations, a few variables of interest were not obtained. Examples of such variables are the quarterly democracy index and quarterly political stability of the country. Such factors can significantly contribute to the goodness of fit of the model and evoke interesting findings. Including significant variables can also eliminate or highly reduce the biases, which are present in other variables' coefficients in the model, thus it is recommended to include such variables for better model results and interpretation.

Conclusion

In this paper, we analyze the determinants of the remittance inflows to the Armenia economy. As an initial step, we check the stationarity of the variables in the dataset. All of the variables are non-stationary at a 5% significant level, so certain steps are taken. Simple moving averages and classical additive decomposition are applied, and we obtain the stationary component from the original series. After trying different ARMAX models, comparing the significances of the variables and normality measures, it is concluded that remittances depend on its first moving average, oil prices, Russian real GDP and the Armenian unemployment rate. Remittances and oil prices are presented in logarithmic forms. The important findings of the paper are, that the increase in the Russian real GDP and Armenian unemployment rate negatively impact the money transfers coming to Armenia, which contradict to our initial hypothesis. One explanation for this phenomenon might be migration, where people choose to leave the country with their families as opposed to temporary work and thus they send less money to Armenia. Another reason might be the fact, when the economy of a foreign country is doing well, one might invest the money in the host country rather than send the money home, and this partially explains the reason for the negative relationship between remittances and the Russian Real GDP.

Table 2: Final Model Results.

Log Remittances	ARMAX Model
Constant	0.0003 std err 0.003
Y_{t-2}	-0.3269*** std err 0126
ϵ_{t-1}	-0.2207 * std err 0.127
Log_Crude_Oil	0.3375*** std err 0.056
Unemployment Rate %	-0.0069*** std err 0.002
Russian Real GDP%	-0.0423*** std err 0.015
Number of Observations	52
AIC/BIC	-197.567 /-183.909
Shapiro Wilk	0.5749

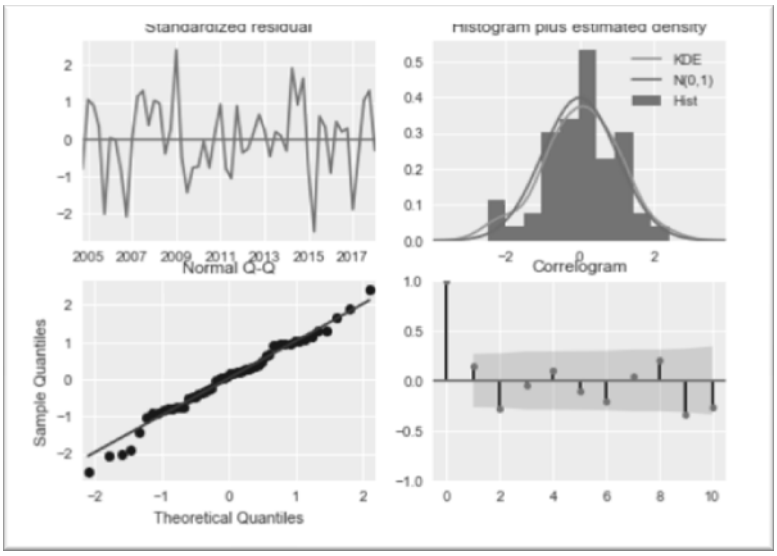

Figure 3: Diagnostic Test for the Residuals.

Acknowledgement

Special thanks to my friend Ashot Harutyunyan for the big support throughout the writing process of the paper.

Bibliography

1. **Acosta, P. A., Baerg, N. R., & Mandelman, F. S**. (2009). Financial development, remittances, and real exchange rate appreciation. Economic Review, 94.
2. **Adams, R. H., & Page, J.** (2005). Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries? World Development, 33(10), 1645–166 Alleyne, D., Kirton, C., & Figueroa, M. (2008). Macroeconomic Determinants of Migrant Remittances to Caribbean Countries: Panel Unit Roots and Cointegration. The Journal of Developing Areas, 41(2), 137-153

3. **Ahmad, N., Hussain, Z., and Sial, M.H.**, (2007) Economic Determinants of International Remittances in Pakistan
4. **Asatryan, Z., Bittschi, B., Doerrenberg, P.** (2016). Remittances and Public Finances: Evidence from Oil-Price Shocks
5. **Góis, P.,** International Organization for Migration,, Armenia (Republic)., European Union,, United Nations., & Ṛus-Haykakan (Slavonakan) Petakan Hamalsaran,. (2014). Report on household survey on migration in Armenia
6. **Lianos, T.** (1997). Factors Determining Migrant Remittances: The Case of Greece. The International Migration Review, 31(1), 72-87. doi:10.2307/2547258
7. **Lucas, R. E., and O. Stark.** (1985). "Motivations to Remit: Evidence from Botswana." Journal of Political Economy 93(5): 901–18.
8. **Lueth, Erik, and Marta Ruiz-Arranz** (2007). "Are Workers Remittances a Hedge Against Macroeconomic Shocks? The Case of Sri Lanka," IMF Working Paper, 07/22, February
9. **Dagum, E., B. and Bianconcini**, S. (2006): "Local Polynomial Trend-cycle Predictors in Reproducing Kernel Hilbert Spaces for Current Economic Analysis. Anales de Economía Aplicada, pp. 1-22 city Press, 2004.
10. **Murrugarra, E.,** (2002). Public Transfers and Migrants' Remittances: Evidence from the Recent Armenian Experience
11. **Singer, D.** (2010). Migrant Remittances and Exchange Rate Regimes in the Developing World. The American Political Science Review, 104(2), 307-323. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/40863722

Сдана/Հանձնվել է՝ 28.10.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 3.11.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 7.11.2019

Փոխարժեքի փոխկապվածությունը մակրոտնտեսական ցուցանիշների հետ ՀՀ օրինակով

Ասլանյան Գ. Ս.
ՀՊՏՀ, տնտեսամաթեմատիկական մեթոդների ամբիոնի մագիստրանտ
(Երևան, Հայաստան)
GevorkAslanyan@yandex.ru

Վճռորոշ բառեր՝ արժույթ, արտարժույթ, արտարժույթի փոխարժեք, արժեզրկում, արժևորում, ներդրումներ, արտահանում, ներմուծում, գնաճ

Взаимосвязь валютного курса с макроэкономическими показателями на примере РА

Асланян Г. С.
АГЭУ, магистр кафедры экономико-математических методов (Ереван, Армения)
GevorkAslanyan@yandex.ru

Резюме: Валютный курс играет важную роль в экономике и влияет практически на все макроэкономические процессы. В данной статье представлена связь обменного курса с несколькими макроэкономическими показателями. На примере РА иллюстрируется как меняются объемы импорта и экспорта в зависимости от колебаний обменного курса. А также, представлена взаимосвязь между показателями инфляции, экспорта и импорта. Исследована структура иностранных инвестиций и их изменения в последние годы.
Ключевые слова: валюта, иностранная валюта, курс иностранной валюты, девальвация, ревальвация, инвестиции, экспорт, импорт, инфляция

The relationship between exchange rate and macroeconomic indicators by the example of RA

Aslanyan G. S.
ASUE, master at chair of Mathematical Methods in Economics (Yerevan, Armenia)
GevorkAslanyan@yandex.ru

Abstract: The exchange rate of the foreign currency plays an important role in the economy and affects almost all macroeconomic processes. This article describes the relationship between currency exchange rate and a range of macroeconomic indicators. It has been demonstrated on the example of the Republic of Armenia how the import and export indicators vary depending on exchange rate fluctuations. The correlation between the indicators of inflation, export and import has also been presented. The structure of foreign investments and their changes in recent years have been studied, as well.
Keywords: currency, foreign currency, currency exchange rate, devaluation, revaluation, investments, export, import, inflation

ՄՏՀ-ների առավել շարժուն ձևերից են միջազգային արժութային հարաբերությունները, որոնք ծագել են աշխարհատնտեսական բազմաբնույթ հարաբերությունների ժամանակ փողն օգտագործելիս: Ազգային արժույթը գործում է երկրի ներսում, որտեղ սպասարկում է ներքին շուկան, ներքին դրամաշրջանառությունը, այսպես ասած՝ ներքին տնտեսական գործարքները: Միջազգային արտարժույթը գործում է երկրի սահմաններից դուրս, սպասարկում է համաշխարհային շուկան, համաշխարհային դրամաշրջանառությունը կամ համաշխարհային տնտեսական գործարքները: Արտարժույթ ասելով հասկանում ենք [**1**].

- Տարբեր երկրների դրամական միավորները և դրանց տարատեսակները.
- Դրանցով արտահայտված և միջազգային հաշվարկներում օգտագործվող վարկային միջոցները
- Միջազգային դրամական միավորները:

Արժույթի փոխարժեքը մեկ երկրի դրամական միավորի գինն է՝ արտահայտված այլ երկրի դրամական միավորով: Արտարժութային փոխարժեքը կարևոր դեր է խաղում տնտեսության մեջ և ազդում մակրոտնտեսական գրեթե բոլոր գործընթացների վրա [**1**]:

Ինչպե՞ս են Հայաստանում ձևավորվում դրամի նկատմամբ հիմնական արտարժույթների, օրինակ ԱՄՆ դոլարի, եվրոյի կամ ՌԴ ռուբլու փոխարժեքները:

Առևտրային բանկերի և այլ կազմակերպությունների համար ուղենիշ հանդիսացող փոխարժեքների հաշվարկը սկսվում է ՀՀ դրամ/ԱՄՆ դոլար փոխարժեքի որոշումից: Ընդհանուր առմամբ, Կենտրոնական բանկը հրապարակում է ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ ՀՀ դրամի օրական միջին շուկայական արտարժութային փոխարժեքը, որը հաշվարկվում է որպես ֆինանսական շուկայում իրականացված առքի և վաճառքի գործառնությունների միջին կշռված փոխարժեք: Հաշվարկի մեջ ներառվում են առևտրային բանկերի և վարկային կազմակերպությունների՝ նախորդ օրվա 14:30-ից մինչև հաշվետու օրվա 14:30-ը, ինչպես նաև արտարժութային բորսայում հաշվետու աշխատանքային օրվա ընթացքում (11:00-ից մինչև 15:00) իրականացված գործարքները [**9**]:

Այլ արժույթների նկատմամբ փոխարժեքը սահմանվում է ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ կրոս-փոխարժեքների միջոցով, որոնց վերաբերյալ տվյալները ստացվում են Բլումբերգ[1] տեղեկատվական համակարգերից:

Ամսական միջինը հաշվարկվում է աշխատանքային օրերի փոխարժեքների միջինի հիման վրա, իսկ եռամսյակային միջինը՝ ամսական միջինների հիման վրա:

Արժութային շուկան ենթակա է առաջարկի և պահանջարկի փոփոխություններին, որոնք արտահայտվում են արժույթի փոխարժեքի տատանման միջոցով: Դիտարկենք այն գործոնները, որոնք ազդում են այդ տատանումների վրա [**6**].

- Առաջին հերթին պետք է նշել տվյալ երկրի **փողային զանգվածի** հարաբերական քանակը: Ինչքան շատ է արժույթը շրջանառության մեջ, այնքան ցածր է նրա արժեքը: Արժույթի վրա կարող են ազդել նաև փողային հիպերինֆլիացիան, կառավարության քաղաքականությունը մասնավոր ֆինանսական ակտիվների նկատմամբ, կառավարության սահմանափակումները և հարկերը, տարբեր քաղաքական իրադարձությունները և այլն:
- Փոխարժեքը կախված է նաև պաշտոնական արժութային շուկայում **ինտերվենցիաներից**:
- Էական ազդեցություն ունի շուկայի վրա **վճարման բալանսը**: Վճարման բալանսի կարևորագույն մասերից մեկն է **առևտրային հաշվեկշիռ**: Նրա մեջ են արտացոլվում էքսպորտը, իմպորտը և ռեէքսպորտը: Եթե հաշվեկշռի մնացորդը բացասական է, ապա աճում է արտարժույթի պահանջարկը, և իջնում է ազգային արժույթի փոխարժեքը և, ընդհակառակը. ազգային արժույթի փոխարժեքի իջեցումը խթանում է արտահանողներին և բացասական ազդեցություն ունենում ներմուծողների համար: Այս երևույթը մեծացնում է երկրի արտահանումը, կրճատում՝ ներմուծումը, որի հետևանքով հնարավոր է հասնել երկրի առևտրային հաշվեկշռի դրական մնացորդի առաջացման:
- Երբ երկիրը ավելի շատ ծախսում է քան ստանում է, ազգային արժույթի փոխարժեքը իջնում է:
- **Սպառողների ճաշակի փոփոխությունը:** Սպառողների ճաշակների փոփոխությունը այլ երկրի արտադրանքի նկատմամբ, հանգեցնում է այդ երկրի արժույթի նկատմամբ պահանջարկի մեծացմանը, ինչպես նաև փոխում է դրա փոխարժեքը:
- **Եկամուտների հարաբերական փոփոխությունը:** Եթե որև երկրի ազգային եկամտի աճը գերազանցում է այլ երկրի ազգային եկամտի աճի ցուցանիշը, ապա նրա ազգային արժույթի փոխարժեքը կիջնի: Պետության ներմուծումները ուղիղ համեմատական են նրա ազգային եկամտին
- **Գների հարաբերական փոփոխությունը:** Եթե ՀՀ-ում գները բարձրանում են, իսկ ՌԴ-ում մնում են նույնը, ապա ՀՀ-ի սպառողները կձգտեն գնել համեմատաբար ավելի էժան ռուսական ապրանքներ, դրանով իսկ ավելացնելով ռուբլու նկատմամբ պահանջարկը:
- **Հարաբերական իրական տոկոսադրույքը:**
- **Սպեկուլյացիա**

Հաշվի առնելով, որ համատեղ առևտրի մեջ ընդգրկված երկրներում գների մակարդա-

[1] *Բլումբերգը հանդիսանում է ֆինանսական տեղեկատվության մատակակար և մշակող հանդիսացող աշխարհի առաջատարներ կազմակերպություններից մեկը: Ստեղծվել է 1981-ին, ԱՄՆ-ում:[10]*

կի փոփոխությունն ազդում է ապրանքների և ծառայությունների մրցունակության վրա, հետևաբար այն ազդում է նաև արտաքին առևտրի վրա, այն է երկրների վճարային հաշվեկշռի վրա: Բավական է նշել այն հանգամանքը, որ տվյալ երկրից ապրանքների և ծառայությունների արտահանումն ավելացնում է ազգային արժույթի նկատմամբ պահանջարկն արտերկրում և միաժամանակ ձևավորում է արտերկրյա արժույթի առաջարկը տվյալ տնտեսության մեջ:

Գծապատկեր 1-ում համատեղ դիտարկել ենք ՀՀ դրամ/ ԱՄՆ դոլար անվանական միջին փոխարժեքի արժեզրկման և առևտրային հաշվեկշռի դինամիկան: Ինչպես երևում է գծապատկեր 1-ից 2013-ին նախորդ տարվա համեմատ ՀՀ դրամ / ԱՄՆ դոլար միջին փոխարժեքն արժեզրկվել է 2 տոկոսով՝ 2012-ի 401.8 դրամից 2013-ին հասնելով 409.6 դրամի: Միևնույն ժամանակ, արտահանումը դոլարային արտահայտությամբ աճել է 8.6 տոկոսով, որը Հայաստանի համար բավականին բարձր ցուցանիշ է: Ի հակադրություն դրան՝ ներմուծումը 2013-ին աճել է ընդամենը 0.2 տոկոսով: Արդյունքում, առևտրային հաշվեկշռի բարելավումը նպաստել է ընթացիկ հաշվի բարելավմանը: 2014թ. արժութային ճգնաժամից հետո 2015թ. ՀՀ դրամ / ԱՄՆ դոլար միջին փոխարժեքն արժեզրկվել է 14.9 տոկոսով՝ 2014-ի 415.9 դրամից 2015-ին հասնելով 477.9 դրամի: Արտահանումը դոլարային արտահայտությամբ նվազել է 5.5 տոկոսով, իսկ ներմուծումը 22.8 տոկոսով: Դա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ արտասահմանից գնված ապրանքները 2015-ին Հայաստանում կարժենար ավելի թանկ քան 2014-ին: 2016թ. տեղի է ունեցել արտահանման աճ 15.2 տոկոսով, և ներմուծման աճ ընդամենը 1 տոկոսով, որն էլ հանգեցրել է առևտրային հաշվեկշռի բարելավմանը 20.8 տոկոսով(ՖՕԲ գներով):

Ինչպես երևում է գծապատկեր 2-ից 2008-ին դրամի անվանական փոխարժեքի արժեքավորումը ներմուծման ծավալների վրա իր ազդեցությունը ունեցել է հենց 2008-ին, մինչդեռ արտահանման վրա ազդեցությունը իրեն զգացնել է տվել մոտ 1 տարի անց: Մյուս կողմից, 2009-2013 թվականներին դրամի փոխարժեքի արժեզրկումը ուղեկցվել է արտահանման ծավալների աճով, որը բնական է, սակայն աճել են նաև ներմուծման ծավալները: 2014-2015թթ դրամի արժեզրկումից հետո 2015թ. ներմուծումը կտրուկ է նվազել, իսկ արտահանումը ոչ այնքան շոշափելի չափով: 2015-2018թթ. դրամի փոխարժեքը ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ համեմատաբար կայուն է եղել, 2015-ի անկումից հետո ՀՆԱ-ն նորից սկսել է աճել, տնտեսությունը եղել է կայուն վիճակում և վերականգնվել է նախաճգնաժամային վիճակը:

Գծապատկեր 3-ում ներկայացված է ՀՀ ներմուծման ցուցանիշները ըստ երկրների (ներկայացվել են ըստ ներմուծման առաջին չորս երկրները): Նկատում ենք, որ տեղի է ունեցել 2015թ. անկումից հետո, ինչի պատճառները տարբեր են: Իրանի դեպքում կարելի է նշել այդ երկրի նկատմամբ կիրառվող միջազգային ֆինանսատնտեսական պատժամիջոցները, որի արդյունքում Իրանի համար կարևոր գործընկեր է դարձել Հայաստանը: ՌԴ–ի դեպքում ներմուծման աճը կարելի է կապել տարբեր հանգամանքների հետ. Հայաստանը և Ռուսաստանը գտնվում են միևնույն տնտեսական միության մեջ, ռուբլի համեմատաբար արժեզրկվել է դրամի նկատմամբ և ռուսական ապրանքները ավելի էժան են հայերի համար:

Քննարկման մեջ ավելացնենք, նաև միջին գնաճի ցուցանիշները: Գծապատկեր 4-ից երևում է, որ Հայաստանում բարձր գնաճը 2007-2011թթ առավելապես նպաստել է ապրանքների ներմուծման աճին:

Այսպիսով, արտահանող երկրում գնաճի բարձր տեմպերն առևտրային հաշվեկշռի վրա ունեն նույն բացասական ազդեցությունը ինչ և ազգային արժույթի անվանական փոխարժեքի արժևորումը: Ուստի հենց իրական փոխարժեքն է, որ գնահատում է երկրի մրցունակությունն ապրանքների և ծառայությունների միջազգային շուկաներում: Իրական փոխարժեքի արժեզրկումը նշանակում է, որ արտերկրի ապրանքներն ու ծառայությունները առավել թանկ են տեղականների համեմատ, ինչը տեղական ապրանք-ծառայությունների արտահանման համար խթան կհանդիսանա: Եվ հակառակը, իրական փոխարժեքի արժեքավորումը վկայում է երկրի մրցունակության

Գծապատկեր 1. Առևտրային հաշվեկշռի և ՀՀ դրամ / ԱՄՆ դոլար անվանական միջին փոխարժեքի հավելաճի տեմպը 2004-2014 թվականներին

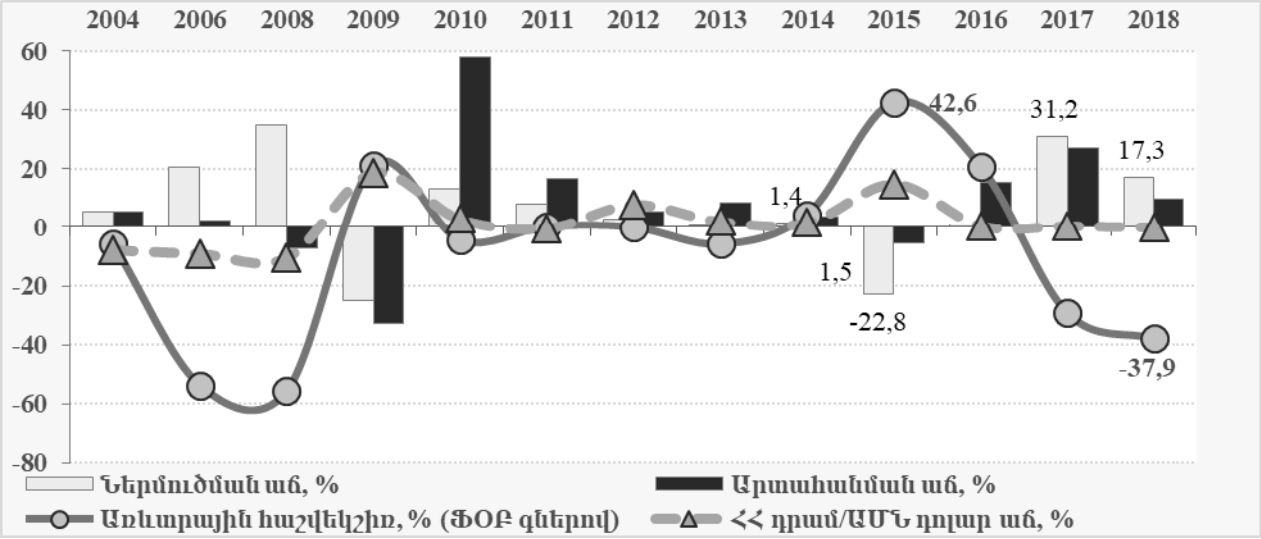

Աղբյուրը՝ ՀՀ ԿԲ, ՎԿ, ՏՁՀԿ [**5**, **9**, **3**, **8**, **2**, **10**]:

Գծապատկեր 2. Արտահանման և ներմուծման ցուցանիշները և ՀՀ դրամ/ԱՄՆ դոլար փոխարժեքը

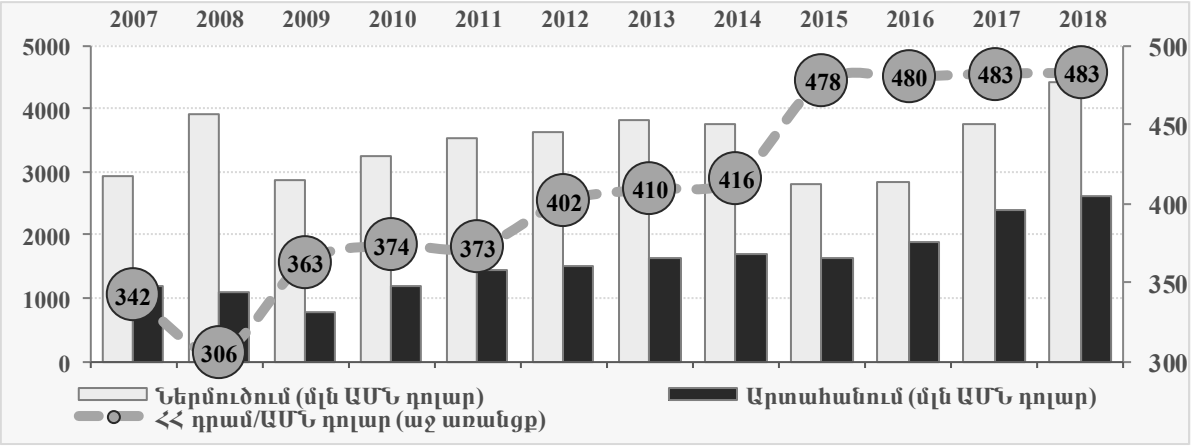

Աղբյուրը՝ ՀՀ ԿԲ [**9**]:

Գծապատկեր 3. ՀՀ Ներմուծման ցուցանիշները ըստ երկրների

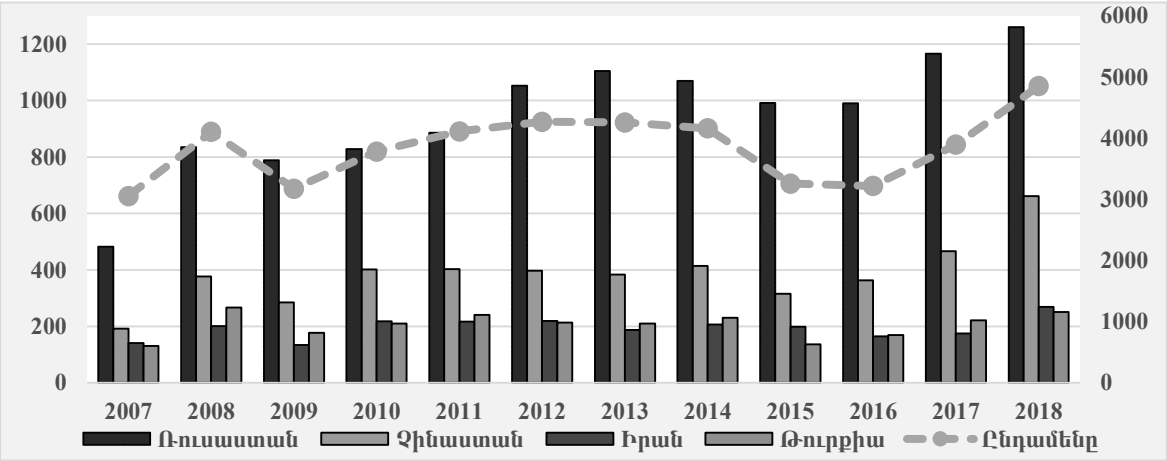

Աղբյուրը՝ [**12**]

Գծապատկեր 4. Արտահանման և ներմուծման ցուցանիշները և միջին գնաճը

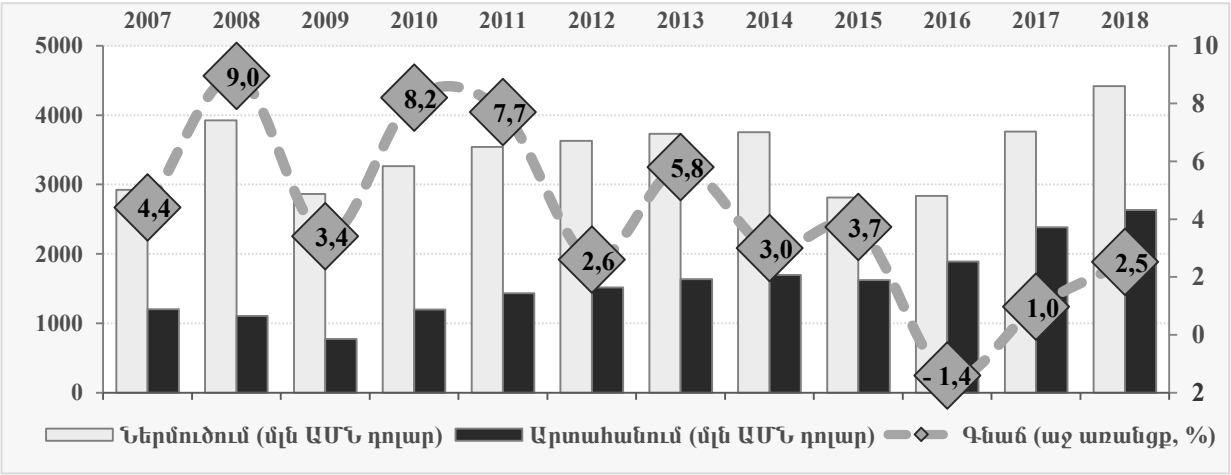

Աղբյուրը՝ ՀՀ ԿԲ [**9**] և [**13**]

նվազման մասին և նպաստում է ներմուծման աճին [**7**]:

Փոխարժեքն ազդում է նաև կապիտալի միջազգային հոսքերի ուղղության վրա: Ուսումնասիրենք դեպի Հայաստան օտարերկրյա ներդրումների դինամիկան և կապենք այն փոխարժեքի վարքագծի հետ:

Ընդհանուր առմամբ, Հայաստանում օտարերկյա ներդրումների ծավալները փոքր են՝ ՀՆԱ-ի 6-ից 11 տոկոսի միջակայքում, բացառությամբ 2015թ.՝ 3.9% (տե՛ս գծապատկեր 5): Դրանք իրենց առավելագույն մակարդակին հասել են 2008-ին, որից հետո շարունակական և կտրուկ անկում են ապրել: 2014-ին ընդամենը օտարերկրյա ներդրումները կազմել են ՀՆԱ-ի 7.2 տոկոսը (կամ 840 միլիոն դոլար), որից ուղղակի ներդրումները կազմել են ՀՆԱ-ի ընդամենը 2.6 տոկոսը (կամ 307 միլիոն դոլար): 2015թ., կախված արժութային ճգնաժամից, մոտ 46 տոկոսով նվազել են ընդհանուր ներդրումները, և մոտ 61 տոկոսով ուղղակի ներդրումները: Սակայն դրանից հետո 2016թ. ներդրումները կտրուկ աճել են, իսկ 2017-ին մի փոքր նվազել: Կարելի է նկատել որ փոխարժեքի դինամիկան հաճախ հակադարձ է ներդրումների դինամիկային: Օրինակ 2008թ. ՀՀ դրամ/ԱՄՆ դոլար փոխարժեքը նվազել է 10.5 տոկոսով, իսկ ներդրումները աճել են 48.8 %-ով: Ինչպես նաև 2015թ. դրամի արժեզրկման հետ մեկտեղ ներդրումները նվազել են 46%:

Օտարերկյա ներդրումների դինամիկան մեծապես պայմանավորված է եղել ռուսական ներդրումներով, որոնք իրենց առավելագույն մակարդակին են հասել 2008-ին, որից հետո զգալիորեն նվազել են՝ հատկապես վերջին տարիներին: 2014-ին ՌԴ-ից ներդրումների հոսքը նորից ավելացել է՝ կազմելով ընդհանուր ներդրումների 37 տոկոսը: 2014-ին ՌԴ ներդրումների հիմնական մասը՝ 86 տոկոսը, իրականացվել է էներգետիկայի ոլորտում, իսկ 12 տոկոսը՝ հեռահաղորդակցության: 2015թ. Ռուսաստանից ներդրումները ևս նվազել են ինչպես քանակապես, այնպես էլ ընդհանուրի մեջ մասնաբաժնով: Այսպիսով 2015թ. Ռուսաստանից կատարված ներդրումները 2014-ի համեմատ նվազել են մոտ երկու անգամ, իսկ ընդհանուրի մեջ մասնաբաժինը կազմել է մոտ 26 տոկոս: 2016թ. ներդրումները կրկնակի աճ են գրանցել 2015թ. նկատմամբ և գերազանցել են 2014թ. ցուցանիշները:

Այսպիսով պարզեցինք, որ փոխարժեքի տատանումները էականորեն ազդում են մակրոտնտեսական որոշ ցուցանիշների վրա: 2013-ին նախորդ տարվա համեմատ ՀՀ դրամ / ԱՄՆ դոլար միջին փոխարժեքն արժեզրկվել է 2 տոկոսով՝ 2012-ի 401.8 դրամից 2013-ին հասնելով 409.6 դրամի: Միևնույն ժամանակ, արտահանումը դոլարային արտահայտությամբ աճել է 8.6 տոկոսով: Ի հակադրություն դրան՝ ներմուծումը 2013-ին աճել է ընդամենը 0.2 տոկոսով: Արդյունքում, առևտրային հաշվեկշռի բարելավումը նպաստել է ընթացիկ հաշվի բարելավմանը: Արտահանող երկրում գնաճի բարձր տեմպերն առևտրային հաշվեկշռի վրա ունեն նույն բացասական ազդեցությունը ինչ և ազգային արժույթի անվանական փոխարժեքի արժևորումը: Օրինակ Հա-

Գծապատկեր 5. Օտարերկրյա ընդամենը և ուղղակի ներդրումները Հայաստանում

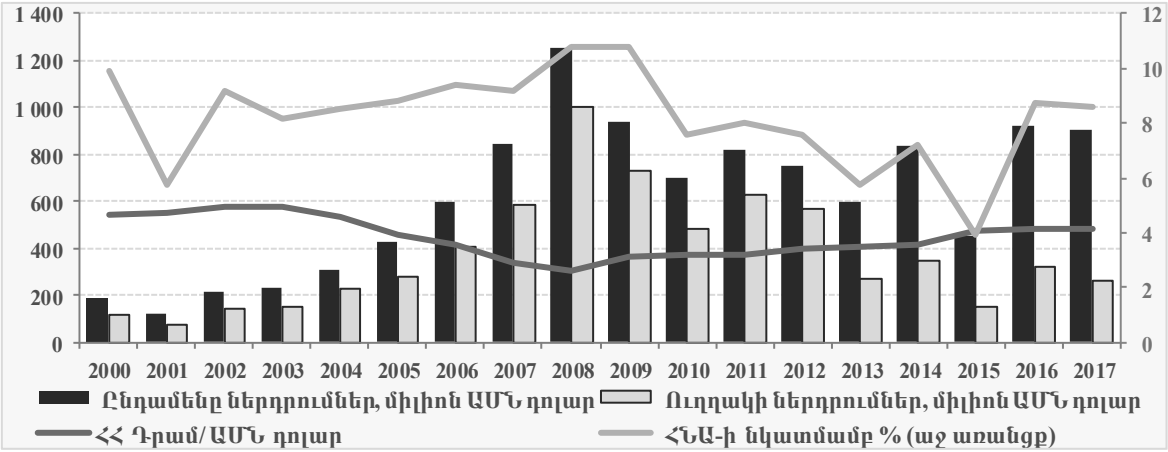

Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ և ՏԶՀԿ [**3**, **8**, **2**]:

Գծապատկեր 6. Ռուսաստանից և այլ երկրներից կատարվող օտարերկրյա ընդամենը ներդրումները

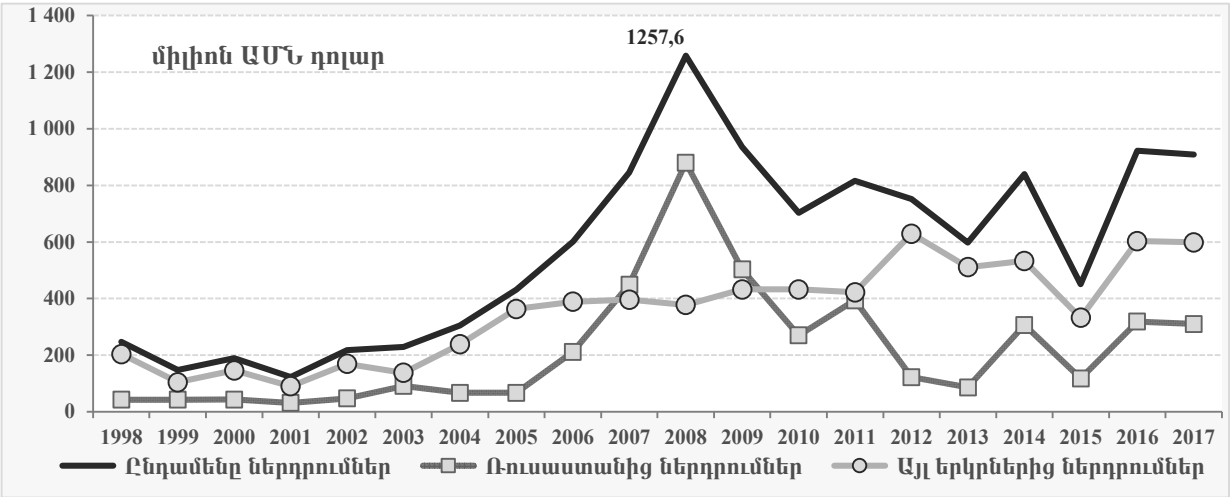

Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ և ՏԶՀԿ [**3**, **8**, **2**]:

յաստանում բարձր գնաճը 2007-2011թթ առավելապես նպաստել է ապրանքների ներմուծման աճին:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. տ.գ.դ., պրոֆ. **Գ.Ե. Կիրակոսյանի և** տ.գ.թ., պրոֆ. **Ի.Ե. Խլղաթյանի** «Տնտեսագիտության տեսություն» (ուսումնական ձեռնարկ), Եր., Տնտեսագետ, 2009. – 752 էջ:
2. **Մ.Թումասյան, Ա.Գրիգորյան, Ե.Մանուկյան և Կ.Հարությունյան**, «Հայաստանի տնտեսական զեկույց 2016», Տնտեսական զարգացման հետազոտությունների կենտրոն, Երևան, նոյեմբեր 2016, 75 էջ:
3. ՀՀ ՎԿ, «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ 2004-2019թ. ՀՈՒՆՎԱՐ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻՆ» տեղեկատվական ամսական զեկույց, Երևան, 2004-2019թ:
4. ՀՀ ԿԲ հասարակության հետ կապերի ծառայության հայտարարություն առ նոյեմբերի 24, 2014թ., ԿԲ պաշտոնական կայքէջ,https://www.cba.am/AM/News/Pages/news_07-02-140207-7374.aspx
5. ՀՀ ԿԲ «2015թ վճակագրական տեղեկագիր» Երևան 2016թ, 135 էջ:
6. **Агапова Т.А., Серегина С.Ф.**, “Макроэкономика”: Учебник. – 3-е изд./ Под общей редакцией д.э.н., профессора А.В. Сидоровича. – М.: МГУ им. Ломоносова, Издательство «Дело и Сервис», 2000. – 416 с.
7. **Чепурин М.Н., Киселева Е.А.,** “Курс экономической теории”: учебник – 7-е изд., дополн. и перепраб. – Киров: «АСА», 2010. - 800 с.

Օգտագործված ինտերնետային կայքեր

8. http://armstat.am/am/
9. https://www.cba.am/am/SitePages/statintroduction.aspx
10. http://edrc.am/resources/data-statistics/macroeconomic-data/246-prices-and-rates
11. http://en.wikipedia.org/wiki/Bloomberg_L.P.
12. https://www.trademap.org
13. https://www.macrotrends.net/countries/ARM/armenia/inflation-rate-cpi

Сдана/Հանձնվել է՝ 25.10.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 1.11.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 4.11.2019

ՀՀ աշխատաշուկան և գործազրկությունը

Ղազարյան Ռ. Ա.
Հայաստանի Պետական Տնտեսագիտական Համալսարան (Երևան, Հայաստան)
Տնտեսամաթեմատիկական մեթոդների ամբիոնի մագիստրանտ
rom.ghazaryan96@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ աշխատանքային ռեսուրսներ, տնտեսապես (ոչ) ակտիվ բնակչություն, զբաղվածներ, գործազուրկներ, զբաղվածության և գործազրկության մակարդակներ

Рынок труда и безработица в Республике Армения

Казарян Р. А.
Армянский государственный экономический университет (Армения, Ереван)
rom.ghazaryan96@gmail.com

Резюме: Данная работа посвящена анализу основных показателей рынка труда Армении, таких как трудовые ресурсы, экономически активное и неактивное население, количество занятых и безработных, а также уровни экономической активности, занятости и безработицы. Из работы становится ясно, что количество трудовых ресурсов в Армении резко сократилось за последнее десятилетие, и главной причиной является продолжающаяся эмиграция. Более половины работающего населения в Армении занято в сфере услуг. А уровень безработицы продолжает оставаться самым высоким в столице.
Ключевые слова: Трудовые ресурсы, экономически активное и неактивное население, занятые, безработные, уровни занятости и безработицы

Labour market and unemployment in the Republic of Armenia

Ghazaryan R. A.
Armenian state university of economics (Armenia, Yerevan)
rom.ghazaryan96@gmail.com

Abstract: This paper is dedicated to the analysis of key indicators of the Armenian labor market, such as labor resources, the economically active and inactive population, the number of employed and unemployed, as well as economic activity, employment and unemployment rates. It becomes clear from this paper that the number of labor resources in Armenia has declined sharply over the last decade, the main reason for which is ongoing emigration. Over half of the working population in Armenia is engaged in the service sector. And the unemployment rate remains the highest in the capital city.
Keywords: Labour resources, economically active and inactive population, employed and unemployed persons, employment and unemployment rates

Աշխատանքում ներկայացվել և վերլուծվել են աշխատաշուկայի հիմնական ցուցանիշները՝ աշխատանքային ռեսուրսներ, տընտեսապես ակտիվ և ոչ ակտիվ բնակչություն, զբաղվածներ և գործազուրկներ, զբաղվածության և գործազրկության մակարդակներ: Աշխատաշուկայի վերլուծության համար հիմք են հանդիսացել հիմնականում ՀՀ ՎԿ-ի կողմից ներկայացվող պաշտոնական վիճակագրությունը [**1**], ինչպես նաև ՏԶՀԿ-ի կողմից մշակված և հրապարակված «Հայաստանի տնտեսական զեկույց 2015 և 2016»-ը [**2**, **3**]:

Հայաստանում աշխատանքային ռեսուրսների թիվը 2017թ. նախորդ տարվա նկատմամբ աճ է գրանցել, ինչը կարելի է ասել աննախադեպ է 2009թ.-ից ի վեր: Այդ աճը գրեթե հավասարապես է բաշխվել տնտեսապես ակտիվ և ոչ ակտիվ բնակչությունների միջև: Տնտեսապես ակտիվ բնակչության աճը հանգեցրել է զբաղվածների թվի աճին, իսկ գործազուրկների թիվը նվազել է: Սա բավականին լավ ազդակ է, քանի որ վերջին տասը տարիների ընթացքում ինչպես աշխատանքային ռեսուրսներում տնտեսապես ակտիվ բնակչությունն էր նվազում, այնպես էլ վերջինում զբաղվածների թիվը: Իհարկե տեղի ունեցած աճը մեծ չէ, սակայն խոստումնալից է ապագայի համար (Աղյուսակ 1):

Ըստ զբաղվածության մասին ՀՀ օրենքի՝ զբաղվածություն համարվող գործունեության տեսակներն են [**4**].

Աղյուսակ 1. Աշխատանքային ռեսուրսների կազմը (1000 մարդ)

	Աշխատանքային ռեսուրսներ	Տնտեսապես ակտիվ բնակչություն	Զբաղվածներ	Գործազուրկներ	Տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչություն
2008	2 376.90	1 414.60	1 183.10	231.6	962.3
2009	2 397.60	1 418.80	1 152.80	265.9	978.9
2010	2 389.70	1 463.30	1 185.20	278.2	926.3
2011	2 286.30	1 440.90	1 175.10	265.7	845.4
2012	2 260.80	1 418.30	1 172.80	245.5	842.5
2013	2 189.10	1 388.40	1 163.80	224.6	800.7
2014	2 180.20	1 375.70	1 133.50	242.1	804.5
2015	2 106.60	1 316.40	1 072.60	243.7	790.3
2016	2 011.40	1 226.30	1 006.20	220.2	785.1
2017	2 021.30	1 230.70	1 011.70	219	790.6

Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ հաշվարկներ

Գծապատկեր 1. Զբաղվածության մակարդակը և զբաղվածների թվաքանակը Հայաստանում

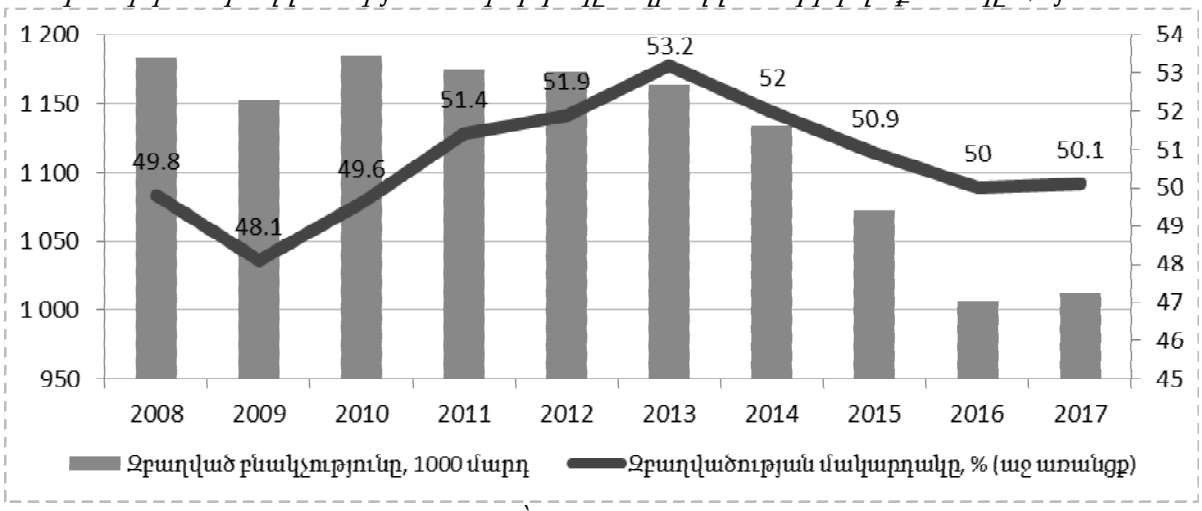

Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ հաշվարկներ

- գործատուների մոտ վարձու աշխատանքային գործունեությունը (այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով նախատեսված ծառայությունների կադրերի ռեզերվում գտնվելը, բացառությամբ վարձատրություն չնախատեսող դեպքերի),
- քաղաքացիաիրավական պայմանագրով ծառայությունների մատուցումը կամ աշխատանքների կատարումը.
- անհատ ձեռնարկատիրական և նոտարի գործունեությունը.
- արտոնագրային վճար վճարողի գործունեությունը.
- ժամկետային պարտադիր զինվորական ծառայությունը.
- ուսումնական հաստատություններում, մասնագիտական ուսուցման դասընթացներում և ուսուցման այլ ձևերում առկա ուսուցումը:

Երկրում զբաղվածության մակարդակի ցուցանիշը 2009-2013թթ. անընդհատ աճել է, սակայն դա պայմանավորված է եղել աշխատանքային ռեսուրսների կրճատմամբ: 2013-2016թթ. այս ցուցանիշը սկսել է նվազել՝ ուղեկցվելով զբաղված բնակչության թվաքանակի կտրուկ անկմամբ: Իսկ ահա 2017թ. այն աճել է 0.1 տոկոսային կետով:

Գյուղատնտեսության մեջ զբաղվածների թիվը տարեց տարի նվազում է, ընդ որում բավականին արագ տեմպերով, ինչի պատճառն իհարկե այն է, որ գյուղական շրջաններից ար-

Աղյուսակ 2. Զբաղվածներն ըստ տնտեսական գործունեության, %

	Գյուղատնտեսություն	Արդյունաբերություն	Շինարարություն	Ծառայություններ	Ընդամենը
2008	37.6	11.0	8.9	42.5	100
2009	39.5	9.9	7.1	43.5	100
2010	38.6	10.2	7.2	44.0	100
2011	38.9	11.0	5.7	44.4	100
2012	37.3	11.8	5.9	45.0	100
2013	36.2	11.3	5.7	46.7	100
2014	34.8	11.6	5.2	48.5	100
2015	35.3	11.3	4.7	48.8	100
2016	33.6	12.1	3.7	50.6	100
2017	31.3	13.1	3.7	51.9	100

Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ հաշվարկներ

Աղյուսակ 3. 15-29 տարեկան աշխատանքային ռեսուրսների կազմը (1000 մարդ)

	Աշխատանքային ռեսուրսներ	Տնտեսապես ակտիվ բնակչություն	Զբաղվածներ	Գործազուրկներ	Տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչություն
2008	837.3	349.3	246.9	102.4	488.1
2009	825.6	349.4	232.3	116.9	476.4
2010	829.9	365.9	248.3	117.6	463.9
2011	734.7	346.3	235.7	110.6	388.4
2012	719.5	335.5	236.9	98.7	383.9
2013	669.1	319.3	227.8	91.4	349.9
2014	682.4	334.4	236.3	98.1	348
2015	633.7	317.7	227.3	90.4	316.1
2016	568.2	265.1	191	74.1	303
2017	545.8	261.3	182.9	78.4	284.5

Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ հաշվարկներ

տագաղթը շատ մեծ է: Եթե 2008-2012թթ. Գյուղատնտեսությամբ զբաղվածների կշիռը տատանվում էր 37-40%, ապա 2017թ. այն կազմել է ընդամենը 31.3%: Արդյունաբերության մեջ զբաղվածների թիվը վերջին 10 տարիների ընթացքում 2017թ. եղել է ամենամեծը, սակայն սա չի կարելի համարել լավ ցուցանիշ, որովհետև դրա հիմնական պատճառը եղել է Ամուլսարի հանքավայրը: Շինարարության ոլորտում զբաղվածների թիվը կայուն նվազում է, և 2017թ. զբաղվածների միայն 3.7%-ն է բաժին ընկել շինարարությանը: Իսկ ահա ծառայությունների ոլորտում զբաղվածների թիվը գնալով աճում է և 2016թ. արդեն անցել է 50%-ի շեմը: 2017թ. այս ցուցանիշը կազմել է 51.9%, այսինքն երկրում զբաղվածների կեսից ավելին զբաղված է ծառայությունների ոլորտում, ինչը իհարկե լավ չէ արդյունք ստեղծելու տեսանկյունից (աղյուսակ 2):

Չնայած այն բանի, որ աշխատանքային ռեսուրսների թիվն աճել է, 15-29 տարիքային խմբում այդ թիվը շարունակում է նվազել, ինչը բավականին անհանգստացնող է: 2008-2017 թթ. այն նվազել է շուրջ 34.8%-ով և կազմել 545.8 հազար մարդ: Այստեղ բացի նրանից, որ նվազել է տնտեսապես ակտիվ բնակչության թիվը, նվազել է նաև դրա կազմում զբաղվածների կշիռը (2017թ. գործազրկությունը կազմել է 30%) (աղյուսակ 3):

Ըստ գործազրկության մասին ՀՀ օրենքի՝ գործազուրկ են համարվում տարիքային կենսաթոշակի իրավունք տվող տարիքը չլրացած՝

Գծապատկեր 2. Գործազրկության միտումները Հայաստանում 2008-2017թթ.

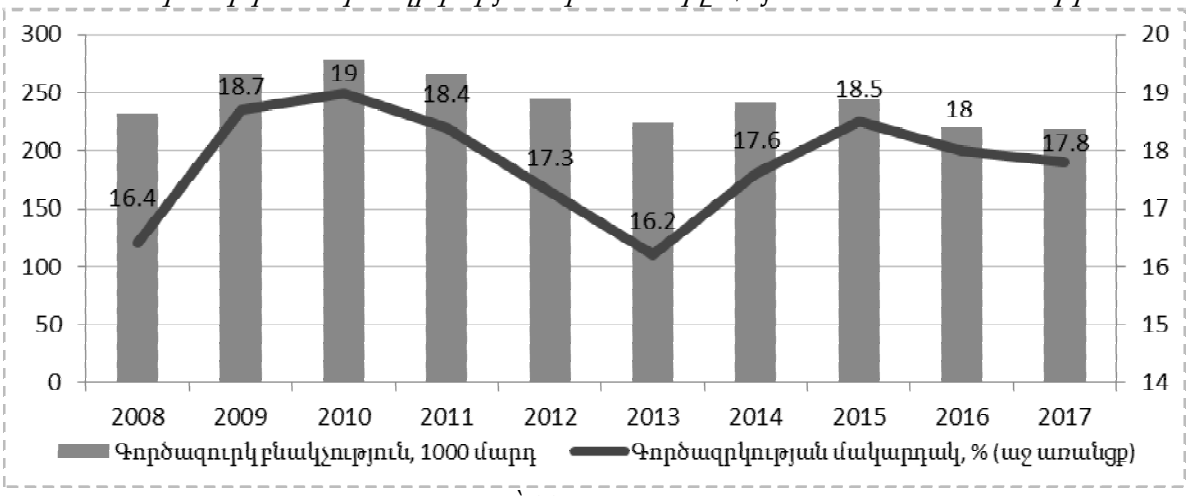

Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ հաշվարկներ

Գծապատկեր 3. Գործազրկության մակարդակն ըստ մարզերի, 2017թ. (տոկոս)

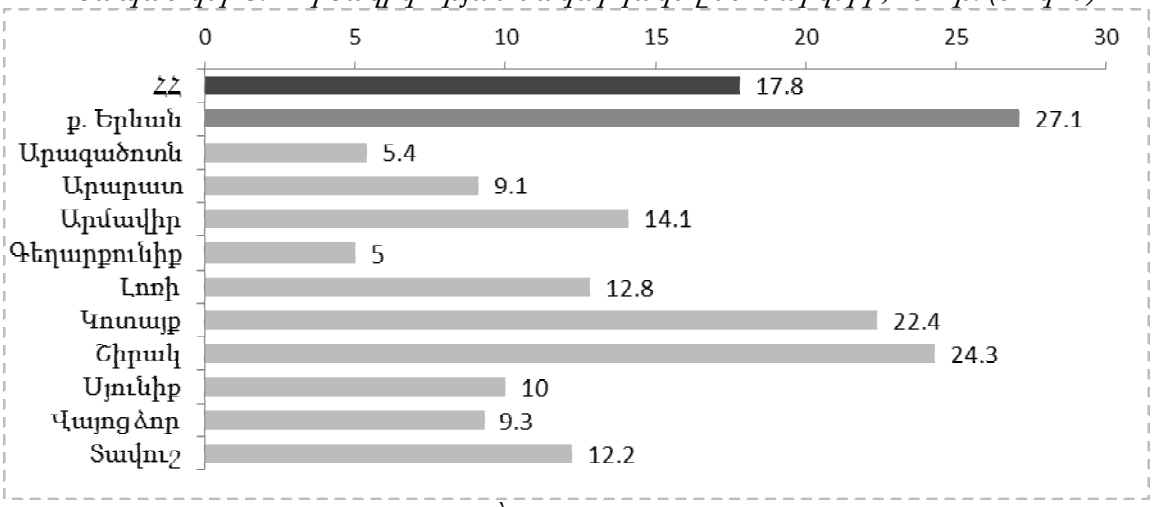

Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ հաշվարկներ

Գծապատկեր 4. Գործազրկության մակարդակը քաղաքներում և գյուղերում (տոկոս)

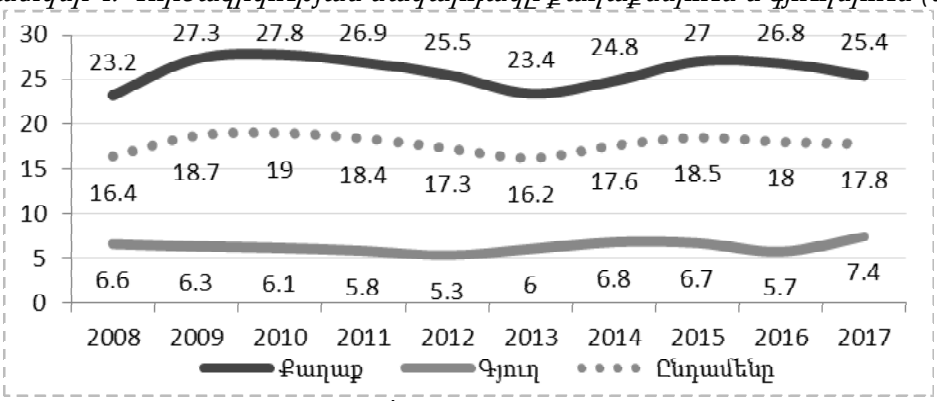

Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ հաշվարկներ

աշխատանք փնտրող և եկամտաբեր գործունեության որևէ տեսակով չզբաղված անձինք, որոնք աշխատանք գտնելու նպատակով հաշվառված են լիազորված մարմնում, պատրաստակամ են անցնելու հարմար աշխատանքի և ստացել են գործազուրկի կարգավիճակ [**4**]:

Հետճգնաժամային Հայաստանում գործազրկության մակարդակը 2010-2013թթ. նվազելով հասել էր 2008թ.-ի մակարդակին, որից հետո, սակայն, 2015թ. հասել էր 18.5%, որը մոտ էր ճգնաժամային տարիների ցուցանիշին: Վերջին 2 տարիներին այս ցուցանիշը

սկսել է կրկին նվազել և 2017թ. կազմել է 17.8% (գծ. 2):

2017թ. գործազրկության մակարդակը շարունակում է ամենաբարձրը լինել Երևանում. այն հասնում է մինչև 27.1%-ի: Մայրաքաղաքին հաջորդում են Շիրակի և Կոտայքի մարզերը՝ համապատասխանաբար 24.3 և 22.4 տոկոս: Մնացած բոլոր մարզերում գործազրկության մակարդակը միջինից ցածր է (գծ. 3):

Սակայն մարզային ցուցանիշներում ներառված են նաև գյուղական բնակչությունը, որոնց շրջանում գործազուրկների թվաքանակը համարվում է ցածր: Այդ պատճառով կդիտարկենք գործազրկության մակարդակները քաղաքային և գյուղական բնակչությունների համար (գծ. 4): Գործազրկությունը 2017թ. քաղաքներում նվազել է 1.4 տոկոսային կետով, իսկ գյուղերում շատ կտրուկ աճել է՝ հասնելով 7.4%-ի, ինչը վերջին 10 տարիների ամենաբարձր ցուցանիշն է: Այնուամենայնիվ գյուղերում գործազրկությունը շատ ցածր է (մոտ է բնական մակարդակին) քաղաքների համեմատությամբ, որովհետև այնտեղ բնակչությունը թերզբաղված է (հիմնականում զբաղված է գյուղատնտեսական գործունեությամբ):

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ ՎԿ, «Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում», վիճակագրական ժողովածու, Երևան, 2018թ.:
2. ՏԶՀԿ, «Սիրիահայերի տնտեսական ինտեգրումը Հայաստանում», Հայաստանի տնտեսական զեկույց 2016, նոյեմբեր, 2016թ.:
3. ՏԶՀԿ, «Հայ-վրացական տնտեսական համագործակցությունը», Հայաստանի տնտեսական զեկույց 2015, նոյեմբեր, 2015թ.:
4. ՀՀ օրենքը զբաղվածության մասին, ընդունված 2013թ.:

Сдана/Հանձնվել է՝ 25.10.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 1.11.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 4.11.2019

ՀՀ պետական պարտքի դինամիկան, դրա կազմի և կառուցվածքի գնահատականը

Լևոնյան Ս.Ռ.
ՀՊՏՀ մագիստրանտ (Երևան, Հայաստան)
levonyansur@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ պետական պարտք, արտաքին պարտք, կառավարության պարտք, ՀՆԱ, դինամիկա:

Динамика государственного долга Армении, его состав и структура

Левонян С.Р.
Ереванский государственный экономический университет (Ереван, Армения)
levonyansur@gmail.com

Резюме: В данной статье представлена динамика государственного долга, структура внешнего и внутреннего долга, удельный вес международных партнеров Армении во внешнем долге, некоторые показатели, которые показывают размер долгового бремени, такие как отношение внешнего долга к ВВП, индексы обслуживание внешнего долга / экспорт, внешний долг. процентная ставка долга / экспорт, был проведен количественный анализ динамики государственного долга.
Ключевые слова: государственный долг, внешний долг, долг правительства, ВВП, динамика

The dynamics of the state debt of Armenia, Assessment of its Composition and Structure

Levonyan S.R.
Yerevan State Economic University (Yerevan, Armenia)
levonyansur@gmail.com

Abstract: This paper presents the dynamics of government debt, the structure of external and internal debt, the weight of the international partners of Armenia in external debt, some indicators that show the size of debt burden, such as external debt / GDP ratio, indicators like external debt servicing / export, external debt interest rate / export and was performed quantitative analysis of state dept dynamics .
Keywords: state debt, external debt, government debt, GDP, dynamics

Սույն աշխատանքում ներկայացվել է ՀՀ պետական պարտքի դինամիկան, արտաքին և ներքին պարտքերի կառուցվածքը, ՀՀ միջազգային գործընկերների կշիռը արտաքին պարտքի մեջ, հաշվարկվել են մի քանի ցուցանիշներ, որոնք ցույց են տալիս պարտքի բեռի մեծությունը, օրինակ արտաքին պարտք/ ՀՆԱ հարաբերակցությունը, արտաքին պարտքի սպասարկում/ արտահանում, արտաքին պարտքի տոկոսավճար/ արտահանում ցուցանիշները և կատարվել է քանակական վերլուծություն:

Համաձայն «Պետական պարտքի մասին» ՀՀ օրենքի՝ պետական պարտքը Հայաստանի Հանրապետության և ՀՀ Կենտրոնական բանկի անունից ստանձնված և որոշակի պահի դրությամբ առկա պարտքային պարտավորությունների հանրագումարն է [**1**]: Պետական պարտքի հետ կապված բոլոր հարաբերությունները կարգավորվում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, «Պետական պարտքի մասին» ՀՀ օրենքով, ՀՀ միջազգային պայմանագրերով և այլ նորմատիվ իրավական ակտերով: Պետական պարտքը 2 բաղադրիչների հանրագումարն է՝ **ՀՀ Կառավարության պարտք և ՀՀ Կենտրոնական բանկի պարտք**

Պետական պարտքը ստանձնվում է ՀՀ-ի անունից՝ Կառավարության, պետական մարմինների և պետական հիմնարկների կողմից, և Կենտրոնական բանկի անունից: Հայաստանի Հանրապետությունում պետական պարտքի ներգրավումը հետապնդում է պետական բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորման և ընթացիկ իրացվելիության ապահովման, վճարային հաշվեկշռի աջակցության և պահուստների համալրման, ներքին պետական պարտքի շուկայի պահպանման և զարգացման նպատակ: Պետական պարտքի մարման գումարները պետք է վճարվեն սահմանված կարգի համաձայն: Պետական պարտքի բաղադ-

րիչներն են՝ **Ներքին պետական պարտք, արտաքին պետական պարտք և պետական երաշխիքներ:**

Ներքին պետական պարտքը ներառում է ռեզիդենտների կողմից ձեռք բերված պետական գանձապետական և արտարժույթով թողարկված պարտատոմսերը, ռեզիդենտ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կողմից կառավարությանը տրամադրված փոխառությունները և վարկերը, ինչպես նաև ներքին պետական երաշխիքները: Վերջիններս ՀՀ Կառավարության և Կենտրոնական բանկի կողմից համապատասխանաբար ՀՀ ռեզիդենտներին, ոչ ռեզիդենտներին և օտարերկրյա պետություններին տրամադրված բյուջետային և պետական երաշխիքներն են:

2018թ-ի տվյալներով՝ ՀՀ պետական պարտքը կազմել է **3348.9 մլրդ ՀՀ դրամ**, որը համարժեք է **6922.9 մլն ԱՄՆ դոլարի** [**6**]:, որը նախորդ տարվա համեմատ աճել է մոտ 2,2%-ով: Նույն տարվա տվյալների համաձայն՝ ՀՀ պետական պարտքի կառուցվածքում 90%-ը պատկանում է ՀՀ կառավարության պարտքին, իսկ 10%-ը՝ ԿԲ-ին:

Ընդհանրապես կարևոր է պետական պարտք / համախառն ներքին արդյունք հարաբերությունը: Այս համատեքստում յուրաքանչյուր պետություն սահմանում է պետական պարտքի մեծության թույլատրելի առավելագույն սահման: Հայաստանի Հանրապետությունում Կառավարության պարտքը տվյալ տարվա դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ չպետք է գերազանցի ՀՀ նախորդ տարվա համախառն ներքին արդյունքի 60 տոկոսը [**1**]: Եթե կառավարության պարտքը տվյալ տարվա դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ գերազանցում է ՀՀ նախորդ տարվա ՀՆԱ-ի 50 տոկոսը, ապա հաջորդ տարվա պետական բյուջեի դեֆիցիտը չպետք է գերազանցի ՀՀ համախառն ներքին արդյունքի՝ վերջին երեք տարիների ծավալների միջին ցուցանիշի 3 տոկոսը: 2016թ. տարեվերջին առաջին անգամ ՀՀ կառավարության պարտքը գերազանցել է նախորդ տարվա ՀՆԱ-ի 50%-ը՝ կազմելով 52.2%, որի արդյունքում 2017թ. ՀՀ պետական բյուջեի դեֆիցիտը ծրագրվել է՝ հաշվի առնելով վերը նշված հարկաբյուջետային սահմանափակումը [**7**]: Տվյալ ցուցանիշի վատթարացման պատճառն է պարտքի անվանական աճի առաջանցիկ տեմպը ՀՆԱ-ի անվանական աճի համեմատությամբ:

Գծապատկերից պարզ է դառնում, թե ինչպիսի դինամիկա են դրսևորել այս 2 ցուցանիշները վերը նշված ժամանակահատվածի կտրվածքով: Ակնհայտ է, որ ՀՆԱ-ն մինչև 2008թ-ին ԱՄՆ-ում սկիզբ առած և ապա ողջ աշխարհում տարածված համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը անընդհատ դրսևորում է աճի միտում, ապա 2009թ-ին կտրուկ կրճատվում է՝ ավելի քան 25.8%-ով նախորդ տարվա համեմատ: Սրան հակառակ պետական պարտքի ցուցանիշը 2009թ-ին կտրուկ մեծանում է՝ նախորդ տարվա համեմատ կազմելով շուրջ 177%: Ընդհանուր առմամբ, պարզ երևում է, որ ուսումնասիրված ժամանակաշրջանում մինչ 2008 թվականը ՀՆԱ-ի աճը ավելի առաջանցիկ տեմպ ուներ պետական պարտքի համեմատությամբ, սակայն ճգնաժամից հետո այն բավականին նվազել է, իսկ պետական պարտքը շարունակել է շատ մեծ տեմպերով աճել:

Արտաքին պետական պարտքը իրենից ներկայացնում է ՀՀ պետական պարտքի այն մասը, որը վերցված է օտարերկրյա՝ արտաքին աղբյուրներից: ՀՀ պետական պարտքի գերակշիռ մասը կազմում է արտաքին պետական պարտքը՝ շուրջ 80% 2018թ-ի դրությամբ [**8**]:

Արտաքին պետական պարտքի ձևավորման հիմնական գործիքը օտարերկրյա ֆինանսական, վարկային կազմակերպությունների, պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ կնքված վարկային պայմանագրերն են, այլ կերպ ասած՝ պետական վարկը: Այն իր մեջ ներառում է մեզ հայտնի վարկ կատեգորիային հատուկ բոլոր հատկանիշները՝ 1 կարևոր նախապայմանի պահպանմամբ. Այս դեպքում ֆինանսական հարաբերությունների կողմերից մեկը պարտադիր պետությունն է:

Ինչպես տեսնում ենք գծապատկեր 4-ից, Հայաստանի Հանրապետության արտաքին պետական պարտքը վերջին 10 տարիների ընթացքում անընդհատ դրսևորում է աճի միտում: Այն հատկապես զգալի է 2009թ-ին՝ նախորդ տարվա համեմատ կազմելով շուրջ 188%, որը բնականաբար բացատրվում է համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնա-

Գծապատկեր 1. ՀՆԱ-ի և Պետական պարտքի դինամիկան 2000-2018թթ [4]

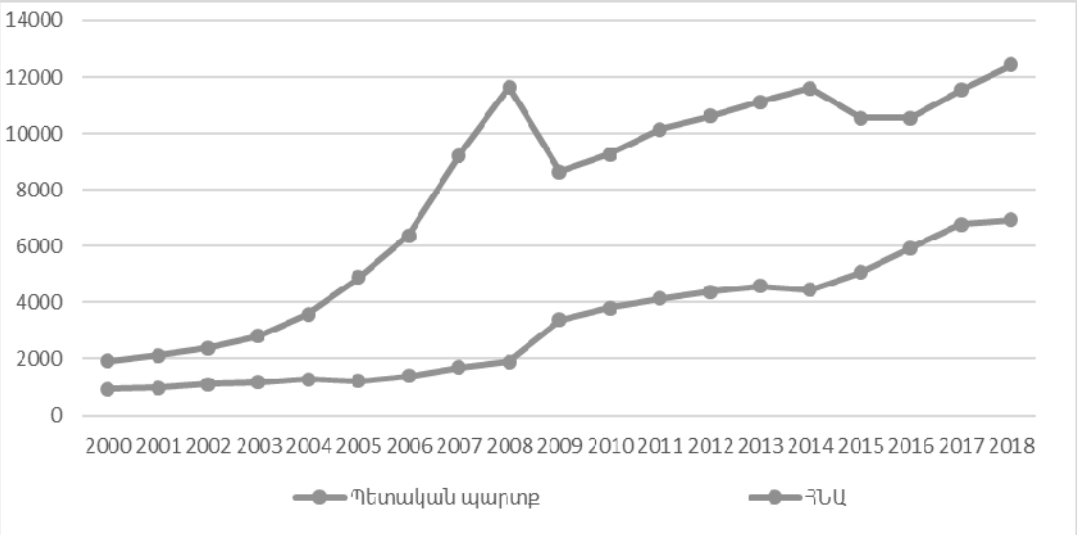

Գծապատկեր 2. ՀՀ արտաքին պետական պարտքի դինամիկան 2007-2016թթ. (մլն դոլլար) [**8**]

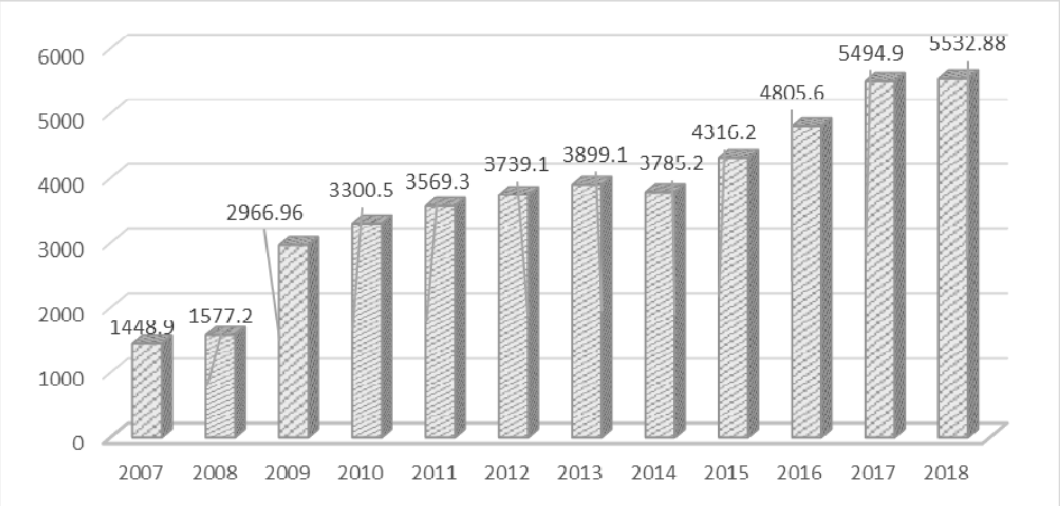

*Գծապատկեր 3. ՀՀ կառավարության վարկերի և փոխառությունների կառուցվածքը՝ ըստ վարկատուների, 2018թ. դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ [**8**]*

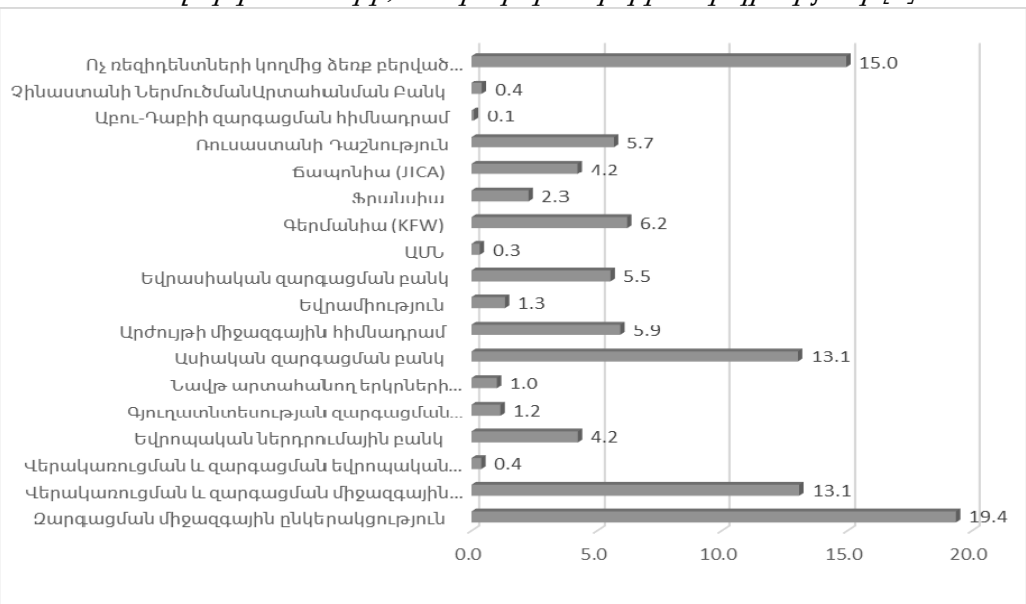

Գծապատկեր 4. ՀՀ արտաքին պարտք / ՀՆԱ հարաբերակցությունը 2007-2018թթ (%) [8]

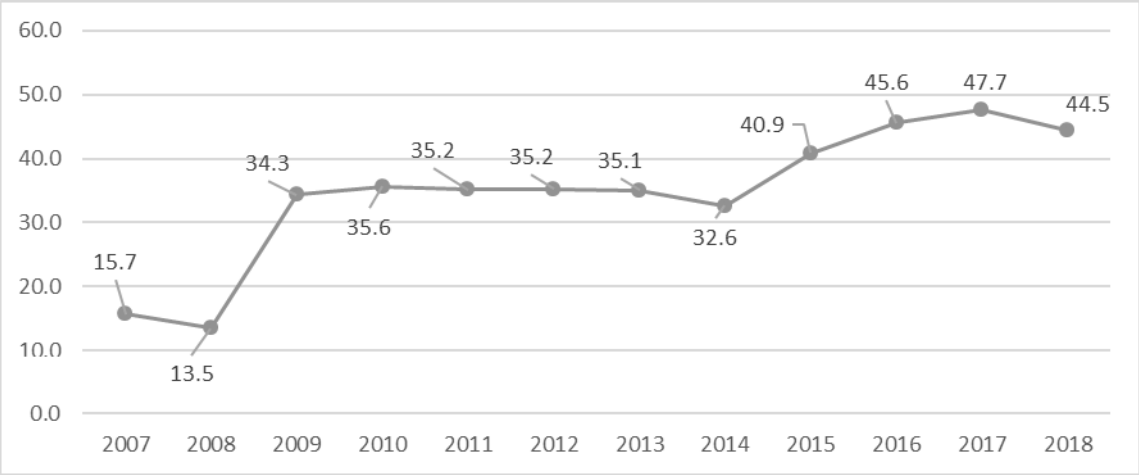

Աղյուսակ 5. Արտաքին պետական պարտքի բեռի գնահատման ցուցանիշներ

	Նվազ բեռ	Միջին բեռ	Ծանր բեռ	ՀՀ
Արտաքին պ.ի սպասարկում / արտահանում	<18%	18-30%	>30%	12%
Արտաքին պ.ի տոկոսավճար / արտահանում	<12%	12-20	>20%	3%

ժամի բռնկումով, իսկ ահա դրան հաջորդող տարիներին արդեն արտաքին պետական պարտքը հիմնականում շարունակել է կայուն աճ արձանագրել, սակայն բավականին մեծ աճ է գրանցվել 2016թ. և 2017թ-ին, երբ նախորդ տարվա համեմատությամբ ՀՀ արտաքին պետական պարտքը բացարձակ արտահայտությամբ աճել է համապատասխանաբար 489,4 և 689.3 մլն ԱՄՆ դոլարով կամ համապատասխանաբար 11,3% և14.3%-ով, որը եթե համեմատենք ՀՆԱ-ի հետ, ապա այն 2016թ.-ին նախորդ տարվա համեմատ նվազել է 0,1 %-ով, իսկ 2017 թ.-ին գրանցել է աճ մոտ 9,3%:

Ինչպես երևում է գծապատկերից, 2016թ-ի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ ՀՀ արտաքին պետական պարտքի մեջ գերակա տեսակարար կշիռ են կազմում միջազգային կազմակերպություններից ներգրավված միջոցները՝ կազմելով ընդհանուրի շուրջ 65.1%, իսկ դրանց ցանկում ՀՀ ամենախոշոր արտաքին վարկատուն Զարգացման միջազգային ընկերակցությունն է, որի տրամադրած փոխառու միջոցների տեսակարար կշիռը Կառավարության ընդհանուր պարտքի մեջ կազմում է 32.5%, ապա Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկը՝ 17.7%, և Ասիական զարգացման բանկը՝ 13.1% մասնաբաժնով: Օտարերկրյա պետությունների շարքում ամենամեծ տեսակարար կշիռը պատկանում է Գերմանիային՝ 6.2%, այնուհետ Ռուսաստանի Դաշնությանը՝ 5.7%: Վարկատուների կառուցվածքում նախորդ տարվա համեմատությամբ ընդհանուր առմամբ մեկ տոկոսային կետով նվազել է միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների տեսակարար կշիռը [7], իսկ օտարերկրյա պետությունների մասնաբաժինն աճել է 1.7 տոկոսային կետով: Դա տեղի է ունեցել ի հաշիվ Գերմանիայի և Ռուսաստանի Դաշնության կողմից տրամադրված վարկերի գծով կատարված գործառնությունների, որոնց մասնաբաժիններն աճել են համապատասխանաբար՝ 0.8 և 1.1 տոկոսային կետերով:

Ներկայումս միջազգային պրակտիկայում արտաքին պետական պարտքի գնահատման նպատակով հաշվարկվող ցուցանիշներից առավել կարևոր է արտաքին պարտքի ծավալի հարաբերակցությունը համախառն ներքին արդյունքին, քանի որ այն հանդես է գալիս որպես պարտքի կուտակման նորմի ցուցանիշ և հնարավորություն է տալիս գնահատելու երկրի տնտեսության վրա ազդող պարտքի բեռի մակարդակը: Միջազգային պրակտիկայում այս ցուցանիշի համար որպես առավելագույն սահմանաչափ ընտված է 50%-ը: Ինչպես տեսնում ենք գծապատկեր 6-

ից, 2017թ-ի տվյալներով՝ ՀՀ-ում արձանագրված 47.7% ցուցանիշը թույլատրելի առավելագույն սահմանին զիջում է ընդամենը 2.3 տոկոսային կետով, և եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ պետական բյուջեի դեֆիցիտը և հետևաբար նաև պետական պարտքը կանխատեսումների համաձայն առաջիկա տարիներին շարունակաբար աճ են գրանցելու [**5**], ակնհայտ է, որ ՀՀ ներկայիս դրությունն այս առումով առավել քան վտանգավոր է: ՀՀ Ֆինանսների նախարարությունը հաշվարկում է պարտքի բեռի մի քանի ցուցանիշներ ևս. (տես աղյուսակ 5-ը).

Ինչպես երևում է աղյուսակից, Հայաստանի Հանրապետությունը այս 2 ցուցանիշների գծով դասակարգվում է որպես նվազ պարտքի բեռ ունեցող երկիր: Սրանց կարող ենք գումարել նաև արտաքին պետական պարտքի սպասարկման և պետական բյուջեի եկամուտների հարաբերակցությունը՝ 16%, ինչը նույնպես համապատասխանում է նվազ պարտքի բեռ ունեցող սանդղակին: Սրան զուգահեռ՝ Արժույթի միջազգային հիմնադրամը սահմանում է այսպես կոչված «ցածր եկամուտ ունեցող» երկրների համար արտաքին պարտքի բեռի 3 մակարդակ՝ ցածր, միջին և բարձր, համապատասխանաբար՝ ՀՆԱ 30%, 40% և 50% մակարդակներով, ինչը նշանակում է, որ ՀՀ պետական պարտքի մեծությունը, համաձայն այս մեթոդաբանության, կարելի է գնահատել որպես միջին և ծանր բեռի միջանկյալ կետում:

Ուսումնասիրելով ՀՀ պետական պարտքի կազմը և կառուցվածքը, արտաքին պետական պարտքի շարժընթացը, կատարելով համապատասխան ցուցանիշների հաշվարկ և վերլուծելով դրան՝ կարող ենք հանգել հետևյալ եզրակացություններին.

- Պետական պարտքի արդյունավետ կառավարումը օրակարգային խնդիր է Հայաստանի Հանրապետության համար:
- Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսատնտեսական համակարգի հետագա զարգացման համար կարևոր նշանակություն ունեն պետական պարտքի կառավարման արդյունավետության բարձրացման ներուժային հնարավորությունների բացահայտումը և օգտագործումը, պարտքի կառավարման համակարգի կատարելագործումը:

Հաշվի առնելով 2017թ-ի արդյունքներով ՀՀ կառավարության պարտք / ՀՆԱ հարաբերակցության 47.7% ցուցանիշը՝ անհրաժեշտ է առավել զգույշ և ուշադիր լինել նոր պարտքի ներգրավման և պարտքային պարտավորությունների մարման հարցում, որպեսզի հնարավոր լինի խուսափել դեֆոլտ հայտարարվելու վտանգից:

Օգտագործված աղբյուրների ցանկ

1. «Պետական պարտքի մասին» ՀՀ օրենք, 2008թ, www.Arlis.am
2. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե <<ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը>> հրապարակումներ, 2000-2018թթ, https://www.armstat.am
3. www.minfin.am՝ ՀՀ Ֆինանսների նախարարության պաշտոնական կայք,
4. http://www.minfin.am/hy/chart/
5. «ՀՀ 2018թ-ի պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ, www.minfin.am
6. ՀՀ պետական պարտքի տարեկան հաշվետվություն 2018թ, www.minfin.am
7. ՀՀ պետական պարտքի տարեկան հաշվետվություն 2016թ, www.minfin.am
8. https://www.armstat.am

Сдана/Հանձնվել է՝ 24.10.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 2.11.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 6.11.2019

Էստոնիայի և Հայաստանի կենսաթոշակային համակարգերի համեմատական վերլուծությունը

Համբարձումյան Լ. Ս.
ՀՊՏՀ ֆինանսների ամբիոնի ասպիրանտ (Երևան, Հայաստան)
Lusine.hambardzumyan2018@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ կուտակային կենսաթոշակային համակարգ, պարտադիր կուտակային բաղադրիչ, կենսաթոշակային համակարգի մասնակիցների նախընտրություններ, կենսաթոշակային համակարգը կարգավորող օրենսդրական սահմանափակումներ, կենսաթոշակային ֆոնդերի եկամտաբերություն

Сравнительный анализ пенсионных систем Эстонии и Армении

Амбардзумян Л.С.
АГЭУ, Кафедра финансов, аспирант (Ереван, Армения)
Lusine.hambardzumyan2018@gmail.com

Резюме: В экспертных кругах часто отмечается, что армянская пенсионная система основана на эстонском опыте. Для выяснения истинности этого наблюдения, в данной статье изучаем и сравниваем подходы двух стран и полученные результаты: степень участия в пенсионных фондах, предпочтения участников в плане выбора фондов, законодательные ограничения, а также доходность пенсионных фондов.
Ключевые слова: накопительная пенсионная система, обязательная накопительная компонент, предпочтения участников пенсионной системы, законодательные ограничения, регулирующие пенсионную систему, доходность пенсионных фондов

Comparative Analysis of Pension Systems of Estonia and Armenia

Hambardzumyan L.S.
ASUE, Chair of finance, PhD student (Yerevan, Armenia)
Lusine.hambardzumyan2018@gmail.com

Abstract: Experts usually note that Armenian pension system is based on the Estonian experience. To find out the truth of this observation, in this article we study and compare the approaches of the two countries and the recorded results: the degree of participation in pension funds, the preferences of participants in terms of the funds, the legislative restrictions, as well as the profitability of pension funds.
Keywords: Accumulative pension system, mandatory accumulative component, preferences of pension system participants, legislative restrictions regulating the pension system, profitability of pension funds

ՀՀ կենսաթոշակային համակարգի բարեփոխումները պայմանավորված էին մի շարք գործոններով (ժողովրդագրական վիճակի զարգացման միտումները, անձի եկամուտների և կենսաթոշակի չափի միջև կապի բացակայությունը և այլն)։ Այդ խնդիրների լուծման նպատակով ՀՀ-ն անցում կատարեց կուտակային կենսաթոշակային համակարգին։ Փորձագիտական շրջանակներում հաճախ է նշվում, որ այդ համակարգը հիմնված է էստոնական փորձի վրա։ Պարզելու համար այս դիտարկման ճշմարտացիությունը, անհրաժեշտ ենք համարում ուսումնասիրել և համեմատել երկու երկրների որդեգրած մոտեցումները և արձանագրված արդյունքները՝ կենսաթոշակային ֆոնդերում մասնակցության աստիճանը, մասնակիցների նախապատվությունները ֆոնդերի ընտրության առումով, ոլորտը կարգավորող օրենսդրական սահմանափակումները, ինչպես նաև կենսաթոշակային ֆոնդերի եկամտաբերությունները։

Երկու երկրներն էլ հետխորհրդային անցյալով և փոքր, բայց դինամիկ զարգացող տնտեսություն ունեն։ 2000-ական թթ. սկզբին ԷՀ-ն, իսկ 2010թ. ՀՀ-ն անցում կատարեցին կենսաթոշակային բազմաստիճան համակարգին։ Այժմ երկու երկրների կենսաթոշակային համակարգերն էլ հիմնված են 3 հենասյուների վրա։ Դրանք են՝ պետական թոշակ, պարտադիր կուտակային թոշակ և կամավոր

կուտակային թոշակ: Ի տարբերություն էստոնական մոդելի՝ ՀՀ-ում պետական կենսաթոշակն առանձին բաղադրիչներով է ներկայացված՝ «0» աստիճան (կամ սոցիալական կենսաթոշակ) և «1» աստիճան (աշխատանքային կենսաթոշակ), որոնց շնորհիվ առանձնացվում են համապատասխան աշխատանքային ստաժ ունեցողները և չունեցողները:

Պարտադիր բաղադրիչը երկու երկրներում գործարկվեց գրեթե 10 տարի տարբերությամբ: 2003թ. սկսած Էստոնիայում այս բաղադրիչը պարտադիր է բոլոր նրանց համար, ովքեր ծնվել են 1983թ. և դրանից հետո, իսկ ավելի տարեցներին թույլատրվել է միանալ երկրորդ բաղարիչին մինչև 2010թ.: ՀՀ-ում պարտադիր բաղադրիչը գործի դրվեց 2014թ.: ՀՀ-ում սոցիալական վճար կատարելու պարտավորություն ունեն 1974թ. հունվարի 1-ից հետո ծնված վարձու աշխատողները, անհատ ձեռնարկատերերը և նոտարները (բացառությամբ որոշակի խմբերի, որոնք իրավունք ունեին հրաժարվելու վճարներ կատարելուց մինչև 2018թ.հուլիսի 1-ը), ինչպես նաև պարտադիր բաղադրիչին կարող են միանալ նաև մինչև 1974թ. ծնված անձինք կամավոր կերպով:

Երկու երկրների պարտադիր բաղադրիչի շրջանակներում կատարվող հատկացումների չափերն ունեն հետևյալ պատկերը: ԷՀ-ում անձը վճարում է իր համախառն աշխատավարձի 2%-ը, իսկ գործատուի վճարած սոցիալական հարկի հաշվին պետությունն իր հերթին ավելացնում է 4% (սոցիալական հարկի կենսաթոշակային ապահովագրավճարից) (ընդհանուր 6%): Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պատճառով որոշակի փոփոխություններ արվեցին դրույքաչափերի հետ կապված, սակայն սկսած 2013թ. վերադարձ կատարվեց պարտադիր կուտակային վճարների սկզբնական տարբերակին: ՀՀ-ում ի սկզբանե պարտադիր կուտակային համակարգի մասնակիցները սոցիալական վճար են կատարել իրենց բազային եկամտի 5%-ի չափով, և ևս 5%-ը մասնակցի օգտին վճարվել է պետական բյուջեից (ընդհանուր 10%):

Ստացվում է, որ մասնակիցների կողմից կատարվող վճարի դրույքաչափը ՀՀ-ում 2,5 անգամ մեծ էր, քան Էստոնիայում, չնայած որ ՀՀ-ում միջին ամսական աշխատավարձը 3,3 անգամ ավելի քիչ էր, քան Էստոնիայում: Բացի այդ մասնակցի օգտին կատարվող ընդհանուր հատկացումները ՀՀ-ում (10%) ևս ավելի մեծ էին, քան Էստոնիայում (ընդհանուր 6%): Սա կարող ենք բացատրել այն հանգամանքով, որ ՀՀ-ում պարտադիր կուտակային համակարգի մասնակիցների տարիքային շեմը համեմատաբար բարձր է (1974թ.և հետո ծնված անձինք կուտակման առաջին տարում՝ 2014թ., եղել են 40 տարեկան և ավելի ցածր տարիքի, իսկ Էստոնիայի պարտադիր կենսաթոշակային բաղադրիչի մասնակիցները կուտակման առաջին տարում՝ 2003թ., եղել են 20 տարեկան և ավելի ցածր տարիքի), ուստի ՀՀ-ում մասնակիցներն ունեն ավելի քիչ ժամանակ կուտակելու համար մինչև կենսաթոշակային տարիքի լրանալը, քան Էստոնիայում, և բնական է, որ ՀՀ-ում կուտակային վճարների չափը պետք է ավելի մեծ լինի, որպեսզի ապահովվի կենսաթոշակի ցանկալի մակարդակը:

Նշենք նաև, որ ՀՀ-ում 2018թ. հուլիսի 1-ից պարտադիր կուտակային համակարգի մասնակիցների և նրանց օգտին պետական բյուջեից կատարվող հատկացումների սահմանաչափերն օրենսդրական փոփոխություններից հետո դարձան համապատասխանաբար 2,5% և 7,5%՝ անփոփոխ թողնելով հատկացումների ընդհանուր 10% սահմանաչափը:

Ինչ վերաբերում է կամավոր կուտակային բաղադրիչներին, և՛ ԷՀ-ում, և՛ ՀՀ-ում կամավոր կուտակային բաղադրիչները ներկայացվել են մինչ պարտադիր բաղադրիչը, սակայն լայնորեն չեն օգտագործվում, ուստի հետազոտության ընթացքում ավելի մեծ ուշադրություն կհատկացնենք երկրորդ բաղադրիչին:

Էստոնիայի կենսաթոշակային բարեփոխումները մեծամասամբ համարվում են հաջողակ, հիմնականում այն պատճառով, որ մասնակցությունը երկրորդ բաղադրիչին շատ ավելի ընդգրկուն էր, քան ենթադրվում էր: Ի տարբերություն ՀՀ-ի և մի շարք այլ երկրների, որտեղ երկրորդ բաղադրիչին մասնակցությունը պարտադիր դարձավ մասնակիցների բոլոր խմբերի համար միաժամանակ, Էստոնիայում այս բաղադրիչին միանալը կազմակերպվեց մի քանի փուլերով: 2003-2010թթ. առանձին տարիքային խմբերի համար սահ-

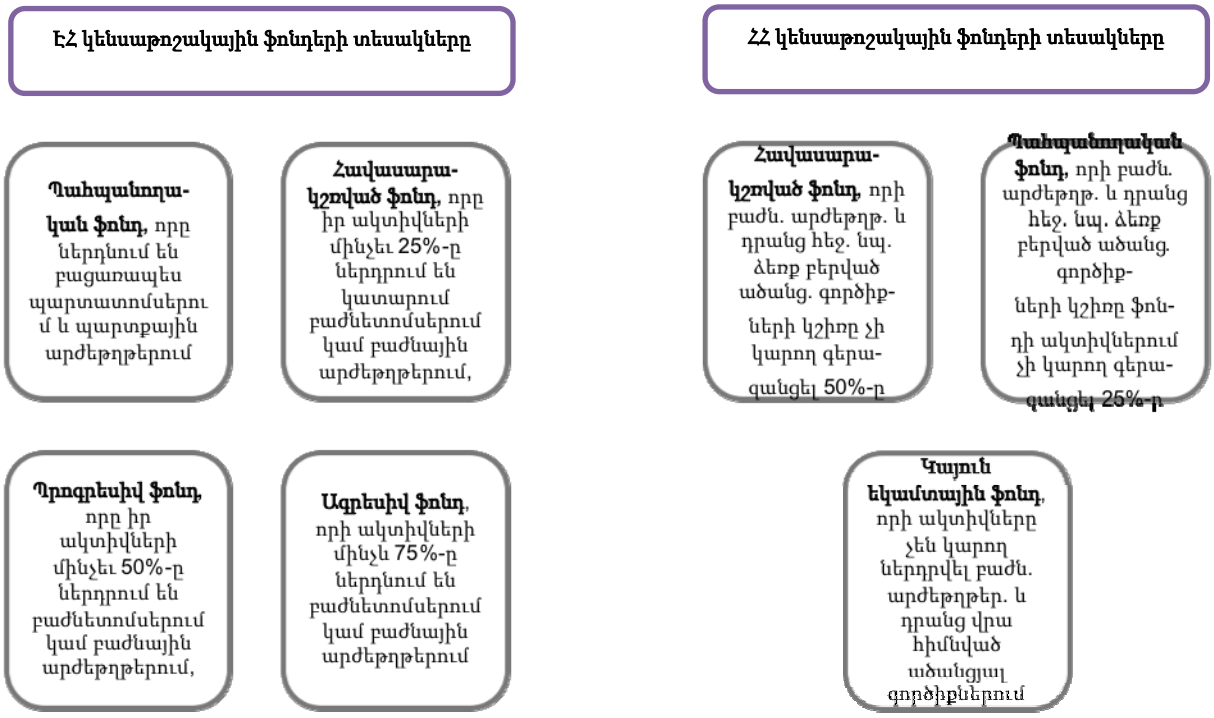

Գծապատկեր 1. Կենսաթոշակային ֆոնդերի տեսակները ԷՀ-ում և ՀՀ-ում

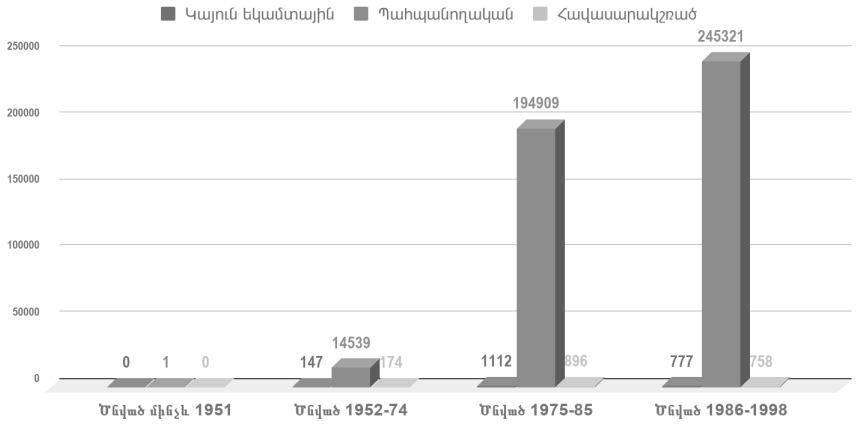

Գծապատկեր 2. ՀՀ կենսաթոշակային ֆոնդերի մասնակիցների քանակն՝ ըստ տարիքային տարանջատման 31.01.2019թ.-ի դրությամբ (ՀՀ Կենտրոնական բանկ, Ֆինանսական կազմակերպությունների վիճակագրություն, Պարտադիր կենսաթոշակայաին ֆոնդեր https://www.cba.am/am/SitePages/statfinorg.aspx)

մանված էին տարբեր ժամկետներ այս բաղադրիչին միանալու համար և մասնակիցների մեծ մասն իրավունքն ուներ ընտրել մասնակցել, թե ոչ: Այս մոտեցման շնորհիվ Էստոնիայում արդեն 2013թ. վերջին սխեման ընդգրկում էր 18-63 տարեկան բնակչության մոտ 81%-ը[1]: ՏՀԶԿ-ի ՝՝Pension Markets in Focus՞՞ 2018թ. տարեկան հաշվետվությունում ներկայացված են տարբեր երկրների՝ կենսաթոշակային ֆոնդերի մասնակիցների և աշխատունակ տարիքի բնակչության հարաբերակցությունները: Այս ցուցանիշով Էստոնիան առաջատար դիրք է զբաղեցնում (4-րդ հորիզոնական): Որպես համեմատություն՝ նշենք, որ ՀՀ-ն զբաղեցնում է 24-րդ տեղը[2]: Այնուամենայնիվ, մասնակցությունը լավագույն ցուցանիշը չէ կենսաթոշակային համակարգը գնահատե-

[1] Ringa Raudla & Karsten Staehr, "Pension Reforms and Taxation in Estonia", Baltic Journal of Economics, Published online: 03 Jun 2014, Pages 64-92 https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1406099X.2003.10840401

[2] OECD Pension Market in Focus 2018 http://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/Pension-Markets-in-Focus-2018.pdf

լու համար և հասարակության բարեկեցության վրա ազդեցության մասին քիչ տեղեկատվություն է տալիս:

ԷՀ-ում օրենքով սահմանված կարգով կարող են լինել 4 տեսակի, իսկ ՀՀ-ում՝ 3 տեսակի կենսաթոշակային ֆոնդեր, ընդ որում՝ ՀՀ-ում բացակայում է ամենառիսկային ֆոնդի տեսակը ԷՀ-ում (ֆոնդի ակտիվների մինչև 75%-ը կարող է ներդրվել բաժնետոմսերում և բաժնային արժեթղթերում): Կենսաթոշակային ֆոնդերի տեսակները ԷՀ-ում և ՀՀ-ում ներկայացված են գծապատկեր 1-ում:

Էստոնիայում բոլոր ներդրումներն ավտոմատ կերպով ներդրվում են առավել պահպանողական ռազմավարության մեջ (առանց բաժնետոմսերի մասնակցության), քանի դեռ մասնակիցը չի ընտրել այլ կենսաթոշակային ֆոնդ: Նման մոտեցման հիմնավորումը կարող է լինել այն, որ նրանք, ովքեր չեն կարող ընտրություն կատարել, կարող են նաև ավելի քիչ հակված լինել ռիսկի: Այն նաև մասնակիցներին հնարավորություն է տալիս ժամանակ ունենալ մտածելու այն մասին, թե որ ռազմավարությունն է լավագույնս համապատասխանում իրենց կարիքներին: Այսպիսով, ներդրումներ են կատարվում ֆիքսված եկամուտ ունեցող պորտֆելում այն սպասումով, որ ապագայում մասնակիցը կկատարի իր ներդրումային ընտրությունը[3]:

Հետաքրքրական է, որ Էստոնիայում մասնակիցների մեծ մասը նախընտրել է հատկացումներ կատարել առավել ռիսկային՝ պրոգրեսիվ և ագրեսիվ ֆոնդերում: 2019թ. դրությամբ պրոգրեսիվ ֆոնդերում հատկացումներ են կատարել մասնակիցների շուրջ 54%-ը, իսկ ագրեսիվ ֆոնդերում՝ մոտ 29%-ը[4]:

Տնտեսագետներ Տ. Մեդայսկիսը և Ի. Բուսկուտեն նշում են, որ մասնակիցների մեծ մասն ընտրել է անհամապատասխան ֆոնդ մասնակցելու համար. երիտասարդներն ընտրել են առավել պահպանողական կենսաթոշակային ֆոնդեր, իսկ ավելի տարեց և նախակենսաթոշակային տարիքի մասնակիցներն իրենց կենսաթոշակային վճարները ներդրել են ավելի ռիսկային ֆոնդերում: Երկու դեպքում էլ կա ռիսկ. ավելի երիտասարդ մասնակիցները ռիսկ են կրում կուտակել ավելի քիչ միջոցներ, քան նրանք կարող են, իսկ տարեցները ռիսկի են ենթարկում իրենց խնայողությունները շուկայական տատանումների ժամանակ: Հիմնական պատճառներից մեկն այն է, որ ֆոնդի կառավարիչների կողմից իրականացվող ակտիվ գովազդային արշավների շնորհիվ է մասնակիցների ճնշող մեծամասնությունն ընտրում առավել ակտիվ կենսաթոշակային պլանները[5]: Մեր կարծիքով, նման վարքագիծը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ ավելի տարեց մասնակիցներն ունեն ավելի քիչ ժամանակ մինչ կենսաթոշակային տարիքի հասնելը, և ցանկանում են իրենց միջոցները ներդնել ավելի մեծ եկամտաբերություն «խոստացող» ֆոնդերում, որպեսզի կենսաթոշակային տարիքի հասնելիս տնօրինեն արդեն ավելի մեծ չափի միջոցների:

Էստոնիայում, ընդհանուր առմամբ, մասնակիցների կողմից ավելի ռիսկային ֆոնդերին նախապատվություն տալը կարելի է դիտարկել նաև որպես ֆոնդային շուկայի բարենպաստ զարգացման հետևանք[6]: Ի տարբերություն Էստոնիայի՝ ՀՀ-ում արժեթղթերի շուկան թերզարգացած է: Այս առումով հետաքրքրքրական է ուսումնասիրել ՀՀ կենսաթոշակային ֆոնդերում մասնակիցների նախընտրությունները (գծապատկեր 2):

Ինչպես տեսնում ենք գծապատկեր 2-ից, կենսաթոշակային ֆոնդերի մասնակիցների ճնշող մեծամասնությունը՝ 99,17%-ը, ընտրել է պահպանողական ֆոնդերը, և միայն 0,43%-ն է ընտրել ավելի նվազ ռիսկային՝ կայուն եկամտային ֆոնդը և մոտ 0,4%-ը՝ ամենաշատ ռիսկային՝ հավասարակշռված ֆոնդը: Սա հիմնականում պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ մասնակիցների մեծ մասը ֆոն

[3] OECD Pensions Outlook 2018 http://www.actuarialpost.co.uk/downloads/cat_1/OECD-PensionsOutlook2018-master-181109.pdf

[4] ԷՀ պետական կենսաթոշակային կենտրոնի պաշտոնական կայք, Pensionikeskus https://www.pensionikeskus.ee/en/statistics/ii-pillar/funded-pension-daily-statistics/

[5] Olga Rajevska, "Funded Pillars in the Pension Systems of Estonia, Latvia and Lithuania", Article in Economics and Business, 23:83-89, January 2013 https://www.researchgate.net/publication/280067255_Funded_Pillars_in_the_Pension_Systems_of_Estonia_Latvia_and_Lithuania

[6] Pension Funds Online, published by Wilmington Publishing & Information https://www.pensionfundsonline.co.uk/content/country-profiles/estonia/9

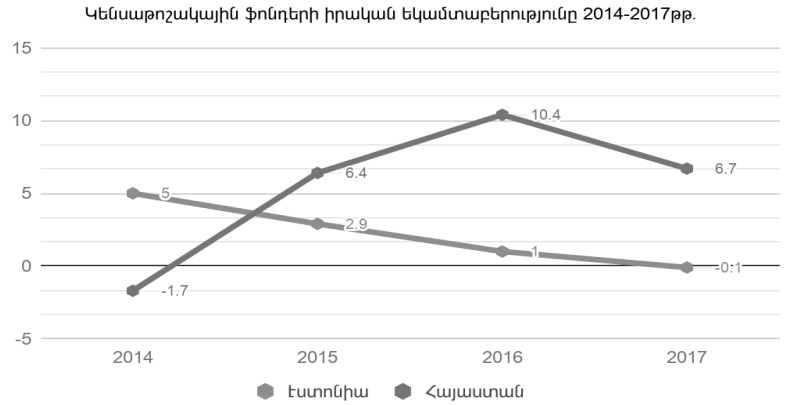

Գծապատկեր 3: Կենսաթոշակային ֆոնդերի իրական եկամտաբերությունները ԷՀ-ում և ՀՀ-ում 2014-2017թ. (OECD Pension Market in Focus 2018 http://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/Pension-Markets-in-Focus-2018.pdf)

դի և կառավարչի ընտրություն չի կատարել, և համակարգն, ըստ ՀՀ օրենսդրության, ավտոմատ ընտրություն է կատարել նրանց փոխարեն՝ ընտրելով միջին ռիսկայնություն ունեցող պահպանողական ֆոնդը: Ասվածը վկայում են նաև ՀՀ կենտրոնական բանկի ներկայացրած պարտադիր կենսաթոշակային ֆոնդերի վերաբերյալ վիճակագրական տվյալները, որտեղ փայերի քանակի փոփոխության մասին աղյուսակի «ծրագրային մոդուլով» ընտրված փայեր (այսինքն, մասնակիցը չի ընտրել ֆոնդ և կառավարիչ, այլ համակարգի ավտոմատ ընտրության հիման վրա են ձեռքբերվել) տողից պարզ է դառնում, որ հենց այդ եղանակով են ընտրված պահպանողական ֆոնդերի 3830083 փայերը, որոնք կազմում են կենսաթոշակային ֆոնդերի փայերի քանակի շուրջ 96,28%-ը:[1] Այս հանգամանքը կարող է պայմանավորված լինել ինչպես մասնակիցների ֆինանսական գրագիտությամբ, այնպես էլ նրանց կողմից համակարգի գործունեության նկատմամբ էական անտարբերությամբ: Այս առումով տարբերվող է էստոնացիների մոտեցումը, որոնց մեծ մասը ոչ միայն նախընտրում է ավելի ռիսկային ֆոնդերը, այլ նաև մասնակիցները բավականին հաճախ են փոփոխում իրենց ֆոնդերի տեսակները և կառավարիչներին, ինչն էլ չի կարող բարենպաստ միջավայր ստեղծել երկարաժամկետ ներդրումների համար[2]:

Էստոնիան նորարարական կարգավորման մոտեցումներով շուկա է, չնայած այն ակտիվների կառավարիչների համար մեծ շուկա չէ՝ կախված երկրի փոքր չափերից: Էստոնիայում պարտադիր կենսաթոշակային ֆոնդերի կարգավորումը առանձնանում է. չկան նվազագույն երաշխիքներ եւ գրեթե չկան սահմանափակումներ միջազգային ներդրումների եւ միջոցների տրամադրման ռիսկ/եկամտաբերության տարբեր պրոֆիլների վրա: Միջազգային ներդրումներին վերաբերող կանոնները զգալիորեն ազատական բնույթ են կրում: Եվրոպական տնտեսական գոտում, ՏՀԶԿ-ի երկրներում և մի շարք այլ երկրներում ներդրումների սահմանափակումներ չկան, բայց կան որոշակի ներդրումային սահմանաչափեր կոնկրետ գործիքների վրա:

ՀՀ օրենսդրությունն ավելի խիստ սահմանափակումներ է նախատեսում կենսաթոշակային ֆոնդերի ակտիվների ներդրման նկատմամբ: Կենսաթոշակային ֆոնդերի ակտիվների ներդրումները կատարվում են հայկական դրամով և արտարժույթով, ընդ որում՝ արտարժույթով ներդրումները չեն կարող գերազանցել կենսաթոշակային ֆոնդի միջոցների 40%-ը (կարող ենք ներդրվել ՏՀԶԿ և ԵՄ անդամ պետություններում): Դա նշանակում է, որ գումարի առնվազն 60%-ը ներդրվում է Հայաստանում հայկական դրամով՝ խթանելով երկրի տնտեսությունը: Կենսաթոշակային ֆոնդի մասնակիցների կատարած պարտադիր կուտակային վճարների ամբողջ գումա-

[1] ՀՀ Կենտրոնական բանկ, Ֆինանսական կազմակերպությունների վիճակագրություն, Պարտադիր կենսաթոշակային ֆոնդեր https://www.cba.am/am/SitePages/statfinorg.aspx

[2] Reeta Paakkinen, "Pensions in CEE: New dawns for Baltic pensions", Intelligence on European Pensions and Institutional Investment, January 2017 (magazine) https://www.ipe.com/pensions/pensions-in/cee/pensions-in-central-and-eastern-europe-new-dawns-for-baltic-pensions/10016931.article

րի՝ ճշգրտված տարեկան գնաճով, վերադարձելիությունը երաշխավորվում է ՀՀ և երաշխիքային ֆոնդի միջոցների հաշվին[3]:

Կուտակային համակարգի հաջողության գլխավոր նախապայման է կուտակվող միջոցներով ներդրումների քաղաքականությունը, ուստի հայաստանյան օրենսդրությունը այս տեսանկյունից թեպետ բավականին խիստ է, սակայն ՀՀ կենսաթոշակային ֆոնդերի՝ վերջին տարիների գրանցած արդյունքները եկամտաբերության առումով շատ ավելի բարձր են, քան առավել «ազատական» օրենսդրությամբ Էստոնիայի կենսաթոշակային ֆոնդերինը: Համեմատության համար վերցնելով 2014թ.-ից սկսած ԷՀ և ՀՀ կենսաթոշակային ֆոնդերի եկամտաբերությունները՝ կունենանք հետևյալ պատկերը (գծապատկեր 3):

Ինչպես տեսնում ենք, Էստոնիայի կենսաթոշակային ֆոնդերի իրական եկամտաբերությունը վերջին տարիներին գնալով նվազել է: Իրական եկամտաբերությունը վերջին 15 տարիների ընթացքում կազմում է տարեկան -0,2%, իսկ իրական եկամտաբերությունը վերջին 10 տարիների ընթացքում -1,3% տարեկան: Ըստ ՏՀԶԿ-ի ՝՝Pension Markets in Focus՝՝ 2018թ. տարեկան հաշվետվության՝ 2017թ. ԷՀ կենսաթոշակային ֆոնդերի իրական եկամտաբերությունը կազմել է -0,1%, ինչը ՏՀԶԿ երկրների շարքում երկրորդ բացասական արդյունքն է: Այս ցուցանիշը ցածր է գնաճի ցուցանիշից: Համեմատության համար նշենք, որ ՏՀԶԿ-ի երկրների կենսաթոշակային ֆոնդերի միջին կշռված իրական եկամտաբերությունը 2017թ. կազմել է 6,6%: Իհարկե, ՀՀ կենսաթոշակային ֆոնդերի համար դեռ վաղ է կարծիք կազմելը, սակայն դրանք տարեկան եկամտաբերության առումով առաջատար դիրքերում են գտնվում ՏՀԶԿ և ՏՀԶԿ անդամ չհանդիսացող երկրների համեմատ (ՏՀԶԿ-ի ՝՝Pension Markets in Focus՝՝ 2017թ. հաշվետվության մեջ ՀՀ-ն զբաղեցնում է 1-ին տեղ[4], իսկ ՏՀԶԿ-ի ՝՝Pension Markets in Focus՝՝ 2018թ.՝ 6-րդ տեղը):

Էստոնիայի կենսաթոշակային ֆոնդերի ցածր եկամտաբերությունը բացատրվում է մի շարք գործոններով (ոլորտը կարգավորող կանոնները, ֆոնդերի կառավարիչների բարձր վարչական ծախսերը և այլն): Վերջին մի քանի տարիների ընթացքում այս քննադատությունը նույնիսկ հանգեցրել է երկրորդ բաղադրիչի շուկայում նոր ոչ բանկային խաղացողի՝ TULEVA-ի առաջացմանը, որի կենսաթոշակային ֆոնդերը ցածր վարչական ծախսեր ունեն և պարզապես հետևում են շուկայի խոշոր խաղացողների որոշումներին, սակայն դրանք նույնպես միայն աճել են ավելի շատ, քան գնաճը Էստոնիայում:

Ամփոփելով կատարված հետազոտությունը կարող ենք կատարել հետևյալ եզրահանգումները.

- Երկու երկրների գլխավոր ընդհանրական առանձնահատկությունն այն է, որ կենսաթոշակային համակարգերն հիմնված են 3 հենասյունների վրա՝ պետական թոշակ, կուտակային թոշակ (պարտադիր) և լրացուցիչ կուտակային թոշակ (կամավոր):
- ՀՀ-ում պարտադիր բաղադրիչի շրջանակներում մասնակիցների օգտին կատարվող հատկացումները գրեթե 2 անգամ գերազանցում են Էստոնիայում կատարվող հատկացումներին, որը կարող ենք բացատրել այն հանգամանքով, որ ՀՀ-ում մասնակիցներն ունեն ավելի քիչ ժամանակ կուտակելու համար մինչև կենսաթոշակային տարիքի լրանալը, քան Էստոնիայում, և բնական է, որ ՀՀ-ում կուտակային վճարների չափը պետք է ավելի մեծ լինի, որպեսզի ապահովվի կենսաթոշակի ցանկալի մակարդակը:
- Էստոնիայում մասնակցությունը պարտադիր բաղադրիչին շատ ավելի ընդգրկուն է, քան Հայաստանում: Պատճառն այն է, որ ԷՀ-ում այս բաղադրիչին միանալը պարտադիր դարձավ ոչ թե մասնակիցների բոլոր խմբերի համար միաժամանակ, այլ կազմակերպվեց մի քանի փուլերով:
- Էստոնիայում օրենքով սահմանված կարգով կարող են լինել 4 տեսակի, իսկ ՀՀ-ում՝ 3 տեսակի կենսաթոշակային ֆոնդեր, ընդ որում՝ ՀՀ-ում բացակայում է ամենառիսկային ֆոնդի տեսակը Էստոնիայում (ֆոնդի ակտիվների մինչև 75%-ը կարող է ներդրվել բաժնետոմսերում և բաժնային արժեթղթերում):
- Էստոնացիների մեծ մասն ընտրել է առավել ռիսկային կենսաթոշակային ֆոնդերը

[3] «Կուտակային կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենք, 22.12.2010

[4] OECD Pension Market in Figures 2018 http://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/Pension-Funds-in-Figures-2017.pdf

և հաճախ է փոփոխում դրանք, որը կարելի է դիտարկել որպես ֆոնդային շուկայի բարենպաստ զարգացման հետևանք: Մասնակիցների մեծ մասն ընտրել է անհամապատասխան ֆոնդ մասնակցելու համար, ինչը կարող ենք բացատրել թե՛ ֆոնդի կառավարիչների կողմից իրականացվող ակտիվ գովազդային արշավներով, և թե՛ այն հանգամանքով, որ ավելի տարեց մասնակիցներն ունեն ավելի քիչ ժամանակ մինչ կենսաթոշակային տարիքի հասնելը և ցանկանում են իրենց միջոցները ներդնել ավելի մեծ եկամտաբերություն «խոստացող» ֆոնդերում:Ի տարբերություն Էստոնացիների՝ ՀՀ-ում մասնակիցների ճնշող մեծամասնությունը հատկացումներ է կատարում միջին ռիսկայնության՝ պահպանողական ֆոնդերում՝ հիմնականում պայմանավորված այն հանգամանքով, որ համակարգն ավտոմատ ընտրություն է կատարել նրանց փոխարեն՝ ֆոնդ և կառավարիչ չընտրելու պատճառով: Այսպիսի վարքագիծը կարող է պայմանավորված լինել ինչպես մասնակիցների ֆինանսական գրագիտությամբ, այնպես էլ նրանց կողմից համակարգի գործունեության նկատմամբ էական անտարբերությամբ:

- ՀՀ կենսաթոշակային համակարգը կարգավորող օրենսդրական դաշտն, ի տարբերություն էստոնականի, առավել խիստ սահմանափակումներ է նախատեսում, սակայն ՀՀ կենսաթոշակային ֆոնդերի՝ վերջին տարիների գրանցած արդյունքները եկամտաբերության առումով շատ ավելի բարձր են, քան առավել «ազատական» օրենսդրությամբ Էստոնիայի կենսաթոշակային ֆոնդերինը: Վերջին տարիներին Էստոնիայի կենսաթոշակային ֆոնդերը իրական եկամտաբերության առումով բավականին ցածր ցուցանիշներ են գրանցել, իսկ հայաստանյան կենսաթոշակային ֆոնդերը տարեկան եկամտաբերության առումով առաջատար դիրքերում են գտնվում ՏՀԶԿ և ՏՀԶԿ անդամ չհանդիսացող երկրների համեմատ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ԷՀ պետական կենսաթոշակային կենտրոնի պաշտոնական կայք՝ https://www.pensionikeskus.ee/en/ [EH petakan kensatoshakayin kentroni pashtonakan kayq - https://www.pensionikeskus.ee/en/]
2. «Կուտակային կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենք, 22.12.2010թ. [“Kutakayin kensatoshakneri masin” HH orenq, 22.12.2010t. [in Armenian]]
3. ՀՀ Կենտրոնական բանկի պաշտոնական կայք՝ https://www.cba.am [HH Kentronakan banki pashtonakan kayq - https://www.cba.am]
4. ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե՝ https://www.armstat.am/am/ [HH Vichakagrakan komite - https://www.armstat.am/am/]
5. Andres Võrk, Magnus Piirits and Evelin Jõgi, “The Impact of Introduction of Funded Pension Schemes on Intragenerational Inequality in Estonia”, A Cohort Microsimulation Analysis, 29 June 2015
6. Magnus Piirits, Mart Masso, Ingel Kadarik, “Estonia: First steps towards a more flexible pension system”, Eurofound, Published on: 01 Mar 2017
7. OECD Pension Market in Figures 2018
8. OECD Pension Market in Focus 2018
9. OECD Pensions Outlook 2018
10. OECD Survey of investment regulation of pension funds 2018
11. Olga Rajevska, “Funded Pillars in the Pension Systems of Estonia, Latvia and Lithuania”, Article in Economics and Business, 23:83-89, January 2013
12. Pension Funds Online, published by Wilmington Publishing & Information
13. Reeta Paakkinen, “Pensions in CEE: New dawns for Baltic pensions”, Intelligence on European Pensions and Institutional Investment, January 2017 (magazine)
14. Ringa Raudla & Karsten Staehr, “Pension Reforms and Taxation in Estonia”, Baltic Journal of Economics, Published online: 03 Jun 2014, Pages 64-92

Сдана/Հանձնվել է՝ 25.11.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 28.11.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 2.12.2019

Եկամտային հարկի համահարթեցման հնարավոր հետեվանքների ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա Հայաստանի Հանրապետությունում

Սարոյան Կ.Ի.
ՀՀ Պետական Կառավարման Ակադեմիա (Երևան, Հայաստան)
karensaroyan@paara.am

Վճռորոշ բառեր՝ Եկամտային հարկի համահարթեցում, միավոր աշխատաժամանակ, տնօրինվող եկամուտ, մուլտիպլիկատորի էֆեկտ, սպառման և խնայողության հակում

Влияние возможных последствий выравнивания подоходного налога на экономический рост в Республике Армения

Сароян К.И.
Академия Государственного Управления Республики Армения (Ереван, Армения)
karensaroyan@paara.am

Резюме: В этой статье на теоретическом уровне анализируется влияние возможных последствий выравнивания подоходного налога на экономическый рост в Республике Армении. Рассматриваются возможные негативные последствия выравнивания подоходного налога, сравнивая их с ожидаемыми выгодами. Теоретический анализ свидетельствует, что в краткосрочной перспективе кажется больее вероятным, что выравнивание будет препятствовать экономическому росту из-за возможного сокращения рабочего времени и низкого влияния мультипликатора потребления.
Ключевые слова: Выравнивание подоходного налога, единица труда, располагаемый доход, эффект мультипликатора, склонность к потреблению и сбережению

The Impact of the Possible Consequences of Flat Income Tax on Economic Growth in the Republic of Armenia

Saroyan K.I.
Public Administration Academy of the Republic of Armenia (Yerevan, Armenia)
karensaroyan@paara.am

Abstract: In this article we theoretically analyze the impact of the possible consequences of flat income tax on economic growth in the Republic of Armenia. We observe the possible negative consequences of flat income tax comparing them with expected benefits. This theoretically implemented analysis testifies that in the short run it seems more likely that flattening will discourage economic growth due to the possible shortening of working time and low impact of the multiplier of consumption.
Keywords: Flat income tax, unit labor, disposable income, multiplier effect, the marginal propensity to consume and to save

Արդեն երկար ժամանակ է, ինչ մի շարք զարգացող և անցումային շրջանի տնտեսություններ հարկման կոմպլեկս, պրոգրեսիվ համակարգից անցում են կատարում հարկման պարզ ռեժիմների, որոնցից մեկն էլ հանդիսանում է հարկման համահարթ համակարգը:

Սկսած 1940 թվականից մինչև 2011թ. ներառյալ, մոտավորապես 38[1] երկրներ անցում են կատարել հարկման համահարթեցված համակարգին: Երկրների կողմից վերջին տարիներին այպիսի հարկման համակարգի ընդունման 2[2] խոշոր ալիքներ են առանձնացվում: Առաջին խոշոր ալիքը ներառում է Բալթյան երկրները՝ Լատվիան, Լիտվիան և Էստոնիան և բնութագրվում է նրանով, որ այս երկրներում համահարթեցման արդյունքում հարկերը սահմանվեցին համեմատաբար բարձր դրույքաչափի սահմաններում՝ գրեթե հավասար նախկին պրոգրեսիվ համակարգի

[1]Denvil R, Duncan, Economic impact of a "Flat" Tax. What have we learned from the Russian Experience?, Scholl of Public and Enviromental Affairs, Indian University, February 2012, p. 1

[2]Salvador Barrios, Euromod working paper series, Progressive tax reforms in flat tax countries, March 2019, p. 2

ամենաբարձր սահմանային դրույքաչափին: Երկրորդ ալիքը սկիզբ առավ Ռուսաստանի Դաշնությունում, այնուհետև տարածվեց Ռումինիայում և Հունգարիայում: Այս դեպքում հատկանշական էր այն, որ բարեփոխումից հետո հարկերը սահմանվեցին այնպիսի մակարդակում, որը մոտ էր նախկին պրոգրեսիվ համակարգի ամենացածր դրույքաչափին: Ռուսաստանի Դաշնության դեպքը հանդիսանում է առավել շատ ուսումնասիրված դեպքերից մեկը, որի պատճառներից մեկն էլ համարում են դրա կիրառման հաջողությունը: 16.07.1998թ.-ին[3] ընդունված հարկային օրենսգրքի 2-րդ մասին համապատասխան՝ Ռուսաստանը 2001 թվականի հունվարի 1-ից անցում կատարեց եկամտային հարկի համահարթ դրույքաչափի՝ նախկին պրոգրեսիվ հարկման փոխարեն: Ուժի մեջ մտած հարկային օրենսգրքով Ռուսաստանի Դաշնությունում աշխատավարձերի և դրանց հավասարեցված այլ եկամուտների նկատմամբ եկամտային հարկի դրույքաչափը սահմանվեց 13 տոկոս՝ 1 տոկոս բարձր նախկին պրոգրեսիվ համակարգի ամենացածր դրույքաչափից[4]: Ռուսաստանում համահարթեցման կիրառման հաջողությունը պայմանավորում են հիմնականում այդ ժամանակահատվածում ձևավորված տնտեսական բարենպաստ միջավայրով և ընդգրկուն օրենսդրական փաթեթի կիրառմամբ:

Եկամտային հարկի համահարթեցման կողմնակիցները առանձնացնում են դրա կիրառման 3 հիմնական դրական հետևանք՝ պարզությունը, արդյունավետությունը և արդարությունը: Սակայն հարց է առաջանում, թե կոնկրետ ինչպիսի ազդեցություն է այն ունենում տնտեսական աճի վրա՝ առանձին վերցրած: Այս համատեքստում, հատկապես կարևորվում է ՀՀ-ում եկամտային հարկի համահարթեցման հետևանքների վերլուծությունը՝ տնտեսական աճի տեսանկյունից:

Ինչպես գիտենք, 25.06.2019թ.-ին ընդունված ՀՕ-68-Ն օրենքով փոփոխություններ են տեղի ունեցել ՀՀ հարկային օրենսգրքում, որի համաձայն՝ 2020թ.-ի հունվարի 1-ից ՀՀ-ում եկամտային հարկի նախկին պրոգրեսիվ դրույքաչափերի փոխարեն կիրառվելու է միասնական հաստատուն եկամտային հարկ՝ 23 տոկոս դրույքաչափով, որը հաջորդաբար իջնելու է մինչև 20 տոկոս: Այս ամենի հետևանքով նախատեսվում է հարկային եկամուտների կորուստ, որը ՊԵԿ գնահատականների համաձայն կազմելու է 26,218,853,105[5] դրամ, որի հաշվարկման մեթոդիկան տրված է ստորև բերված աղյուսակում (աղյուսակ 1):

Պետք է նշել, որ հարկային եկամուտների նշված կորուստների հաշվարկին չեն մասնակցում՝

1) միկրոձեռնարկատիրության մեջ ներգրավված վարձու աշխատողներին հարկային գործակալի կողմից վճարված եկամտային հարկի գումարները, քանի որ անկախ եկամտային հարկի բազայից միկրոձեռնարկատիրության սուբյեկտները յուրաքանչյուր աշխատողի համար ամսեկան հաշվարկում և վճարում են միանվագ 5000-ական դրամ,

2) «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքին համապատասխան հավաստագրված տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից պահված եկամտային հարկի գումարները, քանզի նույն օրենքին և հարկային օրենսգրքի անցումային դրույթներին համապատասխան՝ մինչև 2022թ. դեկտեմբերի 31-ը ներառյալ «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքին համապատասխան հավաստագրված տնտեսավարող սուբյեկտները յուրաքանչյուր աշխատողի աշխատավարձի նկատմամբ հաշվարկելու և պահելու են եկամտային հարկ՝ 10 տոկոս դրույքաչափով՝ եկամտային հարկի դրույքաչափի ստանդարդ ամսեկան սանդղակի փոխարեն:

Հաշվի առնելով համահարթեցման հնարավոր հետևանքները և ՀՀ տնտեսական առանձնահատկությունները՝ այստեղ փորձել եմ առանձնացնել այն երեք կարևոր ուղղությունները, որոնցով եկամտային հարկի համահարթեցումը կարող է ազդել տնտեսական աճի վրա:

1. Աշխատաժամանակի տևողության քանակի փոփոխությունը: Ինչպես նշեցինք, 2020 թ.-ի հունվարի 1-ից ՀՀ-ում աշխատավարձերը

[3] http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19671/
[4] http://www.garant.ru/infografika/621831/

[5] Գնահատականները կատարվել են ՊԵԿ տեղեկատվական բազայում առկա տվյալների համադրման արդյունքում

Հ/Հ	Ցուցանիշներ	Գնահատական
1	2018թ.-ի ընթացքում վարձու աշխատողներին հարկային գործակալի կողմից վճարված եկամուտներ	1,202,317.301,166
2	Միկրոձեռնարկատիրության մեջ ներգրավված վարձու աշխատողներին հարկային գործակալի կողմից վճարված եկամուտներ	20,685.316,829
3	Միկրոձեռնարկատիրության մեջ չներգրավված վարձու աշխատողներին հարկային գործակալի կողմից վճարված եկամուտներ	1,181,631,984,337
4	Միկրոձեռնարկատիրության մեջ չներգրավված վարձու աշխատողներին հարկային գործակալի կողմից վճարված եկամտային հարկ	297,994,209,413
5	Կանխատեսվող եկամտային հարկ 23% դրույքաչափի կիրառման արդյունքում	271,775,356,398
6	**Պետական բյուջեի հարկային եկամուտների կանխատեսվող կորուստը**	**26,218,853,015**

Աղյուսակ 1. 2020 թվականի հունվարի 1-ից եկամտային հարկի դրույքաչափի փոփոխման արդյունքում ՀՀ պետական բյուջեի հարկային եկամուտների ազդեցության գնահատական, դրամով

և դրան հավասարեցված եկամուտները հարկվելու են միասնական 23 տոկոս դրույքաչափով (բացառությամբ միկրոձեռնարկատիրության և 'Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի պետական աջակցության մասին' ՀՀ օրենքի շրջանակներում հարկային գործակալի կողմից պահվող եկամտյային հարկի)՝ անկախ հարկվող եկամտի մակարդակից: Նախկին դրույքաչափերի հետ համեմատությունից պարզ է դառնում, որ 150000 մինչ 2 միլիոն, ինչպես նաև 2 միլիոն և ավելի եկամուտ ստացող մարդկանց տնօրինվող եկամուտները և բացարձակ և հարաբերական աճ են գրանցելու, որի հետևանքն էլ, ըստ իս, հանդիսանալու է այն, որ շատ բարձր եկամուտ ստացող մարդիկ այս փոփոխությունների հետևանքով էլ ավելի շատ գումար են ստանալու բացարձակ առումով, ինչը կարող է հանգեցնել նրան, որ այս մարդիկ տվյալ պարագայում կզոհաբերեն իրենց աշխատաժամանակի մի մասը՝ ավելի շատ ժամանակ հատկացնելով իրենց ընտանիքին համ հանգստին, միևնույն ժամանակ նախկինի համեմատ ունենալով նույն կամ ավելի տնօրինվող եկամուտ:

ՀՀ-ում մոտավորապես գոյություն ունի 610000 գրանցված աշխատող, որի 65 տոկոսը ստանում են մինչև 150000 դրամի եկամուտ (ներառյալ հարկերը), 34,7 տոկոսը՝ 150000-ից մինչև 2 միլիոն դրամի եկամուտ, իսկ 0.3 տոկոսը՝ 2 միլիոն դրամից ավելի եկամուտ[1].

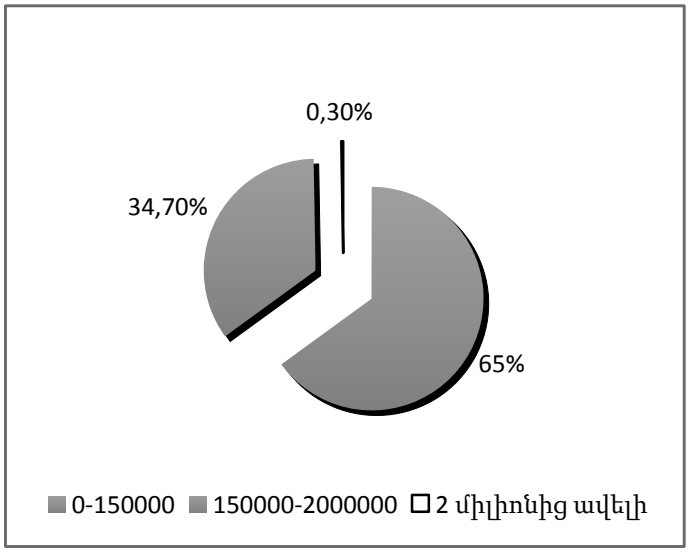

Նկար 1. 0-15000, 150000-200000 և 2 միլիոն ավելա եկամուտ ստացող աշխատողների մասնաբաժինը, տոկոսով

Ինչպես նշվեց, եկամտային հարկի համահարթեցման հետևանքով տեղի է ունենում հարկային եկամուտների կորուստ, որը կարելի է ներկայացնել ստորև բերված գրաֆիկով (նկար 2).

[1] Տվյալները վերցված են ՀՀ ՊԵԿ տեղեկատվական բազայից

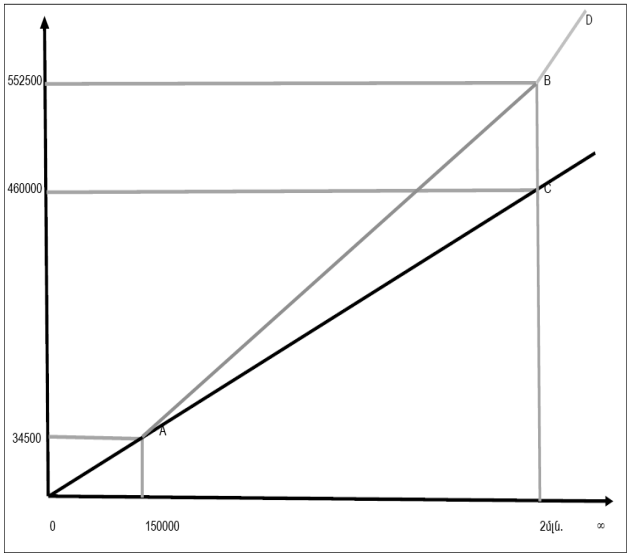

Նկար 2. հարկային եկամուտների կորուսը եկամտային հարկի համահաթեցումից հետո

Ինչպես երևում է գրաֆիկից, A և C կետերով անցնող ուղիղը իրենից ներկայացնում է եկամտային հարկի համահարթեցումից ակնկալվող եկամուտները, որտեղ X-երի առանցքը իրենից ներկայացնում է աշխատավարձի և դրանց հավասարեցված եկամուտների մակարդակը՝ ներառյալ հարկերը, Y-երի առանցքը իրենից ներկայացնում է եկամտային հարկի մակարդակը տվյալ X-ի դեպքում: Միաժամանակ A, B և C կետերով անցնող բեկյալը իրենից ներկայացնում է գործող եկամտային հարկի դրույքաչափը՝ ամսական սանդղակով: Մաթեմատիկորեն, դա կարելի է ներկայացնել հետևալ կերպ.

1) մինչև համահարթեցումը՝

T=0.23X, երբ X-ը գտնվում է 0-150000 դրամի միջակայքում,
T= 34500+0.28X, երբ X-ը գտնվում է 150000-2000000 միջակայքում,
T=552500+0.33X, երբ X-ը մեծ է 2 միլիոնից,

2) համահարթեցումից հետո՝

Y =0.23X, X-ի ցանկացած արժեքի դեպքում,

Որտեղ՝ X-ը աշխատավարձը և դրան հավասարեցված վճարներն են, իսկ T-ն՝ աշխատավարձի և դրան հավասարեցված վճարումների հարկումից գոյացող հարկային եկամուտները:

Վերոնշյալը ձևափոխելով մենք կարող ենք ստանալ տնօրինվող եկամուտների մակարդակը տրված աշխատավարձի և դրան հավասարեցված վճարումների դեպքում՝

1) մինչև համահարթեցումը՝

Y=X-0.23X=0.77X, երբ X-ը գտնվում է 0-150000 դրամի միջակայքում,
Y=150000-34500+0.72X, երբ X-ը գտնվում է 150000-2000000 միջակայքում,
Y=2000000-552500+0.67X, երբ X-ը մեծ է 2 միլիոնից,

2) համահարթեցումից հետո՝

Y=0.77X, X-ի ցանկացած արժեքի դեպքում, որտեղ՝ Y-ը դա տնօրինվող եկամտի մեծությունն է, իսկ X-ը՝ աշխատավարձի և դրանց հավասարեցված վճարների մեծությունն է՝ մինչև հարկումը:

Մինչև համահարթեցումը և համահարթեցումից հետո տնօրինվող եկամտի փոփոխությունը կարելի է ներկայացնել ստորև բերված նկարի միջոցով.

Նկարում A, B և C կետերով անցնող ուղիղը իրենից ներկայացնում է տնօրինվող եկամտի ֆունկցիան եկամտային հարկի համահարթեցումից հետո, իսկ A, D և E կետերով անցնող ուղիղը՝ տնօրինվող եկամտի ֆունկցիան մինչև համահարթեցումը:

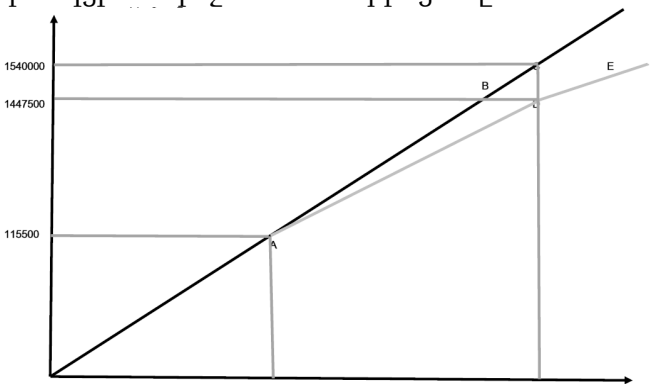

Նկար 3. Տնօրինվող եկամտի փոփոխությունը եկամտային հարկի համահարթեցումից հետո

Տնտեսագիտության տեսության մեջ անհատական առաջարկի կորը քննարկելիս նշվում է, որ աշխատավարձի աճը (այստեղ խոսքը գնում է «մաքուր աշխատավարձի» մասին, որը չի ներառում հարկերը, այլ կերպ ասած՝ դա վերաբերում է տնօրինվող եկամտի աճին) հանգեցնում է առաջարկվող աշխատաժամանակի քանակի ավելացման, սակայն որոշակի սահմանից հետո աշխատավարձի աճը տանում է նրան, որ բարձր աշխատավարձ ստացող աշխատողները զոհաբերում են

իրենց աշխատաժամանկի մի մասը՝ ի օգուտ իրենց ազատ ժամանակի: Համադրելով անհատական առաջարկի կորը եկամտային հարկի համահարթեցումից հետո տնօրինվող եկամտի փոփոխությունն արտահայտող կորի հետ գրաֆիկորեն կարող ենք ցույց տալ հնարավոր աշխատաժամանկի տևողության կորուստը:

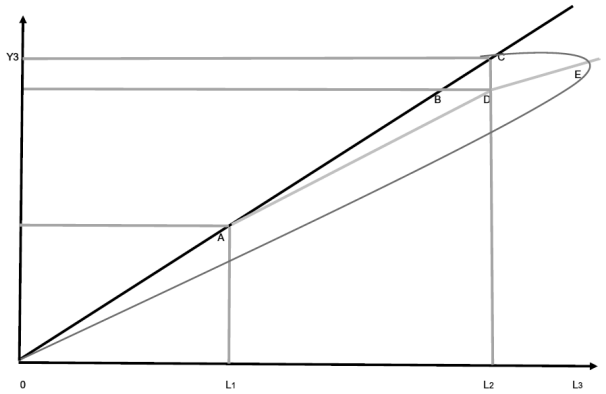

Նկար 4. Անհատական առաջարկի կորի ազդեցությունը եկամտային հարկի համահարթեցումից հետո

Գրաֆիկից պարզ է դառնում, որ եթե մինչև համահարթեցումը եկամտի ցանկալի մակարդակը ունենալու համար պահանջվում էր L3 տևողության աշխատաժամանակ, ապա համահարթեցումից հետո առաջարկվող աշխատաժամանկը նվազում է՝ դառնալով L2:

Աշխատաժամանակի կորստի հետևանքով անհատի եկամտի կորուստը կարելի է ներկայացնել հետևալ բանաձևով՝

(L3 – L2)*y, որտեղ՝

y-ը դա միավոր աշխատաժամանակի վարձատրությունն է համահարթեցումից հետո:

Այս ամենի հետևանքով պետական բյուջեից վերաբաշխվող եկամուտը ի օգուտ աշխատողների կնվազի առանձին անհատների աշխատաժամանակի կորստի հետևանքով անհատների եկամուտների կորստի հանրագումարի չափով, այլ կերպ՝

IL= 26,218,853,015 -$\sum_{i=1}^{n}(L_{n+k} - L_k) * y_i$, որտեղ՝

IL-ը աշխատաժամանակի սկզբնական տևողության նվազման հետևանքով սկզբնական վերաբաշխվող եկամտի կորուստների հանրագումարն է, L_{n+k}-ն՝ աշխատանքին հատկացվող սկբնական ժամանակի տևողությունն է, L_n-ը՝ համահարթեցումից հետո աշխատանքին հատկացվող ժամանակի տևողությունն է, y_i-ն՝ համահարթեցումից հետո տնօրինվող եկամտի մեծությունն է մեկ միավոր աշխատաժամանկի դեպքում

2. Պետական ծախսերի և սպառման մուլտիպլիկատորի էֆֆեկտը:

Տնտեսագիտությունից հայնտի է, որ ՀՆԱ-ն չափվում է 3 եղանակով, որոնցից մեկն էլ հանդիսանում է ծախսային եղանակը, որի միջոցով ՀՆԱ-ն արտահայտվում է հետևալ կերպ՝

GDP=C+I+G+NX, որտեղ՝

C-ն սպառումն է, I-ը՝ համախառն ներդրումները, G-ն՝ պետական ծախսերը, իսկ NX–ը՝ արտահանման և ներմուծման տարբերությունը: Եկամտային հարկի համահարթեցման հետևանքով տեղի է ունենում ՀՆԱ-ի ծախսային մասի վերաբաշխում՝ պետական ծախսերից դեպի սպառման ծախսեր, որն իր համապատասխան աղզեցությունն է գործում ՀՆԱ-ի վրա՝ միաժամանակ ազդելով նաև ՀՆԱ-ի մնացած բաղադրիչների վրա: Այս ազդեցությունն իր դրսևորումն է ստանում մուլտիպլիկատորի էֆեկտի միջոցով: Մուլտիպլիկատորի էֆֆեկտի էությունը կայանում է նրանում, որ յուրաքանչուր ծախս՝ կլինի դա սպառման ծախս, ներդրումային ծախս կամ պետական ծախս, շղթայական ռեակցիայով հանգեցնում է ՀՆԱ-ի բազմապատիկ աճի, որի մեծությունը որոշվում է k գործակցով: Գործակիցը հաշվարկելու համար օգտագործվում են այնպիսի մեծություններ, ինչպիսիք են սպառման և խնայողության սահմանային հակումները: Ժամանակին, ուսումնասիրելով սպառման, խնայողության և ներդրումների էությունը, Քեյնսը եկել է կարևոր եզրահանգման, համաձայն որի՝ խնայողությունը կախված է ոչ թե տոկոսադրույքի մեծությունից, այլ եկամտի մակարդակից: Այսինք, խնայողության առաջնային ազդակը դա առկա եկամուտն է, այլ ոչ թե տոկոսը[2]: Հաշվի առնելով դա՝ եկամուտը կարելի է ներկայացնել՝ որպես սպառման և խնայողության հանրագումար.

Y=C+S: Այս դեպքում ինչպես սպառումը, այնպես էլ խնայողություն հանդիսանում են ֆունկցիա եկամտից՝

[2] The Keynesian Revolution and its Critics, Issues of the Theory and Policy for the Monetary Production Economy, Gordon A. Fletcher, 1987, 1-st editon, p. 69

C= a+MPC*Y,

S= -a+MPS*Y, որտեղ՝

a-ն ավտոնոմ սպառումն է, MPC-ը՝ սպառման սահմանային հակումը, իսկ MPS-ը՝ խնայողության սահմանային հակումը, այստեղից հետևում է, որ MPC+MPS=1: MPC-ը դա մեկ միավոր եկամտի փոփոխության հետևանքով սպառման մեծության փոփոխությունն է: Այսինքն, եթե MPC=0.6 միավոր, իսկ լրացուցիչ եկամուտը կազմում է 100 միավոր, ապա լրացուցիչ սպառման ծախսերը կկազմեն 60 միավոր: Այս ամենը հաշվի առնելով, այժմ կարելի է գնահատել պետական ծախսերի մուլտիպլիկատորի գործակիցը, որն ունի հետևալ բանաձևը՝

Y= G+MPC*G+MPC*MPC*G+….=G/1-MPC=G/MPS, որտեղից k=1/MPS:

Տվյալ դեպքում, եթե G=100 միավոր, իսկ MPC-ն տնտեսության մասշտաբով հավասար է 0.6-ի, ապա k=100/0.4=250, այսինքն 100 միավոր պետական ծախսը բերում է250 միավոր եկամուտ: Խնդիրն այլ է հարկերի նվազեցման պարագայում: Հարկերի նվազեցումը բերում է անհատների եկամուտների ավելացման, սակայն քանի որ եկամտի մի մասը կազմում է խնայողությունը, ապա 100 միավոր հարկերի նվազեցման պարագայում սպառումը կավելանա 60 միավորով, իսկ 40-ը կուղղվի խնայողությունը, ուստի հարկերի նվազեցման մուլտիպլիկատորի գործակիցը կունենա հետևալ տեսքը՝

100*MPC+100*MPC*MPC+100*MPC*MPC*MPC=MPC/1-MPC=100*MPC/MPS,

Այսինքն՝ հարկերի նվազեցման արդյունքում մուլտիպլիկատորը կազմում է ավելի փոքր մեծություն, քան պետական ծախսերի պարագայում էր, իսկ տարբերությունը հենց իրենից ներկայանցում է G մեծությունը: Ստացվում է, որ պետական ծախսերի և սպառման ծախսերի մուլտիպլիկատորի հավասար մեծության դեպքում եկամտային հարկի համահարթեցումից հետո սկզբնական շրջանում ՀՆԱ-ն նախկինի համեմատ կրում է 26,218,853,015 դրամի կորուստ: Հարց է առաջանում, թե ինչպիսին կլինի վերջնական ազդեցությունը ՀՆԱ-ի վրա եկամտային հարկի համահարթեցումից հետո: Ամեն ինչ կախված է պետական ծախսերի և սպառման ծախսերի մուլտիպլիկատիվ էֆեկտից: Սակայն, կա մի հանգամանք, որը մեզ որակապես հնարավորություն կտա գնահատել դրանց վերջնական ազդեցությունը: Դրա էությունը կայանում է հետևալում.

Քանի որ եկատմտային հարկի համահարթեցումից հիմնականում շահում են բարձր եկամուտ ստացողները, իսկ ավել բարձր ստացող անհատների սպառման հակումը ընդհանուր եկամտում ցածր մասնաբաժին է կազմում և միջինում ավելի փոքր մեծություն է կազմում, ապա կարծում ենք, որ համահարթեցումից հետո պետական ծախսերի մուլտիպլիկատորը ընդհանուր տնտեսության մասշտաբով ավելի մեծ կլինի, քան սպառման մուլտիպլիկատորը: Դրա մասին են վկայում նաև կատարված հարցման արդյունքները, որոնց համաձայն՝ 0-150000 դրամ ստացողների սպառման միջին հակումը կազմում է մոտավորապես 0.95 միավոր, 150000-2000000 ստացողներինը՝ 0.71 միավոր, իսկ 2000000-ից ավել գումար ստացողների՝ 0.52 միավոր: Հարցման տվյալները ներառված են ստորև բերված աղյուսակում (աղյուսակ 2):

Սակայն պետք է նաև հաշվի առնել, որ 2մլն.-ից ավել գումար ստացողների տեսակարար կշիռը կազմում է ընդհանուր աշխատողների 0.3 տոկոսը կամ 1830 մարդ, ուստի եկամտային հարկի համահարթեցման արդյունքում ձևավորվող սպառման հակման միջին ցուցանիշը կկազմի մոտավորապես 0.7 միավոր:

ՀՆԱ-ի մոտավոր ընդհանուր կորուստը տվյալ դեպքում կարելի է ներկայացնել հետևալ կերպ.

TIL= 26,218,853,015/(1-MPC) –((26,218,853,015- $\sum_{i=1}^{n}(L_{n+k} - L_k) * y_i$)/(1-MPC) - 26,218,853,015)= $\sum_{i=1}^{n}(L_{n+k} - L_k) * y_i$)/(1-MPC)+26,218,853,015

Որտեղ՝ 1-ին մեծությունը ցույց է տալի պետական ծախսերի մուլտիպլիկատորի էֆեկտը, 2-րդ մեծությունը համահարթեցման արդյունքում սկզբնական կորստի մեծությունն է, իսկ 3-րդ մեծությունը իրենից ներակայացնում է համահարթեցման արդյունքում սպառման ծախսերի մուլտիպլիկատորի էֆեկտը՝ հաշվի առած նաև աշխատաժամանակի կորստի հետևանքով եկամտի հնարավոր կորուստը:

Ներմուծման մուլտիպլիկատորի ազդեցությունը: Ինչպես նշեցինք, համահարթեցման

Եկամտի սանդղակը					
0-150000		150000-20000000		2000000 և ավելի	
MPS	MPC	MPS	MPC	MPS	MPC
0	1	0.79	0.21	0.47	0.53
0.1	0.9	0.2	0.8	0.32	0.68
0	1	0.42	0.58	0.39	0.61
0	1	0.35	0.65	0.4	0.6
0.15	0.85	0.19	0.81	0.6	0.4
0	1	0.3	0.7	0.63	0.37
0.2	0.8	0.05	0.95	0.5	0.5
0	1	0.2	0.8	0.5	0.5
0	1	0	1	0.32	0.68
0.1	0.9	0.44	0.56	0.37	0.63
0.1	0.9	0	1	0.44	0.56
0	1	0.4	0.6	0.33	0.67
0	1	0	1	0.43	0.57
0	1	0.75	0.25	0.76	0.24
0.1	0.9	0.3	0.7	0.67	0.33
0.05	**0.95**	**0.29**	**0.71**	**0.48**	**0.52**

Աղյուսակ 2. Սպառման և խնայողության հակման մեծությունները եկամտային տարբեր սանդղակների դեպքում

հետևանքով բարձրանում են 150000-2000000, ինչպես նաև 2 մլն. և ավելի աշխատավարձ ստացող 213500 աշխատողների տնօրինվող եկամուտը: Այս խմբերից հիմնականում բարձր եկամուտ ստացող աշխատողներ շատ դեպքերում իրենց յուրահատուկ պահանջմունքների բավարարման նպատակով ձեռք են բերում դրսից ներմուծված ապրանքներ, ինչպես նաև պատվիրում են դրանք հատուկ ինտերնետային կայքերի միջոցով: Քանի որ ներմուծման ժամանակ գումարները դուրս են հոսում, դրանք այլևս չեն ծախսվում երկրի ներսում ապրանքների կամ ծառայությունների ձեռք բերման վրա, ուստի արգելակում են մուլտիպլիկատորի հետագա ազդեցությունը: Հետևաբար, այս գործոնը նույնպես պետք է հաշվի առնել եկամտի համահարթեցման համատեքստում: Դրա հետևանքով ՀՆԱ-ի ընդհանուր կորուստը համահարթեցումից հետո կարելի է ներկայացնել հետևալ բանաձևով՝

TIL=$\sum_{i=1}^{n}(L_{n+k} - L_k) * y_i$)/(1-MPC+MPM)+26,218,853,015

Մյուս կողմից, եկամտի այն մասը, որը չի սպառվել և խնայվել է, և որը կազմում է 26,218,853,015*MPS, հետագայում կամ սպառվում կամ որպես ավանդ ներդրվում է բանկում: Եթե մենք ընդունենք, որ MPS=MPS1+MPS2, ապա MPS1*26,218,853,015 կներկայացնի հետագայում սպառվող գումարը, իսկ MPS2*26,218,853,015 որպես ավանդ ներդրվող գումարը: Խնայվող գումարից որոշակի մասի սպառումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ժամանակի ընթացքում համահարթեցումից հետո տնօրինվող եկամտի ավելացում ունեցողները՝ տեսնելով, որ տնօրինվող եկամտի մեծացումը կրում է համեմատաբար կայուն և երկարաժամկետ բնույթ, որոշակի չափով մեծացնում են իրենց սպառման հակումը նախկինի համեմատ: Այս հանգամանքը քննարկվել է ինչպես Միլթոն Ֆրիդմանի, այնպես էլ Ֆրանկո Մոդիլյանի և Ռիչարդ Բրումբերգի կողմից: Ֆրիդմանը այն ձևակերպել է որպես 'կայուն եկամտի հիպոթեզ', իսկ Մոդիլյանին և Բրումբերգը՝ 'կյանքի ցիկլի տեսություն'[1]: Ինչ վերաբերում է որպես ավանդ ներդրվող գումարներին, ապա վերջինս ոչ միայն հետագայում հանդիսանում է որպես ներդրումային ծախս, այլև մի կողմից ավանդատուին բերում է երաշխավորված

[1] Macroeconomics: an Introduction, Chapter 11, Keynesian Fiscal Policy and the Multipliers, Internet Editing as of January 1, 2006, Copyright 2006 by Charles R. Melson, p. 9

տոկոսային գումարներ՝ որպես ներդրված ավանդի դիմաց հատուցում, մյուս կողմից՝ բանկը վարկավորելով այդ գումարները այլ կազմակերպություններին, ստանում է վարկային տոկոսային գումարներ: Այսինքն՝ երկարաժամկետ կտրվածքում տեղի կունենա ՀՆԱ-ի աճ, որը կընդունի հետևալ տեսքը՝

FI=(26,218,853,015*MPS1/1-MPC)+(26,218,853,015*MPS2/1-MPC)+ 26,218,853,015*MPS2*$(1+r)^n$+26,218,853,015* MPS2* (($\frac{r/12}{1-(1+\frac{r}{12})^{-n}}$)*n-1) =

26,218,853,015+26,218,853,015*MPS2*$((1+r)^n$+ ($\frac{r/12}{1-(1+\frac{r}{12})^{-n}}$)*n-1), որտեղ՝

26,218,853,015*MPS2*(($\frac{r/12}{1-(1+\frac{r}{12})^{-n}}$)*n-1)[2]-ը բանկի կողմից ներդրողներին վարկավորելու դիմաց ստացվող տոկոսային գումարներն են (այստեղ n մեծությունը տարիների ամիսների թիվն է), 26,218,853,015* MPS2*$(1+r)^n$ ավանդատուների ստացած վերջնական գումարներն են, որոնք ներառում են ինչպես սկզբնական ավանդի գումարը, այնպես էլ դրա դիմաց հաշվեգրվող տոկոսները:

Համադրելով ապագա եկամուտները հնարավոր կորուստների հետ կունենանք՝

NG=FI-TIL=26,218,853,015+26,218,853,015*MPS2*$(1+r)^n$ + 26,218,853,015*MPS2*(($\frac{r/12}{1-(1+\frac{r}{12})^{-n}}$)*n-1)- $\sum_{i=1}^{n}(L_{n+k}-L_k)*y_i$)/(1-MPC+MPM) - 26,218,853,015 = 26,218,853,015*MPS2* $((1+r)^n+(\frac{r/12}{1-(1+\frac{r}{12})^{-n}})*n-1)$ - $\sum_{i=1}^{n}(L_{n+k}-L_k)*y_i$/(1-MPC+MPM), որտեղ՝

NG-ն դա զուտ արդյունքն է համահարթեցումից հետո: Այստեղ պետք է հաշվի առնել, որ $\sum_{i=1}^{n}(L_{n+k}-L_k)*y_i$, $(1+r)^n$ և $(\frac{r/12}{1-(1+\frac{r}{12})^{-n}})*n$ մեծությունների մեջ n պարամետրն ունի միանգամայն տարբեր նշանակություն: Բանաձևից հետևում է, որ կարճաժամկետ կտրվածքում ավելի իրատեսական է թվում եկամտի համահարթեցման բացասական ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա:

Մեր վերլուծությունը հիմնականում կրում էր տեսական բնույթ: Մենք ընդունեցինք, որ ընդհանուր մասշտաբով պետական, սպառման և ներդրումային ծախսերի մուլտիպլիկատորը նույն մեծությունն է: Գործնականում ամեն ինչ կախված է նրանից, թե ՀՆԱ-ի բաղադրիչներից որի մուլտիպլիկատորն ավելի ուժեղ ազդեցություն կգործի ընդհանուր արդյունքի վրա և, եթե այդպիսին լինի, ապա տնտեսական որոշումներ ընդունելիս առավել մեծ ուշադրություն պետք է դարձնել հենց այդ ագրեգատին:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **R. A Musgrave and Tun Thin**, Income Tax Progression, 1929-48, Journal of Political Economy, Vol. 56, N 6 (Dec., 1948), pp. 498-514
2. **William G. Gale**, Simple, Efficient, Fair, Or is it? The Flat Tax in Theory and Practice: The Brookings Review, Vol.16., N 3 (Summer 1998), pp. 40-44, Brooking Institutional Press
3. An Economic Evaluation of the Economic Growth and Tax Relief Reconciliation Act, 2001
4. **R. Melson**, Macroeconomics: an Introduction, Chapter 11, Keynesian Fiscal Policy and the Multipliers, Internet Editing as of January 1, 2006
5. **Denvil R**. Duncan, Behavioral Responses and The Equity Effects of Personal Income Taxes, 2011
6. **Denvil R**. Duncan, Economic impact of a “Flat” Tax. What have we learned from the Russian Experience?, Scholl of Public and Enviromental Affairs, Indian University, February 2012
7. **Salvador Barrios**, Euromod working paper series, Progressive tax reforms in flat tax countries, March 2019
8. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19671/
9. http://www.garant.ru/infografika/621831/
10. http://www.petekamutner.am/
11. http://www.minfin.am/
12. https://vsezaimyonline.ru/reviews/protsenty-po-kreditu.html

Сдана/Հանձնվել է՝ 24.12.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 27.12.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 8.01.2020

[2] https://vsezaimyonline.ru/reviews/protsenty-po-kreditu.html

Содержание

ПОЛИТИКА

Корнилов А.А.
Инновации в ближневосточной стратегии
премьер-министра Израиля Биньямина Нетаньяху (2009-2013 гг.)…….. 5
Толстых В.В., Берестов В.Б.
Будущее Афганистана: грядущие вызовы …… 10
Хачатрян А.Г.
Влияние уйгурского фактора на армяно-китайские отношения …….. 17
Норикян Н. Г.
Научно-контентный краткий анализ понятий "оборонная политика" и "военная политика"……. 23
Бардакчян О. Х.
«Третья экспансия» и политическая элита КНР…… 30
Агаджанян М. А.
Сущность и значение экономических санкций …….. 37
Шакарянц С.Э.
Будущее региона в версии Ирана – США убираются изо всей Западной Азии …….. 43

ИСТОРИЯ

Погосян (Хахбакян) Г.Г.
Памятники армянской архитектуры и топонимики в странах Южной Азии.
Афганистан, Пакистан …….. 62
Саргсян С.Т.
Краткое описание газеты “Пайкар” …… 70
Закарян Л.С.
Вопросы местного самоуправления в первые годы независимости Республики Армения.
Деятельность местных советов народных депутатов в 1991-1992 годах …… 76
Погосян (Хахбакян) Г.Г.
Памятники армянской архитектуры и топонимики в странах Юго-Восточной и
Восточной Азии. *Вьетнам, Тайланд, Япония* …… 83

ПРАВО

Худоян Г. М.
Конструктивная или деструктивная? Роль НАТО в Общей внешней политике и
политике безопасности Европейского Союза …….. 89
Маркосян М.М.
Семейное насилие и особенности его предупреждения в Республике Армения ……. 99

КУЛЬТУРА И РЕЛИГИЯ

Нерсисян С. А.
Культурное наследие Ахтамара …… 105
Авагян Г. А.
Освещение проблем армянской диаспоры в армянской прессе Ливана 1960-х годов ……. 109
Григорьян Э.Р.
Алгоритм Гермеса как диалектика гармонии ……. 116

ЭКОНОМИКА

Гишян К.
Оценка факторов, влияющих на приток денежных переводов в Армению с
помощью статистических инструментов …… 124
Асланян Г. С.
Взаимосвязь валютного курса с макроэкономическими показателями на примере РА …….. 131
Казарян Р. А.
Рынок труда и безработица в Республике Армения …….. 138
Левонян С.Р.
Динамика государственного долга Армении, его состав и структура ……. 143
Амбардзумян Л.С.
Сравнительный анализ пенсионных систем Эстонии и Армении …….. 148
Сароян К.И.
Влияние возможных последствий выравнивания подоходного налога
на экономический рост в Республике Армения …….. 155

Բովանդակություն

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Կորնիլով Ա.Ա.
Իսրայելի վարչապետ Բենյամին Նեթանյահույի նորարարությունները մերձավորարևելյան ռազմավարությունում …….. 5

Տոլստիխ Վ.Վ., Բերեստով Վ.Բ.
Աֆղանստանի ապագան. զալիք մարտահրավերները ……..... 10

Խաչատրյան Ա.Գ.
Ույղուրական գործոնի ազդեցությունը հայ-չինական հարաբերությունների վրա…….. 17

Նորիկյան Ն.Գ.
«Պաշտպանական քաղաքականություն» և «ռազմական քաղաքականություն» հասկացությունների իմաստաբանական ու բովանդակային համառոտ վերլուծություն ……. 23

Բարդակչյան Հ. Խ.
«Երրորդ Էքսպանսիան» և Չինաստանի քաղաքական էլիտան……. 30

Աղաջանյան Մ.Ա.
Տնտեսական պատժամիջոցների էությունը և նշանակությունը …… 37

Ծաքարյանց Ս.Է.
Տարածաշրջանի ապագան ըստ Իրանի վարկածի. ԱՄՆ-ը հեռանում են ամբողջ Արևմտյան Ասիայից ……. 43

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Պողոսյան (Խաղբակյան) Գ.Հ.
Հայկական ճարտարապետական եւ տեղանվանական հուշարձանները Հարավային Ասիայի երկրներում. *Աֆղանստան, Պակիստան* …… 62

Սարգսյան Ս. Թ.
«Պայքար» պարբերականի համառոտ նկարագիրը …….. 70

Զաքարյան Լ.Ս.
Ժողովրդական պատգամավորների տեղական խորհուրդների գործունեությունը 1991-1992 թթ. ……..... 76

Պողոսյան (Խաղբակյան) Գ.Հ.
Հայկական ճարտարապետական եւ տեղանվանական հուշարձանները Հարավ-Արևելյան եւ Արևելյին երկրներում. *Վիետնամ, Թաիլանդ, Ճապոնիա* …… 83

ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Խուդոյան Գ. Մ.
Կառուցողակա՞ն, թե՞ ապակառուցողական: ՆԱՏՕ-ի դերը ԵՄ Ընդհանուր արտաքին և անվտանգության քաղաքականությունում ……. 89

Մարկոսյան Մ. Մ.
Ընտանեկան բռնությունը և դրա կանխարգելման առանձնահատկությունները Հայաստանի Հանրապետությունում ……. 99

ՄՇԱԿՈՒՅԹ ԵՎ ԿՐՈՆ

Ներսիսյան Ս. Ա.
Աղթամարի մշակութային ժառանգությունը …… 105

Ավագյան Գ. Ա.
Սփյուռքահայերի կրթության խնդիրների լուսաբանումը 1960-ական թթ. լիբանանահայ մամուլում …… 109

Գրիգորյան Է.Ռ.
Հերմեսի ալգոռիթմը որպես ներդաշնակության դիալեկտիկա …….. 116

ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Գիշյան Կ.
Հայաստանի դրամական փոխանցումների ներհոսքի վրա ազդող գործոնների գնահատում վիճակագրական գործիքներով …… 124

Ասլանյան Գ. Ս.
Փոխարժեքի փոխկապվածությունը մակրոտնտեսական ցուցանիշների հետ ՀՀ օրինակով …… 131

Ղազարյան Ռ. Ա.
ՀՀ աշխատաշուկան և գործազրկությունը …… 138

Լեվոնյան Ս.Ռ.
ՀՀ պետական պարտքի դինամիկան, դրա կազմի և կառուցվածքի գնահատականը ……. 143

Համբարձումյան Լ. Ս.
Էստոնիայի և Հայաստանի կենսաթոշակային համակարգերի համեմատական վերլուծությունը …… 148

Սարոյան Կ.Ի.
Եկամտային հարկի համահարթեցման հնարավոր հետեվանքների ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա Հայաստանի Հանրապետությունում ……. 155

Content

POLICY

Kornilov A.A.
Innovations in the Middle East Strategy of the Prime Minister Benjamin Netanyahu of Israel, 2009-2013…… 5
Tolstykh V.V., Berestov V.B.
The Future of Afghanistan: Future Calls…… 10
Khachatryan A.G.
Influence of the Uyghur Factor on Armenian-Chinese Relations…… 17
Norikyan N.G.
The Scientific-content Brief analysis of the Definitions "Defense Policy" and "Military Policy"…… 23
Bardakchyan H.Kh.
«Third expansion» and the political elite of China ……... 30
Aghajanyan M.A.
The Nature and Significance of Economic Sanctions …….. 37
Shakaryants S.E.
The future of the region in the Iranian version - the US is removed from all of West Asia …… 43

HISTORY

Poghosyan (Khaghbakyan) G.H.
The Monuments of Armenian Architectures and Toponymy in Countries of Sout Asia. *Afghanistan, Pakistan* …… 62
Sargsyan S.T.
Brief description of the newspaper "Paykar" …….. 70
Zakaryan L.S.
Issues of local government in the first years of independence of the Republic of Armenia. The activities of local councils of people's deputies in 1991-1992 …….. 76
Poghosyan (Khaghbakyan) G.H.
The Monuments of Armenian Architectures and Toponymy in Countries of Southeast and East Asia. *Vietnam, Thailand, Japan* …… 83

LAW

Khudoyan G. M.
Constructive or Destructive? The Role of NATO in CFSP/CFDP of EU ……... 89
Markosyan M.M. The
Domestic Violence and the Peculiarities of Its Prevention in the Repabliq of Armenia ……. 99

CULTURE AND RELIGION

Nersisyan S. A.
The cultural heritage of Akhtamar ……. 105
Avagyan G.A.
The Coverage of the Educational Issues of Diaspora Armenians in the Lebanese-Armenian press of 1960s …… 109
Grigoryan E.R.
Hermes Algorithm as a Dialectic of Harmony ……. 116

ECONOMY

Gishyan K.
Estimating the Factors Affecting the Remittance Inflow to Armenia with Statistical Tools …… 124
Aslanyan G. S.
The relationship between exchange rate and macroeconomic indicators by the example of RA …….. 131
Ghazaryan R. A.
Labour market and unemployment in the Republic of Armenia …….. 138
Levonyan S.R.
The dynamics of the state debt of Armenia, Assessment of its Composition and Structure …… 143
Hambardzumyan L.S.
Comparative Analysis of Pension Systems of Estonia and Armenia …….. 148
Saroyan K.I.
The Impact of the Possible Consequences of Flat Income Tax on Economic Growth in the Republic of Armenia …… 155

Научно-аналитический журнал

РЕГИОН И МИР

2020, том XI, № 1

(Регистрационный номер 211.200.00757)

Учредитель: “Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона” ОО
Регистрационное удостоверение 03 Ц 090670
от 16.02.2011 г.
Адрес редакции: Ереван, 3-ий пр. Тиграна Меца, д. 9
Website**:** geopolitika.am; E-mail: blacksea-caspian@mail.ru
Тел: (+37410) 23-71-95, 093944440, 093868797

Ответственный за номер: *Г. Погосян*
Редактор: *Л. Андриасян*
Компьютерная верстка и оформление: *А. Меликсетян*

Подписано к печати 28.01.2020
Бумага офсетная, формат А4
Усл.п.листов 10,375
Основные шрифты: Times New Roman, Sylfaen,
Особые шрифты: Raavi, Mangal, SimSun, Angsana New.
Тираж 200 экз.
Издательство: Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона
Отпечатано в типографии “Time to print”